

CONSILIUL JUDEȚEAN MUREȘ
BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ MUREȘ

LIBRARIA

ANUAR VI

CONSILIUL JUDEȚEAN MUREȘ
BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ MUREȘ

LIBRARIA

ANUAR VI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE BIBLIOLOGIE

Târgu-Mureș
2007

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

Conf. univ. dr. VICTOR
PETRESCU
SILVIA NESTORESCU
DIMITRIE POPTĂMAȘ
Prof. univ. dr. VASILE
DOBRESCU

COLEGIUL DE REDAȚIE:

Redactor șef
Conf. univ. dr. CORINA
TEODOR
Secretar de redacție
MONICA AVRAM
Redactori:
LILIANA MOLDOVAN
RADU MIHAIL

Prezentare grafică
ALEXANDRU TCACIUC

ISSN 1583 - 4468

Anuarul **LIBRARIA** este editat de Biblioteca Județeană Mureș
540052 Târgu-Mureș, str. George Enescu, nr. 2
Telefon 0265 - 262631, fax 0265 - 264384

E-mail: secretariat@bjmures.ro ; biblio@bjmures.ro ; itbjm@bjmures.ro

Adresa web: www.bjmures.ro

Acest volum a fost editat din bugetul alocat de
Consiliul Județean Mureș

Tipografia MEDIAPRINT
Tg.-Mureș, str. Livezeni 6
Tel./Fax: 0265 255 382
e-mail: mediaprint@rdslink.ro

Cuprins

Lista autorilor

INTERFERENȚE ILUMINISTE EUROPENE

Acad. ALEXANDRU ZUB (*Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași*) -
Iluminismul târziu în spațiul carpato-danubian
(*Late Enlightenment in the Danubian-Carpathian Space*
(*Historiographical Notes*))

Dr. KEITH HITCHINS (*Universitatea din Illinois, Urbana Champaign*) -
Samuil Micu, filosof? (*Samuil Micu filosof?*)

Dr. MIHAI-ALIN GHERMAN (*Universitatea „1 Decembrie 1918”*
Alba Iulia) - **Textele filosofice ale lui Samuil Micu.**
O perspectivă filologică (*Samuil Micu's Philosophical Works.*
A Philological Perspective)

Dr. MIRCEA POPA (*Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia*) -
Samuil Micu - predicatorul
(*Samuil Micu - The Preacher*)

Dr. LAURA STANCIU (*Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia*) -
Între abstenență și abundență sau în căutarea identității.
Despre alimentația clerului blăjean
în secolul al XVIII-lea (*Between Abstinence and Abundance*
or Looking for Identity. Aspects Concerning the Nourishment
of the Clergy from Blaj, During the XVIIIth Century)

Dr. LIGIA LIVADĂ CADESCHI (*Universitatea București*) -
Aspecte iluministe în politica socială a domnilor fanarioți
(*Enlightenment Features of the Fanariots Social Policy*)

Dr. CORNEL CRĂCIUN (*Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu*) -

Considerații privind viața artistică vieneză în timpul împărătesei Maria Tereza

(Considérations concernant la vie musicale viennoise pendant la règne de Marie-Thérèse (1740-1780))

KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA (*Arhivele Univ. „Eötvös Lóránd,”*

Budapesta) - **A Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszerének átalakulása a XVIII. század második felében**

(Transformarea sistemului de învățământ superior al Imperiului Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)

MONICA AVRAM (*Biblioteca Județeană Mureș*) - **Triada ardeleană**

- **Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior - în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș**

(The Transylvanian Triad - Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior - in Mureș County Library's Collections)

BIBLIOLOGICA SECOLULUI XXI

SORINA STANCA (*Biblioteca Județeană „O. Goga” Cluj-Napoca*) -

Marketingul în bibliotecă publică

(Marketing in Public Library)

LILIANA MOLDOVAN (*Biblioteca Județeană Mureș*) -

Marketing și publicitate. Aspecte ale promovării serviciilor de bibliotecă *(Marketing and Advertising. Some Aspects Concerning the Promoting of Library Services)*

MARIANA ISTRATE (*Biblioteca Județeană Mureș*) -

Site-ul web - modalitate modernă de promovare a serviciilor și colecțiilor bibliotecii publice

Web-site - A Modern Way of Promoting Public Library's Services and Collections)

IOANA DRAGOTĂ (*Biblioteca Județeană „Petre Dulfu” Maramureș*) -
**Tentative de diversificare și modernizare a serviciilor
oferite de colecțiile speciale ale bibliotecii**
(*Attempts of Diversification and Modernization of the Library
Services Offered by the Special Collections*)

CARTE VECHIE

ELENA DAMIAN (*Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca*) -
**Mărturii ale începuturilor tipografiei pariziene în colecțiile
Bibliotecii Academice Clujene (II) (1501 - 1530)**
(*Témoignages des débuts de l'imprimerie parisienne dans les
collections de la Bibliothèque Académique de Cluj-Napoca (II) (1501 -
1530)*)

Dr. SORIN CRIȘAN (*Universitatea de Artă Teatrală, Târgu-Mureș*) -
**Centre și școli tipografice în secolul al XVI-lea
(Germania, Italia, Franța)** (*Typographic Centers and Schools
in the XVIth Century (Germany, Italy, France)*)

MARTA CORDEA (*Biblioteca Județeană Satu Mare*) -
**Tipărituri venetiene din secolul al XVI-lea în fondul
de carte veche al Bibliotecii Județene Satu Mare**
(*Venetian Books from Satu Mare County Library Collections
Printed in the XVIth Century*)

Ieromonah POLICARP CHIȚULESCU (*Biblioteca Sfântului Sinod,
București*) - **Un Tetraevanghel de la Biblioteca Sfântului Sinod**
(*The Four-Gospels Book from the Library of the Saint Synod*)

ȘTEFANIA - CECILIA ȘTEFAN (*Institutul de Memorie Culturală,
București*) - **Biblio - itinerar italian. Tipărituri movilene
în colecția Institutului Pontifical de Studii Orientale, Roma**
(*Italian Library Itinerary. Petru Movilă' s Printings from the
Collection of Pontifical Institute of Oriental Studies (Rome)*)

Dr. RUXANDRA MOAȘA NAZARE (*Biblioteca Județeană „George Barițiu”, Brașov*) - **Cărțile tipărite de negustorii brașoveni, frații Constantin și Ioan Boghici** (*Books Printed by Constantin and Ioan Boghici, Merchant Brothers from Brașov*)

MISCELLANEA

Dr. IULIAN BOLDEA (*Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș*) - **Ion Budai - Deleanu. Expresivitatea eposului comic** (*Ion Budai - Deleanu. Emphasis of Comic Odyssey*)

ANA MARIA ROMAN NEGROI (*Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia*) - **Hronica românilor - recuperarea unui destin: manuscrise și editori în secolele XIX-XX** (*Hronica românilor - The Reclaim of a Destiny: Manuscripts and Editors During the XIXth and the XXth Centuries*)

ANA TODEA (*Biblioteca Județeană Mureș*) - **Cardinalul Iuliu Hossu (1885 - 1970)** (*The Cardinal Iuliu Hossu (1885 - 1970)*)

INOCENȚIU DUȘA (*Universitatea de Artă Teatrală, Târgu-Mureș*) - **Ultimul Godot al secolului XX** (*The Last Godot of the XXth Century*)

NOTE DE LECTURĂ

Victor Petrescu, **Biblioteconomie: miscellanea**
(Ramona Dragomir)

Jean Danielou, **Biserica începuturilor**
(Emilia Cătană)

Elena Dorobont, **Carte veche în Biblioteca Județeană Bistrița - Năsăud** (Ramona Dragomir)

Iulian Boldea, **Istoria didactică a poeziei românești**,
(Aurica Cîmpean)

Cornel Moraru, **Lucian Blaga - Convergențe între poet și filosof**
(Aurica Cîmpean)

Andrei Marga, **Relativismul și consecințele sale -**
Relativism and its Consequences (Liliana Moldovan)

Adrian Majuru, **Copilăria la români: schițe și tablouri cu prunci,**
școlari și adolescenți (Ramona Dragomir)

Maria Bucur, **Eugenie și modernizare în România interbelică**
(Ramona Dragomir)

Zoltán Tibori Szabó, **Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și**
salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1940-1944)
(Ramona Dragomir)

Daniel Ghe. Talambă, **Maghiarii din România. Perioada 1944 - 1948**
(Ramona Dragomir)

Lavinia Betea, **Am făcut Jilava în pantofi de vară: convorbiri**
cu Ioana Berindei (Monica Avram)

Andrei Pleșu, **Comèdii la porțile Orientului**
(Monica Avram)

Dumitru Mazilu, **Drepturile omului: concept, exigențe**
și realități contemporane (Mariana Istrate)

Jean Baudrillard, **Societatea de consum: mituri și structuri**
(Gabriela David)

Michael A. West, **Lucrul în echipă: lecții practice**
(Gabriela David)

Adriana Mihai, **Delirium tremens: o complicație a alcoolismului**
(Monica Avram)

Lista autorilor

Monica Avram - bibliotecar, Compartimentul de informare bibliografică,
Biblioteca Județeană Mureș

Iulian Boldea - doctor în filologie, profesor universitar, decan, Facultatea
de Științe și Litere, Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș

Emilia Cătană - bibliotecar, Compartimentul de informare bibliografică,
Biblioteca Județeană Mureș

Policarp Chițulescu - ieromonah, doctorand în istoria literaturii creștine
patristice și postpatristice, director la Biblioteca Sf. Sinod, București

Aurica Cîmpean - bibliotecar, Compartimentul Împrumut carte pentru
adulți, Biblioteca Județeană Mureș

Marta Cordea - bibliotecar, Secția Colecții Bibliofile și Fond de Patrimoniu,
Biblioteca Județeană Satu-Mare

Cornel Crăciun - doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea
„Lucian Blaga” Sibiu

Sorin Crișan - doctor în arte, doctorand în istoria culturii, conferențiar
universitar, Universitatea de Artă Teatrală Târgu-Mureș

Elena Damian - doctorand în istoria cărții, bibliotecar, Biblioteca Filialei
Cluj-Napoca a Academiei Române

Gabriela David - bibliotecar, Compartimentul Împrumut carte pentru
adulți, Biblioteca Județeană Mureș

Ramona Dragomir - bibliotecar, Compartimentul Împrumut carte pentru
adulți, Biblioteca Județeană Mureș

Ioana Dragotă - bibliotecar, Secția Colecții Speciale, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu” Maramureș

Inocențiu Dușa – regizor, Universitatea de Artă Teatrală Târgu-Mureș

Mihai - Alin Gherman - doctor în filologie, profesor universitar, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Keith Hitchins - doctor în istorie, profesor universitar, Universitatea din Illinois, Urbana Champaign

Mariana Istrate - bibliotecar, Compartimentul Împrumut carte pentru adulți, Biblioteca Județeană Mureș

Kriszné Bognár Kriszta - arhivist principal, Arhivele Universității „Eötvös Lóránd” Budapesta

Ligia Livadă Cadeschi - doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea București

Liliana Moldovan - bibliotecar, șef serviciu Evidența, prelucrarea și dezvoltarea colecțiilor, Biblioteca Județeană Mureș

Ruxandra Nazare - doctor în istorie, preparator suplinitor, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, bibliotecar, Biblioteca Județeană „George Barițiu” Brașov

Mircea Popa - doctor în filologie, profesor universitar, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Ana Maria Roman Negoi - doctorand, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Sorina Stanca - director adjunct, Biblioteca Județeană „Octavian Goga”
Cluj-Napoca

Laura Stanciu - doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea „1
Decembrie 1918” Alba Iulia

Ștefania Cecilia Ștefan - bibliolog, Institutul de Memorie Culturală,
București.

Ana Todea - bibliotecar, Compartimentul de informare bibliografică,
Biblioteca Județeană Mureș

Alexandru Zub - academician, președintele Secției de Științe Istorice și
Arheologie din cadrul Academiei Române, directorul Institutului de
Istorie „A. D. Xenopol” Iași

INTERFERENȚE ILUMINISTE EUROPENE

Lucrările colocviului internațional prilejuit de împlinirea a 200 de
ani de la moartea istoricului iluminist
SAMUIL MICU

Târgu-Mureș, 28-30 septembrie 2006

**Iluminismul târziu în spațiul danubio-carpatin
(Note istoriografice)**

*Acad. ALEXANDRU ZUB
Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași*

Privită mult timp ca un interval oarecum uniform, stând sub semnul raționalismului, epoca Luminilor și-a dezvăluit treptat marile resurse disociative, pentru a înfățișa acum un tablou policrom și dinamic, în care nuanța s-a impus în chip legitim. Bibliografia temei a sporit considerabil, tocmai în sensul enunțat, care se alimentează mereu multidisciplinar. Filosofia, ideile politice, comparatismul literar sunt numai câteva din filioanele acestui trend epistemic. De câteva decenii, îndeosebi, suntem preveniți asupra multitudinii de perspective și a complexității studiilor de acest fel.¹

Interesul pentru „nivelele temporale” și pentru „nivelele culturale” a produs deja rezultate ce valorifică din plin resursele comparatismului, făcând din „idei și mentalități” un domeniu de extremă fecunditate,² iar din studiul asupra duratei, sub multiple aspecte, un fundal ineluctabil pentru orice abordare istoriografică.³

¹ A. Duțu, *Humanisme, baroque, lumières - l'exemple roumain*, București, 1984.

² Idem, *Niveaux temporels, niveaux culturels et comparaisons littéraires*, în *Revue de littérature comparée*, nr. 1, 1982, p. 10-17.

³ Idem, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, Editura Univers, 1982; idem, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, Editura Meridiane, 1986.

De la durată, în sens bergsonian, pornea Pierre Chaunu pentru a desluși, cu metode cantitative, sensurile civilizației în epoca Luminilor,⁴ epocă legată strâns de ceea ce s-a numit deja „criza conștiinței europene”⁵ (Paul Hazard), de complexa evoluție a gândirii de-a lungul secolului al XVIII-lea,⁶ secol convulsiv și aporetic, pe seama căruia s-au emis atâtea interpretări. Timpul joacă un rol tot mai însemnat în analizele respective, ca și în construcțiile sintetice. Se vorbește chiar de un timp aparte, în plin proces de accelerație, după cum s-a putut sesiza mereu.⁷ În spațiu, „*seria alunecă de la vest către est și de la nord către sud,*” observă același P. Chaunu,⁸ reluând o formulă („seria istorică”) de care se folosise și A. D. Xenopol, pentru a ilustra o anume fenomenologie a domeniului.⁹

Seria iluminismului, dacă e să acceptăm formula, implică nu numai o pregătire în ordine cauzală, dar și un *după*, pe linia consecințelor. Ea debutează, de fapt, înainte de 1700 și continuă cumva după 1800. Se admite îndeobște un preiluminism, ca și o prelungire a curentului peste limitele secolului al XVIII-lea, așadar un iluminism târziu, care acompaniază alte curente de gândire *in statu nascendi*. S-a și vorbit de „modalități regionale,” pentru a înlesni studiul particularismelor ce se sustrag cumva schemei de ansamblu.¹⁰

Secolul Luminilor s-a refasonat mereu, în funcție de cunoașterea realităților locale, cu formele, culorile și ritmurile lor specifice, mereu

⁴ P. Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I, București, Editura Meridiane, 1986.

⁵ P. Hazard, *La crise la conscience européenne*, 1680-1715, Paris, 1961 (1978).

⁶ Idem, *La pensée européenne au XVIIIe siècle: de Montesquieu à Lessing*, Paris, 1963.

⁷ D. Halévy, *Essai sur l'accélération de l'histoire*, Paris, 1948; A. J. Toynbee, *Le changement et la tradition. Le défi de notre temps*, Paris, 1969.

⁸ P. Chaunu, *op. cit.*, p. 31.

⁹ A. D. Xenopol, *Teoria istoriei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 305-321.

¹⁰ P. Chaunu, *op. cit.*, p. 161-168.

invocate de analiști. Ritmul englez l-a precedat pe cel francez, iar acesta ritmul nord-estului protestant, la care se vor adăuga alte ritmuri, până la stingerea oricărui ecou iluminist.¹¹ Dincolo de marile ritmuri ale civilizației, s-a putut spune că nu exista decât „o lume indistinctă și cenușie.”¹² Așa să fi fost? Spațiul cenușiu se va colora treptat, va prinde contururi mai exacte, va emite mesaje identitare, de la *Aufklärung* până la formule mai puțin precise de iluminism sud-est european.¹³

O discuție, fie și expeditivă, pe marginea iluminismului, sub unghi conceptual și tipologic, nu e posibilă în acest cadru. Ea ar fi, în tot cazul, un demers dintre cele mai anevoioase, susceptibil să contribuie însă la o mai bună înțelegere a lumii moderne. Fiindcă epoca Luminilor a adus o schimbare de paradigmă, decisivă pentru evoluția ulterioară.

Acum trei decenii, o dezbatere privind începutul epocii moderne a pus în lumină, firească, o multitudine de opinii, odată cu dificultatea de a conveni asupra conceptului ca atare. Finele secolului al XVIII-lea, marcat de *Supplex Libellus Valachorum*, a putut fi pus în discuție consensual.¹⁴

Legat indisolubil de nașterea conștiinței naționale, iluminismul alimenta un discurs istorist, prezent apoi în mai toate curentele de gândire, ca un liant

¹¹ *Ibidem*, p. 385-388.

¹² *Ibidem*, p. 387.

¹³ Cf. A. Duțu, *Iluminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală*, în *Revista de istorie*, XXVIII, 7, 1975, p. 1041-1055.

¹⁴ L. Boicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea - început al epocii moderne în istoria României*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași*, IX, 1972, p. 431-444; V. Cristian, V. Russu, *Revoluția de la 1848 și începutul epocii moderne în istoria României*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași. Istorie* (serie nouă), tom XVIII, nr. 2, 1972, p. 207-214; G. D. Iscreu, *Observații metodologice privind periodizarea generală a istoriei României cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în *Revista de filosofie*, XXII, nr. 6, 1975, p. 714-719 etc.

necesar și de neocolit. În adevăr, pe lângă limbă, istoria constituia o dimensiune pregnantă a programului național și o găsim manifestându-se sub diverse forme.¹⁵ Un proces de interiorizare a acesteia, încă nestudiat cum se cuvine, are loc de-a lungul ultimelor trei secole, proces analizabil sub multiple fațete. „Antiistorismul” Luminilor se vădește o invenție polemică, una ce a stârnit, cu bun temei, proteste din partea lui Dilthey și Cassirer, între alții.

În acest spirit, s-a spus că Luminile corespund în Europa sud-estică cu renașterea națională și cu emergența unei societăți moderne.¹⁶ Iluminismul și romantismul se situau în bună succesiune, iar într-o anumită fază ele s-au suprapus, dacă nu și interferat până la nedisociere. Preocuparea de origini a condus nu numai la cultul romanității, dar și la un dacism pe care G. Asachi îl prefigura încă de la începutul secolului al XIX-lea, cu atâtea decenii înaintea lui Hasdeu, Bolliac, Densușianu.

În această viziune, timpul pare a fi solidar cu propensiunea patriotică a militanților, durata fiind înțeleasă în strânsă legătură cu proiectul național. Este spiritul forjat de corifeii școlii ardelenne, extins apoi în afara Carpaților prin elevi și discipoli, al căror discurs național se întemeia explicit pe istorie. V. Popp, S. Marcovici, I. Mălinescu, între alții, se aliniază acestui curent. Venit de peste munți, F. Aaron se exprimă în termeni pe care îi regăsim apoi la Kogălniceanu, Bălcescu ș.a. Pentru el, istoria patriei era „*oglinnda acea magică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum și cheia cea de mare preț cu care se descuie oarecum și ascunsurile viitorului.*”¹⁷ Ipostazele duratei se află într-un dialog ce alimentează străduința regenerativă, însuflând același spirit noilor generații, prin limbă, istorie, militantism civic. Istoria, pentru toți, e o *magister vitae* plină de resurse, una ce leagă generațiile și contribuie la depășirea impasului identitar, mereu jenant, încă din vremea

¹⁵ P. Cornea, *Originea romantismului românesc*, București, Editura Minerva, 1972, p. 483-498.

¹⁶ *Ibidem*, p. 485-486.

¹⁷ *Ibidem*, p. 492.

umanismului, dar acutizat la răstimpuri, în condiții ce ar merita să fie studiate mai atent.

Chestiunea dacă istorismul dinaintea revoluției pașoptiste mai este iluminist sau e deja romantic pare mai curând una retorică, dată fiind fuziunea curentelor, mult timp, până la indistinție. În acest cadru, s-a spus deja, „*tranziția e continuă, fără rupturi, ezitări și pauze.*”¹⁸ Spre deosebire de Apus, unde romantismul s-a situat mereu polemic față de iluminism, în spațiul danubiano-carpatic cele două curente cooperează până la destruc-turarea fiecăruia ca sistem de gândire.¹⁹

Așezând iluminismul în perspectiva cea mai amplă, Peter Gay își deschidea cunoscuta antologie cu Lucrețiu și Tacit,²⁰ pe când alții, în direcție opusă, îi căutau urme și în secolul al XX-lea, pe seama unei extensii conceptuale ușor de recunoscut.²¹ În asemenea cazuri, e vorba mai curând de atitudini, decât de realități istorice bine încheiate. S-a spus la fel și despre baroc (Al. Ciorănescu) și despre romantism (Edgar Papu), după cum se poate spune și pe seama altor curente ce comportă ambiguități funciare. Nu e o situație unică. Același fenomen a fost sesizat în Serbia, unde clasicismul și luminismul merg împreună până la jumătatea secolului al XIX-lea, ca în opera lui Vuk Karadžic, pe când în Boemia, la un J. Jungmann, coexistă admirația pentru Voltaire și Chateaubriand. Chestiunea rămâne deschisă, iar studiile recente îndeamnă deopotrivă la extensie tematică și la aprofundare.²²

Cert e că amintita „*criză a conștiinței europene*” (Paul Hazard) avea ca fundal geopolitic eșecul otoman din fața Vienei, prefigurând speranțele unei Europe în extensie. Deocamdată, ele prindeau contur în spațiul ideilor și al sensibilităților, fie și cu deosebiri însemnate de nuanță. Le descoperim, în

¹⁸ *Ibidem*, p. 497.

¹⁹ *Ibidem*, p. 498.

²⁰ *The Enlightenment. A Comprehensive Anthology*, edited by P. Gay, New York, Simon and Schuster, 1973.

²¹ A. Dunkel, *Some reflections on the Enlightenment...*, în *Arizona Quarterly*, 31, 1975, 2, p. 106-118.

²² P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj, Editura Dacia, 1984, p. 5.

zona carpato-danubiană, multă vreme și după încheierea secolului al XVIII-lea, după unii până la 1830, ca un „postiluminism” motivat de condițiile specifice ale zonei, cu un relief în continuă modelare.²³ Nu numai iluminismul sud-estului european se prezintă cu noi contururi, dar și cel din Europa Mediană, prin studiile întreprinse de Fritz Valjavec, Eduard Winter, Werner Krauss, Werner Bahner, Keith Hitchins, Nicolao Merker ș.a.²⁴

Mai mult încă, s-a putut recunoaște în fenomenologia iluminismului o secvență importantă din expansiunea civilizației în lume, una nelimitată la secolul al XVIII-lea, fiindcă include și ceea ce un eminent analist numea „*instituționalizarea ideilor iluministe*”: proces îndelungat și sinuos, a cărui definire necesită încă multe eforturi.²⁵

Analize bilanțiere asupra iluminismului românesc au publicat în ultimele decenii Alexandru Duțu, Vlad Georgescu, Keith Hitchins, Adrian Marino, Romul Munteanu, Ovidiu Papadima, Pompiliu Teodor, pentru a nu-i aminti decât pe cei care au propus totodată și viziuni proprii.²⁶ Ele se resimt, îndeobște, de sugestiile unei istoriografii care a făcut din iluminism, în a doua parte a secolului al XX-lea, o temă predilectă.

Se poate urmări consensual mai toată seria de sinteze istorico-literare, cel puțin de la N. Iorga încoace, în cheia recunoașterii unui asemenea filon iluminist, chiar dacă difuz și aporetic, în diverse școli și curente. „*Descoperirea Occidentului*” e sintagma sub care G. Călinescu a ținut să prezinte, nu doar „epoca Luminilor,” ci două secole de cultură.²⁷ În bună continuitate de aspirații intră acolo Văcăreștii, Ion Barac, D. Țichindeal, Ioan Budai-Deleanu, Dinicu Golescu, C. Conachi, comisar Vasile Pogor, G. Asachi, G. Bariț ș.a. Romanticii înșiși comportă o dimensiune iluministă, lesne sesizabilă la I. Heliade-Rădulescu, la Grigore Alexandrescu, la N.

²³ *Ibidem*, p. 14-15.

²⁴ *Ibidem*, passim.

²⁵ *Ibidem*, p. 16.

²⁶ Vezi grupajul tematic din *Cabiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1977.

²⁷ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a 2-a, București, Editura Minerva, 1982, p. 61-125.

Bălcescu, la M. Kogălniceanu, ultimii definiți ca niște „mesianici pozitivi,” formulă ce include ambele dimensiuni. Specificul național le asumă pe amândouă.

S-a vorbit deja despre un preiluminism la D. Cantemir și de un iluminism târziu, de nuanță pașoptistă, la S. Bărnăuțiu, G. Bariț și alți comilitoni.²⁸ „Experiența preiluminismului, în varianta *Aufklärung*-ului, observă un exeget, se constituie ca o realitate a dialogului între cele două părți ale Europei, revenite la o comunicare ce fusese multă vreme întreruptă de dominația otomană.”²⁹

Când Adrian Marino a încercat apoi să compare postcomunismul românesc cu pașoptismul, el sugera în fond o continuitate de tip iluminist, o permanență de program, dincolo de schimbările stilistice care s-au impus între timp.³⁰ O asemenea perspectivă amintește, cum s-a și remarcat, de acele *unit-ideas* din sistemul lui Lovejoy, în sens de idei-teme primare, lesne de recunoscut ca indicii de continuitate, de fuziune a sensurilor implicite și explicite. Ideea politică și națională apare, în acest spirit, ca o dominantă, căreia se cuvine a-i subsuma valorile de natură estetică, în sensul folosit pentru spațiul german de Frederick C. Beiser (*Enlightenment, Revolution and Romanticism*), de criptopolitică.³¹ Distinsul hermeneut socotea chiar că o asemenea conduită ține de o „ideologie naturală,” arhaică, manifestă în timp sub diverse forme. „Voința nesupusă” din literatura noastră veche se va prelungi în textele reformiste din epoca luminilor ca libertate în sens modern, ideologico-politic. O vom regăsi și mai târziu, în elaborări mai atente, sub formă de memorii, proiecte de reformă, eseuri politice,³² mai

²⁸ P. Teodor, *op. cit.*, p. 25-71, 99-104.

²⁹ *Ibidem*, p. 46.

³⁰ Cf. A. Goldiș, *Europa. Sistemul ideologic al lui Adrian Marino* (II), în *Steaua*, LVII, nr. 9, 2006, p. 10-12.

³¹ *Ibidem*.

³² Cf. V. Georgescu, *Istoria ideilor politice românești*, München, 1987.

toate pledând pentru solidarități de tip modern.³³ Mai mult, o asemenea conduită se regăsește și în discursul postcomunist al lui Adrian Marino, aplicat la ideea europeană, la libertate versus cenzură etc.³⁴

Un tablou destul de exact și plastic al țărilor române la începutul secolului al XIX-lea a zugrăvit istoricul Neagu Djuvara în volumul *Între Orient și Occident*, unde se poate urmări tocmai progresul luminilor în zona amintită, paralel cu noile mutații de ordin social-economic și cultural.³⁵

Fenomenul a fost sesizat și pe un plan mai larg, ca urmare a difuziunii ideilor revoluționare pe continent.³⁶ Schimbările începuseră însă în altă parte. „E bine să știm că ritmul englez îl precede pe cel francez cu zece sau cincisprezece ani, că Franța precede și ritmează gândirea de pe continent, că aceasta se răspândește foarte curând în direcția nord-estului protestant, că Prusia o adoptă, că Olanda trăiește pe continent un moment mai curând englez decât francez, că Italia răspunde mai repede și mai bine solicitărilor franceze decât Peninsula Iberică,”³⁷ sublinia P. Chaunu, convins că nuanțele locale sunt definitorii.

În acest sens, s-a conturat un specific sud-est european, pe linia tradiției ortodoxe,³⁸ s-au căutat modele în discursul identitar³⁹ și s-a cercetat cadența noilor schimbări sub impactul ideii naționale.⁴⁰ „Dinamizarea vieții intelectuale, evidentă de la începutul secolului al XIX-lea, accelerează succesiunea momentelor de densitate. Etapele se înlănțuie fără pauze de stagnare și la intervale

³³ Cf. A. Duțu, *Histoire de la pensée et des mentalités politiques européennes*, București, Editura Universității din București, 1997, passim.

³⁴ Cf. A. Goldiș, *op. cit.*

³⁵ N. Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, Editura Humanitas, 1995.

³⁶ J. Godechat, *Les révolutions, 1770-1799*, Paris, 1970.

³⁷ P. Chaunu, *op. cit.*, p. 385.

³⁸ A. Duțu, *Y-a-t-il une Europe Orthodoxe?*, în *Sud-estul și contextul european*, Buletin, VII, 1997, p. 9-98.

³⁹ Idem, *Political models and national identities*, în *Orthodox Europe*, Bucharest, 1998.

⁴⁰ A. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, Editura Junimea, 1986, p. 9-14.

din ce în ce mai scurte,”⁴¹ după cum observă un fin analist al fenomenului, atent deopotrivă la trecut și la viitor, la diacronia schimbărilor și la studiul lor pe orizontala duratei.

„Arderea etapelor” e un fenomen curent la începutul modernității. Nimic nu impresionează mai mult ca sentimentul de uimire evocat de Alecu Russo în fața prefacerilor vertiginoase din anii care au văzut afirmându-se generația pașoptistă: „De la 1835 până la 1851, mai mult a trăit Moldova decât în cele cinci sute de ani istorici.”⁴² Timpul căpătase un alt ritm și altă intensitate, ceea ce era de natură să intrige spiritele mai sensibile. Unul dintre acestea se întreba, cu temeii, „care e dozajul optim de noutate pe care o realitate dată îl suportă pentru a rămâne ea însăși?”⁴³

Noutatea vine prin forme, iar formele par lipsite, un timp, de conținut. Fondul are nevoie de colaborarea timpului, după cum se învederează din analiza temei, așa cum a formulat-o, la Junimea, memorabil, T. Maiorescu.⁴⁴ Un „paradox al simultaneității” se degajă din ea, marcând o întreagă epocă de cultură.⁴⁵ Prelungirile iluministe de la începutul secolului al XIX-lea⁴⁶ devin implicații ce se reflectă, la rândul lor, în noile desfășurări socio-culturale.⁴⁷

⁴¹ A. Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 168.

⁴² A. Russo, *Scrieri alese*, București, Editura Minerva, 1970, p. 42. Aceeași idee la p. 66.

⁴³ A. Pleșu, în vol. *Revenirea în Europa*, ed. Adrian Marino, Craiova, Editura Aius, 1996.

⁴⁴ Cf. A. Zub, *Junimea: implicații istoriografice*, Iași, Editura Junimea, 1976.

⁴⁵ S. Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998, p. 31-43.

⁴⁶ Cf. A. Zub, *A scrie și a face istorie (Istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 203-208.

⁴⁷ Idem, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității*, București, Editura Enciclopedică, 2000.

Fenomen complex, de care se leagă indiscutabil modernitatea românească, iluminismul a reținut destul de târziu atenția analiștilor.⁴⁸ Sinteze grăbite, ca acelea subscrise de I. Nădejde și Al. Philippide, nu puteau stimula analiza critică, după cum nici abordările mai ample (însă nesistematice) propuse de N. Iorga și O. Densusianu.

Abia lucrările lui Pompiliu Eliade (*Histoire de l'esprit public en Roumanie*, 1905; *La Roumanie au XIXe siècle*, 1914) reprezintă un bun pas înainte, documentar și exegetic, însă fără continuitate și fără să circumscrie destul dimensiunea caracteristică. Semnalând elemente de gândire iluministă la G. Lazăr, I. Heliade-Rădulescu, E. Poteca, D. Golescu, G. Asachi, autorul studiilor amintite părea că se derobă de la o analiză mai adâncă a mișcării iluministe ca atare. Studii care să indice o continuitate pe această linie nu prea există.

Totuși, monografia lui D. Popovici despre *Literatura română în epoca Luminilor* (1945) poate fi socotită ca sinteza cea mai bună în acest domeniu, una ce profită de numeroasele abordări mai vechi, sub unghi istoric, literar, filosofic etc. Secolul al XVIII-lea constituie, în această viziune, o scenă de tensiuni între „moderni și retardatari,” iar străduințele de adaptare la ritmul culturii apusene o notă dominantă a epocii. Ea se va menține, această notă, prin romantismul pașoptist și criticismul junimist, de-a lungul secolului al XIX-lea, învederând în fond continuitatea unei atitudini.⁴⁹

Reflecția asupra iluminismului românesc depășește astfel secolul al XVIII-lea. Secolul a fost înlocuit, de aceea, cu „epoca Luminilor,” sintagmă elastică, permisivă, în ce privește cronologia și limitele.⁵⁰ Dar nici „epoca” nu mulțumea deplin, din moment ce trăsături iluministe pot fi identificate și dincolo de limitele acesteia, oricât de laxe și mobile. Să vorbim atunci de o dimensiune specifică, de tip iluminist, a culturii? N-ar fi tocmai abuziv, din

⁴⁸ R. Munteanu, *Particularités des Lumières roumaines*, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1977, p. 4-17.

⁴⁹ D. Popovici, *Studii literare*, I, Cluj, Editura Dacia, 1972.

⁵⁰ R. Munteanu, *La civilisation des livres. Littérature roumaine, littérature européenne*, București, 1986, p. 46-61.

moment ce hermeneuții au procedat la fel pentru a defini barocul, romantismul și alte fenomene complexe, care se derobau unei definiții exhaustive. Oricare dintre ele implică o *Zeitbewusstsein*, o conștiință a specificului epocii, după cum observa W. Krauss în legătură cu iluminismul însuși.⁵¹

Profesiuni de credință inspirate de filosofia social-politică a iluminismului se întâlnesc frecvent până la jumătatea secolului al XIX-lea și chiar mai târziu, la D. Bolintineanu (*Cartea poporului român*, 1869), la C. Bolliac (în diverse articole de presă, dar și în studii mai ample de drept și de psihologie practică) etc.

Cu atât mai mult s-a putut recunoaște în revista *Contemporanul*, nu doar la nivel de limbaj, un spirit afin iluminismului, în articole privind tirania, superstițiile, inegalitatea dintre oameni, primatul rațiunii etc.⁵²

Se poate spune, încheind, că iluminismul românesc a debutat, ca pretutindeni, printr-un amestec explicabil de teologie și raționalism (S. Micu-Klein) pentru a deveni apoi o filosofie practică a culturii, în documente politice,⁵³ ca și în creația literară, de-a lungul unei existențe lungi și fecunde.⁵⁴

Late Enlightenment in the Danubian-Carpathian Space (Historiographical Notes)

Abstract

The Enlightenment, as a social, cultural, political etc. movement, is seen from a temporal view; the study refers to the entire period between the early Enlightenment, at the beginning of the XVIIIth century, up to the late Enlightenment, after 1800.

⁵¹ Idem, *Particularités des Lumières...*, p. 16.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Cf. V. Georgescu, *op. cit.*

⁵⁴ R. Munteanu, *op. cit.*, p. 17.

There was a specific age of the Enlightenment and a specific rhythm, according to the time and space the movement has been developed in. It is undeniable that the evolution of the Enlightenment has been influenced by the historical conditions and social realities of each country; thus, there is a French Enlightenment, an English one, a German one etc., each of them having specific features.

The Romanian Enlightenment had its own national characteristics; it was based on the orthodox culture and the fight for national rights; its influence is still active at the beginning of the XIXth century.

Samuil Micu, **Philosophe**?

*Dr. KEITH HITCHINS
Universitatea din Illinois
Urbana Champaign*

The question I wish to raise, as suggested in the title of my paper, is whether Samuil Micu, polymath and priest and one of the leading figures of Romanian intellectual life in Transylvania in the latter decades of the eighteenth century, merits the epithet **philosophe**?¹ The answer lies in the extent of his connection to the dominating current of ideas in eighteenth-century Europe, known to contemporaries, as well as to posterity, as **Lumières** or **Aufklärung** or **Enlightenment**. Thus, we must also ask whether Samuil Micu shared the ideals and the aspirations of those who were its theorists and propagators, the philosophes.

As a number of historians of the eighteenth century have pointed out, there were many Enlightenments. There was, of course, the Enlightenment in France, but there was also the Enlightenment in Great Britain and in The Netherlands, where many scholars insist, the Enlightenment had its beginnings in the seventeenth century. An Enlightenment took form in Germany and in southern Europe, in the Habsburg Monarchy and Russia, and in the Romanian principalities of Wallachia and Moldavia and among the Romanians of Transylvania. Each displayed distinctive features and each reflected a climate of opinion different from all the others. But the Enlightenment was by no means solely a movement of ideas; political,

¹ By the French term, **philosophe**, I mean the intellectual of the eighteenth century, particularly in France, who used reason and knowledge to combat injustice and ignorance and ensure human progress. He was not the abstract thinker, the cultivator of ideas for their own sake that we associate with the term, **philosopher**, in our own days.

economic, and social foundations came under the scrutiny of philosophes and influenced the specific form that the grand ideas of the Enlightenment assumed in the different parts of Europe.

If there were many Enlightenments, there were also many philosophes. They were the creators of the Enlightenment, and they moved it forward from its beginnings, in the late seventeenth and early eighteenth century, to its maturity, in the middle of the eighteenth century, up to the 1770s. Of an infinite diversity of opinions and talents and only intermittently subjecting themselves to organization, they nonetheless shared certain fundamental traits. Perhaps, above all others, the one that defined them best was their willingness to take intellectual and spiritual risks, “*to dare to know*,” as Kant described their mission. They were cosmopolitan in outlook and education, and they were men of the city; they were addicted to knowledge, and they were practitioners of reason; they were skeptical of things as they were and unsparing in their criticism, and yet they were optimistic and certain of human progress; they were advocates of many causes and used the pen with great effect to convince others of the rightness of their causes; and they were focused on this world, on man and his material and spiritual well-being. A certain *esprit de corps* arose among them, as they came to know one another, if not always personally, then by the written word. Yet, despite their common struggle, they remained individuals, and they were moved by different aims and they used different means, for they could not but respond to the particular political and social environments in which they thought and wrote.

II

It was in this sense, of a unity of purpose and of a diversity of means, that Samuil Micu (1745-1806) participated in the European Enlightenment.²

² Among the many works on this theme, the following are particularly valuable: P. Teodor, *Sub semnul luminilor: Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în*

It touched him deeply. The persuasiveness of its principles and the reasonableness of its aspirations stimulated his own thought and led him into new and productive paths. But his reception of the Enlightenment was a process of selection and adaptation, as he perceived a convergence between its certainties and goals and his own strivings to improve the lot of the Romanians and, as he thus eagerly applied its critical spirit to the prevailing political and social order in eighteenth-century Transylvania. It was, then, in the combination of his concern for the Romanian nation in a Transylvanian setting and of his adherence to the critical spirit and idea of progress of the European Enlightenment that we find the essence of his vocation as an East Central European philosophe.

True to the ideals of the Enlightenment, Micu was committed to reason and knowledge as the levers of human progress. He approached both the theory of knowledge and the solutions to practical problems from the general perspective of philosophy. By “philosophy,” he meant the examination of the causes and the nature of things by human reason, a common eighteenth-century definition. He revered philosophy as the foundation of knowledge and as the primary means of investigating the human condition. He also saw in philosophy the essential framework within which he could elaborate his ideas on the origins and identity of the Romanians. For all these reasons, he was an avid reader of philosophy and a diligent translator.

Micu’s principal contact with the European Enlightenment was through its incarnation in the Habsburg Monarchy. The Austrian Enlightenment, as it came to be known, played a paramount role in shaping his intellectual development. At its heart, lay two complementary

secolul al XVIII-lea, București, Editura Științifică, 1966 (on Micu, p. 133-170); D. Ghișe and P. Teodor, *Fragmentarium illuminist*, Cluj, Dacia, 1972 (on Micu, p. 20-100); I. Lungu, *Școala ardeleană*, București, Editura Minerva, 1978; S. Micu, *Scrieri filozofice*, P. Teodor and D. Ghișe, editors and authors of the introductory study, București, 1966; N. Mladin, I. Vlad, A. Moisiu, *Samuil Micu Clain - Teologul. Viața, opera și concepția teologică*, Sibiu, 1957; Zoltán I. Tóth, *Klein Sámuel és az erdélyi román felvilágodás*, Cluj, 1947.

movements of the latter years of Maria Theresa's reign (1740-1780) and the reign of Joseph II (1780-1790) - Catholic reform, which was mainly spiritual and educational, and Imperial reform, which aimed at the rationalization of economic and social life and the reinforcement of central authority, at the expense of the provincial nobility. Catholic reformers imposed upon the Enlightenment in the Habsburg Monarchy its peculiarly Catholic and Austrian character.³ They were eager to place their faith on a rational foundation and to use reason and persuasion to convince both the clergy and the faithful of the truths of their beliefs. They were, thus, opposed to the dogmatism and intolerance practiced by the Jesuits and in 1759 were instrumental in depriving the Jesuits of their control of the censorship and of the theological and philosophical faculties at the universities.

The Catholic reformers and the Imperial Court often worked together. Notably, they joined forces to promote an ambitious restructuring and expansion of education for both the parish clergy and their parishioners, and strove to improve the pastoral care of the faithful by the local clergy. The reformers insisted that students have new-method textbooks that would engage them in thinking about what they were reading, rather than allow them to settle for rote learning, and they wanted to provide the clergy with the most authoritative texts of the sources of their faith, thereby inspiring them to teach its doctrines with well-founded arguments rather than by appeals to authority. At a more mundane level, the Court pressed forward with constitutional and legal reforms and a restructuring of agriculture and taxation.⁴ Of enormous importance, also, was the growing public discussion of reform accompanying these changes, especially under Joseph II, who was thus determined to persuade his subjects of the benefits of enlightened rule from the centre.

³ See E. Wangermann, *Reform Catholicism and Political Radicalism in the Austrian Enlightenment*, in R. Porter and M. Teich, editors, *The Enlightenment in National Context*, Cambridge, 1981, p. 127-140.

⁴ E. Winter, *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Vienna, 1971, p. 155-193; A. Schaser, *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen*, Stuttgart, 1989, p. 25-102.

III

Samuil Micu elaborated his own distinctive vision of the Enlightenment within this general atmosphere of reform. He was not alone. He belonged to a small intellectual elite that had gradually formed in the course of the eighteenth century, and he shared their world of ideas and their aspirations. The majority were the products of Greek Catholic and Roman Catholic secondary schools in Transylvania and of Roman Catholic institutions of higher learning in Vienna and Rome. Educated in the new, enlightened spirit of the times, they were unusually receptive to the ideas of the Enlightenment, especially in its Austrian variant. They were optimistic about the possibilities for human progress, and, conscious of their own leading role in Romanian society, they were certain that change must come from above, from the enlightened, by which, of course, they meant themselves. They were also of a practical bent and were little given to abstract speculation, for their attention was focused on the immediate problems of Romanian society, notably education and civil and political emancipation. Their immense and varied productivity - histories of the Romanians, grammars of the Romanian language, theological commentaries and volumes of sermons, school textbooks and translations of works of all kinds - was aimed at improving the general welfare of the Romanians.⁵

Samuil Micu and his colleagues formed a vibrant intellectual community at Blaj, the see of the Greek Catholic bishopric in Transylvania. At the center of their community were three schools - a seminary, attached to the Monastery of the Holy Trinity, whose tasks were to train priests and offer a general education; the middle school, which became a lyceum, with a curriculum common to such institutions in the Habsburg Monarchy, where classical languages, German, Hungarian, mathematics, ancient history, and

⁵ On the intellectual elite, besides the works cited in footnote 1, see D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, Editura Centrului de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945 and D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum; din istoria formării națiunii române*, revised edition, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

philosophy were taught; the elementary school, where pupils learned the fundamentals of reading, writing and religion. Between 1754 and 1772, an average of three hundred students attended these schools each year. Their teachers came from among the monks of the Monastery of the Holy Trinity and, later, of the Monastery of the Annunciation, who had had advanced theological and philosophical training abroad.⁶ The schools and monasteries brought together clerics who shared a common intellectual heritage and developed an esprit de corps, similar to that among the philosophes in Western Europe.

They were drawn together, in the first instance, by the sense of mission they shared to free the Romanians from centuries of subjection to the privileged three nations (Magyar noble, Saxon and Szekler) and four churches (Calvinist, Lutheran, Roman Catholic and Unitarian) and restoring them to a place in Transylvanian affairs, befitting their noble Roman ancestry and their majority of the population. An earlier generation of Orthodox clergy and faithful, at the end of the seventeenth century and the beginning of the eighteenth had tried to achieve these goals by agreeing to a church union with Rome, but the new Greek Catholic Church and its clergy had had no success in gaining recognition as a fourth privileged nation. Yet, the Church Union had opened up to young Romanians, especially candidates for the Greek Catholic priesthood, unprecedented opportunities for education in Roman Catholic institutions in Transylvania and abroad.⁷

Now, the intellectual community at Blaj took a scholarly approach to the problem of Romanian emancipation. Micu's activities were characteristic of the group. He himself assembled the evidence of noble identity in

⁶ I. Mârza, *École et nation (Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale)*, Cluj-Napoca, Centre d' Études Transylvanes, 2005, p. 51-82, 182-184; N. Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 173-197.

⁷ R. Câmpeanu, *Un efect spectaculos al Unirii religioase: integrarea elitelor românești din Transilvania, Partium și Banat în sistemul catolic de învățământ în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 6 / II, 2002, p. 127-140.

pioneering works of history and language. He was the first to set down in detail the so-called theory of Daco-Roman continuity, which formed the core of the modern idea of Romanian nationhood. In such works, as *Scurtă cunoștință a istorii Românilor* (composed in 1796) and the four volume *Istoria și lucrurile și întâmplările Românilor* (composed in 1800-1806), he argued that the Romanians were the direct descendants of the Roman legionaries and colonists, who had settled in Dacia (which had encompassed much of Transylvania and the territory between the Carpathians and the Danube), in the second century, and that a Romanized population had inhabited this area uninterrupted, until the arrival of the Magyars in the tenth century. Micu and his colleague, Gheorghe Șincai, offered further proof of the Roman origins of the Romanians, by demonstrating the Latin origins of Romanian in their *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (Vienna, 1780). The distinctive note in these writings was Micu's ability to view the emancipation of the Romanians within the broad context of the Enlightenment's faith in human progress and preoccupation with the general good.

The place of the decisive encounter between Samuil Micu and the Enlightenment was a city, Vienna. If we may ask the question, "*What would Diderot have been without Paris or Rousseau without Geneva?*"⁸ then, in the same way, we may wonder what Micu would have been without Vienna? He spent two long periods there - the first, 1766-1772, as a student at the Pazmaneum Institute, founded in 1623 to promote Catholicism in Hungary, and the second, 1777-1783, as prefect of studies at the College of "St. Barbara," established in 1773 to train priests for the Greek Catholic Church from all over the Habsburg Monarchy.

During his first sojourn, he took courses at the University of Vienna, in canon law and theology, that brought him into direct contact with the innovative spirit of the Catholic reformers, but he was also attracted to science, and he studied physics, mechanics and mathematics, in addition to

⁸ P. Gay, *The Enlightenment: An Interpretation. The Rise of Modern Paganism*, New York, 1966, p. 15.

his major subjects, theology and philosophy.⁹ We may reasonably assume that he was also drawn to the immensely popular courses taught by two influential Aufklärer of the time, Anton von Martini, on natural law and Joseph von Sonnenfels, on political economy. He may also have become acquainted at this time with the ideas of the German philosopher Christian Wolff (1679-1754) and the German legal scholar Christian Thomasius (1655-1728), both of whom had striven to reconcile reason and faith and had set down the constitutional norms of enlightened despotism.

During his second stay in Vienna, Micu was preoccupied with writing and translating, producing works that showed his deepening commitment to the principles of the Austrian Enlightenment. Noteworthy is his translation of *Elementa philosophiae recentiores usibus iuventutis scholasticae* (Cluj, 1771) by Friedrich Christian Baumeister (1709-1785), one of Christian Wolff's disciples. This project, in particular, suggests Micu's adherence to a rationalist philosophy. Two other, original works, which he published in Vienna, *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam Graecae Orientalis Ecclesiae* (1781), on the institution of marriage in the Eastern Orthodox Church, and *Dissertatio de jejuniis Graecae Orientalis Ecclesiae* (1782), in which, among other things, he subjected fasts to the scrutiny of reason, were further statements of his faith in enlightened principles. His grammar of Romanian, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, intended as a textbook for students at "St. Barbara," was also an instrument of enlightenment, for he viewed the study of grammar and the perfection of language as essential for the diffusion of knowledge and the reinforcement of logical thinking.

IV

An inquiry into Micu's contributions to philosophy, history, theology, and politics will suggest the depth of his involvement in the Enlightenment.

⁹ P. Teodor, *Samuil Micu: Traduceri și prelucrări filosofice*, in Idem, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p. 119-131.

His work in these fields combined originality and adaptation, and he emphasized the practical and the relevant, as the general welfare of the Romanians was foremost in his thoughts.

In philosophy, Micu was not an original thinker, but his understanding of the nature and tasks of philosophy and his choice of works to translate place him well within the main currents of the Austrian Enlightenment, and reveal his affinities to the spirit of the general Enlightenment. He was, as already suggested, an adherent of Christian Wolff, and through Baumeister's popularizing manual he was the chief disseminator of Wolff's theories among the Romanians. He may even have taught Wolff's philosophy at Blaj.¹⁰ In his own researches in other disciplines he made clear his sympathy for Wolff's dictum, that the main purpose of philosophy was to know the causes of things through the use of the mind. As he put it himself, "*Philosophy is nothing other than...the habit of seeking and knowing the sufficient causes of things.*"¹¹ His translations not only offered Romanian students and intellectuals access to the sources of the Austrian Enlightenment, but they also performed the indispensable practical service of expanding the philosophical vocabulary of Romanian, as he searched for, and often had to create equivalents of Latin and German terms in his own language.¹²

It was in history that Micu made his most original contribution to Romanian intellectual life of his own time, and to that of later generations. History was a lifelong vocation, because he expected history to perform a multitude of tasks. At first glance, his enthusiasm for history, especially the kind of history he wrote, might appear to disqualify him from membership in the society of philosophes. Men of the Enlightenment are often thought of as being concerned mainly with the formulation of general principles about morality and religion, writing a kind of philosophical history, a general history, designed to reveal the principles of human nature and, in so doing,

¹⁰ P. Teodor, *Sub semnul luminilor*..., p. 251.

¹¹ *Ibidem*, p. 253, citing S. Micu, *Loghica*, Buda, 1799, p. 8-9.

¹² L. Blaga, *op. cit.*, p. 166-170.

providing coherence to human history, independent of the Divinity. These are qualities we expect to find when we open the great histories of the mature Enlightenment, Voltaire's *Age of Louis XIV* and Gibbon's *Decline and Fall of the Roman Empire*.

Micu's histories do not, on initial perusal, seem to be in harmony with the spirit and ideals of the Enlightenment. In contrast to Voltaire and Gibbon and others, he wrote a particularized kind of history, that is, a history to explain and interpret specific realities, especially that of the Romanians. Unlike many philosophes in the West, who displayed a certain disdain for event history, as merely a means of measuring human advances over the past, a time of darkness, they contrasted with the bright future they themselves were engaged in building, Micu could not be indifferent to history. To be sure, he, too, looked forward to a better world, but, for him, the past was a source of inspiration; in it, he discovered proof of Romanian identity and the means of restoring the Romanian nation to greatness. He thus had great faith in the didactic and moral value of history for Romanians, and he hoped that, by describing the achievements of their Roman ancestors, he could inspire them to perform similar grand deeds.¹³

Despite what might appear from a broad European perspective to be Micu's parochial interest in history, his major works are a constant reaffirmation of the spirit and aims of the Enlightenment. He would undoubtedly have subscribed to the dictum of Lord Bolingbroke, the English statesman, in his *Letters on the Study and Use of History* (1752), that history was philosophy teaching by example. History, for Micu, shared one of the tasks of philosophy - to get at the causes of things, in this instance, the origins of the Romanians, and the reasons for their downfall. He used the same means that Western enlightened historians did - reason and the critical approach to sources - to discover the truth. Like them, he also perceived in human history a meaning and a coherence that had their origins in the nature of men themselves. The attention he gave to activities,

¹³ S. Micu, *Scurtă cunoștință a istorii Românilor*, edited by C. Cîmpeanu, București, Editura Științifică, 1963, p. 3-4.

other than politics and war, and to men, other than kings and military leaders suggests the use of history as a means to explore human nature and grasp the spirit of the times. He was, after all, interested in theory; he made original investigations of the nature of community and meditated deeply on the relationship of East and West, themes that transcended political boundaries and ethnic concerns.

As for questions of faith, religious organization and social mission, Micu's adherence to the Catholic Reform movement decisively influenced his thinking. More than any other intellectual commitment that he made it set him apart from many philosophes in the West. Although, like them, he never ceased his efforts to reconcile faith with reason, he remained staunchly Christian in thought and deed.

He was devoted to the Greek Catholic Church, which he venerated as a peculiarly Romanian institution. It signified for him the fusion of the Romanians' Eastern Orthodox spirituality and their Roman-Latin ethnic and cultural heritage. Yet, however much he prized the connection with Rome, he resisted all attempts to make his church more Roman. Although at times he was critical of certain practices, such as fasting, and was often at odds with his diocesan administration, he nonetheless spared his church of the unremitting attacks, which the enlightened in the West directed against the Roman Catholic Church. Unlike them, he did not treat his church as a bastion of obscurantism and as an obstacle to progress. Instead, he recognized the vital role it had played in defending the Romanian ethnic community against Magyar Calvinists and Saxon-German Lutherans, and he assigned to it prime responsibility for the education and moral upbringing of the peasantry.

The Catholic Reform movement could easily accommodate Micu's attachment to his church and, at the same time, could allow him to work within the boundaries of the Enlightenment. He fully shared the reformers' efforts to persuade both the clergy and their parishioners of the truths of their faith, by appealing to reason and good sense. He was certain that knowledge was the key to human progress, in general, and the Romanians' revival, in particular. He admonished the clergy not to be satisfied with

merely learning the church rituals, but to study philosophy and theology, and establish schools.

He spared no effort himself to further his cause, by producing an impressive variety of original works and translations to enlighten the clergy, among them, *Dissertatio canonica de matrimonio* and *Dissertatio de jejuniis*, already mentioned, and *Propovedanie sau Învățăături la îngropăciunea oamenilor morți* (Blaj, 1784), a book of sermons, meant to inspire the clergy and to serve as models for their own preaching to the faithful.¹⁴ In religious matters, as in other domains, his appeal was to the mind rather than the emotions as a means of understanding God's design for man. He was thus wary of enthusiasm and revivalism, especially among the lower orders of society, and he denounced the leader of an Orthodox movement in Transylvania in 1759-1761, the monk Sofronie of Cioară, as “*a common man, ignorant and savage.*”¹⁵ In the final analysis, then, he stood for a rational religion. But he never embraced deism, and never engaged in attacks on Christianity, as a source of knowledge, or an explanation of the world, as it was.

Among other aspects of the Catholic Reform movement that attracted Micu's support was its advocacy of a return to the original, early foundations of Christianity. His translations of the Church Fathers, notably Basil the Great,¹⁶ and his researches into the acts of church councils¹⁷ were, in part, scholarly explorations and, in part, a determined effort to find canonical justification for limiting the centralizing ambitions of the Papacy and the bureaucratic controls of diocesan bishops. He also shared the spirit of tolerance characteristic of the age, as he urged reconciliation with the

¹⁴ P. Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 168-170, 176-177.

¹⁵ S. Micu, *Scurtă cunoștință...*, p. 119.

¹⁶ N. Mladin, I. Vlad, A. Moisiu, *op. cit.*, p. 46-52.

¹⁷ *Ibidem*, p. 84-89.

Orthodox in Transylvania and, on a broader scale, looked for ways to reunite the Eastern and Western churches.¹⁸

Micu's views on political structures and the art of ruling were in accord with those of the enlightened in Vienna and, in general, in Western Europe. His thinking was hierarchical. He seems to have accepted the teachings of Christian Wolff on the subject, as interpreted by Baumeister, who granted the emperor responsibility for directing the affairs of men in this world, and relieved him of any earthly limitations on his power, subjecting him only to the oversight of God, from whom he derived his authority; in an ideal society, he was to rule his people as a wise, understanding parent.¹⁹ The mark of a good subject was how well he obeyed the emperor's laws. Yet, Micu imposed certain limits on the imperial will; the sovereign could not order his subjects to do anything that was contrary to the laws of nature or the commandments of God. If he did, then they were not bound to obey, for otherwise they would perish.²⁰

Micu did not say in so many words how the emperor's subjects should resist, if he was unjust and oppressive. In any case, he rejected revolution. As an alternative he advocated gradual, systematic reform carried out by the enlightened and the education of the masses, which would enable them to free themselves from ignorance and superstition, the main causes of their unhappy state.

Micu's model ruler was Joseph II. His decrees introducing enlightened reforms and his promotion of education, especially, fascinated Micu and his colleagues. By reorganizing and centralizing his vast realm, he shook the established order in Transylvania to its foundations and convinced the Romanians that there was room for them in a structure that, until then, had denied them the rights and benefits they thought they merited. He also made

¹⁸ L. Gross, *Istoria „Marii Schisme” de Samuil Micu*, in *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, nr. 33, 1994, p. 241-250.

¹⁹ S. Clain (Samuil Micu), *Legile firei, itica, și politica sau filosofia cea lucrătoare*, 2 vols., Sibiu, 1800, vol. II, p. 387, 392. This was a translation and adaptation of Baumeister's *Elementa philosophiae recentioris...* (1771).

²⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 397-398.

the Romanian elite a part of the general movement for reform, by relaxing the censorship and encouraging a wider discussion of change. Micu was enthusiastic in his praise of Joseph's abolition of serfdom and his other measures to improve the well-being of the "*unfortunate masses*."²¹

It is evident that Micu's admiration for Joseph had mainly to do with his contributions to the revival of the Romanians. Yet, there was a fundamental contradiction in his appraisal of what he took to be Joseph's contributions to improving the status of the Romanians. Joseph's measures indeed seemed to be in harmony with the aspirations of Romanian intellectuals, but his goals were different from theirs. He discovered in the Romanians useful instruments for curtailing the privileges of the entrenched orders of society, but he had no intention of overturning political and social structures in order to accommodate a peasant people, he judged incapable of managing their own affairs, let alone helping to govern a vast empire. In consolidating the diverse lands, he ruled into a centralized monarchy, he relied on well-established institutions - the bureaucracy, the army, the dynasty, and the German language. The furtherance of self-determination for the Romanians and his other subjects was farthest from his mind. By contrast, Micu and his colleagues sought recognition of distinct peoples, in the first instance of the Romanians, a goal that Joseph could never sanction, since, to do so, would be to promote a state within a state. Nonetheless, Joseph's reforms showed Romanian intellectuals how tightly the ideals of the Enlightenment were intertwined with their own advocacy of nationhood. They thus perceived in his brand of absolutism striking evidence of how reason and knowledge could be harnessed to accelerate beneficial change, and thus ensure the progress of the Romanians.

The attitude Micu displayed toward the mass of the peasants was typical of the ambivalence Europe's enlightened directed at the "commonality." He sympathized with their hard lot, which he knew from frequent pastoral visits in the company of his bishop, Grigorie Maior (1773-1782), and he urged landlords to treat the peasants, who worked their

²¹ S. Micu, *Scurtă cunoștință...*, p. 44.

estates, with compassion and justice.²² But he was not a radical reformer, who would take direct action to eliminate abuses. Rather, he intended his sermons and other writings and his support for schools to be the proper means of improving conditions in the villages. He also felt a strong sense of community with the peasants. When he and his colleagues used the term “nation,” they did so in an ethnic sense and meant the Romanian people as a whole, regardless of social class. Yet, despite these sympathies, he remained conscious of the immense gulf that separated the educated from the peasants. He could not imagine simple villagers as the masters of their own destiny, or as members of the political nation. Instead, he foresaw a long period of tutelage, during which, the ignorance of the peasants would be gradually eradicated and they could be trained to take a useful part in public life.

Micu rejected violence as a solution to peasant grievances against their landlords. The massive peasant uprising in Transylvania led by Horea, in the fall of 1784, provoked a crisis of conscience in Micu and his colleagues, which brought to the surface all their ambivalent feelings toward the common people. On the one hand, they recognized the rightness of peasant grievances, but, on the other, they condemned the destruction of lives and property, as the height of irrationality. Micu’s reaction was typical. In his four-volume *Istoria* he praised Joseph II for having abolished serfdom, which he likened to “*a form of pagan slavery*,”²³ but, in the next breath he called Horea and his cohorts “*accursed men*,” and condemned their killing of landlords and burning of manor houses.²⁴ Such an attitude was in keeping with the enlightened spirit of the times and is a revealing commentary on the aspirations of Romanian intellectuals. They had committed themselves to reason and positive knowledge, which, they were certain, would regulate the

²² S. Clain, *Legile firei...*, II, p. 406-407.

²³ S. Micu, *Istoria Românilor*, 2 vols., București, Editura Viitorul Românesc, 1995, vol. I, p. 123. This is the first published text of Micu’s four volumes *Istoria*, which was edited by I. Chindriș.

²⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 124.

society of the future, and they had assigned to themselves leadership of the movement to create the new, enlightened era. But Horea and his followers, the “*simple folk*,” had ignored them and had taken measures into their own hands. The peasants had, in effect, transgressed, because they had failed to grasp the fundamental truth that they could not gain justice by themselves through “blind violence,” but would have to wait for the intellectuals to secure it for them through enlightened laws and institutions.

Micu and his colleagues provided their own, enlightened example of how to seek justice. In 1791, they submitted to Emperor Leopold II (1790-1792) a petition for the restoration of the ancient rights of the Romanians, accompanied by lengthy proofs of the justice of their demands, drawn from history and legal sources. In this imposing document, which came to be known as the *Supplex Libellus Valachorum*, they tried to convince the Imperial Court of the rightness of their cause, by bringing together positive knowledge and sober reasoning. They betrayed their allegiance to enlightened principles, also by proposing that a national congress of Romanian representatives be held to deliberate on the most appropriate ways of satisfying Romanian aspirations.²⁵ All Micu’s and his colleagues’ hopes of obtaining recognition as a fourth nation were dashed by the Court’s rejection of the *Supplex Libellus Valachorum* and by the reaction to Joseph II’s reforms, that followed the accession of the conservative Francis II to the Habsburg throne in 1792.

As for the culture of the common people, Micu displayed the same ambivalence toward it, as he did toward its creators. As a promoter of light and progress, he could have little sympathy for a culture filled with magic spells and superstitions, all of which, he thought, discouraged clear thinking and thus prevented both material and spiritual progress. In his *Învățătura metafizicii*, based on a manual of philosophy by Baumeister, which he translated between 1787 and 1790, he praised science and was eager to show

²⁵ D. Prodan, *Supplex...*, p. 455-467.

how the causes of phenomena (“*the connection of things*”) followed fixed laws operating in nature.²⁶

Here again, we see the tension between Micu’s commitment to reason and enlightened principle and the emotional need, felt to further the emancipation of the Romanians. Although he was conscious of his role as an enlightener who was thus obliged to combat popular culture, he found himself turning again and again to that very culture in order to discover evidence of the Romanians’ Roman-Latin heritage. He was at pains to show that many of the customs and beliefs he observed among the peasants were exactly those which the “*ancient Romans of Italy had had,*” such as elements of the marriage and funeral services, various charms and magic spells, and observances of Christmas and New Year.²⁷ Yet, despite his keen interest in folklore, he had no intention of promoting or collecting folk literature, which he persisted in decried, as the disseminator of false ideas and wrong thinking.

V

It is perhaps time to return to the question posed at the beginning of this paper: Was Samuil Micu a philosophe? It might be useful, first of all, to recall what a philosophe, in the general meaning of the term was and was not. A philosophe was a particular kind of philosopher, which does not fit the definition in our own day. A typical philosophe of the eighteenth century was not given to abstraction or the exploration of ideas for their own sake. Rather, he was determined to make ideas relevant to social reform and political change. He asked fundamental questions about man and nature and God; he wanted to find the causes behind the appearance of things; and he

²⁶ S. Micu, *Învățătura metafizicii*, in S. Micu, *Scriseri filozofice...*, p. 128-136.

²⁷ S. Micu, *Scurtă cunoștință...*, p. 84-88; I. Mușlea, *Samuil Micu-Clain și folclorul*, in *Revista de folclor*, vol. 1, nr. 1-2, 1956, p. 249-257.

used reason and a critical spirit as his tools. Then, too, he was anxious to communicate his thoughts, not just to a small elite, but also to a wider audience, if only indirectly, and he was not fazed by the variety of ideas or the differences of opinion, or even the occasional lapses of consistency and logic that he encountered in his exploration of man and society.

This description, in the main, I think, fits Samuil Micu. He was, as we have seen in his defense of the Romanian nation, concerned about the social relevance of ideas and their applicability to prevailing social and political conditions, and he was eager to use reason and knowledge to grasp the meaning of things both in this world and the next. Above all, what clearly stamps him as a man of the Enlightenment, was his participation in that great shift in Enlightenment thinking, that occurred in the middle of the eighteenth century, when the concept of liberty replaced order, as the primary focus of thought. Micu, I am certain, was primarily concerned with men's freedom. Even though, he continued to respect order, order was important for him, now mainly as a condition for the exercise of freedom.

We may think of Samuil Micu as a man of the Enlightenment also in his role as a mediator between East and West. It was a role for which his vocation as a Greek Catholic cleric had admirably prepared him. The Church Union with Rome had represented the thrust of the West into a largely rural, agricultural society, but the new Greek Catholic clergy remained steadfast in their attachment to the Eastern Orthodox spiritual tradition. By integrating himself into the currents of the Austrian Enlightenment, Micu deepened his role as an intermediary between two cultures, as he strove to harmonize Romanian social and intellectual traditions with the thought and spirit of the West. In his broad cultural horizons, his manifold intellectual activities, his firm commitment to reason and learning, and his admirable open-mindedness, he was one of the creators of the Romanian Enlightenment in Transylvania. He merits the title **philosophe**.

Samuil Micu filosof?

Rezumat

Format la școlile Blajului, Romei și ale Vienei, educat în spiritul iluminismului austriac, din care a selectat însă acele aspecte care puteau fi cel mai bine adaptate la realitățile românești, Samuil Micu și-a construit o viziune proprie asupra noii mișcări ideologice, manifestate în Europa secolului al XVIII-lea. Legăturile sale cu iluminismul, modul în care a împărtășit și promovat idealurile acestuia, îngăduie autorului să încerce să găsească răspunsul la întrebarea: a fost Samuil Micu filosof?

O cercetare atentă a activității sale oferă un răspuns limpede la această întrebare. Astfel, dacă iluminismul - care nu poate fi considerat doar un curent de idei, ci o mișcare cu fundament politic, economic și social - a fost creat de filosofi, dacă principiul după care s-au condus adepții săi - indiferent dacă vorbim de iluminiștii francezi, englezi, austrieci sau români etc. - a fost cel enunțat de Kant, „*să îndrăznești să cunoști*,” dacă iluminiștii au fost oameni educați, raționali, care știau să folosească argumentul cunoașterii în susținerea cauzelor lor, atunci, da, Samuil Micu a fost, cu siguranță, un filosof, un iluminist.

Contribuția lui Samuil Micu în diverse domenii, precum filosofie, istorie, teologie și politică este considerabilă și evidențiază adâncimea implicării sale în iluminism.

În filosofie, Samuil Micu nu a fost un gânditor original; dar, în contact cu scrierile lui Wolff - a cărui filosofie este posibil chiar să o fi predat la Blaj - și ale lui Baumeister, a devenit principalul propovăduitor al ideilor acestora în rândul românilor; a crezut cu putere în principiul lui Wolff, conform căruia, obiectivul filosofiei este de a cunoaște cauzele lucrurilor prin rațiune.

Ca istoric, Micu se manifestă cu originalitate, dar interesul său pentru istorie nu îl dezavantajează ca filosof. Istoria sa nu pare a fi, la prima vedere, în concordanță cu spiritul iluminismului; nu a abordat istoria într-o manieră specific iluministă, precum Voltaire sau Gibbon, ci a scris o istorie particularizată, prin care a încercat să evidențieze realitățile românești. Micu a

crezut cu tărie în valoarea educativă și morală a istoriei, considerând că aceasta îndeplinește, de fapt, una din îndatoririle filosofiei: aceea de descoperi cauzele lucrurilor.

Gândirea religioasă a lui Micu a fost profund influențată de Reforma catolică și nu a încetat nici o clipă să spere într-o reconciliere a credinței și rațiunii, într-o reconciliere a bisericilor. A fost convins că mai buna pregătire a clerului, care trebuia să-și diversifice educația și să participe activ la înființarea și susținerea școlilor, stătea la baza ridicării intelectuale a românilor. În acest sens, el inaugurează seria ***Propovedaniilor***, pentru a oferi preoților modele de predici.

Micu a adoptat punctul de vedere politic promovat de Viena și de statele vestice; monarhul-model a fost Iosif al II-lea, alegere ușor de înțeles dacă ne gândim la măsurile pe care acesta le-a luat în favoarea românilor, deși nu poate să nu accepte și ideea că, în final, obiectivele împăratului erau diferite de cele ale românilor.

Samuil Micu corespunde astfel definiției filosofului secolului al XVIII-lea; interesul său pentru reforma socială și politică, felul în care a încercat să răspundă unor întrebări fundamentale despre natură, om și Dumnezeu, efortul de a descoperi cauzele raționale ale evenimentelor și, nu în ultimul rând, participarea sa directă la schimbările care au avut loc în secolul luminilor, ne conving că Samuil Micu își merită pe deplin locul între filosofi secolului al XVIII-lea.

Textele filosofice ale lui Samuil Micu. O perspectivă filologică

Dr. MIHAI-ALIN GHERMAN
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Tipărite în 1799 și 1800, *Loghica* și *Legile firii, itbica și politica sau filosofia cea lucrătoare*, lucrare de iluministul blăjean, apăreau fără menționarea autorului pe foaia lor de titlu¹ și au fost considerate multă vreme ca unele dintre primele texte filosofice tipărite în limba română. Este una din situațiile în care modestul călugăr blăjean a acceptat anonimatul, în loc să-și etaleze proprietatea intelectuală asupra unei întreprinderi care îi aparține. Același lucru se întâmplase cu *Biblia*, apărută în 1795 pe foaia de titlu a căreia apare numele episcopului Bob și al împăratului, dar nu și al traducătorului textului. În situația celor două texte filosofice, poate, a jucat un rol și faptul că, fiind călugăr, ar fi fost neavenită apariția numelui său pe foaia de titlu a unui text filosofic laic.

În ceea ce privește originalitatea lucrării lui Samuil Micu, începând cu D. Popovici, discuțiile au fost întovărășite de eticheta „după Baumeister.”

Apropierea de sistemul filosofic al lui Chr. Baumeister, dominant în Viena în acea perioadă, este evidentă. Investigațiile făcute ne pun însă în fața unei probleme care încă nu și-a găsit o rezolvare suficientă: cercetările de până acum nu au spus răspicat dacă avem de a face cu o traducere fidelă sau cu o prelucrare. Iar dacă este vorba de o prelucrare, nu a fost stabilit nici gradul de dependență față de sursă.

O cercetare pe care am făcut-o prin compararea cu edițiile textelor lui Baumeister² ne pune în situația de a afirma categoric că niciuna dintre ele nu

¹ *Loghica, adică partea cea cuvântătoare a filosofiei. În Buda, s-au tipărit în Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Pestii, 1799.*

² *Logica* poate să fie în diferitele ediții ale textelor lui Baumeister subiectul unei lucrări aparte sau o parte a unui tratat mai amplu de filozofie naturală.

poate să fie considerată drept o sursă directă a textului lui Samuil Micu. Putem bănuși că învățatul blăjean a apelat la un manual intermediar (tipărit sau, și mai probabil, curs audiat) pe care el însuși l-a dezvoltat într-un text independent. Trăvialiul îndelungat, care se întinde pe două decenii și redactările diferite ale manuscriselor *Logicii* și a *Legilor firii* ne pun în situația de a insista asupra laturii de originalitate pe care o prezintă textul românesc în toate variantele sale.

Prima variantă a textului *Logicii*, rămasă în manuscris, este datată 1781 și este urmare a perioadei în care Micu era la Colegiul „Sfânta Barbara” din Viena, unde, pe de o parte se pregătea pentru activitățile pe care le va îndeplini ulterior în țară, pe de altă parte îndeplinea o funcție didactică (profesor) pentru românii care frecventau cursurile acestui colegiu. Ea se intitulează *Loghica, acum întâi pre limba românească prefăcută de Samoil Clain ieromonah de la Blaj, anul Domnului 1781 în Viena Austriei*.³ Manuscrisul este revizuit după doi ani, călugărul blăjean intervenind deja în textul inițial, operând ștersături, completări și o primă stilizare a lui. La cinci ani distanță, Samuil Micu reia într-o altă versiune manuscrisă textul: *Loghică, adică partea cea cuvântătoare a filosofiei făcută și scrisă pre limba românească de ieromonahul Samoil Micu de la Sad, 1786, văzută și îndreptată 1787*.

Munca îndelungată la redactarea *Logicii* se întinde pe o perioadă de 19 ani, având în fața noastră cel puțin cinci etape de lucru: 1781, 1783, 1786, 1787 și 1799.

Diferențele variantelor sunt uneori frapante, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că, chiar dacă este în spiritul filosofiei foarte apropiată sistemului filosofic al lui Chr. Baumeister, lucrarea lui Samuil Micu este una originală. Pentru identificarea unei eventuale surse directe, va trebui să luăm în considerare și existența unui alt text intermediar, fie tipărit, fie un curs audiat

³ Manuscrisul a fost revăzut la Blaj după doi ani, lucru dovedit și de însemnarea: „*Această Loghică și Ethică mai ales și mai pre înțeles și cu cinste mai bine și mai pre larg s-au scris a doaoa oară tot de mine Samuil Clain, 1783*.” Revizuirea s-a constituit într-o operație de stilizare, una de completare, dar și una de „românizare” a termenilor științifici.

de călugărul blăjean la Viena în perioada 1778-1781, pe care încă nu le-am descoperit. Ce știm despre acest text este faptul că el a fost redactat cu siguranță în limba latină. O dovadă indirectă este notarea marginală a terminologiei filosofice latine în manuscrisul din 1781, într-un moment în care el era, evident, în travaliul creerii unei terminologii filosofice românești. Astfel, el dublează termenul românesc de cel latin într-un text precum: „*Deaca ai sau numeri atâtea seamne care au fost, ca lucrul ce ți-l închipuiești oriunde și totdeuna să-l poți cunoaște și de toate alte lucruri să-l deschilinești, atunci ideea cea deschilinită să chieamă **plină** [Marginal, scris cu litere latine: completa.], iară de nu sînt de ajuns seamnele care le ai, zicem că iaste idee **neplină** [Marginal: scris cu litere latine: incompleta.]”⁴ sau „*Fiindcă acela să zice că are deschilinită idee lucrurilor carele părțile și seamnele ceale mai dinlăuntru ale lucrului cunoscut unul cîte unul deosăbi (35) le socoteaște cu mintea,⁵ aiavea iaste că cu atîta iaste mai aleasă a fieștecăruia idee iaste mai deschilinită, cu cît mai multe părți ale lucrului le cunoaște și încă și seamnele seamnelor mai pre-afund⁶ îtrînzîndu-le [sic!] cu mintea și cu gîndul le socoteaște și atunci să zice **idee întocmai** [Marginal scris cu literă latină: adeqvata], carea atunci o zicem cînd seamnele seamnelor deosăbi le socotim și le cugetăm și ni le închipuim cu mintea, iară de nu putem face aceasta, atunci să zice **idee neîntocmită** [Marginal scris cu literă latină: inadeqvata].”⁷**

Oricum, prima variantă a manuscrisului dovedește prin mai multe formulări că, în acel moment, era folosit ca manual de studiere a logicii și eticii. Știm din informațiile biografice că Samuil Micu îndeplinea la Viena și funcții didactice față de românii care studiau în Colegiul „Sfânta Barbara,” deci faptul că a ținut un asemenea curs nu este surprinzător, deși acest lucru era necunoscut până acum. Faptul că revine asupra manuscrisului, dându-i o nouă redactare, arată, fie că Samuil Micu avea intenția de a tipări această lucrare încă din acest moment, fie că el a revenit din motive didactice. Pentru

⁴ Ms. 1781, p. 17v.

⁵ Șters: *să înțāleage*.

⁶ Șters: *cuprinzîndu-le*.

⁷ Ms. 1781. p. 17v-19r.

amândouă explicațiile avem suficiente argumente, astfel că este greu a decide care din cele două explicații sunt valabile.⁸

Aceleași informații le putem decela și din lectura celei de-a doua variante, datate în 1786-7. Dacă interpretarea noastră este corectă, atunci însemnează că, aflat la Blaj, el a reluat același curs în care face, însă, modificări substanțiale, pentru elevii școlilor de aici, lucru pe care nu îl cunoșteam până acum despre el.

Stilizarea este în primul rând una stilistică. Dacă în 1781 textul suna în felul următor: „*Iară când cunoști pricinile lucrurilor, atunci mai sus să radică cunoștința ta și să zice filosoficească,⁹ carea nu iaste altă, fără numai cunoștința cauzelor și a pricinilor. Adecă: Deaca știi că împărăția romanilor pentru aceea au căzut, că bogățiile¹⁰ au adus lăcomie și s-au dat pre sine romanii desfătărilor și¹¹ patimilor și leanii și așea s-au pierdut împărăția Cunoștința acestii pearderi a Împărăției Romanilor iaste filosoficească, pentru că¹² pricinile pentru ce au căzut împărăția le cunoști,¹³ în textul tipărit el devine: „*Iară când cunoști pricinile lucrurilor, atunci mai sus să rădică cunoștința ta și să zice cunoștință filo/soficească, carea este cunoștința pricinilor. Adecă: Deaca știi că Împărăția Romanilor pentru-aceea au căzut că bogățiile au adus lăcomie și s-au dat pre sine romanii desfătărilor și patimilor și leanii și așea s-au pierdut împărăția Cunoștința acestii pierderi a Împărăției Romanilor este filosoficească, pentru că pricinile pentru ce au căzut împărăția le cunoști.*”¹⁴*

⁸ El a revenit și în cazul unor traduceri patristice, despre care, cu excepția unui eventual proiect de antologie a literaturii patristice, ne este greu să credem că au fost destinate tiparului; în schimb, găsim același tip de reveniri prin corectare asupra textului și în *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*, despre care știm cu precizie că a fost destinată tiparului.

⁹ Scris: *filosofească*.

¹⁰ Șters: *au făcut scumpeatea și lăcomiia*.

¹¹ Șters: *poftelor*.

¹² Șters: *cauzele și*.

¹³ Ms. 1781, p. 4-5. N.N.: Porțiunile de text care sunt date în notele de subsol cu mențiunea „Șters” reprezintă rezultatul intervențiilor din 1783, prin care Samuil Micu anula, corecta sau completa textul din 1781.

¹⁴ *Loghica*, 1799, p. 4-5.

Sau: „2) *Ca să poți căpăta idee cheară, trebuie¹⁵ simțirile să ai bune și sănătoasă și bine să te folosești cu eale.* 3) *Cu cât mai cu multe simțiri vei prinde vreun lucru, cu atîta mai luminată să face ideea. Adecă: Doftorul atunci mai bine deschilineaște și cunoaște leacul, cînd cu ochii bine să uită la el și nu numai să uită, ci îl și miroasă¹⁶, ba încă-l și gustă.* 4) ¹⁷*Fiindcă și dobitoacele prin simțiri pot deschilini un lucru de alt lucru, bine zicem că și eale au idee cheară.* 5) *Omul învățat nu să odihnească numai în ideile ceale cheare, fiindcă acestea dimpreună le are și cu proștii și cu dobitoacele, ci mai presus să rădică cunoștința celui învățat și cearcă și ceale mai dinlăuntru și mai ascunsă a lucrurilor¹⁸, care cu simțirile nu să pot prinde, ci numi cu mintea să cunosc.*”¹⁹

Care devine în textul tipărit: „2. *Ca să poți dobîndi idee luminată, trebuie să ai simțirile bune și sănătoasă și bine să te folosești și să te slujești cu eale.* 3. *Cu cât mai cu multe simțiri vei prinde vreun lucru, cu atîta mai luminată să face ideea.* 4. *Adecă: Doftorul atunci bine osibească și cunoaște leacul, cînd cu ochii bine să uită la el și nu numai să uită, ci-l și miroasă, ba încă-l și gustă.* 5. *Fiindcă și dobitoacele au idee luminată, care bine zicem de vreamă ce eale prin simțirile sale pot osibi un lucru de alt lucru.* 6 *Omul cel învățat nu să odihnească numai în ideile ceale luminate, fiindcă acealea dimpreună le are și cu proștii și cu dobitoacele, ci mai presus să rădică cunoștința celui învățat și cearcă și ceale mai dinlăuntru și mai ascunse ale lucrurilor, care cu simțirile nu să pot prinde, ci numi cu mintea să cunosc.*”²⁰

Sub raportul stilizării constatăm câteva elemente repetitive, ceea ce ne indică faptul că el a făcut în mod intenționat aceste corecturi:

1. Renunțarea la cuvinte cu circulație dialectală și opțiunea pentru cuvinte care sunt cunoscute pe întreg teritoriul dacoromân. Astfel, *chear* - „limpede” este înlocuit prin *luminat*, *deschilini* - „deosebi” este înlocuit prin *osibi* etc.

¹⁵ Șters: *cu simțirile*.

¹⁶ Șters: *cu narea sa*.

¹⁷ Șters: *Cînd*.

¹⁸ Șters: *sau a le lucrurilor secrete*.

¹⁹ Ms. 1781, p. 15r.

²⁰ *Loghica*, 1799, p. 27-28.

2. În paralel cu aceasta renunță la fonetisme dialectale, precum *trăbuie*, căruia i se preferă *trebuie*, *sîmțirile* înlocuit prin *simțirile*, *sănătoasă* (feminin plural) este substituit prin *sănătoase*, *ascunsă* (feminin plural) este înlocuit prin *ascunse* etc. Aceasta ne dovedește că Samuil Micu era conștient de norma în constituire a limbii literare și încerca să o respecte, chiar dacă aceasta contravenea graiului său.

În conformitate cu ideea luministă a accesibilității și vulgarizării cunoștințelor, Samuil Micu dublează, în mod intenționat, de multe ori termenii filosofici cu sinonime, pentru a face mai accesibil textul. La fel ca și Șincai, în scrierile căruia întâlnim dublat termenul *natură* cu cel de *fire*, Samuil Micu folosește o lungă serie de asemenea dublete sinonimice: *răprezentăția, răprezentăciunea sau închipuirea, republică sau însoțire, răciuni sau cause, cause sau pricini* etc., mergând până la „autohtonizarea” unor titluri. Astfel, *De officiis* a lui Cicero, citat în manuscrisul din 1781 *De officiis*, devine încă după prima corectare (1783) *De deregptorii*.

Comparând variantele manuscriselor și a textului tipărit, ne frapează renunțarea la terminologia filosofică propriu-zisă (de origine neologică) și păstrarea doar a dubletelor sinonimice din lexicul comun. Acest lucru se datorează unui conflict între proprietatea termenilor (la care, evident, Samuil Micu ținea în mod deosebit, știind și atenția pe care a pus-o în traducerea sa pentru fidelitatea redării textului străin) și ideea iluministă a accesibilității. De aceea, de la o variantă la alta, el renunță la termeni ca *gen* și *specie* și îi înlocuiește cu alții autohtoni, mult mai puțin exacti, de *feliu*²¹ și *spiță*,²² ceea ce nu poate crea decât confuzie în lectură. Termeni la care

²¹ Simțind nevoia unei explicații a termenului, Samuil Micu spune: „*Iară deaca mai multe spițe le alăturăm una cu alta și luom sama că într-unele lucruri (proprietăți) și asăuiri să unesc și sânt șie aseamenea, atunci uniința și asămănarea aceasta a spițelor o chiamăm fealiu, că fealiul este asămănarea în carea să unesc spițele.*”

²² Fiind conștient de lipsa de proprietate a termenilor din textul tipărit el spune: „*Drept aceea, în carea lucrurile singuratece pururea să unesc și-și sânt aseamenea, să chiamă spiță sau chip, carea este unirea lucrurilor singuratece.* (De

Samuil Micu renunță, păstrând sau nu sinonimul lor din lexicul comun, sau înlocuindu-i cu expresii perifrastice, sunt: *causele*, *mod* devine „în ce chip,” *mod* este înlocuit prin „cale,” *universale* este substituit prin „preste tot,” iar *general* devine *de obște* etc.

Această tendință este dusă până și la cuvinte ale lexicului comun, care primesc un sens specific din perspectivă filosofică: *legile*, deși este un cuvânt vechi, moștenit din limba latină, atunci când primește sensul modern de „*fenomen repetitiv abstractizat într-o regulă generală*” este înlocuit prin *îndreptările*.

Tendința de „vulgarizare” a cunoștințelor, care este tipică întregii Epoci a Luminilor, este prezentă în mod evident și în textul lui Samuil Micu. Aceasta are, însă, un rezultat negativ în ceea ce privește claritatea textului, scriitorul renunțând la termenii științifici proprii, majoritatea neologici, și apelând la lexicul comun al limbii române. Această tendință, aflată în contradicție cu cea de stilizare și clarificare a exprimării, este de fapt o involuție. Față de manuscrisul din 1781, tipăritura din 1799 înlocuiește termeni ca: *genera* cu *de obște*, *particular* cu *răprezentăția*, cu *închipuirea*, *răprezănți* cu *închipuiești*, *secret* cu *ajuns*, *semnele* cu *haracterii*, *proprietăți* cu *osibiri*, *individ* cu *sânguratec*, *individual* cu *sânguratec*, *speție* cu *spiță*, *proprietate* cu *asăuire* etc.²³

Topica și, mai ales și claritatea sintactică a exprimării, este ceea ce îl preocupă în mod special. Observăm că, deși are tendința de a folosi propoziții, eventual fraze scurte, pe parcurs acestea se dezvoltă în structuri mai complicate, dar tot mai bine structurate sintactic. Uneori, putem constata chiar o tendință spre „retorizarea” frazelor, care conțin numeroase structuri simetrice, repetiții sau opoziții.

nu place cuiva spiță, zică în loc de spiță fealiu și în locul unde am pus eu fealiu, zică neam; adecă lucrul singuratec să să curpindă supt fealiu, fealiul supt neam).”

²³ Constatăm, o anumită ezitare a lui Samuil Micu, căci, după ce în a doua redactare a manuscrisului renunță la o serie de termeni, revine în momentul în care a tipărit textul, reintroducându-i. Este o dovadă că era conștient de contradicția tendințelor de vulgarizare și spiritul științific, care ambele caracterizează iluminismul.

Deși nu este încă dovedit documentar că Samuil Micu a ținut cursuri de logică sau filozofie la școlile Blajului, faptul că exemplele la care apelează sunt de multe ori cu referire la spațiul românesc, diferind de la o variantă la alta a **Loghicii**, ne îndeamnă să presupunem că acest fapt a fost real. Între exemplele pe care le folosește, unele dintre ele se referă la istoria națională a românilor. Faptul nu este surprinzător, acceptând că, pentru un reprezentant al Epocii Luminilor, informarea și educația erau două acțiuni complementare: „Să întâmplă, de aorea unele spuneri sânt întunecate și anevoie că pot înțelege și pentru aceastea trebuie să se tâlcuiască; aceastea să chiamă tâlcuitornice, adecă care trebuie mai chiar a să tâlcui. Într-aceastea să numără: [...] Asemănătoare, care să zic cu cuvintele: mai, mai mult, mai mare, mai tare, mai ales, mai vârtos, mai puțin: «Traian au fost mai tare decât Decheval»; «Românii sânt mai mulți decât săcuii»²⁴. Sau: „Spunerea cea întâritoare este când zic întărind de ceva că este așa. Adecă: «Românii cei din Dația sânt din romanii cei vechi de la Roma»²⁵; „98) Spunerile care una preste tot tăgăduiaște ce alta preste tot de acelaș lucru întăreaște să zic împrotivitoare. /^o. Adecă: «Nici unii români n-au fost învățați», «Toți românii au fost învățați». 99) Unde lezne poți vedea că spunerile ceale împrotivitoare amândoa pot fi neadevărate, iară niciodată amândoa adevărate, precum aici amândoa sânt mincioase, că nu nuiciun român n-au fost neânvățat, nici, iarăși, toți românii au fost învățați.»²⁶

Uneori - și acest lucru este curent la unii reprezentanți ai Școlii Ardelene (la Petru Maior, de exemplu) - romanii sunt confundăți cu românii: „Adecă: Livie zice că nici cu părere este cum că de la Pithagora, ca de la un izvor supt stăpânirea lui Numa întâiu au curs în neamul românesc prisosința și mulțimea înțelepciuniit și a învățaturii ceii de omenie. Pricinile care le aduce, aceastea sânt: - a) Pithagora n-au fost pre o vreamă cu numa, ci mai mulți decât o sută de ani mai târziu au avut școală la marginea Italiei, unde învăța pre prunci; - b) Tocma de ar fi fost și pe acea vreamă, cu ce limbă ar fi vorbit cu sabinenii ca să

²⁴ *Loghica*, p. 80-81.

²⁵ *Ibidem*, p. 81.

²⁶ *Ibidem*, p. 89-90.

le facă poftă spre învățătură? - c) Cum unul singur între atâtea nemuri care osibite limbi vorbesc, ar fi putut să ajungă (Vezi Livie, cartea 1, cap 18).²⁷

De asemenea, conștiința latinității limbii române este vehiculată chiar și în acest text care este unul filosofic: „Iară unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și în științe, atunci, cu socoteală și numai cât este lipsa, putem să ne întindem să luom cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească.”²⁸

Alteori, Samuil Micu face referire la alte realități românești, precum cele geografice: „A Romei idee nu almintrelea, fără numai cu ajutoriul simțirilor o câștigi, iară ca să știi de obște preste tot ce este orașul, nu sânt de ajuns simțirile, ci trebuie ca mai multe simguratece, adecă: Viena, Buda, Bucureștii etc. să le alături și să le aseameni întră sine.”²⁹ Numărul exemplurilor crește considerabil dacă vom pune la contribuție textele variantelor manuscrise anterioare tipăriturii din 1799.

Din punctul de vedere al editorului textului, constatăm că ne aflăm în fața mai multor variante ale textului, dintre care ultima, tipărită, a fost supravegheată de însuși autorul ei în momentul imprimării. Aceasta se poate considera ca variantă definitivă. Însă diferențele frapante ale acestuia față de variantele manuscrise ale textului, în special față de prima dintre ele, ne îndeamnă să luăm în considerare și publicarea acestora într-o anexă a viitoarei ediții. Pentru a ne susține punctul de vedere, vom ilustra cu diferențele între cele trei variante în prima parte a textului.

Considerăm că investigarea textelor filosofice și teologice ale lui Samuil Micu, atâta cât a fost făcută, trebuie reluată dintr-o perspectivă nouă; vom încerca într-un viitor apropiat să oferim cititorului noi argumente pentru această nouă lectură.

ANEXA

²⁷ *Ibidem*, p. 160-161.

²⁸ *Ibidem*, p. 59.

²⁹ *Ibidem*, p. 45.

Loghica, 1781-1783

Capitolul I³⁰ - *Prolegomena de filozofie și de părțile ei.*

1. Fiindcă toată nevoința noastră într-o aceea va fi ca toate părțile filosofiei bine și cum să cade a le tâlcui și să dăm învățături cum și alții să le poată învăța, să cade, dar, ca mai înainte de ce ne vom apuca de tâlcuirea învățăturii, pre scurt să spunem ce vom înțelega prin **filozofie**, a căriia, de vrei să aibi în mintea ta idee deschilinită și cunoștință,³¹ trăbuie să iai aminte la ceale ce³² simțirile și adevărata cuvântare de multe fealiuri de cunoștință ne învață.

2. Cunoștința omenească iaste de trei fealiuri, că cunoaștem ceva sau că au fost, sau că iaste sau și causele și pricinile lucrurilor care sânt sau să fac le cunoaștem sau /⁵ cât iaste fieștece lucru priceapem și știm măsura, putearea și mărimea lui.

3. Când cunoaștem ceale ce sânt sau ceale ce să fac, atunci să zice că avem cunoștință istoricească, că știința istoricească iaste cunoștința lucrurilor celor ce sânt sau să fac.

Adecă: Cunoști că magnetul trage la sine ferul, cunoști că aorea să face vreamă rea cu tunete și cu fulgeri mari. Cunoști din Livie cum³³ împărăția romanilor din mică foarte mare au crescut, apoi, încet, încet, au scăzut până s-au stricat toată. Acestea toate istoriceaște le știi și le cunoști.

³⁰ Întrucât în cadrul textului se folosesc atât cifre arabe, cât și slove cu valoare numerică, primele au fost culese cu caractere grase (bold), celelalte cu caractere normale..

³¹ Șters: *să cade să.*

³² Marginal: *speriința iaste tot ce cu simțirea am simțit, aflat sau văzut sau și auzit, pipăit, au am mirosit; cu speriiinșa știu iaste au să cuvine, că l-am văzut, că clopotul sună, că-l auz, că mătasa e moale, căci o pipăiu, că laptele e reace, că l-am gustat, că fiarea iaste amară.*

³³ Șters: *republica.*

4. Iară când cunoști pricinile lucrurilor, atunci mai sus să redică cunoștința ta și să zice **filosoficească**,³⁴ carea nu iaste altă, fără numai cunoștința cauzelor și a pricinilor.

Adecă: Deaca știi că împărăția /⁵ romanilor pentru aceea au căzut, că bogățiile³⁵ au adus lăcomie și s-au dat pre sine romanii desfătărilor și³⁶ patimilor și leanii și așa s-au perdut împărăția. Cunoștința acestii pearderi a Împărăției Romanilor iaste filosoficească, pentru că³⁷ pricinile pentru ce au căzut împărăția le cunoști.

5. Cei ce afară de³⁸ pricinile lucrurilor știu măsura și putearea³⁹ pricinilor și o cunosc, acestia să zic că au **cunoștință matematicescă**, că cunoștința matematicescă iaste a cunoaște cântința⁴⁰ sau măsura lucrului, adecă cât de mare e lucrul.

Adecă: a matematicilor iaste a cunoaște cât de mare iaste fieștece lucru și să măsureși să cumpănească trupurile. Aceasta,⁴¹ ca mai bine să poți înțāleage, aceastea ți le însamnă:

Aude omul prost că tunul cu mare sunet să sloboade. Aude, dar pentru ce, deaca să aprinde pravul de pușcă, așa mare rāsunset să face, nu știe. Iată /^{5v} dară, aceasta iaste **cunoștință istoricească**, carea și prostul și filosoful împreună⁴² o au. Adecă: să auză sunetul acela. Ci filosoful și pricina, cauzele bine le cunoaște⁴³, pentru ce fieștecare grāunț de⁴⁴ prav de pușcă îndată ia fos. Și iarāși pentru ce, deaca să aprinde⁴⁵ pravul de pușcă, cu atāta puteare

³⁴ Scris: *filosofească*.

³⁵ Șters: *au făcut scumpeatea și lăcomiia*.

³⁶ Șters: *poftelor*.

³⁷ Șters: *cauzele și*.

³⁸ Șters: *cauzele*.

³⁹ Șters: *cauzelor și*.

⁴⁰ Șters: *adecă cât e*.

⁴¹ Șters: *Carea*.

⁴² Șters: *de obște*.

⁴³ Șters: *știe*.

⁴⁴ Șters: *pulbere*.

⁴⁵ Șters: *pulberea*.

pușcă tunul și pentru ce, când pușcă el, trămură zidurile și pământul. Iată aceasta iaste **cunoștință filosoficeacă**.

Mathematicul cunoaște cât de⁴⁶ mult prav trăbuie să fie ca să arunce ghemul de fier la o mie sau la mai mulți pași și hotărește locul până unde-l va arunca tunul.

6. Acestea așa fiind, lezne acmu vei înțāleage aceste puneri ce urmează:

1) Fiindcă cunoștinta cea istoricească iaste cunoștința celor ce sunt sau să fac (3), chear iaste cum că cu/^{6r}noștinta cea istoricească prin simțiri să capătă, pentru că ceale ce sunt sau să fac cu vedearea au cu auzirea le cunoaștem.

2) Cunoștința cea istoricească iaste temeiul cunoștinței ceii filosoficești, că cum îi putea cunoaște pricinile și cauzele lucrurilor de nu vei cunoaște mai înainte lucrurile?⁴⁷

3) Cunoștința cea istoricească iaste treapta cea mai de jos a cunoștinții omenești, că altă treaptă mai de jos a cunoaște nu să poate gândi.

4) Cel ce are cunoștință filosofească, adevărul și legătura sau unirea și înșirarea lucrurilor să cade să o cunoască, că cel ce priceape causale⁴⁸ lucrurilor, acela cunoaște răducerile întrā cause, pricini și întrā⁴⁹ fapte; adecă: întrā ceale ce fac și întrā ceale ce să fac și așa și, legătura⁵⁰ și unirea întrā eale o veade, că legătura și lucrurilor iaste răducerea⁵¹, carea iaste întrā cause și întrā fapte, cum e întrā tatāl și întrā fiul, întrā Dumnezeu⁵² și întrā lume. /^{6v}

⁴⁶ Șters: *multă pulbere de pușcă*.

⁴⁷ Șters: *acealea sânt și facu-să*.

⁴⁸ Marginal: *causa iaste pricina*.

⁴⁹ Șters: *faceri*.

⁵⁰ Marginal: *legătura sau unirea lucrurilor iaste rândul lor, unul după altul, care au întrā sine unul cătrā altul*.

⁵¹ Marginal: *Răducerea iaste când, socotind un lucru trăbuie să am în minte și alt lucru pentru unirea și legătura carea are unul cu altul, adecă împreună pre tatā trăbuie să am în minte fiul, ca cum ar fi tatā fără de fiu*.

⁵² Scris peste tot: δζ\$↓∂.

5) A căpăta cunoștința cea filosofească nu sânt de ajuns numai sânzure simțirile, ci, mai⁵³ ales, e de lipsă cuvântarea minții, că aceasta iaste putere, cu care legătura lucrurilor și adevărul chear și deschilinit să cunoaște.

7. Dintu acesteia aiavea iaste ce iaste **a filosofi**: a filosofi iaste a cunoaște cauzăle și pricinile lucrurilor sau de acel lucru a filosofi, a căru lucrul ai cunoștință filosofască (4).

8. Dintu care curg aceste puneri:

1) De lucrul a căruia cause și pricini știm, de acela putem filosofi, adevărul a cerceta lucrul ce iaste;

2) Cel ce filosofeaște trăbuie să cunoască unirea și legătura adevărurilor (6, punerea 4).

3) Cel ce filosofeaște, nu trăbuie să stea numai în sântiri, ci, mai /^{7r} mai întâiu trăbuie să se ajute cu cuvântarea cea adevărată a minții (6 punerea 5).

4) Cel ce are avut⁵⁴ sau obiceiău⁵⁵ causele și pricinile lucrurilor destul a le cerca și a le vedea, acela să zice **filosof**.

Frumos despre acest lucru scrie Ciceron, *De*⁵⁶ *deregătorii*, Cartea 1, cap 5: „*Precum fieștecine mai mult*⁵⁷ *priceape ce în fieștece lucru e prea adevărat și cel ce foarte ascuțit și curând poate și a vedea și a tâlcui*⁵⁸ *pricina, acela foarte înțelept și înțelegătoriu bine să ține.*”

9. Cât filosofia nimic altă nu iaste, fără numai avut sau obiceiău a cerca și a cunoaște destule⁵⁹ pricini ale adevărurilor.

Filosofia iaste cuvânt grecesc și însămnează „*iubire de înțelepciune.*”

⁵³ Șters: *vârtos*.

⁵⁴ Marginal: *Avut să zice când neștine de multe ori face ceva, așea cât acum foarte s-au obicinuit.*

⁵⁵ Șters: *lucrurile*.

⁵⁶ Șters: *oficii*.

⁵⁷ Șters: *veade*.

⁵⁸ Șters: *răciunea*. Marginal șters: *Răciunea să zice pricina cea carea cu cuvântarea minții o cunosc.*

⁵⁹ Șters: *răciuni și cause*.

Loghica, 1786-1787

Capitolul I - Prolegomena sau înainte-cuvântare de filozofie și de părțile ei.

1) Fiindcă toată nevoița noastră întru aceea va fi ca toate părțile filosofiei bine și cum să cade să le tâlcuim și să dăm învățături, cum și alții să le poată învăța, trebuie, dar, ca mai înainte de ce ne vom apuca de tâlcuirea învățaturii aceștia, pre scrut să spunem ce vom înțelege prin **filosofie**, a căreia, de vrei să aibi în mintea ta idee deschilinită (osibită) și cunoștință, trebuie să iai aminte la ceale ce speriița și adevărata cuvântare de multe fealiuri de cunoștință ne învață.

2) Cunoștința omenească este de trei fealiuri, că cunoaștem ceva sau că au fost, sau că este și cauzele sau pricinile lucrurilor care sânt sau să fac le cunoaștem sau cât este fieștece lucru priceapem și știm măsura, putearea și mărimea lui.

3) Când cunoaștem ceale ce sânt sau ceale ce să fac, atunci să zice că avem **cunoștință istoricească**, că știința istoricească este cunoștința lucrurilor celor ce sânt sau să fac.

Adecă: Cunoști că magnetul trage la sine fierul, cunoști că aorea să face vreamă rea cu tunete și cu fulgeri mari. Cunoști din scrisorile lui Livie cum împărăția Romanilor din mică foarte mare au crescut, apoi, încet, încet, au scăzut până s-au stricat toată. Acestea toate istoriceaște le știi și le cunoști.

4) Iară când cunoști pricinile lucrurilor, atunci mai sus să rădică cunoștința ta și să zice **cunoștință filosoficească**, carea este cunoștința pricinilor.

Adecă: Deaca știi că împărăția Romanilor pentru-aceaea au căzut că bogățiile au adus lăcomie și s-au dat pre sine **romanii** desfătărilor și patimilor și leanii și așa s-au pierdut împărăția. Cunoștința aceștii pierderi a împărăției Romanilor este filosoficească, pentru că pricinile pentru ce au căzut împărăția le cunoști.

5) Cei ce afară de pricinile lucrurilor știu măsura și pricinile lucrurilor și câtința o cunosc, aceștia să zic că au **cunoștință matematicescă**, că cunoștința cea matematicescă este a cunoaște cântățimea sau măsura lucrului, adecă cât de mare e lucrul.

Adecă: a matematicilor este a cunoaște cât de mare este fieștece lucru și a măsură și a cumpăni trupurile. Aceasta, ca mai bine să poți înțelege, acestea ți le însamnă:

Aude omul prost că tunul cu mare sunet să sloboade. Aude, dar pentru ce, deaca să aprinde pravul de pușcă, așa mare sunet să face, nu știe. Iată dară, aceasta este cunoștință istoricească, carea și prostul și filosoful amândoi împreună o au. Adecă: au auzit sunetul acela. Ci filosoful și pricina bine știe, pentru ce fieștecare grăunț de prav îndată ia fos. Și iarăș pentru ce, deaca să aprinde pravul, cu atâta putere pușcă și trăznește tunul și pentru ce, când pușcă el, tremură zidurile și pământul. Iată aceasta este cunoștință filosoficească.

Matematicul știe cât de mult prav trebuie să fie ca să arunce ghiemul de fier la o mie sau la mai mulți pași și măsură (hotărăște) locul până unde-l va arunca tunul. Aceasta este cunoștință matematicescă.

6) Acestea așa fiind, lezne acmu vei înțelege ceale ce aici urmează:

a) Fiindcă cunoștința cea istoricească este cunoștința celor ce sânt sau să fac (3), chiar este cum că cunoștința cea istoricească prin simțiri să capătă (câștigă), pentru că ceale ce sânt sau să fac cu vederea au cu auzirea le cunoaștem.

b) Cunoștința cea istoricească este temeiul cunoștinții ceii filosofești, că cum vei putea cunoaște pricinile lucrurilor de nu vei cunoaște mai întâiu lucrurile?

c) Cunoștința cea istoricească este cunoștința (treapta) cea mai de jos a cunoștinții omenești, că altă treaptă mai de jos a cunoștinței (cunoaște) nu să poate gândi.

d) Cel ce are cunoștință filosoficească, adevărul și îmbinarea, legătura sau unirea și închieierea lucrurilor să cade să o cunoască, că cel ce priceape pricinile lucrurilor, acela cunoaște răducerile întră pricini și întră fapte; adecă: întră ceale ce fac și întră ceale ce să fac și așa și îmbinarea, legătura și unirea întră eale o vede, că legătura și îmbinarea lucrurilor este răducerea, carea este întră pricini și întră fapte, cum e întră tată și întră fiu, întră Dumnezeu și întră lume.

e) A căpăta (câștiga) cunoștința cea filosofească nu sânt de ajuns numai singure simțirile, ci, mai ales, e de lipsă cuvântarea minții, că aceasta este

puteare, prin care înbinarea, legătura și unirea și adevărul lucrurilor chiar și deschilinit (ales) să cunoaște.

7) Dintu acesteia ai avea este ce este a filosofi: a filosofi este a cunoaște pricinile lucrurilor sau de acel lucru a filosofi, a cărui lucru ai cunoștință filosoficească (4).

8) Dintu care acesteia curg:

a) De lucrul a căruia pricină știm, de acela putem filosofi;

b) Cel ce filosofeaște nu trebuie să stea numai în simțiri, ci mai întâiu trebuie să se ajute cu cuvântarea cea adevărată a minții.

c) Cel ce filosofeaște, trebuie să cunoască înbinarea, unirea și legătura lucrurilor (6.d).

d) Cel ce are avut, adevărat obicei destul a cerca pricinile lucrurilor și a le vedea, acela să zice **filosof**, Formos despre acest lucru scrie Ciceron, *De deregătorii*, Cartea 1, cap 5: „*Precum fieștecine mai mult priceape ce în fieștece lucru e prea adevărat și cel ce foarte ascuțit și curând poate și a vedea și a tâlcui pricina, acela foarte înțelept și înțelegătoriu bine să ține.*”

9) Cât **filosofia** nu este altă, fără numai avut sau obicei a cerca și a cunoaște destule pricini ale lucrurilor.

Loghica, 1799

Capitolul I - De filozofie și de părțile ei.

1⁶⁰⁾ Fiindcă toată nevoița noastră întru aceea va fi ca toate părțile filosofiei bine și cum să cade să le tâlcuim și să dăm învățături cum și alții să le poată învăța, trebuie, dar, ca mai înainte de ce ne vom apuca de tâlcuirea învățaturii aceștia, pre scurt să spunem ce vom înțelege prin **filosofie**, a căreia, de vrei să aibi în mintea ta idee osibită și aleasă și cunoștință, trebuie să iai aminte la ceale ce speriița și adevărata cuvântare de multe fealiuri de cunoștință ne învață.

⁶⁰ Întrucât în cadrul textului se folosesc atât cifre arabe, cât și slove cu valoare numerică, cele de al doilea au fost transformate în litere, aflate în ordinea alfabetului latin.

2) Cunoștința omenească este de trei fealiuri, că cunoaștem ceva sau că au fost, sau că este și cauzele sau pricinile lucrurilor care sânt sau să fac le cunoaștem sau cât este fieștece lucru priceapem și știm măsura, putearea și mărimea lui.

3) Când cunoaștem ceale ce sânt sau ceale ce să fac, atunci să zice că avem **cunoștință istoricească**, că știința istoricească este cunoștința lucrurilor celor ce sânt sau să fac.

Adecă: Cunoști că magnetul trage la sine fierul, cunoști că aorea să face vreamă rea cu tunete și fulgeri mari. Cunoști din scrisorile lui Livie cum împărăția Romanilor din mică foarte mare au crescut, api, încet, încet, au scăzut până s-au stricat toată. Aceastea toate istoriceaste le știi și le cunoști.

4) Iară când cunoști pricinile lucrurilor, atunci mai sus să rădică cunoștința ta și să zice **cunoștință filosoficească**, carea este cunoștința pricinilor.

Adecă: Deaca știi că împărăția Romanilor pentru-aceaea au căzut că bogățiile au adus lăcomie și s-au dat pre sine **romanii** desfătărilor și patimilor și leanii și așea s-au pierdut împărăția Cunoștința aceștii pierderi a împărăției Romanilor este filosoficească, pentru că pricinile pentru ce au căzut împărăția le cunoști.

5) Cei ce afară de pricinile lucrurilor știu măsura și putearea pricinilor și o cunosc, aceștia să zic că au **cunoștință mathematicească**, că cunoștința cea mathematicească este a cunoaște cântățimea sau măsura lucrului, adecă cât de mare e lucrul.

Adecă: a mathematicilor este a cunoaște cât de mare este fieștece lucru și a măsură și a cunoaște trupurile. Aceasta, ca mai bine să poți înțelege, aceastea ți le însamnă:

Aude omul prost că tunul cu mare sunet să sloboade. Aude, dar pentru ce, deaca să aprinde pravul de pușcă, așa mare sunet să face, nu știe. Iată dară, aceasta este cunoștința istoricească, carea și prostul și filosoful amândoi împreună o au. Adecă: au auzit sunetul acela. Ci filosoful și pricina bine știe, pentru că fieștecare grăunț de prav îndată ia fos. Și iarăș pentru ce, deaca să aprinde pravul, cu atâta puteare pușcă și trăzneaste tunul și pentru ce, când pușcă el, tremură zidurile și pământul. Iată aceasta este cunoștința filosoficeacă.

Mathematicul știe cât de mult prav trebuie să fie ca să arunce ghemul de fier la o mie sau la mai mulți pași și hotărăște locul până unde-l va arunca tunul. Aceasta este cunoștință matematică.

6) Acestea așa fiind, lezne acmu vei înțelege ceale ce aici urmează:

a) Fiindcă cunoștința cea istoricească este cunoștința celor ce sânt sau să fac (3), chiar este cum că cunoștința cea istoricească prin simțiri să câștigă, pentru că ceale ce sânt sau să fac cu vederea au cu auzirea le cunoaștem.

b) Cunoștința cea istoricească este temeiul cunoștinții ceii filosoficești, că cum vei putea cunoște pricinile lucrurilor de nu vei cunoaște mai întâiu lucrurile?

c) Cunoștința cea istoricească este treapta cea mai de jos a cunoștinții omenești, că altă treaptă mai de jos a cunoaște nu să poate gândi.

d) Cel ce are cunoștință filosoficească, adevărul și îmbinarea, legătura sau unirea și încheierea lucrurilor să cade să o cunoască, că cel ce pricepe pricinile lucrurilor, acela cunoaște răducerile întră pricini și întră fapte; adecă: întră ceale ce fac și întră ceale ce să fac și așa și îmbinarea, legătura și unirea întră eale o vede, că legătura și îmbinarea lucrurilor este răducerea, carea este întră pricini și întră fapte, cum e întră tată și întră fiu, întră Dumnezeu și întră lume.

e) A câștiga cunoștința cea filosoficească nu sânt de ajuns numai singure simțirile, ci, mai ales, e de lipsă cuvântarea minții, că aceasta este putere, prin carea îmbinarea și unirea și adevărul lucrurilor chiar și ales să cunoaște.

7) Dintre acestea aiavea este ce este a filosofi: a filosofi este a cunoaște pricinile lucrurilor sau de acel lucru a filosofi, a cărui lucru ai cunoștință filosoficească (4).

8) Dintre care acestea curg:

a) De lucrul a căruia pricină știm, de acela putem filosofi;

b) Cel ce filosofeaște nu trebuie să stea numai în simțiri, ci mai întâiu trebuie să să ajute cu cuvântarea cea adevărată a minții.

c) Cel ce filosofeaște, trebuie să cunoască îmbinarea, unirea și legătura lucrurilor (6.d).

d) Cel ce are avut, adecă obiceiuire a cerca pricinile lucrurilor și a le vedea, acela să zice **filosof**, formos despre acest lucru scrie **Țițeron**, **De**

deregătorii, Cartea 1, c[ap] 5: „Precum fieștecine mai mult priceape ce în fieștece lucru e prea adevărat și cel ce foarte ascuțit și curând poate și a vedea și a tâlcui pricina, acela foarte înțelept și înțelegătoriu bine să ține”.

9) Cât **filosofia** nu este altă, fără numai avut sau obiciuire a cerca și a cunoaște destule pricini ale lucrurilor.

Samuil Micu' s Philosophical Works. A Philological Perspective

Abstract

Although he published his works - *Loghica* and *Legile firii...*, in 1799-1800 - without signing them as author, it is known today that Samuil Micu wrote those papers, considered to be the first Romanian philosophical texts. Some critics considered that one of them, *Loghica*, is in fact an adaptation of Christian Baumeister works; but, based on the latest research, we may conclude that Samuil Micu' s text is an original one.

There are some arguments for this: several revised versions, between 1781 and 1799, when Micu published the final text; the linguistic differences between these versions; the vocabulary he used became more common, instead of being a specialized one etc.

In the second part of the paper there is a parallelism between the versions published in 1781-1783, 1786-1787 and 1799.

Samuil Micu - predicatorul

Dr. MIRCEA POPA
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Oratoria bisericească a fost și a rămas din cele mai vechi timpuri ale vieții creștine o școală educativă de înaltă clasă. Cei patru evangheliști, ca și ucenicii Mântuitorului, s-au folosit de cuvânt pentru atragerea maselor de ascultători la credința creștină și la religia propovăduitorului ei. Mai târziu, amvonul și altarul au devenit forme predilecte de dezbateri publică, de transmitere a unor precepte religioase și morale de maximă importanță pentru viața comunității creștine. S-a născut astfel o întreagă literatură ce însoțea sărbătorile de peste an, dar și duminicile și festivitățile ocazionale, parastasele și înmormântările, unde cuvântul preotului era așteptat ca un element ritualic esențial. A înflorit astfel o literatură religioasă de mare efect artistic, care, de la *Didabiile* lui Antim Ivireanul, a trecut de la un veac la altul, ducând cu ea o imensă tradiție creștină și teologică, dar și un pronunțat reflex al timpului, căci de fiecare dată auditoriul era altul și orizontul lui de așteptare se modifica în raport cu imperativele momentului.¹

Învățații Școlii Ardelene, în mare măsură teologi și călugări, au preluat tradiția religioasă locală din domeniu și au adoptat-o în funcție de marile idei ale iluminismului apusean și autohton, lăsându-se influențați de Bossuet, de Beccaria, de Van Espen sau de Paul Segneri, pe care i-au citit și a căror retorică o amestecă cu ideile lui Hugo Grotius, Erasmus, Pascal, Fleury, Baumeister, Wolff, Steinekeller ș.a., după ce o trecuseră anterior prin retorica lui Cicero, Ovidiu, Horațiu, Vergiliu, Juvenal, Propertiu și a altor măștri ai antichității. Samuil Micu, de la a cărui moarte comemorăm 200 de

¹ A se vedea problematica în cauză la V. Goia, *Oratori și elocință românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985 și *Elocință și parlamentarism*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997.

ani,² a fost cel dintâi dintre învățații Școlii Ardelene care au recurs la *propovedanie* ca la o formă de învățatură și educație.³ Cartea sa, ***Propovedanie sau Învățături la îngropăciunea oamenilor morți***, a apărut la Blaj, în Tipografia Seminarului, în 1784, și a constituit o provocare pentru colegii de generație sau pentru viitorii discipoli. Cel care l-a urmat de aproape a fost Petru Maior, care a tipărit în 1809, la Buda, pe când era cenzor și corector acolo, alte câteva volume de predici, serie deschisă cu volumul *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți, culese de...*, urmate de *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, 1809, și *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, culese de...*, I-III, Buda, 1810-1811.⁴ Observăm că toate aceste volume au fost tipărite după moartea lui Samuil Micu, survenită în 1806, lăsând până atunci o superioritate totală predecesorului său în postul de corector și cenzor de la Buda, dar recunoscând implicit, prin reînvierea genului, importanța și valoarea acestui mod de adresare către public.

Cartea lui Samuil Micu nu numai că a apărut într-un context deosebit de favorabil, dar ea a și fost pregătită oarecum de câteva din evenimentele culturale ale vremii, între care cel mai de seamă a fost legat chiar de politica promovată de Curtea vieneză în domeniul ecleziastic. În timpul lui Iosif al II-lea, ea capătă o coerență tot mai subliniată, definită și prin numeroasele ordonanțe pe care monarhul le-a emis și care vizau stabilirea unor puncte comune între Reforma catolică și Aufklärung, o mai bună acomodare a lor

² Comunicarea a fost prezentată în cadrul colocviului internațional **Interferențe iluministe europene** dedicat lui Samuil Micu, desfășurat în 28-30 septembrie 2006, la Târgu-Mureș.

³ N. Mladin, I. Vlad și A. Moisin, *Samuil Micu Clain - teologul*, Sibiu, 1957, p. 70.

⁴ C. Schneider, *Der weltliche Klerus im Sistem des Josephinismus - zwischen staatlicher Funktion und seelsorgerischer Aufgabe. Dargestellt am Beispiele Wiens*, Wien, 1992, care susține că la Viena predicile bune erau publicate în ziarul *Wienerischen Kirchenzeitung*. Vezi pentru asta și L. Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003, p. 148-154.

cu politica generală a curții, de luminare și instruire. Astfel, în noile condiții, un rol important a fost atribuit preotului, văzut ca un confesor, prieten, învățător și, mai ales, părinte al poporului. În ultimă instanță, preotul era în concepția celor de sus, elementul principal de legătură între clasa de sus și cea de jos, omul pe ai cărui umeri cădea toată responsabilitatea vieții unei comunități obștești, modul ei de comportament și de acțiune civică, creșterea și educarea pruncilor, participarea la viața publică a comunității, sporirea gradului de eficiență și comunicare în raport cu obligațiile față de stat și împărat. Preotul trebuia, prin urmare, să-și îmbunătățească continuu conduita, menirea lui de predicator și duhovnic, să sporească rolul catehezei și al spovedaniei, să se preocupe de moralitatea credincioșilor și a faptelor comise de aceștia. Cu un cuvânt, ideea era că preoții sunt un instrument al educației obștești, cetățenești, patriotice, în tendința, subliniată mereu, potrivit căreia preoții sunt *cives*, idee pe care cunoscutul reformator al timpului, Sonnenfeld, o și teoretizase într-o broșură specială privind disciplina clerului și rolul lui în societate, despre felul în care el trebuia să apară în ochii poporului de rând și să-i orchestreze și modeleze întregul stil de viață.

Cartea sa, cât și dispozițiile iosefiniste, intrau mai adânc în organizarea și funcționarea serviciului duminical, acordând o importanță deosebită predicilor rostite în biserică cu acest prilej. Predica trebuia să aibă calitatea de a fi clară și sinceră, convingătoare, rostită „din inimă,” în așa fel încât poporeni să fie interesați și mișcați de subiect, care nu trebuia să rămână doar la latura teologică, ci să coboare de fiecare dată, prin exemple concrete, la chiar problemele de fiecare zi ale credincioșilor. Pentru a-și verifica eficiența, se recomanda ca ea să fie mai întâi așternută pe hârtie, pentru ca logica expunerii să capete coerență și cursivitate, iar afirmațiile preotului să poată fi controlate ulterior. Preotul era sfătuit să evite monotonia, retorismul inutil și patetismul strident, recomandându-i-se rigoarea, sobrietatea și pragmatismul. Limba expunerii trebuia să fie corectă, accesibilă, expresivă și clară, obținându-se în acest fel o armonioasă legătură dintre formă și conținut. Acest criteriu s-a menținut până târziu în biserica catolică, deoarece, primii care se ocupă în mod susținut de oratoria bisericească, oferind și modelele corespunzătoare, sunt catolicii, care vor lansa la Gherla și

o foaie specială, *Predicatorul român*, tradiție venind, iată, încă din epoca iluministă.

Samuil Micu a răspuns cel dintâi dintre români acestui important deziderat iluminist, poate pentru că el a fost la începuturi mai aproape de atmosfera religioasă din capitala imperiului, Viena, atât prin studiile de la liceul pazmanian, cât și prin funcția de pedagog și prefect de studii, îndeplinită aici ulterior. Intenția lui a fost de a-și completa predicile și de a oferi publicului o ediție amplificată. Cartea sa din 1784 conținea un număr de 15 predici, legate mai ales de problema morții și ritualul de trecere (subtitlul primei propovedanii fiind grăitor în acest sens: *Și lumea trece. De greutatea căii morții, și de merindea pre acea cale*). Volumul ar fi urmat să fie completat cu alte predici, pe care autorul le-a transcris în manuscrisele 435, 437, 540 și 179. Să vedem mai întâi ce conțin acestea.

Manuscrisul numărul 435 este intitulat *Conciones*, este legat în piele, iar pe cotor stă scris *Samuelis Klein, conciones*. Prima predică, aceea care ține și loc de prefață, se intitulează *Cuvânt către păstorii sufletești* și a fost publicată în anii noștri de către Vasile Corodî în *Manuscriptum*, XVI, 1985, nr. 3, p. 112-116. În continuarea predicii amintite, urmează alte 15 predici pentru duminici, începând cu *Dumineca a zecea după Rusalii*. În partea I-a se mai află predica *Datoria propovăduitorului cuvântului*, care vrea să atragă atenția preotului asupra îndatoririlor care îi revin în slujirea slujbelor și a păstoriei sale, lucru reluat într-o altă formă și în partea a II-a, când se insistă pe aceeași problematică: *Ce fapte iaste datoriu să aibă păstorul sufletesc*. La duminica a zecea, este dată predica intitulată *Nu fura* (text publicat de același Vasile Corodî), după care urmează predicile după Rusalii, după botez, la Dumineca fiului curvariu, a lăsatului de carne, a lăsatului de brânză, a doua din post, a treia din post și la duminica florilor. Vasile Corodî, care a studiat în anii din urmă producția de oratorie bisericească a lui Samuil Micu, susține că manuscrisul *Propovedaniilor* ar fi fost îmbogățit de Samuil Micu cu un număr de șase titluri noi, pe care autorul le-a scris între

timp.⁵ Cert e că alte predici ale lui Samuil Micu se mai găsesc în manuscrisele 435, 437, 540, 179, pe care le-am amintit. În manuscrisul 179, de pildă, se mai găsește predica intitulată *Cuvânt la îngropăciunea domnului Dimitrie Vidran, birăului celui mare de la Bălgrad, de Samuel Klainzis în anul 1795, în luna lui iunie, zile 18*, cuvânt recuperat tot de Vasile Corodi în *Manuscriptum*.⁶ Acest Dimitrie Vidran sau Vidrai a fost nepotul lui Petru Pavel Aaron, adus de episcop la școlile Blajului, ajuns apoi la Alba Iulia, unde a fost ales primar al orașului timp de opt ani.⁷ Această importanță deregătorie este pentru Samuil Micu un prilej de laudă la adresa nației sale și a reprezentanților ei, care îi fac cinste, căci a accede într-o asemenea slujbă era foarte greu pentru un român. Elogiul de mecenat și de om cu suflet, aplesat spre doleanțele celor sărmani, sunt trăsături de caracter puternic subliniate în cuvântare: „Care sărac din pâinea lui n-au mâncat? Care neputincios nu s-au ajutat? Care lipsit nu s-au folosit? Care flămând nu s-au săturat? Care sătos nu s-au adăpat? Cine de la el hrană și milă n-au căpătat? Cine cu facerea lui de bine nu s-au împărtășit? Ce bolnav și neputincios din bunătatea lui nu s-au îndulcit?” etc.

Pe lângă cele trei noi predici recuperate de Vasile Corodi în *Manuscriptum*, alte predici își așteaptă descifratorul și editorul.⁸ Ele dovedesc că Samuil Micu își luase în serios meseria de predicator, pe care o exersase de-a lungul timpului, cu numeroase ocazii, la Sibiu, la Sadu, la Făgăraș, la Turda, Alba Iulia și, desigur, la Blaj. Rostite cu patosul și căldura interioară necesară, ele au ridicat prestigiul intelectual al scriitorului și s-au bucurat de un numeros auditoriu. Poate că de aceea, volumul editat în 1784

⁵ V. Corodi, S. Micu, *Valoarea cuvântului*, în *Manuscriptum*, XX, 1989, nr. 3, p. 45-49, 50-57; *Samuil Micu, un autentic dascăl al neamului. Conciones*. Prezentare de V. Corodi, în *Manuscriptum*, XIX, 1988, nr. 3, p. 24-32.

⁶ V. Corodi, S. Micu, *Un prețios document de epocă*, în *Manuscriptum*, XVI, 1985, nr. 3, p. 112-115.

⁷ Vidran sau Vidrai nu figurează la N. Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940.

⁸ Pentru anumite texte comparative s-a folosit F. Fugariu, *Școala Ardeleană*, ediție critică, note, bibliografie și glosar de F. Fugariu, introducere de D. Ghișe și P. Teodor, București, Minerva, 1983.

și-a găsit și mai târziu admiratori, proveniți chiar din sânul clerului ortodox, care au hotărât reeditarea predicilor la Sibiu, în tipografia lui Bart Closius, cu cheltuiala lui Kir Bucur Bucureanci și cu „*binecuvântarea episcopului neuniților din Ardeal, Vasile Moga*.” Ediția a fost, se pare, revăzută și îmbunătățită de către cineva, deoarece față de prima ediție, cea de la Blaj, din care sunt păstrate predicile I-IX și cuvântul înainte, aici se dau și alte texte, cum ar fi *Cuvânt la îngropăciunea unui preot, a unui protopop și a unui ieromonah*, apoi *Despre propovăduirea adevărului, Despre treptele pre care se cade a să sui oricine voiaște a păși la preoție, Despre învățătura și pilda cea bună care trebuie să o dea preotul oilor lui Hristos, La îngropăciunea pruncilor*. Fiecare predică are un scurt preambul și câte două părți, la fel ca predicile din volumul de la Blaj, dovadă că au fost concepute în aceeași schemă.

O a treia ediție a *Predicilor* a fost tipărită la Arad în 1907, cu specificația: „*Editate acum pentru întâia oară cu litere latine, după ediția de la Sibiu, anul 1842, de Ioan Nicorescu, paroh ort. Român în Curtici, fost profesor de rituale la Seminarul din Arad*.” Acest lucru arată că modelul predicilor lui Samuil Micu era încă viu și că ele erau folosite încă în seminariile greco-catolice și ortodoxe pentru deprinderea artei oratoricești și a învăța stilul vorbirii ritualice. Aceasta, în ciuda avertismentului pe care îl lansează în *Cuvântul către cetitoriu*, în care își cere iertare că n-a scris „*cu măiestrie ritoricească, nici cu grai de vorbă înaltă și adâncă, ci mai mult de jos și mai prost*,” în sensul de neînvațat, simplu. A crezut că astfel o să înțeleagă mai ușor și oamenii de rând, „*cei proști*” și „*să se folosească*,” căci e convins că ele vor fi citite și ascultate de mai mulți proști, decât de învățați.⁹

Tema principală a predicilor lui este moartea, așa cum o spune și în prefață, „*tot lucrul lumesc cu moartea se hotărește*” și e bine ca fiecare

⁹ Toate citatele din studiu au fost date după ediția lui I. Nicorescu din 1907. S-au folosit apoi și manuscrisele lui Samuil Micu de la Biblioteca Academiei Române, Filiala din Cluj-Napoca, cu numerele 540, 435 și 1792, intitulat *Predice*, precum și articolele lui N. Comșa, *Însemnări autobiografice în manuscrisele lui Samuil Micu*, în *Tribuna*, III, 1943, nr. 745, p. 2 și *Predici inedite ale lui Samuil Micu*, în *Tribuna* (Brașov), III, 1943, nr. 722 (9 sept.), p. 2.

muritor să trăiască cu gândul la moarte, căci numai astfel poate fi bun și iertător și poate trăi frumos, căci numai dacă „*vom viețui cum se cuvine*,” avem „*nădejde că bine vom muri*,” „*ca să dobândim sfârșit creștinesc vieții noastre*.” Majoritatea predicilor sale vor și trata această problemă, în subiecte cum ar fi: *De greutatea căii morții și merindea pe acea cale; De neștirea morții; De gătirea la moarte; De deșertăciune; De întristare pentru cei morți; De nevoile vieții acesteia și de bunătățile morții cei creștinești; De întristarea și neîntristarea pentru pruncii morți*. Urmează apoi *Ertăciuni la oameni morți* și, în final, *Cuvânt de moarte a Sfântului Părintelui nostru Vasilie cel Mare și Cuvânt pentru ieșirea sufletului al celui întru sfinți Părintelui nostru Chiril al Alexandriei*, „*din care mult te vei ajuta când vei vrea să faci învățătură la morți*.”

Din ceea ce s-a putut vedea, avem de a face cu un adevărat tratat în miniatură despre moarte și despre modul în care ea trebuie așteptată și înțeleasă de către om. Tratatul despre moarte este de fapt un tratat despre viață, despre menirea și modul de comportament al omului de-a lungul existenței sale, a omului moral și credincios. Ideea este că nu trebuie să devenim sclavii faptului că omul este muritor, ci mai degrabă a ideii că omul este nemuritor și că faptele sale bune se vor răsfrânge asupra vieții viitoare. Discursul oratoric este lansat printr-un mic preambul, susținut de un scurt moto din *Evanghelie* sau din Sfinții Părinți și apoi tratat în două părți, cum ar fi *afirmatio* și *refutatio*, sau pe față și pe dos, după modelul hermeneuticii biblice. În cadrul textului sunt oferite numeroase pilde din Sfinții Părinți și chiar din filozofi cunoscuți (Seneca, Origen), din istorici ai antichității (Strabo, Diodor, Kedrin). Cel mai des sunt citați Ioan Scărarul (de la Scară), Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Antonie cel Mare, Ioan Damaschin, Leonid din Alexandria, Dorotei, Ilarion, se dă un fragment din romanul popular Varlaam și Ioasaf și, după vreun hronograf, se citează pilda de demnitate a lui Constantin Brâncoveanu, care a preferat moartea de martir, decât să-și lepede credința.

Fiecare propovedanie are o temă anunțată și una subiacentă, care tinde spre o învățătură. Cea dintâi *Propovedanie* din volum se referă la merindea pe care omul lumii acesteia o ia cu el dincolo. Exemplul pleacă de la viața negustorilor care trebuie să prevadă și să se asigure de tot ceea ce ține de

exercitarea meseriei. În chip asemănător trebuie să procedeze și omul, de unde convenita comparație: *„Întru acest chip, iubiților creștini, a pus Dumnezeu pe om în lumea aceasta, ca într-un oraș de negoțătorie, să-și negustorească mântuirea sufletului, să-și adune fapte bune prin păzirea legilor dumnezeiești; ca apoi când va porni din acest oraș, din lumea aceasta, să meargă la cealaltă lume, să aibă gata și bine așezat negoțul faptelor bune; încă fiindcă acea cale este foarte lungă și grea, pentru vămile ce sunt până la ceriu și merinde să-și ia de ajuns și scrisoare de la ispravnicii cei rânduiți spre aceasta, adică: pocăință și dezlegare de la preoți. Că lungă și grea este calea omului când trece din lumea aceasta...”*

Aceste „merinde pentru suflet” trebuie să fie întotdeauna pregătite, la îndemâna omului muritor, care trebuie să se confrunte în ceasul morții nu numai cu durerile firești ale trupului, ci și cu cele sufletești ale despărțirii de cei dragi. Dar aceștia, prin îmbărbătarea lor, pot să ajute celui aflat în dificultate.

A doua propovedanie aduce în discuție starea de muritor a omului, faptul că toți vom muri, potrivit zicerii *„Pământ suntem și în pământ vom merge.”* De aceea nu trebuie să *„viețuim păcătoși și să murim osândiți.”* Și aici aduce în discuție condiția de muritor a lui Adam, pus de Dumnezeu în grădina desfătărilor, dar care, tentat de pomul cunoașterii, a dobândit *„osânda morții”* și în jurul nostru totul se trece, precum viața omului. Samuil Micu găsește o formă metaforică și mai frumoasă spre a surprinde acest proces ireversibil: *„omul deșertăciunii s-a asemănat, zilele lui, ca umbra trec. Ca iarba zilele lui, ca floarea câmpului, așa va înflori, și nu va fi, că duhul a trecut prin trânsul.”* Moartea nu face nici un fel de alegere, ci parcă, tocmai acei care fug mai mult de teama ei, aceia cad răpuși în situații banale și de neconceput. Sunt luate ca exemplu cazurile împăratului Abimeleh, războinic de frunte, cu comportament sângeros, care își găsește moartea la poalele unui turn, din cauza unei pietre de râșnițe slobozite de sus de o femeie. La fel s-a întâmplat cu împăratul Epirului, care, trecând mândru prin oraș, după victoria asupra romanilor, s-a îmbulzit la geam o femeie să-l vadă și i-a căzut în cap fereastra respectivă, omorându-l pe loc. Cu astfel de exemple, Micu vrea să arate că ceasul morții ne poate surprinde oriunde și în orice clipă și totul este să fim pregătiți și împăcați cu noi înșine.

Această temă a „ceasului morții” o dezvoltă mai amănunțit în *Propovedania* a III-a, luând ca punct de plecare spusele lui Seneca, privitoare la faptul că omul trebuie să învețe a muri. Rezultă că Micu concepe o adevărată „știință a morții” (vezi cartea mai recentă a Irinei Petraș pe această temă), căci omul nu este bine să-și treacă viața cu nimicuri, ci cu lucruri care îi fac cinste, în așa fel încât să fie regretat de cei din jur, iar „ochii sufletului” să poată vorbi și de dincolo. Surparea trupului nu trebuie neglijată, căci omului îi aduce „focul boalei, păingenirea ochilor, negrirea feței, vinețea buzelor, legarea limbii, înțepenirea mâinilor și amețea capului, răcirea picioarelor, durerea dinților, usturimea pielii, slăbiciunea tuturor mădularilor și a simțurilor; de toate laturile durere, de toate părțile chin.” Trecerea omului spre lumea de dincolo este deci un proces dureros și groaznic, de care el trebuie să fie conștient să-l trăiască. „Moartea este cea mai mare și mai de pe urmă luptă a omului, când omul cu conștiința sa, cu trupul său și cu diavolul său luptă; că de va birui, fericire veșnică, au de se va birui, muncă veșnică să ia; cu un cuvânt, moartea este cumpăna fericirii sau a osândirii de veci; groaznică cu adevărat și înfricoșată este moartea, că după ea nu mai este, ci urmează vecia.”

„Știința morții” va fi deci pentru om, știința alegerii. Va fi cinstit și va face fapte bune, îl va aștepta fericirea veșnică; va fi un păcătos, îl așteaptă vecia iadului.

Am văzut mai sus cât de plastic surprinde Samuil Micu moartea trupului și bolile care-l lovesc, imagine cutremurătoare în sine, la fel ca mai târziu în blestemul argehezian. Adunarea de arginți și trăirea în desfătări este o altă „boală” pe care teologul o condamnă, deoarece nu ține cont de cele mai multe ori de nevoile semenilor, așa cum sună pilda cu Eutropie și Arcadie, pe care autorul ne-o relatează spre luare de seamă. Aceste oaze epice inserate de Samuil Micu în textul predicilor, vin să aducă acel element de surpriză ideatică merit a sprijini, prin concretețea și dinamismul imaginilor, starea morală trăită de ascultători. Spre a vedea darul de povestitor al lui Samuil Micu să lăsăm să curgă pilda lui: „Să scrie la istoria bisericească de un boier mare, anume Eutropie; acesta foarte multe avuții strânsese și peste măsură se mărise; deci, ca pe mulți să poată jefui, a dat sfat împăratului Arcadie, ca din biserică să prinză pe cei vinovați, cari scapă la sfânta biserică. A

ascultat împăratul sfatul lui și a dat poruncă: ca și de la altariu să prinză pe cei vinovați, cari scapă acolo. S-a întâmplat după aceea, de tocmai pe Eutropie acesta l-a pârât la împăratul, ca și cum el ar fi viclean asupra împăratului și necredincios, că pe toți, cari îi jefuia el de avuții, i-au pornit asupra sa. Împăratul crede pâra și poruncește să-l prinză și să piară; să sparie Eutropie și degrabă aleargă la biserică și cade la sfântul altariu; într-aceea vin și trimișii împăratului, intră în biserică și află pe Eutropie înfricați și tremurând; îl apucă, îl trag să-l ducă în temniță” etc. Intervine însă Sfântul Ioan „cu rostul de aur,” spune Micu, și îl probozește, invocând deșertăciunea deșertăciunii bogățiilor lumesti. Tot aici, Micu mai aduce ca exemplu moartea domnitorului Constantin Brâncoveanu și a fiilor lui, sau pedeapsa dată de Isaac Anghel rivalului său Andronic, pe care l-a pedepsit într-un mod barbar de crud, tăindu-i o mână, scoțându-i un ochi, umplându-i nările cu scârână și balebă, făcându-l de ocară în fața norodului etc., fără să se plângă și fără să crâcnească. Și tot aici, autorul ne oferă pilda cunoscută din romanul popular, **Varlaam și Iosafat**, privind apidele, mierea și unicornul, cu șoriceii care rod la rădăcina copacului, semn că autorul cunoștea bine această scriere. Toate acestea sunt invocate pentru a ne da o pildă elocventă a motivului „Ubi sunt?” într-o clasică formulare a motivului: „*Ce ne trebuie atâtea dovediri: unde sunt moșii și strămoșii noștri, unde sunt împărații și domnii cei puternici, unde este vestitul acela împărat Alexandru Machidon? Toți au murit, toți s-au sfârșit, toți au încetat; deșertăciune este dară viața aceasta, care puțin mărește și desfătează pe om, apoi îl smerește și-l necăjește.*”

Laitmotivul aceste predici este „deșertăciunea deșertăciunilor,” îmbinat cu „*fortuna labilis*,” cu soarta schimbătoare, azi e bine, mâine rău, așa cum se întâmplă și cu împăratul Maurichie prins de tiranul Foca, sau Iraclie, tânăr căruia i s-au arătat două muieri, una frumoasă și împodobită, iar cealaltă sbârcită și rău îmbrăcată, una reprezentând ușurătatea vieții, cealaltă responsabilitatea ei, cea dintâi fiind trecătoare, pe când doar fapta bună este singura statornică.

Propovedania a V-a are în vedere atitudinea celor rămași în viață față de cei morți, și sfatul autorului este ca aceștia să nu fie plânși în mod exagerat. El recomandă o atitudine stenică, optimistă în fața vieții, și nu una

deznădăjduitoare, căci „nu se cade dară a se întrista pentru cei morți, ca și cei ce nu au nădejde.”

Această problemă a atitudinii față de viață este reluată și în predica următoare. Viața este văzută aici ca o „vale a plângerii,” dar prin care omul este călător. Moartea este deci folositoare omului „că face sfârșit nevoilor și necazurilor vieții.” Raiul și iadul sunt puse aici față în față, contemplarea unuia fiind bucurie și prezența celuilalt, întristare. E de reținut imaginea cerului ca promisiune eternă: „De se uită în sus, vede pe Dumnezeu de la care curge lui nespusă desfătare și cu blândețe dulce îl cheamă să vină la sine (...) Vede pe Născătoarea de Dumnezeu, vede pe îngeri, vede pe toți sfinții, pe care în viața sa i-a cinstit, i-a chemat - aceștia toți îl cheamă pe el la însoțirea sa, toți îi iasă înaintea să-l îmbrățișeze. De se uită în jos, vede iadul închis.”

Antiteza e menită să convingă, să ofere cititorului o reprezentare aproape picturală a celor două lumi care îl așteaptă pe călător. Dar despărțirea de lumea aceasta nu se poate face oricum, ci printr-un ritual al luării de rămas bun de la cei dragi. **Propovedania** a VII-a este concepută sub formă de „iertăciuni” de la cei dragi, de la tata, mama, soția sau bărbatul, de la copii în cazul mamei și al tatălui, de la frați și surori, de la rubedenii și cunoscuți. Pentru fiecare caz, Micu concepe un mic text rostit de către preot ca din partea celui plecat în călătoria cea mare. Bunul rămas către mamă are sonorități din poezia eminesciană a înnoptării în sânul naturii, cu frumoasele cuvinte de venerație: „O, prea dulcea mea maică și prea iubită mamă!,” după cum și cuvântul mamei e pătruns de o adâncă vibrație a sufletului: „O amar! O vai! Eu muma să nu-mi mai văd pe dulcii mei fiu, și voi, fiilor, să nu mai puteți vorbi cu iubita voastră maică. O durere! O plângere!” Închipuind un emoționant moment de rămas bun, autorul realizează prin micile sale texte un adevărat și omenos bocet de tip popular în care dragostea de mamă și de părinți își găsește o binemeritată prăjire.

Ideea omului călător pe această lume este reiterată în **Propovedania** VIII, text „cules din scrisorile sfântului Vasilie de Simeon Logofătul,” cum se precizează în subtitlu, semn că autorul dovedește lecturi întinse și din varii domenii. Dacă ar fi să găsim un motiv pentru această predică, acesta ar fi schimbarea, dialectica metamorfozelor lumii înconjurătoare, lucru privit

oarecum dintr-un unghi științific și nu neapărat teologal. Complexitatea lumii în care viețuim presupune o anume filozofie izvorâtă din observație, de care trebuie să ținem seama. Iată îndemnul lui: *„Uită-te împrejur în toată lumea în carea locuiești și gândește cum că toate cele ce se văd sunt muritoare; toate sunt supuse stricăciunii / degradării, am adăuga noi /. Caută la ceriu că și acela oarecândva se va strica; caută la soare, că nici acesta nu va rămânea pururea: toate stelele, fierele cele de pre pământ și cele din apă, podoaba pământului și însuși pământul, toate sunt supuse stricăciunii, toate după puțin nu vor mai fi.”*

Aici sunt readuse în actualitate temele sale favorite: *„fortuna labilis”* și *„ubi sunt,”* pledând pentru mângâierea celor săraci și mustrarea celor aveauți și unii și alții trăind într-o veșnică nemulțumire și aspirație spre altceva, pe când în fața morții, toți sunt egali și nimic nu-i deosebește pe unii de alții. Argumentele sale sunt aici demne de reținut, iar expresia lor stilistică de o cuceritoare elocvență. *„Drept aceea nimic din cele ce în viață sunt frumoase și pentru care mai toți nebunesc, este cu adevărat al nostru sau din sine poate să fie, ci toate sunt străine și celor ce le au și celor ce nu le au. Că nici celor ce foarte mult aur au adunat întru această viață nu rămâne totdeauna să fie a lor, ci doară până încă trăiesc ei și-l adună, scapă și trece la cei mai puternici; sau când mor, îl lasă și nu va să meargă cu acela ce l-a strâns. Ci acestea, când cel cu sila desparte sufletul de ticălosul trup, îl trage la lupta morții, de carea nu se poate feri, adeseori se uită cătră bani, și-și plâng sudorile, care din tinerețe le-au făcut pentru agonisirea acelor bani; iar aveauțiile trec în mâinile altora și lor numai osteneala și păcatul iubirii de argint le rămâne. Nici de are neștine țarini multe și curți mari și multe turme și dobitoace și mare putere omenească, cu acestea nu trăiește în veci, ci în puțină vreme numai s-a zis că este domnul lor și după aceea iar le lasă de trec la altul, iar pre dânsul puținel pământ îl acopere. Ba încă de multe ori mai nainte de moarte și de ce să duc dintru această viață, va vedea aveauțiile sale că trec la alții și încă doară la vrăjmași. Au nu știm cât de multe locuri, cât de multe curți, cât de multe neamuri și cetăți dezbrăcându-se de numele stăpânilor celor dintâi, carii încă trăiau, au luat numele altor stăpâni și cei ce erau slugi s-au făcut domni și domnii au fost*

supuși slugilor săi; așa de grabă se mută lucrurile. Ori de câte ori vei vedea iarba și floarea, să-ți vie aminte firea omenească, aducându-ți aminte de aceste cuvinte ale înțeleptului Isaia: «tot trupul este ca iarba și toată mărirea omului ca floarea iernii», că scurtarea vieții și veselia norocirii omenești și desfătarea, carea nu îndelung petrece, cu această asemănare o închipuiaște proorocul.»

De aici vine probozenia, pe care o adresează semenilor săi: *„Te trufești doară pentru bogății? Te mărești pentru neamul mai marilor tăi? Te lauzi pentru moșia sau frumusețea trupului și cinstea care ți-o dau alții? Așa dară, au nu știi, cum că ești muritor, cum că ești pământ și în pământ te vei întoarce? Caută la cei ce mai nainte de tine în străluciri ca acestea au lăcuit. Unde sunt cei ce aveau boierii mari? Unde sunt ritorii cei nebiruiți? Mai marii și propovăduitorii oștilor? Au nu sunt toate pulbere și poveste, au nu pomenirea lor se ține în puține oase? Uită-te la mormânturi, oare poți să osebești pe slugă de stăpân, și pe sărac de cel bogat? Cunoaște de poți cumva, carele a fost rob și carele a fost împărat; carele a fost tare și carele a fost slab, carele a fost frumos și carele a fost urât? Drept aceea, de-ți vei aduce aminte de fire, niciodată nu te vei mări.»*

Aluzia la bogații care nu-și pot lua cu ei bogățiile în lumea de dincolo și la cei cu „deregătorii politicești” denotă faptul că Samuil Micu se situează pe poziția demofilă dintotdeauna a preotului atașat de popor, care nu privește cu ochi buni desfătărilor celor de sus, care duc greul statelor și sunt „urmarea căsii celei luminate, propteaua neamului, nădejdea patriei.” Pe acest om simplu îl elogiază și în cele ce urmează și-l compară cu un „ostaș,” îndemnându-l să lupte pentru binele tuturor: *„Pentru aceea te îndemn pre tine ca pe un ostaș nevoitor, ca să lupți cu mărirea răutății și să nu cazi sub sarcina durerii.”* Transferând o parte din problemele vieții de fiecare zi într-un plan simbolic, imaginar, al posibilităților, autorul are șansa de a plasa printre rânduri, dacă nu în mod deschis, unele din ideile sale iluministe de sorginte umanistă, vizând în principal ameliorarea soartei creștinului pământean. Iadul este uneori chiar lumea de față, prin răutățile și nedreptățile ei. *„Grăirile de rău, orice a făcut cu gura și cu limba; minciunile și jurămintele cele strâmbe și vorbele cele deșerte și grozave și cuvintele cele*

urâte și mâncările cele fără de măsură și beuturile de vin, cele necurate și râsurile cele multe și urâte și sărutările cele scârnave și împruțite și cântările cele necurate.” Păcătuind de la o zi la alta, pământul devine el însuși un loc al pierzaniei și întunericului. „*În pământ cu ceață și întunecat, în pământul întunerecilor celor vecinice.*” Toate acestea capătă o dezvoltare pe măsură în **Propovedania a IX-a**, numită și **Cuvânt pentru ieșirea sufletului**, luată după Chiril, arhiepiscopul Alexandriei. E o predică lucrată pe tema amarului vieții, dar și a amarului cu care este amenințat omul ce nu trăiește potrivit moralei creștine. Exclamația „*Amar mie, amar mie!*” revine ca un leitmotiv de-a lungul întregii predici, vaietul omului supus trecerii prin vămile (încercările) lumii de aici și lumii de dincolo, se înlănțuie într-un adevărat discurs bazat pe repetiții și opoziții privind plângerea omului păcătos, la exclamația de mai sus, adăugându-se altele, precum „*Vai mie!*”, „*Oh mie, oh mie!*”, într-o alternanță meșteșugit enumerativă de canoane și plângeri. Stilistica reluărilor și sublinierilor este țesută și plasată sistematic într-un adevărat sistem de enumerări, repetiții, opoziții de tip retoric, de tipul: „*Amar păcătoșilor...*”, „*Vai de păcătoși!*” sau printr-un sistem de interogații în cadrul căruia fiecare propoziție sau frază începe cu același cuvânt. Sunt cel puțin nouă fraze interogative ce încep cu întrebarea „*Când?*”, altele la fel de numeroase care se referă la „*Drepti*”, apoi altele care alternează cuvântul de început între „*Cei*” și „*Carii*”, cu efect stilistic prevăzut.

Retorica interogativă și persuasivă folosită în această propovedanie este întregită în **Propovedania a X-a** de un sistem de enumerări și delimitări punctuale, în care sunt citați rând pe rând Strabo, Diodor și Melchisedec, spre a sublinia importanța preotului și a cinului preoțesc în raport cu puterea laică, puterea religioasă fiind de fiecare dată mai puternică decât cea a conducătorului politic, putând chiar să-l destituie pe acesta și să-l înlocuiască, deoarece preotul este singurul care are legătură cu lumea de sus, având puterea de a ierta păcatele. El este cel care împrăștie lumina (motivul luminii este esențial în **Propovedania XI**) și prin urmare învățătura: „*Jar lumina însemnează învățătura sau propovăduirea: că precum lumina toate le descoperă înaintea ochilor noștri, oricâte sunt de lipsă sau de folos, ca să le vedem, așa și învățătura toate ni le pune înainte, toate le arată și le*

rășchirează, oricâte sunt de lipsă spre spășania noastră. Noi, încât e despre partea sufletului, toți suntem născuți orbi și în trebile diuhului nimic nu pricepem, nu știm de ce să ne ferim, nice ce să urmăm, ca să ne spășim, ba nici aceea, cum că suntem orbi și suntem în primejdie nu știm, dară învățătura ne deschide ochii ca să vedem de ce să ne ținem, ca să nu ne împiedecăm, ca să nu rătăcim, ca în calea mântuirii să umblăm. Cu dreptul dară se numește sarea pământului și lumina lumii oricarele cele ce învață, le și face; și de vreme ce aici pe pământ între cele mai mari, mai cinstite și mai slăvite bunătăți se numără sarea și lumina cu dreptul dară, după darul lui Dumnezeu este și acela carele învață cele dumenezești...”

Iată dar că, într-o ierarhie a importanței oamenilor într-o societate, Micu socoate, după model iluminist, că omul procopsit cu învățătura este elementul esențial al dezvoltării societății, că el este „sarea pământului” și „lumina lumii,” deoarece numai prin învățături lumea poate propăși. E un concept tipic iluminist, care îl are ca model pe „Dascălul cel mare Hristos,” într-o lume în care toți trebuie să se supună învățaturii, care poate veni din multe părți, cu condiția să fie bună, să aibă la bază o experiență transpusă în practică. „Că ce însemnează aceasta, fără ca nimic nu propovăduiește, nimic nu zice, nimic nu învață, carea el dintâi să nu o facă? Cine despre sine ar îndrăzni a zice aceasta? Mii de învățători sunt pe lume, câți părinți, câte maice, câți stăpâni și stăpâne, toți sunt învățători și învățători după datorie; dară oare poate zice oarecare la dintre aceștia că toate le face câte învață?”

La baza învățaturii folositoare el așează adevărul, de aceea acest motiv, această temă este tratată în mod special în **Propovedania a XII-a**, având ca moto un citat din **Psalmi**: „În neam și neam voi povesti adevărul.” Pentru Micu, munca de propovăduire a adevărului este o chestiune esențială, deoarece a constatat că cel mai adeseori, încercarea de impunere a adevărului este iluzorie, majoritatea oamenilor preferând tocmai contrariul: „Măcar că de obște s-a obicinuit a se zice cum că oamenii din fire iubesc adevărul și urăsc minciuna, totuși dimpotrivă pare că lumea nu este din alta alcătuită fără din cugete oarbe, cu care oamenii nu cearcă alta, fără pe sine însuși a se înșela și în adins întru înșelăciune a vieții.” E vorba de o lume a tuturor

răutăților, în care femeile „*iubesc podoabele și mândriile cele deșerte,*” bărbații „*nu se pot odihni până nu vor izbândi asupra acelora... care le-a micșorat pofala lor...*” Menirea preotului este prin urmare a ține dreaptă cumpăna dreptății și să nu treacă de partea celor puternici și nedrepti, avertizându-i că „*ci acești preoți să-și aducă aminte că temându-se ei de roauă, va cădea peste dânșii zăpadă, adică aceia carii îndrăznesc a apăra adevărul pentru frica oamenilor celor puternici, vor întoarce asupra sa un rău fără hotărâre, mai mare, adică mânia lui Dumnezeu.*”

Samuil Micu are aici în vedere cauza celor „mici,” care sunt adeseori privați de adevăr, numai datorită condiției lor de oameni simpli. De aceea, atrage atenția asupra faptului că și aceștia sunt purtători de adevăr și cuvântul lor să nu fie ignorat: „*unii dintre preoți să sfîesc a apăra adevărul, este că nu știu ce smerenie deșartă și fără treabă este când zic, în zadar voi grăi adevărul că fiind noi oameni mici și de jos, nu ni se va prinde cuvântul.*” Autorul este tocmai dimpotrivă și încearcă să acrediteze ideea nevoii de a lupta împotriva căroră „*le este urât adevărul,*” preotul trebuind să fie cu adevărat un „părinte” al oamenilor, „*nu tiran, păstor, nu lup; doftor, nu ucigător.*” În aceste cuvinte stă prețuirea pe care o acordă el tagmei preotești, cea care să-și asume calitățile de „părinte,” de „păstor” și de „doftor,” adică de luminători ai norodului, de îndrumători ai satelor și de lecuitori și alinători ai suferințelor acestora. Preotul se va identifica, prin urmare, cu soarta turmei și cu cea a plugarului semănător de holdă îmbelșugată, „*carele semănând cu mult mai mult așteaptă să secere, decum au aruncat în pământ.*” Un asemenea exemplu, de preot dăruit misiunii sale, ne oferă Micu în **Propovedania a XI-a**, atunci când ne descrie cazul unui protopop care și-a transformat misiunea în apostolat, după cum scrie: „*... fiind acest prea cinstit bărbat rânduind protopop la acest ținut protopopesc și aflând oamenii de obște întru toate satele tocma întunecați întru știința lucrurilor celor sufletești, și din firea acestora cea înțelenită părându-i-se că precum din mărul cel putrezit nu este cu puțință a se face măr întreg, iar din sâmburii lui se poate, așa pe bătrâni nu este cu puțință a-i scoate din negura științei și a-i pricopsi, ce a făcut? Rânduind prin toate satele să se adune pruncii și pruncele la dascălul, cântărețul bisericii, acela să-i învețe cele ce sunt de lipsă*”

a le ști fieștecările creștin. După multe și cumplite împotriviri, mai pe urmă a dobândit de și-au dat oamenii pruncii la acea învățătură. După aceea, mergând el prin toate satele, făcea să adune pruncii și pruncele că să zică fieștecările înaintea lui toate câte a învățat de la dascălul, cântărețul bisericii. De aceea nu numai a poruncit părinților ca să facă pe pruncii săi seara și dimineața să zică în casă întru auzul tuturor cele ce a învățat, ci și el umblând la drum, când vedea adunându-se pruncii împrejurul lui de isnov îi ispitea despre cele ce a învățat și mai multe să învețe și în toate zilele, seara și dimineața, în auzul tuturor să le procetească în casă. Lucru frumos, ce era! Și pe ulițe și în câmp, și prin păduri dacă se aduna pruncii nu era alte povești a auzi între dânșii, fără care a învățat în școală din lucrurile cele sufletești și unii pe alții la învățătură se deștepta. Ce s-a întâmplat? Bătrânii auzind și astăzi și mâne pe pruncii săi procetind acele lucruri sfinte, și ei carii nu era nădejde vreodată să se poată pricopsi întru acestea, încă le-a învățat de la pruncii săi; și așa tot ținutul acesta îl avem acum luminat.”

Cine a citit *Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior*, apărut la Buda în 1814, va recunoaște desigur în citatul acesta tocmai o mărturisire ce a făcut despre sine Petru Maior, în vreme ce a îndeplinit funcția de protopop al Reghinului. Se pune deci întrebarea: Samuil Micu a luat textul de la Petru Maior sau Petru Maior de la Samuil Micu? Noi credem că această caracterizare a unui protopop-luminător și a acțiunilor sale aparține lui Maior și Micu a putut-o cunoaște fie dintr-o scrisoare particulară pe care acesta i-a scris-o în anii dinaintea apariției cărții sale, respectiv 1783-1784, fie dintr-un raport al acestuia către episcopia din Blaj. Prietenul său Samuil Micu a găsit cu cale să împrumute acest pasaj despre preotul misionar ca exemplu pentru cartea sa, după cum mai târziu, în 1814, Petru Maior și-a luat textul și l-a inclus în amintita scriere polemică. Oricum, aceasta dovedește, o dată mai mult, țesătura de relații amicale și modul de a colabora între acești mari corifei ai Școlii Ardelene, pe care Micu și Maior au reprezentat-o în cel mai înalt grad.

Toate cele trei predici finale au drept scop întărirea rolului sub care este perceput preotul în comunitate. Pornind de la moto-ul luat din Ioan,

potrivit căruia „*Eu sunt păstorul cel bun, păstorul bun sufletului său își pune pentru oi,*” autorul dezvoltă aceste aserțiuni într-un adevărat corpus de susținere a tagmei preoțești în munca ei de luminare a poporului, aceea „*de a învăța poporul și a-l povățui pe calea spăseniei.*” Preotul este asemănat aici vântului primenitor care are rolul de a pregăti roada viitoare: „*Mai înainte de a cădea mană pe pământ se ridică un vânt minunat carele uscă același pământ, și-l întocmea a primi cu vrednicie acea pâne îngerească. Asemenea vânt este de lipsă spre a tocmi sufletul tău, pentru ca cu vrednicie să primească și să poarte în mâinile sale acea pâne îngerească carea cu atâtamai este mai bună ca ceia a fost numai umbra ceștia; vânt carele să uște toată umezeala patimilor și aplicărilor celor pământești...*”

Nu întâmplător, Samuil Micu acordă câteva predici sublinierii importanței preotului în lumea creștinească și a cunoașterii învățăturilor Domnului. În concepția lui, așa cum am văzut și mai sus, învățătura, luminarea norodului este o condiție sine qua non pentru progresul social și realizarea bunăstării de obște, scop esențial pentru toți iluminiștii. Apoi, cel de al doilea scop era combaterea superstițiilor și preluărilor nefondate, reîntoarcerea la singurul izvor adevărat de credință, textele sacre și învățătura **Bibliei** și a sfinților părinți. În al treilea rând, era îndemnul spre deslușirea adevărului, spre ținerea moralei și ferirea de excese, de orice păcat. Și, nu în ultimul rând, era ideea apărării oamenilor simpli, de jos, de relele celor mari, la care se face aluzie în fiecare predică, arătând cât de trecătoare sunt domniile și dregătoriile, deoarece „*la câți împărați s-au întâmplat în viața lor decăzând din cinstea sa, au ajuns la stare mai rea decât a robilor,*” amenințându-i nu de puține ori cu flăcările iadului veșnic, „*județul va fi nemilostiv; nu se va uita judecătorul la față; din divan cu anevoie va fi a ieși. Rușinase-vor acolo fețele domnilor și voevozilor. Împărații acolo săraci vor fi; bogății fără de minte și neprimite vor fi socotințele logofeșilor celor înșelători; vădise-vor răzvrătirile celor plini de răutate; arătase-vor îndărătniciturile cămătarilor; împutit va fi și mirosul celor ce iubesc argintul; vădise-va năravul curvarilor cel rău și nebunesc; toate lucrurile se vor goli și se vor descoperi înaintea lor.*”

Predicile lui Samuil Micu sunt și modele de limbă și învățatură stilistică. Am reținut astfel câteva expresii cu iz de sentenții, care dau savoare textului, cum ar fi „*cînstit neam a căzut ca cum cade gardul când iai propteaua;*” (VIII); „*Vai de corabia acea, a căria cârmaciul nu se sfătuieste cu stelele în drumurile sale;*” (XIII); „*Nimenea nu târguieste după ce s-a spart târgul;*” (VIII); „*Trebuie el să fie ca o piatră ce scapără scânteii de toate părțile;*” (XII); „*Nemilostiv lucru a pofti o picătură de apă și să nu se dea;*” „*Iubirea de argint să o uscăm,*” „*să facem rugăciune lină;*” „*ca praful și ca cenușa se vor goni;*” (IX) etc. Există în aceste predici pagini frumoase despre iad, despre apocalipsă, despre lumea grădină, despre deșertăciune, „*ubi sunt*” și „*fortuna labilis,*” în comparații pertinente („*Ci acest lucru este asemenea râurilor apelor ce cură în fundul mării, că într-acest chip cele de acum toate sunt trecătoare și necăjitoare și oarecândva le va întuneca vechimea.*”) Există apoi o serie de pilde frumoase și convingătoare, cum ar fi pilda cu privighetoarea din *Propovedania a V-a*, care ar merita citată în întregime, precum și altele de care am vorbit în treacăt. Toate acestea dovedesc că, pe lângă bogăția ideilor, a valorii textului prezentat, pledoaria lui Samuil Micu se încarcă de un halou puternic de argumente și texte adiacente care fac din discursul său un text de mare importanță pentru lumea noastră religioasă, pentru gândirea creștină românească, text care a servit la educația unor generații întregi de preoți și cititori, la răspândirea ideilor luminate în timp și peste timp.¹⁰

¹⁰ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca păstrează un număr impresionant de manuscrise aparținătoare lui Samuil Micu, între care amintim manuscrisele românești cu cotele: 516, 410, 15, 411, 114, 92, 413, 415, 480, 112, 423, 424, 576, 65, 113, 117, 118, 70, 558, 71, 64, 511, 90, 116, 429, 502, 526, 431, 553, 432, 119, 440, 111, 439, 433, 430, 434, 443, 501, 172, 470, 115, 179, 444, 445, 427, 446, 540, 447, 428, 719, 441, 442, 435, 716, ceea ce dovedește și productivitatea ieșită din comun a învățatului, cât și marea varietate a preocupărilor sale.

Samuil Micu - The Preacher

Abstract

According to religious traditions, the priest' s words and preaches, based on the *Bible* and holly writings, were considered to be the foundation of a better spiritual life and attitude for his auditors. During the Enlightenment Age, this tradition has been transformed into a method of education and Samuil Micu was the first one who understood its importance. He published his first book of religious precepts in 1784 and named it *Propovedanie sau Învățături la îngropăciunea oamenilor morți*.

His example was later followed by Petru Maior, who published several preaches books, during his censorship at the typography from Buda.

Samuil Micu' s activity as a preacher was based on the educational politics of the Austrian emperor Iosif the IInd, that transformed the priest into a teacher and a „father of the people” and established the rules of priests education. His book, published in 1784, consisted on 15 preaches about death and crossing rituals, and his intention was to complete it later, with other texts.

Micu' s preferences for some special themes is quite obvious; he liked to write about life and death, happiness and illness, and the fight man has to deal with up to the end of his life.

His writings are first based on the *Bible* and on its commentaries; but Micu also uses some of the works of the famous antique historians and philosophers, such as Strabo, Diodor, Seneca, Origene and others.

**Între abstenență și abundență sau în căutarea identității.
Despre alimentația clerului blăjean în secolul al XVIII-lea**

Dr. LAURA STANCIU
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Motto:

Cozonacul din vis nu-i cozonac. E vis!

I. Introducere

Istoricii au, în general, o destul de vagă și confuză reprezentare despre oamenii trecutului și ne reprezentăm rău sau deloc despre ceea ce mâncau, cum mâncau și cât mâncau, cum își preparau hrana ... în definitiv, fapt de civilizație materială și culturală, conducând spre caracterele fundamentale ale unui tip de civilizație. Gesturi care trimit la cotidian și dau consistență unor identități multiple, fiind unanim acceptat faptul că alimentele, mâncarea sunt una din trăsăturile care fac *diferența* și *construiesc* identitatea oricărei comunități. Nu trebuie omis faptul că, pentru istoric, schimbările, mutațiile la nivelul alimentației sunt dificil sesizabile și se observă doar în durată lungă.

De asemenea, trebuie să conștientizăm faptul că, mâncarea și mâncatul reprezintă o nevoie fundamentală a omului, dar este și o sursă bogată de metaforă, simbol și baza multor altor activități umane. Simbolismul alimentar a fost folosit curent în teologia creștină. Iisus i-a salvat pe oameni de foame și deci a salvat omenirea de la acest flagel cumplit, prin înmulțirea pâinilor. Pâinea este trupul lui Cristos și este folosită în Euharistie. Ca atare, foamea, mâncarea, hrana, sațietatea, postul și abstenența pot fi folosite drept antiteze, având un loc bine determinat în reglarea vieții spirituale. Postul / abstenența este un punct central al doctrinei creștine și pentru laicul lumii moderne a fost treptat redus la un simplu meniu bine controlat. Regimul de dietă strict a fost suprapus cu postul monahal în lumea modernă, iar simbolismul mâncatului a fost înlocuit cu factorul psihosocial al hrănirii. De aici și creșterea importanței noilor alimente, care au determinat în timp formarea

noilor nevoi alimentare, ce a născut, de altfel și o nouă terminologie alimentară (cafea, cacao etc.).

Până în secolul al XVIII-lea, cantitatea și valoarea vinului și a berii consumate erau determinate de consumul produselor conservate cu sare (pește, carne, brânză), ele fiind și un aliment în sensul propriu al termenului, furnizând dietei cotidiene o completare calorică, repede și ușor de asimilat, iar băuturilor alcoolice, mai ales vinului i se atribuiau însemnate virtuți terapeutice, fiind curative și tonifiante. De asemenea, apa nu se consuma niciodată în stare pură: era imposibil de găsit o apă perfect potabilă, iar adaosul de alcool servea drept antiseptic; odată cu această perioadă cunoaștem importante și profunde schimbări în alimentația și mentalitatea Europei. Este o epocă în care vinul și berea nu mai erau alimente, ci căpătau o utilizare euforică, profană. E vremea în care, în mediul urban, mai ales, se produce o înlocuire funcțională, cafeaua, ciocolata și ceaiul, având principala calitate de a te ține treaz și a încuraja socializarea, calitate care a făcut ca acestea să acapareze gustul publicului. În părțile meridionale, iezuiții au acceptat ciocolata ca o băutură în ajunat.¹ Nu trebuie să ometem faptul că

¹ M. Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași, Polirom, 2003, p. 120-125; A. P. Ouédraogo, *De la secte religieuse à l'utopie philanthropique. Genèse sociale du végétarisme occidental*, în *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, nr. 4, 2000, 825-843. La elitele urbane laice din Europa secolelor XVII-XVIII, conform ideologiei iluministe, s-a cultivat în toate preeminența intelectului asupra corpului, a rațiunii asupra experienței; perfecțiunea morală și spirituală pentru a ajunge în cealaltă lume, în Paradis, prin refuzul tuturor alimentelor din carne și stimularea / încurajarea comuniunii cu natura și renunțarea la toate formele de violență împotriva ei. De aici și (re)orientarea către alimentația vegetariană în paralel cu militantismul pentru spiritualizarea politicii, foarte în vogă ambele în prima decadă a secolului al XVIII-lea în mediul aristocratic, dar care și-a câștigat aderenți pe tot parcursul secolului al XVIII-lea în disciplinarea corpului: mens sana in corpore sano. Și asta pentru că obezitatea și depresia nervoasă au fost considerate bolile „degenerării,” „civilizației” și „abundenței” din epocă, adică a alcoolului și a noii alimentații bogate și exotice. De aici necesitatea fortificării corpului prin abstenență, prin elaborarea unei pedagogii nutriționiste, de exemplu, în Anglia secolului al XVIII-lea adresată

secolul al XVIII-lea a adus modificări și pe registrul rural-urban, pe lângă cel social care era marcat de diferențe multiple.

Deosebirile alimentare între regiunile europene s-au accentuat din secolul al XVI-lea când reforma protestantă a respins normele Bisericii Romane. Impactul reformei s-a resimțit în disciplina alimentară: în vreme ce catolicismul a folosit pedagogia refuzului consumării unor alimente animaliere, în anumite perioade ale anului, în vremea postului, protestantismul a considerat inutile aceste restricții pentru economia mântuirii. Reforma, începând cu secolul al XVI-lea, a divizat opiniile ecleziastice față de alimentație. Diferențele confesionale au îmbrăcat și acest aspect, după secolul al XVI-lea, pentru ca din secolul al XVIII-lea chiar și catolicismul nu a mai perseverat în controlul sever al posturilor. Discursul teologic ortodox a susținut consecvent postul, ca o formă de sacrificiu, asemenea sacrificiului trupesc a lui Hristos, contrar înclinației ereticilor către îndulcirea trupului. Rânduirea posturilor a rămas nemișcată pentru Biserica răsăriteană, iar abaterea de la respectarea lor a fost condamnată de autoritățile bisericești. Alimentația s-a dovedit a fi în istoria românilor, tolerați, un semn distinctiv, de alteritate, un punct net de confirmare a apartenenței lor la Biserica și spiritualitatea răsăriteană și de *diferență* față de celălalt din vecinătate (catolicul, mai apoi reformatul / protestantul) și ceilalți (turcul etc.).²

II. Motivație

Românii din Transilvania erau distincți și se deosebeau de *ceilalți* prin tot: îmbrăcăminte, cultul sfinților, religie, sărbători, felul cum practicau religia, posturile de peste an, mult mai numeroase și altfel ținute decât *ceilalți*. Când în Transilvania au început negocierile pentru o uniune cu biserica Romei, partenerii de discuție români aveau deja o experiență. Ei au

săracilor, invitați să-și adapteze alimentația noilor condiții de abundență alimentară și adoptarea, în general, a caracteristicii „vieții simple.”

² S. Nicoară, *De la modelul creștin al cumpătării la dieta alimentară modernă. Marile mutații ale structurilor gustului și consumului (secolele XVI-XX)*, în *Caiete de antropologie istorică (Identități și sensibilități alimentare europene)*, anul V, nr. 1-2 (8-9), 2006, p. 117-129.

trebuit să reziste la un secol de confruntări cu protestanții, care doreau ca și românii să respingă tot ceea ce ei înșiși declaraseră ca fiind operă a omului în moștenirea bisericii latine (anume cele 7 sacramente, venerarea / cultul sfinților, relicvelor și imaginilor, rugăciunea pentru morți, reglementarea postului, *stilul de viață al călugărilor și maicilor* ș.a.m.d.). Românii aveau, așadar, o lungă experiență legată de faptul că trebuie să se alinieze dacă doreau uniunea cu puternica biserică reformată. Două concepte complet diferite despre procedurile necesare pentru o uniune veneau în contradicție.³ De aceea, exigența toleranțelor în relația cu Biserica și Divinitatea s-a manifestat chiar de la începutul secolului al XVIII-lea și este consemnată în actele fundamentale, ale unirii Bisericii românilor din Transilvania cu Biserica Romei, anume respectarea tradiției: post, rit, calendar, obiceiuri la nunți, botezuri și înmormântări. Încă din timpul sinodului din 1698, după **Declarația de unire**, sunt precizate atent condițiile unirii: „[...] *tote ceremoniile, serbatorile, posturile cum pân’acuma așa și de acum înainte se fimu slobodi a le țiene după călindariulu vechiu.*”⁴ Același moment, al tratativelor pentru unire mai consemna importanța pe care o aveau pentru români elementele subsumate postului. Preluată sau nu din literatura iezuită, descrierea făcută în Ședința a doua a sinodului general din februarie 1697 din vremea lui Teofil e un evident manifest de identitate a românilor, legat de tradiția lor alimentară și de practica postului. Așadar, în **Procesele verbale** ale sinodului de la Alba Iulia, a fost subliniată, deloc întâmplător, tocmai încărcătura identitară a postului, acea *diferență* de raportare a românilor răsăriteni la abstenența alimentară spre deosebire de a celorlalți:

„*Acesta (Sava Brancovici) stând odată la masa principelui, în castelul din Blaj, ca să-l poată acuza și năcăji, au îmbrăcat pe o prostituată, care a adus arhiepiscopului un cățel bine înfășurat, zicând că-i un copil muribund. Dar vlădica, simțind viclenia lor, se ridică de pe scaun, se duse la femeie, și*

³ E. C. Suttner, *Diskussionspunkte für Tagesordnungspunkt I*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series istorica*, 2, 9, 2005, p. 151-158.

⁴ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandambistoriam Ecclesie Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, Typis et sumptibus Feliciani Rauch, 1885, p. 204-205.

dând la o parte scutecele, văzu câinele. Se întoarse deci la masă și tăie o felie de ridiche, din care mâncase (căci era într-o zi de vineri), și o întinse cățelului. Acesta o miroși și nu vru să o îmbuce. Arhiepiscopul se întoarse din nou la masă, luă din blidul din care mânca principele cu oamenii săi, o bucată de carne și o dete câinelui, care o înfășcă cu mare lăcomie. Atunci arhiepiscopul răspunse comesenilor: dacă ar fi de legea mea, ar mânca din bucatele mele și eu l-aș boteza, dar fiindcă nu o face aceasta câtuși de puțin, nu-i de legea mea. Să-l boteze aceia cu care mănâncă aceleași bucate, căci se socotește pe bună dreptate a fi de religia lor [...].”⁵

Notorietatea acestei întâmplări, a mitropolitului Sava Brancovici, cu aceeași încărcătură identitară și constanta ei citare, constituia în epocă un semn clar distinctiv pentru români în relație cu *ceilalți*. Reluarea relatării, dar cu o tentă națională și confesională mult mai evidentă, este făcută la mai bine de un veac distanță, de către protopopul de Gurghiu, Petru Maior:

„Causa pentru ce fu omorât vlădica acela [n.n. mitropolitul Sava Brancovici] spun că au fost aceia că fiind vlădica la prânz cu prințipul Ardealului în zisa cetate și mâncând bucate de post după legea besearicei Răsăritului, zise prințipul cătră vlădica românilor să-i boteze un câne ce îl avea acolo lângă sine. Vlădica bine pricepând această poruncă a fi numai spre a batjocori credința cea pravoslavnică, răspunse cătră prințipul calvin: „De iaste cânele de legea mea, eu îl voi boteza, iară de iaste de altă lege, să-l boteaze preoții de legea aceia. Să-l ispitim pre câne de ce lege iaste!” Răspunse prințipul: “Bine”. Atunci vlădica puse un blid cu fasole înaintea cânelui, carea amirosindu-o cânele, nu-i plăcu să mănce. După aceia îi puse cânelui înainte un blid cu carne, din carea îndată începu cânele a îndopa. Atunci zise vlădica cătră prințip: «Vezi a cui lege e cânele.»”⁶

⁵ S. Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile Unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1963, p. 7.

⁶ P. Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, vol I, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Chindriș, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 120.

Deci această realitate a construirii identității s-a confirmat mai ales în preajma Bisericii, fie ea apuseană sau răsăriteană, la noi sau aiurea, care a încurajat de-a lungul timpului nașterea unui discurs justificativ, centrat în mare parte în jurul vegetarianismului.

III. Preliminarii: despre atitudini, realități și fapte

Mâncarea, hrana și arta de a mânca, maniera de a te hrăni nu știm să fi constituit o preocupare în societatea românească transilvăneană a secolului al XVIII-lea. Abstenența, înfrânarea, postul erau norme exclusiv propagate de Biserică, care folosea, chiar exploata și coeficientul de simbol al mâncării. La aceasta se adăuga specificul vieții din mănăstire, exercițiul de concivilitate și sociabilitate, care se făcea, bineînțeles, și în timpul mesei. Ce mâncau și mai ales cum mâncau românii transilvăneni ai secolului al XVIII-lea, am putea să reconstituim după trei tipuri principale de surse: 1. documentele de arhivă, unde se păstrează listele de cumpărături sau inventarele mănăstirii din Blaj, Sfânta Treime; 2. documentele narative ale celor direct implicați, supuși canoanelor vieții monahale; naratorii cei mai cunoscuți pentru perioada care ne interesează, „dizidentul” Gherontie Cotore și Samuil Micu, ultimul fiind cel care a lăsat adevărate pagini de jurnal în această direcție; 3. regulile controlate de Biserică și consemnate pentru epoca noastră de a) actele Unirii (încă din 1697, 1698), b) catehisme (1746, 1750, 1760) și c) calendarul care regla viața cotidiană și stabilea alternanța între sărbătoare și post, un factor important al tradiției, fiind investit și acesta cu o bogată încărcătură identitară.

Or, așa cum se instruiiau și se rafinau la Roma, Trnava sau Viena, alumnii români sunt confrunțați și cu realitățile cotidiene din aceste spații. Așa cum aduc idei și cărți la întoarcerea acasă, în țară ei vin și cu noi obiceiuri alimentare, deprind plăcerile unui nou gust al cafelei (care ținea omul treaz!) și ceaiului, al ciocolatei calde, promovată de iezuiți, în toată lumea romană (Roma). Din plăcere și pentru sănătate, Samuil Micu mărturisea că atâta timp cât s-a reîntors în Viena (6 ani, 1774-1780) a mâncat carne, călugăr bazilitan fiind.... Or, moda în Roma sau Viena în perioada aceea era cafeaua, cacaoa, ceaiul servit la cafenea etc. Orizontul celor care fac studii în afara Transilvaniei, începând cu generația lui Petru Pavel Aaron și Gherontie Cotore, se modifica fundamental și începeau să perceapă și la

nivelul postului diferența între abținerea alimentară voluntară, care ținea de alegerea individului, așa cum era ea stipulată în Biserica latină, și abținerea impusă de tradiție, de regulile Bisericii Răsăritene, de canoane.

Pentru ei, rezolvarea acestei dileme trimite, în fapt, la soluționarea acutei probleme a clericilor români din secolul al XVIII-lea, care s-au trezit într-o adevărată criză de identitate, religioasă, spirituală, dar și de factură națională. Întrebarea care persistă este de ce au păstrat românii, în noile condiții, reglementarea postului răsăritean precum și stilul de viață al călugărilor și maicilor și de ce nu s-au dezis de ele? Dincolo de toate aceste forme exterioare, rațiunea păstrării ascetismului alimentar de tip răsăritean ține de respectarea „legii strămoșești.” Ei s-au văzut nevoiți a se păstra în limitele acestei „legi strămoșești.” Altfel, se făceau vinovați de încălcarea *legii strămoșești, românești* și încetau să mai fie călugări de „lege românească.” Adică, se plasau în afara legii, a tradiției proprii bisericii. În spatele acestei abținente alimentare, ca formă a unor riguroase reguli practice răsăritene se ascundea de fapt, o întregă și adevărată viață spirituală, ce compunea acea „lege strămoșească sau românească.”

Din practica vieții monahale se poate concluziona că regimul de viață trebuie adaptat regimului alimentar și invers. Abținerea severă impune o viață mai puțin activă și cu accent pe latura meditativă. *Ora et labora* spunea latinul despre viața în mănăstire, ceea ce trimite la o anume realitate, aceea că nu poți ține un regim alimentar strict și sever răsăritean într-o lume catolică, în general mai activă și mai rațională. Și apoi ar trebui să existe o diferență între stilul de viață al călugărilor, al clerului secular și al enoriașilor, cu necesarele diferențieri impuse de viața însăși.⁷

Forma monahismului bazilitan român din secolul al XVIII-lea, își avea originea în cel rutean, prin episcopii formați acolo Inochentie Micu Klein, Giurgiu Patachi, ultimul aducând și regulile vieții monahale ale lui Vasile cel Mare, chiar fondând o mănăstire de călugări bazilitani.⁸ În anul 1721 vin din

⁷ E. C. Suttner, *Diskussionspunkte für Tagesordnungspunkt 1* [...], p. 151-158.

⁸ P. Teodor, *Le monachisme et l'Église Uniate*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, V-VI, Târgu-Mureș, 2002-2003, p. 122-130.

Halicina - Galiția de mai târziu - monahi care restaurau viața monastică și introduceau practicile din Mănăstirea din Lavriv, aflate în uz de atunci și până astăzi în Ordinul Sfântului Vasile cel Mare al Sfântului Iosafat. După același model au fost introduse, în Blajul secolului al XVIII-lea, regulile de înfrânare, post și abținerea alimentară.⁹

Sinodul convocat la Blaj, în 26 ianuarie 1738 a fixat contribuția clerului la construirea și formularea regulilor din mănăstire care a beneficiat de toate privilegiile și libertățile mănăstirilor de rit latin din monarhie.¹⁰ Tradiția ortodoxă, instituită prin sinodul Bisericii compus din 20 reprezentanți ai clerului, a transmis cadrele pentru organizarea mănăstirii greco-catolice din secolul al XVIII-lea cu câteva schimbări: călugării bazilitani au devenit canonici și au format Consistoriul diecezan care a prefigurat viitorul Capitlu. Tot dintre călugări a fost desemnat vicarul, care a inițial a fost custodele bibliotecii, confesorul mănăstirii, dintre ei au fost cei care au conceput catehismele, tot dintre ei au fost selectați notarul Consistoriului, misionari și profesori, participanți la ceremonii. De cele mai multe ori, călugării au devenit asistenții episcopului, îl însoțeau / susțineau în munca juridică și administrativă și au contribuit la înființarea instituțiilor educaționale în 1754. Prin urmare - o viață monahală care urmează ritmurile active ale ritului latin și se detașa de spiritul meditativ și contemplativ al răsăritenilor. Această schimbare de ritm trebuia sau nu să fie însoțită și de adoptarea practicilor alimentare ale apusenilor?

⁹ Din același „pachet” mai făcea parte și lectura în trapeză, meditația zilnică, citirea la cină din Regulile Sfântului Vasile cel Mare, precum și rugăciunea comunitară citită antifonal pe două strane, vezi, P. A. Pekar, *Provincia Vasiliană Sf. Nicolae în Zaccarpia*, în original *А. Пекар, Василіанська Провінція св. Миколая на Закарпатті*, în *Analecta OSBM, ІНСТИТУТ СВ. ВИСЛОНА*, Видавництво ОО. Василян, Рим, 1992, p. 385.

¹⁰ I. M. Moldovan, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, vol. II, Blaj, 1869, p. 93.

IV. Impasul identitar la românii transilvăneni: postul și abținerea la jumătatea secolului al XVIII-lea

1. Între Apus și Răsărit - și în mănăstire, o alegere fără sfârșit

Progresul școlar rapid, legat bineînțeles de Mănăstirea *Sfintei Treimi*, a atras puternic tineretul spre cinul călugăresc bazilitan de la Blaj. Intră acum la călugărie generația lui Samuil Micu, care va duce ștafeta culturală spre fenomenul numit *Școala Ardeleană*. Odată ajuns episcop, în 1751, Aaron adoptă un regim de viață după stricta observanță a regulilor Sfântului Vasile cel Mare, după mărturia lui Samuil Micu Klein: „*De atunci nici carne, nici pește, nici ouă, nici lapte n-au mai mâncat până la moarte, nici dimineata niciodată, nici afară de prânz niciodată nimic n-au gustat. Cină nu mânca, fără numai sâmbătă seara puțintică pâne, ca să poată a doua zi sluji liturgia.*”¹¹ Umiliința și rigoarea vechilor monahi orientali din primele veacuri îi îngrozea pe „troițașii” blăjeni de fundație cezaro-crăiască ce se erijau într-un fel de capitlu catolic, iar ideea „bucatelor negre,” adică numai legume gătite fără ulei, îi nemulțumea profund, considerându-se că episcopul „[...] să nevoia ca din acea publică mănăstire să facă pustia Eghiptului.”¹² Același Samuil Micu consemna: „*Părinții călugări din Mănăstirea Sfintei Troiță (Sf. Treime înființată prin fundație regească) cu greu ne vedea, pentru că noi (cei de la Mănăstirea Buneivestiri înființată de episcopul Petru Pavel Aaron) ziceam că ei nu țin regula călugărească, mâncând bucate albe.*”¹³ Era, de altfel, prima reformă a lui Aaron, care se lovea de o opoziție dură, și care semnala deja două tendințe / aripi / partide ce se nășteau în Biserică: călugării de la Blaj nu voiau nicidecum să fie sfinți, ci să mănânce „bucate

¹¹ S. Micu, *Istoria Românilor*. Ediție princeps după manuscris, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 332; Idem, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*. Introducere și îngrijirea ediției de C. Cîmpeanu, București, Editura Științifică, 1963, p. 119, 122.

¹² Idem, *Istoria Românilor*, p. 331.

¹³ *Ibidem*, p. 338.

albe,” adică orice și pe săturate. Grigore Maior și Silvestru Caliani au ajuns cu plângeri chiar până la Maria Tereza.¹⁴

O nouă devoțiune călugărească se instituia la *Bunavestire*, prin călugărașii aproape copii, pe care Aaron îi primește în seminarul numit „al lui Aaron” spre a fi deosebit de celălalt, numit „al Sfintei Treimi” și rămas în grija călugărilor prooccidentali. Din primul lot de „călugărași” de la *Bunavestire* îi mai găsim pe Samuil Micu, Iosafat Devai, Ambrozie Szádi, Ioachim Pop, Onesim Chinceș, apoi de la 1 ianuarie 1763, Vasile Keresztesi și Augustin Coroși. Pe acest lot este experimentat regimul monahal sever a lui Aaron și Rednic cu rezultate elocvente. Doi dintre ei, Onesim Chinceș și Ioachim Pop mor de subalimentație în primul an și - spune Samuil Micu - „[...] eu însumi mai tot bolnav am fost, cât nici la școală era să nu mă mai dea, temându-se că voi muri.” Și-a revenit însă în cei șase ani cât a studiat la Viena, unde spre norocul lui a fost trimis și unde „până am isprăvit filosofia și theologia, am mâncat carne și nici măcar odată, cât de puținel n-am fost bolnav”. În timpul episcopatului lui Grigorie Maior, în deceniul opt al secolului, viața spirituală a cunoscut o dezvoltare fără precedent, firesc s-au înregistrat modificări și la nivelul obiceiurilor alimentare. Dacă până la el, a fost acută influența ruteană, ascetică, odată cu venirea lui, pe fondul influenței iosefine a devenit mai puternică, la toate nivelele influența apuseană.¹⁵ Același vlădică, conștient fiind de precaritatea economică a familiilor, din care se recrutau elevii Blajului, în majoritate din mediul rural, după 1772, a înființat fondul de pâine, distribuind zilnic *țipăii* din grâul adunat din hambarele episcopiei: „[...] ba, spune Micu, celor săraci li se da și *fiertură de trei ori pe săptămână*.”¹⁶ Astfel erau respectate, pe tot parcursul

¹⁴ I. Chindriș, *O icoană miraculoasă și un proces fără final*, în *Icoana plângătoare de la Blaj 1764*. Studiu introductiv de I. Chindriș. Textele originale îngrijite de Miskolczy Ambrus, V. András János și L. Pop Dobriban. Versiunea românească de L. Pop Dobriban și I. Chindriș, Cluj, 1997, p. 10-13.

¹⁵ P. Teodor, *op. cit.*, p.127.

¹⁶ N. Albu, *Istoria învățământului din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 194; I. Mârza, *Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987.

anului, și canoanele alimentare impuse de postul religios, oricât ar fi el de riguros!

Dacă la Viena, la Sancta Barbara, Samuil Micu consuma carne, mai tinerii lui tovarăși, Gheorghe Șincai și Petru Maior, pentru aceeași perioadă, la Roma fiind, aveau o porție individuală alimentară zilnică, stabilită de prefectul Congregației „De Propaganda Fide” compusă din 2 litri de vin, carne, făină, legume, pește, condimente, dulciuri, ciocolată, cafea.¹⁷ La aceasta se adăuga posibilitatea frecventării celebrei cafenele „Caffe Greco Antico sau Antico Greco” situată în vecinătatea Colegiului Urban, în plimbările săptămânale sau bisăptămânale prin oraș permise alumnilor, prin regulamentul colegiului. Aici, ei puteau servi băuturile în vogă ale epocii: cafea, cacao, ceai. Nu ne putem pronunța asupra duratei sau rigorii abstenenței alimentare presupuse perioadelor de post, pentru că nici în arhivele romane, nici în cele vieneze nu am depistat în listele de cumpărături, de la colegiul Urban sau de la Barbareum, diferențe între o perioadă sau alta a anului.

În schimb, la Blaj, odată cu întoarcerea acasă, alumnii români erau confrunțați cu o altă realitate. În *Listele de cumpărături* ale episcopiei blăjene sunt consemnate diferențe la cumpărături pentru zilele de vineri. Dacă, de exemplu, pentru perioada 6 iulie - 2 septembrie 1732 lista cuprinde alimente de genul (6 iulie 1732) salată murată, (9 iulie) unt proaspăt, (11 iulie) lămâi, pentru un an, lapte și smântână, (12 iulie), lapte, smântână și ouă, lactate, ulei, (15 iulie) păstrăv, lapte și ouă, (16 iulie) porc, mălai, (17 iulie, zi de sărbătoare, Sf. Mucenică Marina¹⁸) smântână, unt, lapte, smântână și ouă, (18 iulie) unt, o jumătate de vițel, lămâie, ulei, 3, $\frac{3}{4}$ lapte, unt proaspăt, smântână și ouă; (21 iulie) lapte, smântână și unt proaspăt; 2 butoaie cu vin, lapte și smântână, (25 iulie, zi de sărbătoare, Adormirea Sfintei Ana¹⁹) vin,

¹⁷ *Archivio Congregazione De Propaganda Fide. Fondul Sacra Congregazione, Collegio Urbano*, vol. 8 (1761-1770), f. 303 f. - 305 f. *Lista cu cheltuielile curente zilnice* a celor din Colegiu.

¹⁸ C. Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 224-228.

¹⁹ *Ibidem*.

carne de capră excelentă, halva, vin, (26 iulie) unt pentru un an, împreună cu consemnarea: „*am luat o masă complexă, complicată pretențioasă.*”²⁰ Pentru perioada 21-28 august 1732, în schimbul a 24,20 fl. s-a cumpărat vin, untdelemn, lămâi, porc, rosmarin, varză, unt și îmbrăcăminte (halat, încălțăminte), pentru ca 30 august 1732, să se achiziționeze pâine, lapte și smântână. În ziua de 2 septembrie, deși se cumpără șampanie, berbec, ulei, pâine, este consemnat faptul că „[...] *nici prânz și nici cină n-am luat,*” iar în 3 septembrie s-a servit pâine la prânz, ceea ce, se pare, a dus la un conflict în mănăstire.²¹

În continuare, arhivele păstrează cumpărăturile zilnice ale epocii care arătau astfel: vultur (???), flori de nucă, mălai, rosmarin, rahat, unt proaspăt, lactate, lapte, murături, (5 septembrie 1732): pește alb, ulei, ceapă și pătrunjel, rahat, prune, fasole și linte, fasole la cină, oțet, ouă, pâine, (6 septembrie): ouă, pâine, lumânări, patru pui, varză, (7 septembrie): produse de brutărie la prânz, berbec la prânz, smântână, oțet, unt proaspăt și ouă, ceapă albă, pâine.²²

E adevărat, situația era schimbată pentru ziua de vineri, 12 septembrie când s-a cumpărat linte, pește proaspăt, pâine, lactate, pește sărat, oțet, rahat, vin, fasole, ulei, pâine, fasole, ceapă și pătrunjel, ulei, oțet și prune, lapte și smântână, frunză de nucă și pătrunjel, ulei, ulei, oțet, prune, linte și fasole, ceapă, pâine,²³ pentru ca apoi să se revină la normal, achiziționându-se, în 13 septembrie 1732, carne de berbec, lapte și smântână, arpacaș (grâu fiert), ceapă, pătrunjel, pâine, lămâi. În contul zilei de 14 septembrie 1732 (zi de sărbătoare, *Înălțarea Sfintei Cruci*²⁴) s-a cumpărat carne de berbec, ceapă, pătrunjel, lapte și smântână, oțet, pâine, ouă. După terminarea postului, în 16 septembrie achizițiile alimentare se diversifică, acum apar carnea de berbec,

²⁰ Direcția Generală a Arhivelor Statului, Filiala Alba, Fond: *Mitropolia Română Unită. Arhiva Generală, Documente neînregistrate*, 48 / 325, 1 iulie 1732-18 septembrie 1732: conspectul cu evidența lucrărilor materiale și a alimentelor cumpărate pe seama Episcopiei Unite, Blaj, f. 1-4.

²¹ *Ibidem*, f. 4-4v.

²² *Ibidem*, f. 4v.

²³ *Ibidem*, f. 5.

²⁴ C. Ghișa, *op. cit.*, p. 224-228.

sarea, oțetul, pătrunjelul, usturoiul, varza albă, pâinea, în 17 septembrie 1732 pâinea, uleiul, ouăle, piersicile, oțetul, varza, ceapa și pătrunjelul, dar și laptele, pâinea pentru cină, (18 septembrie 1732), carnea de berbec și din nou laptele.²⁵

După perioada grea a postului de Crăciun, urmată de sărbătorile sfârșitului de an, listele de cumpărături ale lunii ianuarie 1736 înregistrau alimente precum (14 ianuarie) smântână, unt proaspăt și pește proaspăt, 3 ½ cupe de seu, (22 ianuarie) unt, carne - nu se specifică de care, (27 februarie) mazăre de câmp, 3 mierțe de linte, ceapă roșie, pentru ca în 13 martie la episcopie să se cumpere o mierță de linte, o cupă de mazăre târzie, seu.²⁶

După cum vedem, situația nu era atât de dură / aspră ca cea consemnată în scrierile lui de Samuil Micu. Consistența și diversitatea porției zilnice servită la Blaj pot fi comparabile, cel puțin pentru epoca lui Ioan Inochentie Micu Klein, cu ceea ce se mânca la Roma, chiar dacă alimente precum carnea sau peștele le întâlnim mai rar. De la același călugăr aflăm, indirect, cum se completa caloric prânzul și cu ce anume se însoțea mâncarea: „[...] iar fiindcă nici vin, nici vinars, nici beare, nici o beatură în afară de apă nu beam, că nicum nu pociu suferi, nici-mi place orice băutură bețivă, în afară de apă, mi-au pus numele Samoil.”

Tot în arhive sunt păstrate și cheltuielile efectuate de Petru Pavel Aaron, episcop de Făgăraș, în anul 1764, pentru procurarea de alimente pentru plata meseriașilor, ce beneficiau de o masă mult mai diversificată și

²⁵ Direcția Generală a Arhivelor Statului, Filiala Alba, Fond: **Mitropolia Română Unită. Arhiva Generală, Documente neînregistrate**, 48 / 325, 1 iulie 1732-18 septembrie 1732: conspectul cu evidența lucrărilor materiale și a alimentelor cumpărate pe seama Episcopiei Unite, Blaj, f. 5.

²⁶ Direcția Generală a Arhivelor Naționale, Filiala Alba, Fond: **Mitropolia Română Unită. Arhiva Generală, Documente neînregistrate**, 48 / 325, 1 ianuarie 1738: Cheltuielile efectuate în cursul lunilor ianuarie-martie pentru alimente și alte materiale la Episcopia Unită, Blaj, f. 1-2.

mai consistentă decât cea a călugărilor, compusă din făină, friptură, făină de ovăz, linte, vin.²⁷

Desigur, așa după cum știm din mărturisirile aceluiași Samuil Micu, regimul alimentar și rigoarea postului diferea de la un episcop la altul: „[...] apoi au făcut ca toți călugării din mănăstirea Sfintei Troiță din Blajiu să nu mănânce niciodată nici lapte, nici oao, nici pește, că carne nici mai înainte nu mânca. Pre vremea lui Pavel Aaron episcopului, Athanasie, în anul 1762, făcuse nește călugărași, ziși așa pentru că era foarte tineri, întră carii călugărași și eu eram unul, pre acestea îi făcuse ca nici decum cu unt, cu lapte, cu oao și cu carne, nimic niciodată să nu mănânce, încă și vin și cină numai atunci să aibă când în ceaslovul cel mare să pune deslegare de vin [...]. Nimene nu s-au împotrivit acestii rânduieli, fără numai Alexie Murășean au zis că el nu poate posti așa [...] Petru Pavel Aaron ca și Athanasie Readnic [...] (20 de ani) de când s-au călugărit, nici pește, nici oao, nici lapte, nici carne nu au mâncat, sfântă și curată viață au avut, numai cât să silea pre toți călugării să-i tragă la acest feliu de post și nu făcea osibire că doară nu toți pot trăi așa.”²⁸ Lucrurile s-au schimbat însă în vremea lui Grigorie Maior, care preciza într-o scrisoare adresată lui Filotei Laslo: „[...] fă-ți acum îndată, în Zioa Învierii, bucate albe, după cum ști când te-ai primit într-această ceată, și căroră dintră frați le va plăcea așa, să păgoară la gustarea obștii [...]. Însă carele, doară, dintră frați, pentru cunoștința, n-ao vrea să trăiască cu bucate albe, după orânduiala și slobozirea lor de la regulă, unii sau unul ca acesta acolo în fundație a rămânea nu va putea, ci vei da sau rândui ceva locșor, după cearerea lui, acolo în țară, la ceva schit ca acela unde trăesc cu buruiane, nici vreau din bună voe pește sau altăceva ca această să mănânce [...]”. Comentariul martorului n-a întârziat să apară „[...] cei de la Blajiu aștepta acest răspuns, și nici unul nu s-au aflat carele să nu voiască a trăi cu bucate albe [...] într-

²⁷ Direcția Generală a Arhivelor Statului, Filiala Alba, Fond: *Mitropolia Română Unită. Arhiva Generală, Documente neînregistrate*, 48 / 325, 30 martie 1764, f. 1f.

²⁸ S. Micu, *Scurtă cunoștință...*, p. 119 și 122.

aceaia, după moartea vlădicului Athanasie, călugării din Blajiu, nefiind cine să-i silească la post cu legumi și cu ulei, au început deosebi a mânca bucate albe, lapte, oao și brânză [...] socotiți acum mutarea lumii: cu șapte ani mai înainte am văzut că cei ce n-au vrut a posti toți s-au scos din mănăstire, acum cei ce voesc a posti să lapadă din mănăstire [...].”²⁹

Așadar, și în Transilvania, regimul alimentar, ca formă exterioară a vieții spirituale și ca parte constitutivă a *legii românești*, a fost supus prescripțiilor religioase și unei etici a refuzului, a cumpătării, în scop fizic și moral, mai ales. Regulile Bisericii Răsăritene sunt consemnate în catehismele vremii, care ordonau perioada de abstenență astfel: Postul Paștelui sau Postul Mare (patruzeci de zile, spre deosebire de latini care posteau în perioada menționată doar zilele de luni și miercuri),³⁰ Postul Sfintei Maria (1-15 august) și Postul Crăciunului (patruzeci de zile spre deosebire de latini, care posteau în perioada menționată doar zilele de luni și miercuri):

„[...] adică patru posturi într-un an, miercurile și vinerile, afară de hârți, zioa Înălțării Sfintei cruci și a Tăierii capului a Sfântului Ioann și înaintea Botezului Isus Hristos, a le posti praznicile și sărbătorile după Sinaxariurile de la Sfinții Părinți a Besearicii noastre a Răsăritului rânduite creștinește a le prăznui și a le sfinți slujbele ceale bisericesti și Sfintele Taine după alcătuirea și rânduiala aceloraș Sfinți Părinți a le sluji și a le săvârși ...[dar] Într-o vreme era poruncit cum supt anathema să se postească toate miercurile și vinerile peste an, iar acum vedem cum că Sfânta Maică Biserica pentru cuvioase pricini au dat voie fiilor săi de câteva ori pe an a avea hârți și a mânca carne și în săptămâna albă, care o chemăm a brânzii, ne-au dat voie a mânca brânză și oao.”³¹

²⁹ S. Micu, *Istoria Românilor*, p. 357.

³⁰ G. Cotore, *Despre articulușurile ceale de price*. Sâmbăta Mare - 1746. Prefață: I. Mârza. Glosar, Notă asupra ediției M. A. Gherman. Transcrierea textului, note: I. Gabor. Ediție îngrijită, Cuvânt introductiv, Rezumat, Bibliografie selectivă, indici: L. Stanciu, Alba Iulia, 2000, p. 79-82.

³¹ *Floarea Adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoricească Poslanie sau Dogmatica Învățătură a Besearicii Răsăritului*. Cuvânt înainte de IPS Lucian Mureșan. Studiu istorico-teologic de Pr. C. Barta. Ediție, glosar, indice

Viața de zi cu zi, cotidiană, însă, în mănăstire, la Blaj, din perspectiva deloc de neglijat a alimentației, în perioada de abțință, se derula astfel:

„Și fiindcă era luni, ne-au dat bucate de post cu ulei, că atunci lunea postea săminaristele. A doao zi, marți, așteptam noi să ne dea bucate albe, și vedem că ne dau iar de post cu ulei. Atunci am cunoscut că nu ne vor da mai mult bucate albe. Au venit postul Crăciunului. Atunci lunea, mercuria și vinerea nu ne da de cină. Socoteam noi că aceasta numai pe post va fi, fiindcă într-aceste zile în postul Crăciunului iaste alilulia și se fac metanii. Vine Crăciunul: nici după Crăciun nu ne dau într-aceste zile cină. Vin Păreasimile [...] la prânz nu aveam altă fără numai mazăre, au fasole, sau linte feartă, dar cu nici un uleiu direasă, și doară poame, beutura era numai apă, ca și de altă dată lunea, mercuria și vinerea. Iar sâmbăta și duminica aveam bucate cu ulei gătite și cină, carea în celelalte zile nu o aveam [...].”³²

Grigorie Maior, Silvestru Caliani, Gherontie Cotore „*acești trei sunt carii întâiu au intrat în mănăstirea Blajului, a căroro la început mâncarea le era de bucate de carne [...].*”³³ Chiar dacă ni se pare paradoxal, epoca și spațiul analizat au înregistrat și împotriviri, am putea spune deloc singulare și chiar unanim acceptate, la severul regim alimentar monahal impus:

„Iar până când Gherontie și Silvestru va fi în mănăstire, rânduiala și distiplina călugărească nu să poate ținea, adică postul numai cu legumă și cu ulei, carea lui Athanasie era mai toată distiplina călugărească [...iar] Gherontie Cotore [...] nu voia să cuprinză postul vlădicului Athanasie, numai cu legumi și cu ulei.”³⁴

Dincolo de mărturiile consemnate în epocă de Samuil Micu, impresionante și marcate de subiectivitatea participantului, putem să vedem ce însemna, în conformitate cu tradiția și regulile Bisericii această perioadă de

de M. D. Hotea, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, p. 114; *Dogmatica Învațătură*, 1760, p. 203-204.

³² S. Micu, *Istoria Românilor*, p. 337.

³³ *Ibidem*, p. 331.

³⁴ *Ibidem*, p. 347, 351.

abstinență. În viziunea „dizidentului” Gherontie Cotore, care a militat pentru scurtarea Postului Mare la 40 de zile în loc de 7 săptămâni, abstinența avea următoarea valoare identitară:

„Că postul se zice a fi mâncarea odată pe zi la saț. Însă latinii postesc în ajunul apostolilor și în oarecâteva zile înaintea sărbătorilor Mântuitorului nostru și a Maicii Preacurate, fără de aceasta afară din cele patruzeci de zile a postului mare și cele trei zile de post ce cad în postul mare postesc peste an în doașprăzece zile [...] monahii noștri și episcopii n-ar mânca carne [...] unii dintre greci și rumânii noștri s-ar fi obicinuit în ziua de post a mânca pești, a mânca de doaă ori în zi și fiertura, alții numai odată în zi ar mânca fiertură fără de pește, numai legume gătindu-și, mulți încă nici legume ar vrea ca să mănânce ci numai în pâine și apă ar petrece ziua de post, alții încă niciodată n-ar vrea ca să mănânce până la a treia zi [...].”³⁵

Aceste tensiuni și perspectivele diferite asupra abstinenței alimentare, cea mai vizibilă, după rugăciune, parte a practicării vieții religioase, postul religios s-a dovedit a fi o resursă disociativă, fiind folosit eficient la mijlocul secolului al XVIII-lea, când Biserica românească ce-și căuta încă identitatea la toate nivelele, este supusă unei severe analize, acuze și introspecții. Impasul identitar, parcă mereu jenant pentru români, scotea în evidență faptul că „[...] *sibastrul sârb* [Visarion Sarai] *numai legumi de post mânca* [...]”,³⁶ iar cât timp a fost încarcerat la Sibiu singura lui „hrană” a fost cafeau.³⁷ Printre acuzele formulate de către călugării Visarion Sarai și Sofronie la adresa preoților uniți era că aceștia nu respectau tradiția Bisericii strămoșești (adică „legea strămoșească”,³⁸ principiu atât de mult susținut și invocat încă din actele *unirii*³⁹): „[...] *că aceia nu țin posturile și strică cu unt prescurile și paștile* [...] *că uniții bagă oao și unt în prescuri, și alte care*

³⁵ G. Cotore, *Despre articlușurile ceale de price* [...], p. 79-82.

³⁶ S. Micu, *Istoria Românilor*, p. 304.

³⁷ P. Maior, *op. cit.*

³⁸ E. C. Suttner, „*Legea stramoșească*”: *Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts*, în *OstkStud*, XII, 2006.

³⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 7-10.

*nici au fost, nici vor fi [...].*⁴⁰ Pe aceeași linie incriminatorie se înscriu și acuzațiile dintr-un manuscris neunit, de la 1746, care afirmă: „[...] *iară când veți fi adevărați uniți cu apusenii, trebuie să nu postiți cele 4 posturi de peste an și miercurile și vinerile, ci să postiți sâmbăta ca ovreii, așa ca ei [...].*”⁴¹

2. Între Apus și Răsărit: voința nesupusă a laicului

La fel ca la nivelul întregii provincii, și la Blaj, ritmurile vieții erau reglate de calendar, o îmbinare între perioadele de post și sărbătoare. Norma ecleziastică impunea abținerea de la carne cam 140-160 de zile pe an.⁴² Dacă la începutul secolului al XVII-lea în mediul ortodox existau 73 de sărbători (la care se mai adăugau 52 de duminici), la sfârșitul acestuia și începutul secolului al XVIII-lea, sub îndemnul puterii politice, care urmărea un cât mai mare control al supusului, biserica a redus numărul acestora la 45 (ceea ce înseamnă o diminuare a numărului sărbătorilor cu 38,35%). Ulterior, în 1753, printr-un nou decret, s-a mai făcut o reducere a numărului sărbătorilor cu încă 15 zile, ajungându-se la doar 30 de zile de sărbătoare într-un an. Reducerea sărbătorilor nu a avut însă un efect sau o aplicare imediată, menținându-se vechea formulă timp de încă 50 de ani de la respectivele reglementări.⁴³ Or, în timpul sărbătorilor, chiar și în perioada de post, se știe, era dezlegare la pește și vin.

Contextul, natural, economic și cultural, venea și el să lărgească limitele, oricum impuse, ale abstenenței, datorate dezastrelor și calamităților naturale repetate, înregistrate în epocă.⁴⁴ Trebuie menționat faptul că, în

⁴⁰ S. Mîcu, *Istoria Românilor*, p. 339.

⁴¹ C. Ghișa, *op. cit.*, p. 256-257.

⁴² S. Nicoară, *op. cit.*, p. 122.

⁴³ I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor*, Sibiu, 1918, p. 119; A. Răduțiu, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (secolele XVII-XVIII)*, în *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 215-233.

⁴⁴ R. Tempea, *Istoria Sfintei Besereci a Șcheilor Brașovului*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de O. Șchiau și L. Bot, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 95: „Și prin postul cel mare începu și

momentele de epidemii și foamete, autoritățile bisericești dezlegau postul.⁴⁵ Bisericile creștine, cea ortodoxă și catolică, nu au fost insensibile la momentele de criză provocate de cauze naturale și sociale, dar au perseverat în păstrarea și practicarea cumpătării în zilele de post ca gesturi de pietate, care calificau viața creștină comună a oamenilor, a comunităților.

În afara regulilor monahale, a rigorismului și închistării presupuse de alegerea unei astfel de existențe, viața de zi cu zi a enoriașilor români din Blaj, ca și din restul provinciei, și regimul lor alimentar sau felul în care se raportau la perioada de abstenență, au reținut atenția călătorilor străini ce treceau prin Transilvania secolului al XVIII-lea. Călătorii de confesiune

foametea a să întări și pe după Paști, că era găleata de grâu florini opt, mălaiu tot așa, turta de ulei bani zece; și în postul cel mare mânca creștinii sânge de vită cu tărâțe și mânca rânsă; și atât să făcuse oamenii negri ca tăciunii și mieuna ca pisicii;" T. Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, Cluj-Napoca, Accent & Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 54-73, 54-61. În Transilvania la 1726, seceta prelungită și căldura excesivă compromit recoltele, provocând lipsuri și foamete, mai ales în partea de nord-vest, în Sălaj și Partium. În anii următori, 1727-1729, seceta continuă provocând grave dificultăți alimentare. În Banat, în partea sa de câmpie, lipsurile sunt atât de mari, încât, spre a evita dislocarea populației, autoritățile se văd obligate să aducă alimente și furaje din afara provinciei. În vara lui 1732, grindina produce pagube în districtul Bistriței și Sibiului, iar ploile abundente au compromis recoltele de porumb. Alternanțele bruște de temperatură, seceta și grindina au distrus culturile de primăvară în sud-estul Transilvaniei (Secuime, Țara Bârsei). Tot în Transilvania, anii 1738-1740, sunt caracterizați de ploi abundente și inundații, urmași de o iarnă foarte aspră, iar apoi, în intervalul 1741-1742, de o secetă devastatoare ce afectează recoltele și aduce foametea. Produsele alimentare se scumpesc excesiv din cauza unor recolte slabe în anii 1740-1741-1742 „[...] în scaunul Mureșului și în tot Ardealul este o foamete mare, bucatele fiind foarte scumpe.” În Transilvania, lăcustele și-au făcut simțită prezența în 1746, 1748-1749, 1798-1799-1800, provocând pagube însemnate în Hunedoara, Alba, Sebeș.

⁴⁵ O însemnare de pe un *Triod* de la Râmnic, din 1782, notase despre dezlegare de post, fără frică, până ce epidemia care bântuia țara va înceta; vezi S. Nicoară, *op. cit.*, p. 126-127.

catolică (misionari și practicanți) și protestantă îl consideră o ipocrizie (se afirmă că monahii „pe ascuns” mănâncă și carne). Bartolomeo Frontali, la 1764, oferea câteva date despre alimentele care nu se află sub interdicție în post (pește, lăptuci, undelemn, ceapă, multe zarzavaturi);

„[...] nu numai clericii, ci și mirenii în două (posturi), adică în postul Paștelui și cincisprezece zile înainte de sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, nu mănâncă nici măcar pește, în afară de Rusalii și de sărbătoarea Bunei Vestiri; ei mănâncă icre, caracatițe, melci, raci și toate măruntaiele peștilor, în postul Sf. Petru, [...] și în postul Crăciunului mănâncă pește; și înaintea acestor posturi, au câteva săptămâni în care mirenii mănâncă în toate zilele carne înainte și după posturi, se numește *hart* [...]”⁴⁶

„Drept pâine - relatea Adam Chenot - se servește făina de mei amestecată cu apă și prăjită în spuză; pe aceasta o înlocuiesc uneori cu mămăliga pe care o pregătesc terciuind încet făina de porumb în apă sărată clocotind și mestecând-o cu un bețișor până ajunge potrivit de tare. Această mămăligă o mestecă apoi cu brânză. Rareori au la masă carne, foarte adesea lapte, zăr și coraslă. Obişnuiesc mai ales varză murată, linte, fasole, mazăre, usturoi, ceapă, sfeclă și ulei de in, mai cu seamă în zilele de post ori de ajun [...] Băutura lor cea mai obișnuită este apa [...] nu sunt împotriva vinului și a spirtului, însă sărăcia îi face să bea rar și mai puțin.”⁴⁷

V. Concluzii

Conciliul de la Florența a proclamat unirea în credință și nu în rit. Acest principiu a fost prezent și în textele declarațiilor de unire dintre 1697 și 1700, care au cerut păstrarea neschimbată a ritului, tradiției, calendarului și **Pravilei**. Postul, calendarul și ritul au fost elementele care făceau parte din ansamblul tradiției orientale pe care uniții și-au propus să le apere odată cu

⁴⁶ M. Grancea, *Călători străini prin Principatele dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate și alteritate*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga,” 2002, p. 229-237.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 231-232.

intrarea lor în Biserica Catolică. Erau elementele care-i particularizau pe români în Transilvania și de care oamenii s-au dovedit a fi foarte atașați.

Așa cum am văzut, printre acuzațiile neuniților privind încălcarea *legii*, la adresa uniților, se regăsesc și cele referitoare la „stricarea posturilor.” Situația implica o condamnare mult mai serioasă decât apăsarea la prima vedere. Era o problemă ce se referea la rit, la tradiție, la domeniul vieții spirituale, care era cel mai de prețuit de către credincioși.⁴⁸

Secol convulsiv și aporetic, aducea românilor și la nivelul postului, a felului și rigorii cu care era ținut, până la jumătatea secolului al XVIII-lea (mai ales perioada episcopatului lui Petru Pavel Aaron și Atanasie Rednic) evidenta dorință de a rămâne legați de Biserica lor (românească) tradițională, de *legea strămoșească*. La mijlocul secolului, mai ales, între acțiunea lui Visarion și cea a lui Sofronie, blăjenii au evitat să modifice ceva, indiferent ce, pentru a nu fi acuzați că aduc *înnoiri*, că strică *legea*. Avem de a face cu o încremenire în tiparele orientale. Era o soluție pentru a demonstra că uniții nu schimbă *legea*, mai ales într-un moment atât de delicat și confuz. Situația se schimbă o dată cu episcopatul lui Grigorie Maior. E vorba mai curând de atitudini decât de realități și fapte. Apăsarea atunci o netă diferență datorată, credem noi, pe de o parte, eșecului înregistrat de Biserica unită în urma mișcărilor conduse de călugării Visarion Sarai și Sofronie, mai ales a asumării acestui eșec și, pe de altă parte, a noii situații profesionale a românilor transilvăneni, din timpul Mariei Tereza, care reînființează Biserica Ortodoxă (1761). Desigur, nu putem omite nici efectele politicii iosefine, cu importantele mutații pe care ea le aduce și la nivel confesional. Diacronia schimbărilor înregistrate în epocă a dus la spargerea monopolului (de Biserică unică pentru românii ardeleni) și ruperea, la nivelul formei exterioare, cum este cea a postului, de rigoarea exclusivistă răsăriteană. Astfel, Grigorie Maior, în plină epocă iozefină, impunea o relaxare a regimului de post și acceptarea „bucatelor albe,” chiar în perioada de abstenență.

După practicile și constatările medicale moderne s-a ajuns la concluzia că e nevoie să ai posibilitatea să alegi să-ți schimbi regimul alimentar, pentru

⁴⁸ C. Ghișa, *op. cit.*, p. 257.

a-ți forma o dietă proprie, sănătoasă și astfel apetitul să fie mai bine controlat, iar mâncarea să fie numai ocazional restricționată voluntar.

Finalmente, la o analiză bilanțieră, dincolo de abordarea triumfalistă făcută elitei, a celei care a lăsat opere culturii românești moderne și spiritualității unite, ar trebui să ne raportăm la elita noastră clericală și din perspectiva vieții lor cotidiene, a felului în care și cum s-au adaptat vieții monastice. În mediul blăjean, așa cum rezultă din sursele avute la dispoziție, nu s-a ținut de obicei cont de legătura între faza de realimentarea după perioade de post sau restricție alimentară și vârsta la care se angajau în abțință.

Clericii blăjeni ce au avut șansa instruirii în Europa au trăit în regimul alimentar echilibrat cu carbohidrați și proteine (carne, lapte, ouă etc.) în perioada studiilor în seminariile și școlile catolice, unde s-au deprins cu abțința voluntară, când organismul între 20 și 35 de ani (au existat și alții mai tineri, Petru Maior ajungea la Roma la 14 ani) este cel mai puternic și s-au întors într-un regim alimentar mult mai strict, mai bogat în carbohidrați (cartofi, paste, orez, mămăligă și pâine) la Blaj, în mănăstire, unde abțința era impusă până în epoca lui Grigorie Maior. În viața lor practic, era momentul când cei mai mulți se îndreptau către vârsta de 40 de ani, când organismul reacționează diferit și începe să slăbească (între 40-60 de ani). Nu ar trebui să eludăm realitatea fiziologică a naturii umane cu implicațiile sociale pe care le au vitaminele și rolul acestora în creșterea obezității și a diabetului, cu repercusiuni în manifestările fizice și mentale. Nu cred că ne putem permite, ca istorici, să omitem, atunci când încercăm să înțelegem realitățile noastre spirituale din secolul al XVIII-lea, viața de zi cu zi a principalilor noștri emițători de cultură, care putea fi influențată și de raportul *nutriție - subnutriție*.

Poate așa vom înțelege mai bine și dorința unora, celebre sunt cazurile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior (care-și motiva cererea de ieșire din călugărie datorită situației generale de „angustia, negotia et curae” care-l apăsau, de „[...] *nunc apud nos atrocissimis fluctibus agitatorum animis [...]*” și de „[...] *periculoso hoc tentationis tempore [...]*”), Gherman Peterlachi, Spiridon Fogarași, de a părăsi ordinul călugăresc, tendință de

altfel încurajată de politica iozefină de a îmbrățișa cariere laice sau civile.⁴⁹ După cum, poate și această perspectivă, ne va putea ajuta să nuanțăm relația între *Școala ardeleană* și episcopul Ioan Bob.⁵⁰

**Between Abstinence and Abundance or Looking for Identity.
Aspects Concerning the Nourishment of the Clergy from Blaj,
During the XVIIIth Century**

Abstract

The food, as well as the hunger and satiation, had a symbolic meaning, both in laic, but especially in religious life. After the XVIIIth century, there were some important changes concerning the appropriate and healthy nourishment: some of the ordinary aliments (wine, beer etc.) were no longer used, because of their profane attributes, while others (tea, cocoa, coffee etc.) were widely used because of their special taste and nutritional qualities.

The basic rules of the Transylvanian church, including those concerning the nourishment, were set by the documents of the religious union from 1700 and soon after; those rules established, in fact, the difference between Romanian Christians and the others.

In order to understand and reveal the clergy rules of eating during the XVIIIth century, we have to consider three types of sources: the list of purchase; narrative documents of the age; the official church law.

⁴⁹ L. Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003, p. 77-78.

⁵⁰ D. Dumitran, *Din falsele premise ale unui discurs istoriografic. Raporturile episcopului Ioan Bob cu reprezentanții Școlii ardeleni în 1783-1784*, în vol. *Reconstituiri istorice. Idei, cuvinte, reprezentări*, coord. L. Stanciu, edit. A. M. Roman-Negoi, T. Roșu, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2006, p. 207-213.

Aspecte iluministe în politica socială a domnilor fanarioți

Dr. LIGIA LIVADĂ-CADESCHI
Universitatea din București

Gândirea și idealurile politice ale secolului al XVIII-lea s-au conturat în Principate în condițiile speciale ale domniilor fanariote. Reîntoarcerea la gândirea elenistică și la raționalismul antichității grecești, au deschis gândirea fanariotă filosofiei europene a secolului al XVII-lea; fanarioții au reintrodus în sud-estul Europei dreptul natural, utilitarismul și raționalismul; i-au admirat pe filosofi moderni și pe materialisții francezi ai secolului al XVIII-lea, au manifestat un interes crescut pentru științele naturale, pentru popularizarea cunoștințelor științifice și pentru reorganizarea învățământului. Trăind într-o lume a lor și guvernând ca despoți luminați, fanarioții și-au asumat un pragmatism politic, al cărui obiectiv principal era binele comun.¹

Ei „s-au orientat spre colaborarea cu sistemul politic otoman, spre o cultură occidentală selectată și spre o nouă identitate compensatoare, cea oferită de antichitatea elenică.”² Prinții fanarioți se doreau promotori asumat ortodocși ai unei modernități de tip iluminist, recuperând în același timp și idealul filantropiei imperiale bizantine, pe linia vechilor principii autohtoni, ai căror descendenți firești se considerau. În efortul lor de raționalizare a alcătuirilor sociale românești, cu scopul asigurării stabilității sociale și al organizării eficiente a actului guvernării, ei au avut meritul de a

¹ R. D. Argyropoulos, *Modifications du mode de vie et role des mentalités dans les Balkans (XVIIIe - XIXe siècles)*, în *Etudes Balcaniques*, nr. 1, 1991, p. 54-55.

² A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Academiei, 1983, p. 236.

căuta și experimenta soluții noi, chiar dacă rezultatele obținute nu au fost întotdeauna la înălțimea planurilor. Înființat la 1775, Departamentul Epitropiei Obștești, în grija căruia cădeau săracii, orfanii, școlile și problemele edilitare, a constituit obiectul câtorva reorganizări ulterioare. Una dintre ele datează din ianuarie 1798 (sub domnia lui Constantin Hangerli), fiind justificată de descoperirea „*unor lipse, amestecări și neîntocmiri /.../ curviincioase veacului celui trecut, iar nu celui de acum.*” Preambulul hrisovului de reorganizare afirma că „*acolo unde este politie, acolo după curviință și oblăduire trebuie a fi și unde oblăduire cu începeri milostive și temeieri statornice și de folos, acolo și cetățenii sunt fericiți; acesta este scopul cel mai ales și lucrul cel mai desăvârșit bun al politiei, fiindcă tot omul din fire caută fericirea /.../ și fericirea norodului /.../ socotim a fi datoria cea mai mare a unui stăpânitoriu.*” Această fericire „*din nimic alta nu curge, fără numai din buna orânduială și ocârmuire a obștirii.*”³ În secolul al XVIII-lea, fericirea era percepută ca principiu ordonator al vieții atât individuale, cât și sociale.⁴ Numai căutarea fericirii asigura armonia societății în ansamblul său. Chiar dacă domniii țărilor danubiene vor fi fost serios influențați de ideile iluminismului occidental,⁵ fapt cu care suntem întru totul de acord, nu putem să nu observăm totuși că, uneori, ele sunt difuze, marcate chiar de o anume ambiguitate. O hotărâre de divan din 1790, referitoare la Cutia Milelor, considera că milosteniile împărțite săracilor și văduvelor sunt un „*folos sufletesc de obște,*”⁶ amestecând astfel ideile despre utilitatea publică, cu deja seculara imagine a pomenii ca gest soteric.

Dacă în Europa occidentală, filosofii formau un grup special de intelectuali, în sud-estul Europei filosofia era chemată să joace un rol în

³ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom VII, București, 1895, p. 465-471.

⁴ P. Sassier, *Du bon usage des pauvres. Histoire d'un thème politique, XVI-XX siècles*, Paris, Fayard, 1990, p. 129.

⁵ P. Zepos, *The „Box of Charity” of the Rules of the Danubian Countries*, în *Neo-Hellenika*, IV, 1981, p. 55-67.

⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, tom III, București, 1892, p. 337.

justificarea activității politice și sociale.⁷ Alături de encomii, actele domnești vor să acrediteze imaginea guvernării ideale pe care ar reprezenta-o domniile fanariote.⁸ Dezvoltarea acestei imagini, mai cu seamă după 1775, nu este deloc întâmplătoare. În cursul războiului ruso-turc din 1768–1774, prin memorii adresate marilor imperii, românii puseseră sub semnul întrebării sistemul guvernării prin domni trimiși de la Constantinopol. „*Imediat după acest moment, actele oficiale ale domnilor fanarioți încep să aibă preamburii mai ample și mai variate, cu expuneri de motive și considerații asupra îndatoririlor domnului și ale supușilor. <...> Îndatoririle de om politic ale domnului au nevoie acum de o subliniere mai pregnantă decât cele de bun creștin.*”⁹ Chiar dacă uneori domnul poate declara că ceea ce aduce folos și mângâiere „norodului politicesc” este chiar mai plăcut lui Dumnezeu decât evlavia,¹⁰ așezămintele și instituțiile cu vocație socială îi oferă acestuia terenul ideal, prin juxtapunerea neforțată a buneii guvernări (*oblăduiri*), atență la nevoile tuturor supușilor și a virtuților creștine ale domnului, a cărui racordare și adaptare la tradiție este astfel permanentă.

Generozitatea principilor fanarioți nu reprezintă probabil numai adoptarea unei mode, deși cosmopolitismul acestora poate da seamă pentru reala lor permeabilitate la ideile unui secol cu adevărat pasionat de discursul filantropic. Ca justificare, atenția acordată și celui mai umil dintre supuși rămâne preponderent în sfera sentimentului religios. Numai că religiozitatea domnului are importante valențe politice. Referindu-se la mila pe care orice creștin trebuie să o simtă și la pomana pe care acesta este dator să o facă, ctitorul princiar al spitalului de la Dudești considera că „*de vreme dară ce nu*

⁷ R. D. Argyropoulos, *op. cit.*, p. 59.

⁸ E. Popescu-Mihuț, *Ideologie politică și propagandă în actele cancelariilor domnești din Țările Române (1775–1821)*, în vol. *Sud-estul european în vremea Revoluției Franceze. Stări de spirit, reacții, confluențe*, coord. A. Dușu, București, 1994, p. 74.

⁹ *Ibidem*, p. 75-76.

¹⁰ Apud *ibidem*, p. 81.

pot toți această creștinească datorie să o săvârșească fieșcare în parte, tovărășia cea politică prin mijlocul spitalurilor împlinesce în obște această lipsă.”¹¹ Între laic și religios, între civic și creștinesc, între modernitate și tradiție *mila*, care nu circumscrie numai sentimentul caritabil, ci și gestul *miluirii* (al participării efective), poartă o deosebită încărcătură politică. La nivel princiar, „*mila este un element care consolidează solidaritatea socială, evidențiind grija pentru supuși a celui puternic.*”¹² Stabilitatea domniei și implicit a societății este asigurată de permanenta comunicare între pietatea prințului, care-l păstrează curat în fața lui Dumnezeu și mila sa față de supuși (relația semantică dintre *piété* și *pitié*, derivate din *piestas*).¹³

Între acțiunile cu vocație filantropică ale domnilor fanarioți se înscriu și preocupările legate de învățământul elementar gratuit pentru săraci. Pe plan general european, acestea se conturaseră și se impuseseră încă din secolul al XVII-lea. Era curentă ideea că diferitele aspecte ale pauperismului, resimțit deja ca un flagel extrem de periculos pentru ordinea și stabilitatea socială, nu pot fi combătute eficace decât prin educarea, de la cea mai fragedă vârstă, a săracilor. În așezăminte de binefacere sau în școli elementare gratuite, micuții săraci primeau o instrucție minimă profesională și catehetică, orientată spre inocularea unei atitudini supuse față de realitatea socială existentă.¹⁴

Secolul al XVIII-lea nu e favorabil unei școlarizări a săracilor, în adevăratul înțeles al cuvântului.¹⁵ Necesitatea de a-i obliga pe toți săracii

¹¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, tom VI, București, 1893, documentul din 1 iulie 1796, p. 725-735.

¹² A. Dușu, *Mila și filosofia socială*, în *Dilema*, anul III, nr. 108, 3-9 februarie 1995, p. 6.

¹³ Idem, *Tradiția în gândirea politică românească*, în *Polis*, vol. III, nr. 3-4, 1996, p. 89.

¹⁴ J. - P. Gutton, *La société et les pauvres en Europe*, Paris, P.U.F., 1974, p. 152 și urm.

¹⁵ Pentru exemplificare: Mandeville (1705): „*Les lumières augmentent et multiplient nos désirs <..>. La prospérité et le bonheur de chaque état exigent*

valizi să muncească revine obstinant. Ceea ce se cere peste tot, în această vreme, este o formație strict profesională, precedată de un învățământ general rudimentar.¹⁶

În ceea ce privește Țările Române, cel puțin domnii de aici sunt în mod cert în pas cu ideile vremii lor. La 1747, Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, într-un hrisov de organizare a învățământului, amintea că „în țara aceasta din nepurtare de grijă a domnilor neobicinându-se mai dinainte vreme de învățatură, era multă prostie, că și cei puternici, ce cu puterea lor țineau dascăli pentru copiii lor, încă și cu învățatură cea desăvârșită nu se procopsia, rămânând cei mai mulți totu neînvățați, iar prostimea cu totul se afla lipsită de podoaba învățătorei.”¹⁷ Ar fi de remarcat, înainte de toate, că instrucția școlară e considerată a fi o problemă a domnului, deci a aceluia răspunzător de buna organizare a statului și de funcționarea optimă a societății. Mai cu seamă că, pentru „obștescul norod,” frecventarea școlilor aduce „mult folos, atât bisericesc cât și politicesc.” Actul face dovada interesului domnului pentru întreținerea în școală a copiilor străini și săraci și pentru înființarea de școli în mai multe orașe moldovenești (scaunele episcopale Roman, Rădăuți, Huși), așa încât ele să servească și celor săraci, fără posibilitatea de a-și trimite copiii la învățatură în capitală.

Hrisovul de reorganizare a învățământului în Țara Românească, emis de Alexandru Ipsilanti în ianuarie 1776,¹⁸ anunța că „în toată țara noastră

donc que les connaissances du pauvre laborieux se terminent a ses seuls occupations <...>. Chaque heure que les enfants pauvres emploient sur les livres, c'est tout autant de perdu pour la société,” apud P. Sassier, *op. cit.*, p. 140 sau *La Chalotais* (1763): „le bien de la société demande que les connaissances du peuple ne s'étendent pas plus loin que ses occupations,” *apud ibidem*, p. 140; ideea nu-i este străină nici lui Voltaire.

¹⁶ J. - P. Gutton, *op. cit.*, p. 168.

¹⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, tom I, București, 1891, p. 144-146.

¹⁸ Hrisovul e publicat în varianta grecească în Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XIV-2, București, 1917, p. 270-278, într-o variantă românească în G. Potra, *Documente privitoare la istoria*

domnească în fiecare orășel am pus dascăl <...> pentru ca să învețe băieții cunoștințele elementare, ca ajungând aceștia în vârstă să nu fie ignoranți”. Învățătura este utilă, căci îi face pe oameni buni cetățeni, deoarece astfel ei întrebuițează numai rațiunea și nu au alt scop decât binele comun. În plus, ea e izvor de mântuire și slujește aceloră “cari prin binefacerile ei doresc să se ridice din starea lor umilă.” Conform acestui hrisov, în incinta școlii domnești de la București, urmau să locuiască 60 de elevi lipsiți de mijloace, a căror hrană și îmbrăcăminte se asigurau tot din veniturile școlii. Ei trebuiau să aibă cel puțin 7 ani și să fie „nobili, adică fii de boieri, dar căzuți în sărăcie sau scoborâtori din boieri cari se chiamă mazili sau și străini scăpați, în nici un caz mojici și țărani, cărora li este dată agricultura și păstoria și se disting în privința lucrării pământului sau pașterea vitelor. Iar băieții negustorilor și lucrătorilor, cei care ar dori, după ce capătă câteva cunoștințe de carte elementară, să fie scutiți de școală și să îmbrățișeze o meserie <...>.” Documentul și în litera și în spiritul său, e favorabil numai instrucției elementare a categoriilor sociale neprivilegiate. Ea trebuie doar să împiedice declasarea și să facă posibilă practicarea unei meserii. Aceasta pare să fi fost și logica pitacului adresat de domn mitropolitului și celor trei episcopi, în Țara Românească, în septembrie 1797, care amintește efortul domnului de a institui o școală în fiecare județ, cu dascăl cu leafă „într-adins pentru a învăța copiii sărmani, cari nu pot avea alt mijloc pentru procopseala lor.”¹⁹ Aproximativ în aceeași vreme, domnul Moldovei, Mihail Șuțu, în hrisovul privind veniturile școlii elinești din Botoșani, din 1793, aprecia că „învățătura este pricinuitoare tuturor bunătăților <...> ea este înălțimea stăpânilor și ridicarea smeriților, ea este podoaba fericirilor și scăparea săracilor, ea este comoara bogaților și

orașului București (1634-1800), București, Editura Academiei, 1982, p. 257-262, iar două traduceri ale variantei grecești au fost publicate de V. A. Urechia, în **Istoria Românilor**, tom I, p. 83-89 și tom II, București, 1892, p. 154-160.

¹⁹ V. A. Urechia, **op. cit.**, tom IV, București, 1893, p. 25-26.

ajutorul scăpătaților, ea este înfrânarea poftilor, ea păzește bogăția și micșurează sărăcia <... >.”²⁰

Încă de la primele gesturi organizate în această direcție, instrucția copiilor săraci, organizarea unor așezăminte special destinate orfanilor săraci și copiilor abandonați și reglementarea tutelei orfanilor de o condiție socială mai bună s-au alăturat preocupărilor domniei pentru asistarea scăpătaților. Ele apar astfel ca fiind fațete diferite ale aceluiași gest social: „*Pentru aceia și toate cetățile cele bine prăvăluite făcând providență de acest bine de obște folositor și întemeiază cu tot cuviinciosul mijloc lumnate academie de științe. Văzut lucru este cum că și fapta milosteniei cei de obște la locuri scăpătate și vrednice a să ajutori iaste din ceale trebuincioase să să lucreze pururea ca un plăcut lui Dumnezeu și pricinuitor de multe bune răsplătiri.*”²¹

Buna cârmuire (buna orânduială), binele de obște, ba chiar și fericirea cetățenilor apar alături de iubirea naturală de oameni și de milostenia evanghelică drept principale premise ale gesturilor sociale ale domnilor fanarioți. La nivelul retoricii lor politice, mila (iubirea pentru supuși și pentru oameni, în general, eventual filantropia) acoperă un întreg registru în care religios și civic se suprapun și se întrepătrund. Semnificative, în acest sens, ni se par documentele anchetei asupra „*acestor doao de obști folositoare și plăcute lui Dumnezeu fapte,*” școlile și Cutia Milelor, inițiate de Alexandru Ipsilanti în Țara Românească, în martie 1775.²² Domnul intenționa reorganizarea unei academii de științe la București (unde vor fi existat și locuri pentru ucenici „scăpătați”, a căror întreținere cădea în seama statului), a două școli, câte una grecească și una românească la Craiova și la Buzău (scaune episcopale) și a școlilor românești și slavonești, diferite, în capitalele de județ („*la politiile județelor*”). Cererii domnului îi urmează anaforaia boierilor, a cărei retorică utilizează cel puțin un cuvânt drag gânditorilor

²⁰ T. Codrescu, *Uricariu cuprinzătoriu de brisoave, anaforale și alte acte din suta a XVIII și XIX*, vol. II, Tipografia Buciumul Român, 1871, p. 53.

²¹ G. Potra, *op. cit.*, p. 248-252, documentul 215 din 17 martie 1775.

²² *Ibidem.*

secolului al XVIII-lea, *filantropia* (alături de *megalopsihia*, grecism aproape sinonim filantropiei, care ne duce cu gândul la frumusețe sufletească, mărinimie, generozitate, magnificență): „*Megalopsihia se arată unde Măria Ta <...> ai binevoit ca să se orânduiască <din venitul mănăstirilor> pentru luminarea țării și podoaba obștii ce să câștigă prin învățatură. Iar filantropia strălucește unde Înălțimea Ta ne poruncește să ne îngrijim a căuta un hrisov al Măriei Sale Ștefan Voievod Racoviță pentru rânduiala Cutiei de Milostenie ca să să așeze cel mai cu cale tropos de unde să să strângă trebuinciosul ajutor pentru obrazele cele scăpătate.*”²³ În urma acestei anchete, probabil, Alexandru Ipsilanti organizează Epitropia obștirii, în sarcina căreia intrau atât problemele copiilor săraci și ale orfanilor, cât și cele ale scăpătaților.

Între milă, filantropie sau pur și simplu, eficacitatea guvernării, preocupările domnilor pentru copiii orfani și săraci par a se înscrie în aceeași strategie a menținerii echilibrului social și a prezervării liniștii publice, care governa ajutorarea scăpătaților și îndepărtarea, brutală chiar, a cerșetorului din spațiul public. Instrucția școlară apare ca mijloc de a scăpa de sărăcie. Dar ea îi privește, în primul rând, pe reprezentanții sărăciți ai grupurilor privilegiate și, eventual, pe reprezentanții tipici ai populației orășenești (meșteșugari și negustori). Alături de acordarea de mici privilegii și subvenții bănești sau de instituirea tutelei asupra fiilor de boieri risipitori, ea poate deveni o armă în arsenalul necesar menținerii stabilității sociale.

Confrunțați cu o lume a cărei sensibilitate politică este în mod evident mai accentuată decât cea socială, unde transformările, incontestabile, țin mai curând de durata lungă decât de impulsuri de tip revoluționar, domnii fanarioți ai Principatelor dunărene s-au constituit în verigă incontestabilă a racordării gândirii românești la cea europeană. Legatul transmis de ei perioadei imediat următoare s-a materializat în continuitatea cu care succesorii lor s-au dedicat operelor cu caracter social. Pentru boierii filantropi din prima jumătate a secolului al XIX-lea, buna întocmire a operelor de binefacere, inclusiv a celor legate de învățământ, ajunge să

²³ *Ibidem.*

însemne nu doar o marcă a progresului, ci și o dovadă de patriotism: „Așezările cele iubitoare de omenire, atât mai mult izbutesc, precât neamurile înaintează spre civilizație. Pentru aceasta dar iubitorii de patrie stăpânitori ocrotindu-le arată nu numai iubirea de omenire a sufletelor lor ci încă și îngrijirea ce au pentru binele obștesc.”²⁴ Iar „jertfele ce statul face” pentru buna creștere a copiilor, astfel încât aceștia să „ajung <ă> la vârsta unde omul poate să se arate folositor Patrii sale și concetățenilor săi,”²⁵ se înscriu în aceeași logică a utilității comune, înțelegând ca o coordonată esențială a civismului și patriotismului.

Enlightenment Features of the Fanariots Social Policy

Abstract

The fanariots have completely influenced the XVIIIth century, according to their main objective: the community welfare. They tried to find new solutions and to apply new rules in order to succeed in their attempts, although sometimes their actions were quite ambiguous.

There are some important aspects the fanariots tried to emphasize, such as charity and free elementary education for the impoverished noblemen. They considered education as an adequate way of maintaining social equilibrium and getting away from poverty.

Through their attitude and decisions, the fanariots from the Romanian Countries became some kind of a link between Romanian thought and the European one.

²⁴ *Buletin. Gazetă Oficială a Țării Românești*, 1838, nr. 24 (3 aprilie), p. 93-94.

²⁵ *Ibidem*, 1843, nr. 118 (24 decembrie), p. 470-471.

Considerații privind viața muzicală vieneză în timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780)

Dr. CORNEL CRĂCIUN
Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu

În veacul al XVIII-lea, acțiunea de impunere a unei gândiri libere, eliberate de orice urmă de prejudecăți, ia amploare sub forma mișcării cunoscute sub denumirea generică de *iluminism*, termen care se referă la perioada anilor 1715-1789.¹ La confluența raționalismului cu academismul, acolo unde se plasează și domnia împărătesei austriece ce face obiectul analizei de față, se regăsește monumentală publicație culturală a *Enciclopediei*, amplă lucrare apărută în 35 de volume sub redacția lui Denis Diderot, între anii 1751 și 1772. Respectivul travaliu intelectual, sintetiza, ansamblul cunoștințelor din variate domenii de activitate, constituie o veritabilă chintesență a epocii premergătoare Revoluției Franceze.

Stilurile artistice denumite *Rococo* și *Neoclasic* acoperă intervalul temporal care se subsumează iluminismului european. Rococo-ul atribuia un puternic rol ornamental tuturor tipurilor de limbaje creatoare, indiferent de domeniul de manifestare al acestora, impunându-se prin eleganța etalării unui lux exuberant pe fondul unei inevitabile relaxări a moravurilor aceluși timp istoric. În deplin contrast, neoclasicismul își avea rădăcinile amplasate în dorința expresă de regenerare a societății, el venind ca o reacție energetică la prioritatea fanteziei debordante, ce caracteriza stilul anterior citat. Elaborat la Roma între anii 1760 și 1770, neoclasicismul readucea în primul plan subiectele nobile de sorginte mitologică și istorică, glorificând fie instituția

¹ Punctele extreme ale perioadei avute în vedere sunt marcate de încheierea îndelungatei și autoritarei domnii a regelui francez Ludovic al XIV-lea, respectiv prin debutul Revoluției Franceze.

monarhică, fie virtuțile patriotice etalate în preajma și pe durata Revoluției Franceze.

Hegemonia artistică a Franței nu este nici un moment pusă la îndoială pe durata secolului al XVIII-lea. Inițiativele organizatorice la nivel instituțional din timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea,² realizarea complexului arhitectonic de la Versailles - acolo unde se stabilește sediul curții regale - și impunerea stilului de viață monarhic absolutist vor face numeroși prozeliți pe întreg continentul nostru. Toate curțile europene importante au devenit, într-un mod mai mult sau mai puțin evident, un fel de suburbii culturale ale Versailles-ului. Moda franceză în arhitectură, pictură, mobilier, vestimentație și maniere își găsea ecou în locuri foarte depărtate, la curtea Ecaterinei a II-a a Rusiei, sau la Viena, la curtea Mariei Tereza. La reședințele principilor, franceza se vorbea mai firesc decât limba țării de baștină.³

Din punct de vedere politic înregistrăm o stabilitate accentuată a sistemului monarhic în Europa la jumătatea secolului al XVIII-lea. După modelul lansat de regele Ludovic al XIV-lea, domniile sunt de lungă durată în cazul tuturor marilor familii conducătoare de pe continent. Astfel, Casa de Hanovra din Anglia se particularizează prin numele a doi dintre contemporanii împărătesei austriece: George II (1727-1760) și George III

² Pornind de la modelul renescentist italian de secol XVI, francezii vor perfecționa sistemul instituționalizat al academiilor concepute pe specialități bine precizate. Organizate după norme de conduită extrem de severe, ele vor reglementa întreaga producție de profil, relațiile financiare și de protecție socială privitoare la creatorii de frumos și la savanți. Dacă, spre exemplu, **Academia Franceză de Limbă și Literatură** (1635) reprezenta o creație a predecesorului său, toate celelalte instituții de acest nivel vor purta marca inconfundabilă a principalilor colaboratori ai regelui Ludovic al XIV-lea: **Academia Regală de Pictură și Sculptură** (1648), urmată de sucursala romană a acesteia din anul 1665; **Academia de Științe** (1666), **Academia Regală de Muzică** (1669) și **Academia de Arhitectură** (1671).

³ Cf. W. Fleming, *Arte și idei*, București, Editura Meridiane, 1983, vol. II, p. 142.

(1760-1820). Bourbonii francezi au și ei doi reprezentanți ce acoperă, cumulat, aproape întregul secol aflat în discuție: Ludovic XV (1715-1774) și Ludovic XVI (1774-1782). Prusia, condusă de membrii puternicei familii de Hohenzollern, devine un centru însemnat de putere în spațiul germanic, grație contemporanului împărațesei, regele Frederic al II-lea cel Mare (1740-1786),⁴ care-i devine principalul rival în plan militar. În fine, Rusia dinastiei Romanovilor propune două domnii extrem de energice, ambele datorate unor împărațese ce consolidează modelul habsburgic de conducere pe linie feminină: Elisabeta Petrovna (1741-1761), fiica țarului Petru cel Mare, și - mai ales - Ecaterina a II-a cea Mare (1762-1796).

Maria Tereza era căsătorită deja de 4 ani cu Francisc, duce de Lorena, atunci când ajunge împărăteasă a Imperiului Habsburgic. Fiica cea mare a lui Carol al VI-lea, conducătorul monarhiei între anii 1711-1740, ea beneficiază de pe urma dreptului de succesiune consfințit prin *Pragmatica Sanctiune*. Chiar dacă a existat un glorios precedent în Anglia renascentistă, prin exemplul reginei Elisabeta I-a (1558-1603), impunerea unui personaj feminin în fruntea uneia dintre cele mai mari monarhii europene în plin secol raționalist a bulversat percepția totalitarismului masculin în materie de politică.⁵ Domnia împărațesei austriece este jalonată de numeroase conflicte

⁴ Cf. *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, ed. II, p. 1293: „... A dus o politică internă de reforme în spiritul mercantilismului și absolutismului lămurat și a acordat o deosebită atenție organizării armatei. A participat la Războiul de succesiune la tronul Austriei (1740-1748), la Războiul de șapte ani (1756-1763) și la cel de succesiune la tronul Bavariei (1778-1779). A anexat Silezia și a reușit, printr-un șir de alianțe, să consolideze poziția internațională a Prusiei, slăbind influența Imperiului Habsburgic asupra statelor germane. A participat la prima împărțire a Poloniei (1772). Sprijinitor al culturii și artei.”

⁵ Un exemplu elocvent al funcționării acestui clișeu mental poate fi regăsit și în prezent. Astfel, o prestigioasă lucrare apărută sub conducerea academicianului A. Oțetea, *Istoria lumii în date*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972,

militare, majoritatea dintre acestea fiind angajate cu incisivul regat al Prusiei, dar și de reformele elaborate în spiritul absolutismului luminat, situație pozitivă datorată sprijinului activ al cancelarului Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (aflat în funcție între anii 1753-1792),⁶ respectiv lui Iosif al II-lea, asociat la tron din anul 1765.

În ciuda patronajului pontifical, Roma și-a pierdut supremația artistică chiar și în Italia pe durata secolului al XVIII-lea, acest fapt realizându-se în favoarea eternei sale rivale: Veneția.⁷ Orașul Paris rămâne capitala culturală a Europei de-a lungul întregului secol grație patronajului regal, respectiv a noului impuls adus de către burghezia purtătoare a ideilor raționaliste ale iluminismului, cât - mai ales - marilor personalități artistice ce și-au desfășurat activitatea în acest spațiu intelectual privilegiat.⁸ În atari condiții,

„uită” să menționeze măcar numele împărătesei în cuprinsul tabelului cronologic privind dinastia de Habsburg, din anexa amintitei publicații (vezi p. 561).

⁶ Vinez de origine, prințul Kaunitz-Rietberg (1711-1794) a fost unul dintre cei mai mari diplomați ai secolului al XVIII-lea. Ambasador în Franța (1750-1753) și apoi, aproape patru decenii cancelar de stat, el a condus efectiv politica internă și externă a imperiului pe coordonatele absolutismului luminat, atât în timpul domniei Mariei Tereza, cât și a urmașilor acesteia, fiii ei, Iosif al II-lea (1780-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792).

⁷ În secolul al XVIII-lea, domeniul de referință pentru supremația absolută în mediul italian a fost cel al picturii. Școala venețiană a avut ca principali reprezentanți pe: Giambattista Tiepolo (1696-1770) și fiul său Giandomenico Tiepolo (1727-1804); Antonio Canal, zis Canaletto (1697-1768); Pietro Falca, zis Longhi (1702-1785) și Francesco Guardi (1712-1793). În privința muzicii, trebuie să menționăm numele compozitorilor Antonio Vivaldi (1675-1741), frații Alessandro (1684-1750) și Benedetto Marcello (1685-1739), Baldassare Galupi, zis Il Buranello (1706-1785), vicecapelmaistru (1748-1762) și capelmaistru (1762-1765) la catedrala San Marco. În sectorul literaturii, numele de referință a fost cel al dramaturgului Carlo Goldoni (1707-1793).

⁸ În directă legătură cu academiile de profil deja amintite, principalele nume au fost următoarele: în privința artelor plastice - arhitectul Ange Jacques Gabriel (1698-1782); pictorii Antoine Watteau (1684-1721), François Boucher (1703-1770), Maurice Quentin de la Tour (1704-1788), Jean-Baptiste Chardin (1699-1779), Jean-

Viena lupta pentru supremația culturală în mediul de limbă germană, fiind puternic concurată de către orașul Berlin, capitala regatului prusac.⁹

*

Orașul Paris s-a situat în primul plan al producției de profil, atât prin intermediul sistemului organizatoric și de reprezentare, cât - mai ales - prin numeroșii compozitori și muzicieni locali, ori aflați în turnee prin capitala Franței.¹⁰ Academia regală de muzică, Capela și orchestra de cameră regală,

Baptiste Greuze (1725-1805) și Jean-Honoré Fragonard (1732-1806); sculptorii Jean-Baptiste Pigalle (1714-1785), Étienne Falconet (1716-1791), Clodion (1738-1814), Jean-Antoine Houdon (1741-1828; compozitorii François Couperin (1668-1733) și Jean-Philippe Rameau (1683-1764); scriitorii Voltaire (1694-1778), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Denis Diderot (1713-1784) și Caron de Beaumarchais (1732-1799).

⁹ În domeniul artelor plastice, arhitectul Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff (1699-1753) a mărit castelul din Potsdam, a edificat opera „Unter den Linden”, a refăcut aripa orientală a castelului din Charlottenburg (1740-1747) și a construit celebrul complex Sans Souci de la Potsdam (1745-1747). În domeniul muzical, principalele personalități active în capitala Prusiei au fost: Carl Philip Emanuel Bach (1714-1788), director al muzicii din Potsdam între anii 1740-1768; Carl Heinrich Graun (1703-1759), capelmastru al lui Friedrich al II-lea între 1740-1759 și reorganizator al Operei din Berlin; Johann Joachim Quantz (1697-1773), muzicianul de cameră și compozitorul Curtii între anii 1741-1773.

¹⁰ Într-o ordine alfabetică, lista numelor creatorilor de origine franceză ar cuprinde pe: Louis-Claude D'Aquin (1694-1772), organist al capelei regale între 1739-1772; Claude Balbastre (1727-1799), organist la St. Roche (1756), Notre Dame (1760) și la capela regală; Esprit Antoine Blanchard (1696-1770), subcapelmastru la capela regală din Versailles între 1738-1770; Michel Corrette (1707-1795), mare stareț al Franței între 1737-1750, organist al bisericii iezuiților din Rue Antoine (1759-1759), organist al prințului de Condé între 1759-1780; Armand-Louis Couperin (1727-1789), organist la St. Gervais și Notre Dame; Antoine D'Auvergne (1713-1797), violonist în orchestra camerei regale între 1741-1744, în orchestra Operei din Paris între 1744-1755, compozitor și maestru de muzică al Camerei

orchestra operei și Comedia Italiană, cărora li se alătură Opera Mare,¹¹ constituie argumente extrem de solide în sprijinul susținerii supremației franceze (și în acest domeniu de activitate artistică) pe durata secolului al XVIII-lea. În ciuda rezultatelor superioare înregistrate de către italieni și

regale între 1755-1762, codirector al Concertelor Spirituale pariziene între 1762-1764, suprintendent al muzicii regale între 1764-1769 și director al Operei din Paris între 1769-1790; André Joseph Exaudet (1710-1762), director al muzicii Camerei Regale între 1759-1762; François Francoeur (1698-1787), dirijor al Operei din Paris între 1733-1743, inspector (1743-1749) și apoi director al Academiei Regale (1749-1753 și 1757-1766); Louis-Joseph Francoeur (1738-1804), suprintendentul muzicii regale între 1762-1767, șef de orchestră la Opera din Paris între 1767-1780; François Giroust (1738-1799), capelmaistru la Saints-Innocents între 1769-1775, director al Capelei Regale între 1775-1782; François Joseph Gossé zis Gossec (1734-1829), dirijor la „La Pouplinière” din Paris între 1751-1762, capelmaistru al prințului de Condé între 1762-1770 și la prințul de Conti între 1766-1770, creator al concertelor de amatori în anul 1769, manifestări pe care le conduce vreme de patru ani, codirector al Concertelor Spirituale pariziene între 1773-1777; Jean-Pierre Guignon (1702-1774), rege și maestru al menestrelilor și interpreților instrumentiști între 1741-1759; Louis Gabriel Guillemain (1705-1770), muzician în cadrul capelei și Camerei Regale între 1737-1759, aflat în serviciul personal al reginei între 1759-1770. Dintre creatorii străini, se cuvin menționate numele lui: Egidio Romualdo Duni (1709-1775), director al Comediei Italiene între 1761-1775; Johann Baptist Krumpholtz (1742-1790), cel mai mare harpist al epocii, activ la Paris între anii 1777-1790; Carl Stamitz (1745-1801) și Anton Stamitz (1750-1789 sau 1809!), ambii violoniști și violiști, stabiliți în capitala Franței din anul 1770.

¹¹ Sală de spectacole inaugurată la 19 martie 1671 cu pastorală *Pomona* de Cambert. Printre premierele celebre găzduite de această instituție pot fi menționate cele ale operelor lui C. W. Gluck: *Ifigenia în Aulida* (3 acte, libretul semnat de Le Blanc du Roulet după Racine) la 19 aprilie 1774 și *Ifigenia în Taurida* (3 acte, libretul de Nicolas François Guillard după Euripide), în 18 mai 1779. Ambele creații au fost semnificative pentru perioada de timp petrecută de compozitorul austriac la Paris, respectiv pentru înțelegerea conflictului de idei purtat de acesta cu compozitorul italian Nicola Piccini în privința direcției de evoluție a spectacolului de operă.

germani în ceea ce privește domeniul componistic și instrumental-vocal, forța de coeziune a mediului parizian de referință a reprezentat un model demn de urmat pentru întreg spațiul european.

Mediul artistic londonez a beneficiat din plin de pe urma prezenței marelui creator Georg Friedrich Händel (1685-1759), cel care - trăind și compunând aici mai bine de patru decenii - a direcționat arta compoziției și a spectacolului pe coordonate de o înaltă ținută valorică. Activitatea lui Johann Christian Bach (1735-1782) ca și compozitor oficial la King's Theater între anii 1762-1782, respectiv cea a unor muzicieni italieni de calitate,¹² numeroasele spectacole găzduite de Teatrul Regal și de sala Covent Garden,¹³ toate acestea cumulate au creat aceea emulație creatoare, fără de care nu poate fi conceput progresul în domeniul cultural.

În spațiul german de referință putem vorbi despre o veritabilă concurență între patru centre de putere muzicală la jumătatea secolului al XVIII-lea. Dincolo de perpetuarea tradiției producției muzicale religioase, domeniu în care a excelat Johann Sebastian Bach, asistăm acum la impunerea unor noi genuri de exprimare susținute de puterea decizională a patronatului laic și de funcționarea unor ansambluri orchestrale bine închegate. Cele mai spectaculoase rezultate au fost obținute la Mannheim, Eisenstadt, Salzburg și Viena.

Școala de la Mannheim s-a constituit în jurul anului 1750 dintr-un grup de muzicieni dominat de puternicele personalități creatoare ale lui Johann Anton Stamitz (1717-1757),¹⁴ Franz Xaver Richter (1709-1789)¹⁵ și Johann

¹² Baldassare Galupi, zis Il Buranello (1706-1785), compozitor responsabil cu opera italiană la teatrul „*Haymarket*” din Londra între anii 1741-1743; Felice de Giardini (1716-1796), violonist și compozitor între anii 1750-1784; Tommaso Giordani (1733-1806), compozitor activ la „*King's Theater*” între anii 1753-1764 și 1768-1783.

¹³ Teatrul londonez a fost inaugurat la 7 decembrie 1732, devenind un spațiu muzical de referință pentru întreg spațiul geografic european. Din anul 1846, el va găzdui doar spectacolele de operă.

¹⁴ *Dicționar de mari muzicieni*, sub coordonarea lui A. Goléa și M. Vignal, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 459-460.

Christian Cannabich (1731-1798)¹⁶, toți aflându-se în slujba prințului elector de aici. Orchestra acestui oraș din Baden-Württemberg era considerată cea mai bună din întreg spațiul german, muzicienii care au deservit-o contribuind în mod esențial la modernizarea transcripției orchestrale și a simfonismului.

Centrul muzical de la Eisenstadt a fost intim legat de familia nobiliară Esterházy. Prințul Anton Paul, care a fost cel mai bogat nobil din Ungaria timpului său, și-a alcătuit o formație muzicală redutabilă, al cărei vicecapelmaistru a devenit Joseph Haydn cu data de 1 mai 1761. Prințul Nikolaus (1762-1790), mareșal al imperiului și cavaler al ordinului Lâna de Aur, l-a promovat ca și capelmaistru pe Haydn din anul 1766, funcție îndeplinită până la moartea protectorului său.

Prinții-arhiepiscopi din Salzburg se inspirau din modelul mecenatului principilor italieni renașcentiști. Catedrala orașului constituia nucleul artistic principal al localității, iar curtea arhiepiscopală reprezenta un serios concurent pentru curtea imperială vieneză. Prinții-arhiepiscopi Sigismund von Schattenbach (1753-1771) și Hieronymus Colloredo (1772-1812) au jucat un rol important în dezvoltarea peisajului muzical austriac din timpul domniei împărătesei Maria Tereza,¹⁷ mai ales prin legătura directă cu Leopold și Wolfgang Amadeus Mozart.¹⁸

¹⁵ *Ibidem*, p. 396.

¹⁶ *Ibidem*, p. 86.

¹⁷ Alături de marile nume ale domeniului care au activat aici, putem să-i menționăm pe: Anton Cajetan Adlgasser (1729-1777), organistul curții arhiepiscopale; Johann Ernst Eberlin (1702-1762), organist al catedralei și al curții între anii 1729-1749, capelmaistru al catedralei și al curții între anii 1749-1762; Johann Michael Haydn (1737-1806), capelmaistru al curții între anii 1763-1806; Johann Georg Leopold Mozart (1719-1787), aflat în slujba prințului-arhiepiscop neîntrerupt între anii 1743 și 1787.

¹⁸ *Dicționar de mari muzicieni*, p. 328-335; H. C. Schonberg, *Viețile marilor compozitori*, București, Editura Lider, s.a., p. 88-103.

Cam pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, Viena reprezenta un veritabil mediu cosmopolit,¹⁹ considerată în genere ca „a doua capitală a muzicii,” după Paris. Inițiativa mișcării muzicale aparținea deopotrivă curții imperiale sau nobilimii, precum și burghezicii. Serbările organizate frecvent în palatul Schönbrunn erau menite să sublinieze puternica rivalitate cu mediul parizian din care se inspirau, ele fiind deservite atât de către muzicienii locali cât și de cei străini, fie aflați doar în trecere, fie stabiliți aici pentru mai mulți ani. Muzica și opera italiană constituiau curentul muzical principal în cadrul climatului artistic vienez din epocă.²⁰

Capela Curții imperiale, instituție fondată în anul 1498 de către împăratul Maximilian, reprezenta cel mai serios fundament al unei tradiții construite cu multă migală. Împăratul Carol al VI-lea, tatăl Mariei Tereza, era considerat un meloman autentic, aflat în ton cu moda artistică a vremii sale. Creator al academiei muzicale vieneze, el a luat - împreună cu membrii familiei imperiale - lecții de specialitate, situație conformă etichetei ce viza personajele de rang nobil. Principalul predecesor al anilor ce ne interesează din punct de vedere muzical, compozitorul favorit al împăratului Carol al VI-lea, a fost Johann Joseph Fux (1660-1741), cel care a condus efectiv viața muzicală din capitala imperială între anii 1715-1741, în calitate sa oficială de capelmaistru al curții. Tot din perspectivă organizatorică se cuvine subliniată inițiativa lui Florian Gassmann (1729-1774), cel care a întemeiat *Tonkünstler-Sozietät* în anul 1771, un organism cu un caracter profesional bine articulat.

Maria Tereza și soțul ei, Francisc I, au avut ca profesor de muzică pe Gottlieb Muffat (1690-1770), unul dintre elevii lui Fux și organist al capelei imperiale vieneze. Un alt compozitor local, Georg Christoph Wagenseil

¹⁹ „În sudul Germaniei și în Austria, totuși, influența italiană este încă puternică. La curtea din Viena un arhitect italian termină palatul Schönbrunn pentru Maria Tereza; picturi italiene decorează pereții acestui palat; Metastasio este poetul curții, dramaturg și libretist de operă, la tetrele imperiale nu se putea juca ori cânta decât în italiană,” în W. Fleming, *op. cit.*, p. 142.

²⁰ Cf. dr. I. Weinberg, *Haydn*, București, Editura Muzicală, 1964, p. 27-28.

(1715-1777), s-a dedicat educației copiilor cuplului imperial între anii 1749-1769, el făcând parte - indiscutabil - din elita muzicală vieneză a epocii.²¹ Adeptă ferventă a catolicismului, împărăteasa a avut o atitudine destul de ciudată față de oamenii realmente talentați sau față de geniile care i-au fost contemporane, fapt ce trădează limitele specifice ale mentalității aristocratice a timpului. În mod concret, compozitorul Gluck, neînțeles și neapreciat de Maria Tereza, care nu prețuia decât opera italiană și pe exponenții acesteia, a preferat să se stabilească la Paris după ce îndeplinesc vreme de două decenii funcția de director muzical la Burgtheater din Viena. O indispoziție momentană a aceluiași personaj ilustru a determinat viitorul carierei lui Haydn. Rămas pe drumuri la Viena, după ce fusese exclus din școala de cânt de la catedrala Sfântul Ștefan, el s-a întreținut dând lecții particulare, cântând la vioară și la orgă. Elev al compozitorului Nicola Porpora, Haydn se va orienta spre familia nobiliară Esterházy, pe care o va sluji cu abnegație vreme de aproape trei decenii. În mod absolut paradoxal, Maria Tereza a ajuns să-i aprecieze muzica odată cu trecerea timpului, frecventând spectacolele organizate de ansamblul de la Esterháza.²² În fine, Mozart a fost respins de către împărăteasă atunci când a solicitat postul de muzician al casei arhiducelui Ferdinand.

În timpul domniei Mariei Tereza, muzica laică se executa la Viena în sălile de teatru și de concert ale curții imperiale și ale curților nobiliare existente aici. Cele mai importante instituții de profil ale epocii au fost: *Burgtheater*, Teatrul din *Carinthia* (cel mai frecventat în preajma anului 1751) și Teatrul de la *Kärtnertbor*. Deoarece marele public nu avea acces în spațiile private nobiliare, s-a dezvoltat o variantă ambulantă, stradală, care se va bucura de o mare audiență și pe durata secolelor următoare.

²¹ *Dicționar de mari muzicieni*, p. 508.

²² Semnificativ a fost concertul din septembrie 1773, dat în onoarea împărătesei, prilej cu care s-a auzit simfonia nr. 48 în do major, dedicată acesteia. Respectivul eveniment constituie unul dintre episoadele centrale ale lucrării scrise de către A. von Czibulka și intitulată *Concertul de adio*, București, Editura Muzicală, 1973, p. 88-151.

Compozitorii austrieci care au activat la Viena pe durata anilor 1740-1780 au fost importanți, în primul rând, din perspectivă cantitativă.²³ Dintre aceștia, Georg von Reutter jr. (1708-1772) a fost primul muzician investit cu puteri depline de către curtea habsburgică după moartea lui Fux. Urmându-i oficial tatălui său ca și capelmaistru la catedrala Sfântul Ștefan în anul 1738, el va juca un rol important pentru formația extrem de timpurie a lui Haydn. Ajuns vicecapelmaistru al Curții imperiale în anul 1747, șef al celei de-a doua capele de la Sfântul Ștefan în 1756 și capelmaistru al Curții în 1769, (după ce și asumase practic funcția din 1751), Georg von Reutter jr. joacă efectiv rolul unui factotum muzical în capitala imperiului.²⁴ Georg Christoph Wagenseil (1715-1777) a fost numit compozitor al Curții în anul 1738, funcție pe care a îndeplinit-o până în 1764. Organist al capelei văduvei împăratului Carol al VI-lea, din 1741 și până în 1750, el a fost profesorul de clavecin al copiilor împărătesei Maria Tereza între anii 1749-1769. Extrem de prolific, el și-a prezentat majoritatea operelor compuse pe scenele vieneze: *La Clemenza di Tito* (1746), *Alessandro nell'Indie* (1748), *Il Siroe* (1748), *L'Olimpiade* (1749), ca și pastșele *Andromeda* (1750) și *Euridice* (1750). Din creația lui instrumentală se cuvin menționate, în mod deosebit, *Divertimenti da cembalo*, publicate la Viena în patru grupuri de câte șase piese (1753, 1755, 1761 și 1763), toate dedicate unei arhiducese de Austria. Wagenseil a fost primul muzician austriac a cărui muzică s-a reprezentat pe scară largă la Paris, atât prin intermediul unor ediții (29 apărute din 1755 până în 1781), cât și al concertelor (cel puțin nouă audiții la Concertele Spirituale, din 1759 până în 1781).²⁵

²³ Florian Gassmann (1729-1774), urmașul lui Gluck în postul de compozitor de balet al Curții (1763) și capelmaistru imperial între anii 1772-1774; Leopold Hofmann (1738-1793), profesor de clavecin la curte între anii 1769-1774, capelmaistru la Sfântul Ștefan între anii 1774-1793; Gottlieb Muffat (1690-1770), elev al lui Fux, organist al capelei imperiale și profesor de muzică al împărătesei Maria Tereza și al soțului acesteia.

²⁴ *Dicționar de mari muzicieni*, p. 395.

²⁵ *Ibidem*, p. 508.

Principalele personalități ale domeniului, reținute ca atare în dicționarele și lucrările de specialitate ale istoriei muzicii, au fost cele ale lui Cristoph Willibald Gluck (1714-1787), Franz Joseph Haydn (1732-1809) și Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791). Dintre cei citați, doar primul a jucat un rol efectiv în viața artistică a capitalei imperiale. Începând cu aproximație din 1754, Gluck a devenit director muzical la Burgtheater din Viena și a început să compună opere comice în limba franceză, în afara producției regulate de opere italiene. Punctul de răscruce al carierei sale a fost marcat de întâlnirea cu scriitorul italian Ranieri de Calzabigi (1711-1795), a cărui colaborare îl va determina pe Gluck să depășească limitele operii tradiționale: cu *Orfeo și Euridice* (1762) începea ceea ce el însuși numea „*reforma operii*.”²⁶

Joseph Haydn și-a petrecut doar anii de formație la Viena, activitatea sa creatoare fiind legată, în totalitate, de funcția oficială pe care a avut-o în slujba familiei Esterházy. Din anul 1740 până aproximativ în 1749 a fost copil de cor la școala de cânt pentru copii de la catedrala Sf. Ștefan din Viena, pe atunci condusă de Georg von Reutter jr., de unde a fost exclus după ce vocea lui s-a maturizat. Despre anii care au urmat se știu puține lucruri. Rămas pe drumuri la Viena, Haydn a supraviețuit dând lecții, cântând la vioară și la orgă. Prin intermediul poetului Pietro Metastasio (1698-1782), a devenit, în jurul anului 1753, elev-factorum al compozitorului Nicola Porpora. În 1758 sau 1759, a intrat în slujba contelui Karl Joseph Franz von Morzin, împărțindu-și timpul - după moda timpului - între reședința personală a protectorului său de la Lukavec (în Boemia) și cea vieneză. Finalmente, de la 1 mai 1761, a devenit muzicianul de curte favorit al familiei nobiliare Esterházy.²⁷

Wolfgang Amadeus Mozart a fost cel mai mare muzician al vremii sale și unul dintre cei mai exploatați copii-minune din istoria domeniului

²⁶ *Ibidem*, p. 196. Pentru informații suplimentare poate fi consultat capitolul ce-l are ca protagonist, din H. C. Schonberg, *op. cit.*, p. 64-73.

²⁷ *Dicționar de mari muzicieni*, p. 218-219; H. C. Schonberg, *op. cit.*, p. 74-87.

respectiv. Cu prilejul numeroaselor sale turnee europene, care l-au condus până în Anglia, el a petrecut trei intervale diferite de timp și la Viena. Primul dintre acestea s-a derulat între 6 octombrie și 10 decembrie 1762. Prezentat ca virtuoz al pianului, Mozart a evoluat alături de sora sa Maria Anna, ambii fiind primiți de către contesa de Thun, de ambasadorul Franței și de familia imperială, în fața căreia au cântat la palatul Schönbrunn. Familia Mozart și-a petrecut aproape întreg anul 1768 la Viena, situație în care cei doi frați evoluează din nou în prezența familiei imperiale. Tânărul compozitor scrie acum opera bufă *La Finta Semplice KV 51*, singspielul într-un act *Bastien și Bastienne*, comandat de către doctorul Anton Messmer și montat la reședința acestuia, respectiv muzica pentru inaugurarea bisericii Orfanilor din oraș. Ca urmare a unor intrigi și în pofida demersurilor întreprinse de Leopold Mozart, opera bufă amintită anterior nu va avea premiera la Viena, ci la Salzburg, în 1 mai 1769. A treia ședere la Viena s-a înregistrat în perioada lunilor iulie-septembrie 1773. În acest interval de timp, Mozart a compus *Serenada KV 185* pentru nunta fiului lui Ernst Andretter, consilierul aulic pentru război de la Salzburg, și *Cvartetetele de coarde KV 168-173*, denumite și *Vieneze*, lucrări influențate de noul stil instrumental al lui Haydn.²⁸ Stabilit definitiv la Viena, în 16 martie 1781, după ce a demisionat din slujba avută la prințul-arhiepiscop de Salzburg, Mozart va produce cele mai consistente și durabile creații ale sale. Dar acest capitol de istorie a muzicii are loc în timpul domniei împăratului Iosif al II-lea și depășește cadrul temporal pe care ni l-am impus prin titulatura lucrării de față.

Un loc aparte în peisajul artistic vienez l-au ocupat compozitorii, soliștii și instrumentiștii de origine străină care au frecventat capitala imperiului în timpul împărătesei Maria Tereza. Italienii au alcătuit cel mai numeros și valoros contingent de creatori în domeniul muzical. Un predecesor serios, comparabil cu contemporanul său austriac Fux, poate fi considerat venețianul Antonio Caldara (1670-1736), numit de către împăratul

²⁸ *Dicționar de mari muzicieni*, p. 329 și urm. Pentru subiectul legat de activitatea lui Mozart vezi și H. C. Schonberg, *op. cit.*, p. 88-103.

Carol al VI-lea vicecapelmastru imperial, funcție îndeplinită sub autoritatea deja numitului Fux între anii 1716-1736.²⁹ Niccoló Jommeli (1714-1774) a sosit la Viena după anul 1747, fiind recomandat de succesele obținute la Veneția și Roma. El a fost primul compozitor italian care a simțit nevoia să confere operei seria o mai mare autenticitate dramatică. A rămas în capitala imperială până în anul 1753, timp în care s-a împrietenit cu poetul de curte Pietro Metastasio și și-a prezentat aici opera sa intitulată *Achille a Siro* (1749). Nicola Porpora (1686-1768) a fost, alături de părintele Giovanni Battista Martini (1706-1784), cel mai de seamă pedagog italian din secolul al XVIII-lea. Prezent la Viena între anii 1753-1760, el a contribuit decisiv la definitivarea instrucției muzicale a lui Haydn. În fine, Antonio Salieri (1750-1825) a controlat viața muzicală vieneză de la finele domniei împărătesei Maria Tereza și în timpul urmașilor direcți ai acesteia. Format la Veneția, el s-a stabilit la Viena din anul 1766, unde - încurajat fiind de Metastasio, Calzabigi și Gluck - a compus primele lui creații lirice, comice sau serioase. Devenit compozitor al Curții în 1774 și capelmastru imperial în 1788, el va cumula și funcțiile de conducător al Operei și director al Societății muzicienilor. Apreciat de Gluck și prieten cu Haydn, Antonio Salieri va avea câțiva elevi celebri, care vor marca destinul muzicii europene din secolul al XIX-lea: Ludwig van Beethoven, Franz Schubert, Franz Liszt și Jakob Meyerbeer.³⁰

Căzut în dizgrație la moartea lui Friedrich August al II-lea, după 30 de ani petrecuți în slujba Curții de la Dresda, Johann Adolf Hasse (1699-1783) se stabilește la Viena, acolo unde va rămâne și va crea între anii 1764-1773. Reprezentant tipic al operei seria, muzica lui este valoroasă prin dramatismul stilului declamator, perfect adaptat sensului și sonorității fiecărui cuvânt, prin modul în care știe, în ariile sale, să caracterizeze muzical o situație, un sentiment. În timpul periplului său vienez, Hasse a prezentat două dintre operele sale importante: *Partenope* (1767) și *Piramo e Tisbe* (1768).³¹ Tot

²⁹ *Dicționar de mari muzicieni*, p. 84.

³⁰ *Ibidem*, p. 411.

³¹ *Ibidem*, p.217.

din spațiul germanic de referință provin și cei doi membri ai familiei Kozeluch. Compozitorul și pedagogul Jan Antonin (1738-1814) a trăit la Viena - cu aproximație în intervalul 1763-1766, fără a produce ceva realmente deosebit în tot acest interval de timp. Vărul său, Jan Antonin, zis Leopold (1747-1818), s-a stabilit la Viena în 1778, devenind profesor de pian la Curte.³² Cariera lui în capitala imperiului a urmat o curbă ascendentă până în anul 1805, el rămânând legat de acest oraș până la moartea sa.

Gaetano Majorano, cunoscut sub numele de Caffarelli (1710-1783), și Carlo Broschi, supranumit Farinelli (1705-1782), au fost cei mai celebri interpreți de operă castrați din secolul al XVIII-lea. Caffarelli a studiat timp de 6 ani cu Porpora, cariera lui îndelungată fiind axată pe repertoriul de operă și oratorii scrise de către Georg Friedrich Händel. Farinelli a urmat cursuri de specialitate la Londra și a fost prieten cu Händel, fiind mesagerul strălucit al programului muzical conceput de acesta. Ambii interpreți sopraniști au străbătut deseori Europa în cadrul turneelor de concerte, dând recitaluri pe scenele marilor orașe, inclusiv la Viena în timpul împărătesei Maria Tereza.³³

Giuseppe Tartini (1692-1770) și Pietro Nardini (1722-1793) au fost cei mai importanți violoniști italieni din secolul al XVIII-lea. Primul dintre ei și-a legat numele de orașul Padova, acolo unde a pus bazele unei academii de muzică denumită „Școala națiunilor” (1728). Tratatul publicat, muzica pe care a compus-o și a interpretat-o cu virtuozitate, sistemul pedagogic și elevii iluștri pe care i-a format, tot acest sistem l-au impus în spațiul european de referință. Tartini a condus orchestre renumite în turneele sale, printre acestea numărându-se și cele vieneze. Pietro Nardini a fost elevul lui Tartini, cu care a lucrat timp de șase ani la Padova. A vizitat și a concertat la Viena și în alte diferite orașe germane între anii 1760-1766, după care și-a construit o carieră solidă la Florența, acolo unde a îndeplinit funcția de director muzical al Curtii mai bine de două decenii (1770-1793).

³² *Ibidem*, p. 258.

³³ Un exemplu elocvent îl oferă concertul lui Farinelli susținut, în iarna anului 1756, pe scena de la Burgtheater.

Concluzionând, putem afirma, cu toată certitudinea, că viața muzicală vieneză s-a situat la înalte cote valorice în anii domniei împărătesei Maria Tereza. Activitatea de aici a făcut o serioasă concurență centrului parizian, atât prin intermediul creatorilor autohtoni de primul plan precum: Gluck - cel care a reformat muzica de operă; Haydn - aflat în perioada sa de formație (1740-1758) și Mozart - remarcat cu prilejul celor trei perioade de concerte și creație vieneză (1762, 1768 și 1773), cât și prin artiștii străini stabiliți la Viena ori aflați în turnee: Porpora, Salieri, Hasse, Caffarelli, Farinelli, Tartini și Nardini. Formele organizatorice existente - Capela curții imperiale, Academia muzicală și Asociația artiștilor muzicieni, sălile de spectacole și de divertismente, orchestrele particulare ale nobililor și educația muzicală obligatorie - toți acești factori au contribuit la menținerea unui nivel elevat de manifestare artistică creatoare. Dincolo de simpatiile sau de antipatiile împărătesei, normele obiective de selectare a valorilor autentice au funcționat perfect, ele stabilind adevărata ierarhie a domeniului muzical, pe care trecerea timpului a confirmat-o cu prisosință.

Considérations concernant la vie musicale viennoise pendant la règne de Marie-Thérèse (1740-1780)

Résumé

La vie musicale viennoise a été située aux hautes cotes artistiques pendant les années 1740-1780. Elle a fait une grande concurrence au centre culturel parisien, tant par l'entremise des créateurs autochtones de premier place comme: Gluck - celui qui a reformé la musique d'opéra; Haydn - a vécu à Vienne seulement pendant ses années de formation musicale, parmi 1740 et 1758; Mozart - qui a passé ici trois intervalles de temps donnant concerts et écrivant musique (1762, 1768 et 1773), aussi bien par les artistes étrangers qui ont vécu, qui soit étaient périodiquement en tournées à Vienne, comme: Porpora, Salieri, Hasse, Caffarelli, Farinelli, Tartini et Nardini. Les formes d'organisation qui fonctionnaient dans la capitale impériale: La Chapelle de la Cour, L'Académie de Musique, L'Association des Artistes

Musiciens; les salles des spectacles et des divertissements, les orchestres particuliers des nobles et l'éducation musicale obligatoire; tous ces facteurs ont contribué à la conservation d'un haut niveau de manifestation artistique créateur. Au-delà des sympathies qu'aux antipathies de l'impératrice autrichienne, les règles objectives de sélection ont établi la vraie hiérarchie des valeurs que le temps les a confirmées en profusion.

A Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszerének átalakulása a XVIII. század második felében

*Arhiv. KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA
Arhivele Universității „Eötvös Loránd” Budapesta*

1. A felvilágosodás eszmerendszerének megjelenése a Habsburg Birodalomban

A történészek által általánosan elfogadott megfogalmazás szerint „*felvilágosodásnak Európa történetében azt a nagy ideológiai mozgalmat nevezzük, amelynek fő sodrát a francia burzsoázia egyre élesedő küzdelme adta meg a feudális rendszer, a nemesség ellen a XVIII. században, egészen a polgári forradalomig. A felvilágosodás tehát alapvetően a francia forradalom előkészítő időszakának ideológiai arzenálja volt.*”¹ Európa gazdaságilag és társadalmilag kevésbé fejlett régióiban, így a Habsburg Birodalomban is, a felvilágosodás eszméi sajátos keretek között szolgálták a polgári társadalom kialakításának kezdeti lépéseit. A XVIII. század második felének uralkodói (Mária Terézia és II. József) felismerve a fejlett országokhoz való felzárkózás szükségességét, megerősített és központosított uralkodói hatalmuk segítségével vezették be birodalmukban azokat a reformokat, amelyek a polgári fejlődés felé indították el országaikat. Közép-Európában tehát, erős polgárság hiányában a felvilágosult abszolutizmus képviselői igyekeztek az új eszméket a gyakorlati életbe is átültetni és megvalósítani.

A feudális viszonyok megváltoztatását követelő ideológia a „*művelődésben a józan értelem és a lelkiismeret szabadságát*” kívánta megvalósítani „*a feudális elmaradottság, dogmák, vallási fanatizmus,*

¹ Kosáry D., *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1983, 251. p. A továbbiakban **Kosáry**.

*előítéletek és babonák uralma helyett.*² A felvilágosult abszolutista uralkodók ezeknek az elveknek megfelelően, fontosnak tekintették az oktatáspolitikai területét, ezen belül is az iskolarendszer reformját, amelynek eredményeként az állam irányítása és felügyelete alatt álló egységes oktatási-nevelési rendszert kívántak létrehozni. A birodalom modernizálását szolgáló központosított államszervezet egyre több és jobb szakember munkába állítását igényelte, ennek megfelelően a XVIII. század közepétől elindított változtatások egy másik nagyon fontos cél elérését is középpontba állították. Az iskolák legfőbb feladata az állam számára hasznos állampolgárok nevelése lett, akik társadalmi helyzetüknek és szerepüknek megfelelő képzés után, a maguk helyén és szintjén a lehető legjobban munkálkodnak és ezzel hozzájárulnak az állam zökkenőmentes működéséhez és fejlődéséhez.

Az oktatáspolitikai által kitűzött célokat a felsőoktatás területén a már működő intézmények tanulmányi és szervezeti rendjének korszerűsítésével, valamint a modern ismereteket nyújtó, szakképzést biztosító új iskolák felállításával kívánták megvalósítani. Mielőtt az elképzelések valóra váltását szolgáló konkrét lépésekkel megismerkednénk, röviden tekintsük át a Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszerének kialakulását és fejlődését a középkortól a XVIII. századig.

2. Felsőoktatási intézmények a birodalom területén a XVIII. század előtt

Közép-Európa első egyetemei a XIV. század közepén kezdték meg működésüket.³ A klasszikus középkori intézményekben négy karon folyt az oktatás, a filozófiai kar a további tanulmányokra való felkészítésre szolgált, míg a tudományok csúcsát a teológia jelentette. A kezdetben korszerű ismereteket nyújtó iskolák a XVI. század közepére fokozatosan elveszítették vonzerejüket, hallgatói létszámuk rohamosan csökkent. A színvonal hanyatlásának egyik oka az volt, hogy a katolikus egyház befolyása alatt álló egyetemeken megmerevedett a tanulmányi rend. A reformáció megjelenése

² *Kosáry*, 251. p.

³ 1348: Prága, 1364: Krakkó, 1365: Bécs.

tovább nehezítette a híres intézmények helyzetét, mivel az új tanokat megismerni kívánó diákokat az újonnan alapított, elsősorban németországi protestáns egyetemek felé fordította. A XVI. század első évtizedeiben a bécsi egyetemen alig volt tanár és diák, a prágai működését a huszita seregek bénították meg, a krakkói pedig jelentéktelen helyi intézménnyé zsugorodott.

A változásra a század közepéig kellett várni, ekkor kezdődött el a régi rendszer megújítása. A katolikus egyház a jezsuiták vezetésével kezdte meg harcát pozícióinak visszaszerzéséért. Az ellenreformáció élén haladó rend az oktatásnak rendkívül fontos szerepet tulajdonított. A katolikus többségű Habsburg-tartományokba I. Ferdinánd hívta a szerzeteseket. Elsőként a bécsi egyetemen kapták meg a tanítás jogát, 1623-tól pedig a bölcsészeti és teológiai fakultás vezetését, amivel gyakorlatilag az egész egyetem az irányításuk alá került egészen a XVIII. század közepéig. Prágában 1556-tól működött kollégiumuk, a Klementinum, amely 1622-ben egyesült a régi egyetemmel és a szerzetesek által felügyelt intézménnyé vált. Uralkodói támogatással a jezsuiták számos új tanintézetet is létesítettek. Ezek általában gimnáziumok voltak, amelyek közül többen fokozatos bővítés eredményeként váltak egyetemmé a XVII. század közepéig.⁴ Az örökös tartományok kibővített felsőoktatási hálózatához kapcsolódva, a XVII. század közepén Magyarországon is megkezdte működését az első egyetem. A Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított nagyszombati univerzitás 1635-ban csak bölcsészeti és teológiai fakultással indult, ezekhez 1667-ben csatlakozott a jogi kar, az orvostudományok oktatását pedig éppen a továbbiakban részletesen bemutatásra kerülő felvilágosult abszolutista intézkedések tették lehetővé száz évvel később.

A jezsuita egyetemeken a tanulmányi rend azonos volt, alapjául az 1599-ben jóváhagyott *Ratio atque Instituto Studiorum Societatis Jesu* című tanulmányi szabályzat szolgált, amely közép- és felsőfokon egységes rendszerbe foglalta a tanítást. Az ellenreformáció céljait az oktatással és

⁴ Olmütz: 1573-tól egyetem. Graz: 1573: gimnázium, 1586-tól egyetem. Klagenfurt: 1604: gimnázium, 1650-es évek: bölcsészeti és teológiai oktatás. Innsbruck: 1562: gimnázium, 1668: egyetem. Linz: 1629: gimnázium, 1669-71: egyetem.

neveléssel is szolgálni kívánó rend elsősorban a katolikus hit védelmét kiválóan ellátni tudó, a hitvitákra elméletileg jól felkészült tudósokat, papokat kívánt nevelni. A *Ratio* az egyetemi oktatás tartalmában a régi tekintélyek tanításához igazodott, a teológiában Szent Tamás *Summa theologiae* című műve, míg a bölcsészeti karon Arisztotelész munkái jelentették a legfőbb tananyagot. A tanári előadások az előírt művek ismertetésére és magyarázatára vonatkoztak, a hallgatók jegyzeteléssel, esetenként diktálás után rögzítették a legfontosabb tudnivalókat. A tananyag elmélyültebb megismerését a meghatározott rendszerességgel előírt ismétlések és viták szolgálták. A nyilvános vitán való megfelelő szereplés az egyetemi fokozatok megszerzésének is elengedhetetlen feltétele volt.⁵ Az oktatási módszerek kezdetben újnak számítottak, de a régi keretekhez való ragaszkodás, az állandóság biztosításának igénye idővel korszerűtlenné vált. Az oktatás elsősorban a kész ismeretanyag elsajátítását várta el a hallgatóktól, nem ösztönzött az önálló gondolkodásra vagy a tudományos kutatás módszereinek megismertetésére. A korszerűtlen tanulmányi rend a XVIII. század közepén már akadályozta az új ismeretek tanításának megjelenését a felsőoktatásban, egyben jó ürügyet szolgáltatott a felvilágosodás eszméit képviselő világi hatalomnak az egyetem életébe történő beavatkozásra és az egyháznak az intézményekből való kiszorítására. Nem meglepő tehát, hogy az oktatási reformok a birodalom legfontosabb egyetemein a tanulmányi és szervezeti rend átalakításával kezdődtek.

Az előzmények ismertetése után a következőkben Mária Teréziának és II. Józsefnek az egyetemek helyzetét, anyagi alapjait, szervezeti felépítését és tanulmányi rendjét gyökeresen átalakító intézkedéseit mutatjuk be.

⁵ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002*, szerk. Szögi L.. Budapest, 2003, 32. p. Továbbiakban: *ELTE története*.

3. Reformok a bécsi és a nagyszombati egyetemen

Bécs

A felvilágosult abszolutizmus eszmerendszerében az oktatás - a felsőoktatásé pedig különösen - legfontosabb feladata az állam számára hasznos, kiművelt emberfők kinevelése. Az egységesítésre, központosításra törekvő hatalom természetesen ezt a területet is irányítása alá kívánta vonni, s az ellenőrzés mellett a közvetítésre kerülő ismereteket, sőt még átadásuk módját is pontosan előírta. Az állam vezetése által megfogalmazott elképzelések megvalósításának egyik legfontosabb feltétele az egyháznak, elsősorban a jezsuita rendnek az oktatásból történő eltávolítása volt. A Habsburg Birodalomban hol máshol kezdődhetett volna meg a nagy kísérlet az átalakításra, mint a főváros, Bécs legpatinásabb intézményében, a XIV. század óta működő egyetemen. A XVIII. század közepétől Mária Terézia egyik legbefolyásosabb tanácsadója, Gerhard Van Swieten holland orvos irányította a birodalom kultúrpolitikáját. 1749-ben az egyetem orvosi karának reformját, majd 1752-ben illetve 1753-ban a bölcsészeti, hittudományi és jogi fakultás átalakítását is elindította.

A változtatások a szervezeti és a tanulmányi rendet egyaránt érintették. A jezsuiták kikerültek az egyetem vezetéséből, az irányítás a korábban a rend által kinevezett magisztrátus helyett a konzisztórium kezébe került. Az új testület tagjai az uralkodótól kapták megbízásukat; a főigazgató és a kari igazgatók feladata az államhatalom közvetlen képviselője volt. Mária Terézia a tanárok kinevezésének jogát is megtartotta saját hatáskörében. A szerzetesrend tagjai továbbra is taníthatták a filozófiai és teológiai tárgyakat, de kinevezésüket már nem a tartományi rendfőnöktől, hanem a királynőtől kapták, aki ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a tanári állások megpályázásának lehetőségét biztosítani kell minden alkalmas jelentkező számára.

Tanulmányi téren is számos újítás bevezetésére került sor. A politikai-kamarai stúdiumok (*studium camerale*) oktatását Sonnenfels kezdte meg az újonnan alapított tanszéken, a jogi karon pedig Martini és Riegger tanított a felvilágosodás elveire épülő korszerű ismereteket (pl. természetjogot). A

központi hatalom a tananyagot és a metodikát egyaránt meghatározta, amikor elrendelte, hogy a korábbi diktálásos módszer helyett ezentúl kijelölt könyvekből kell az ismereteket a hallgatóknak elsajátítaniuk. Az oktatáspolitikai koncepció ismeretében talán nem meglepő, hogy az előírt tankönyvek mindegyike a felvilágosodás szellemében íródott.

A reformrendeletek kezdettől fogva fokozatosan háttérbe szorították az egyház korábban mindenre kiterjedő befolyását. Az állami oktatáspolitikai teljes érvényesülésére 1773-ban, a jezsuita rend feloszlatása után kerülhetett sor. A most már valóban világi irányítású egyetemen II. József újabb radikális intézkedéseket vezetett be. 1778-ban, a katolikus egyház tekintélyét végképp megtörve, eltörölte a szeplőtelen fogantatásra tett kötelező esküt, így lehetővé vált a protestánsok számára is a tudományos fokozatok megszerzése. 1782-től zsidó vallású hallgatók is szerezhettek doktori címet a jogi és orvosi fakultáson. A központosítás céljait szem előtt tartva 1783-ban a latin helyett a német lett az oktatás nyelve.

Mária Terézia és II. József rendelkezései elindították az intézményt a modern egyetemmé válás útján. Az uralkodók elképzeléseinek helyességét igazolta, hogy a középkori alapítású univerzitás a XIX. században a birodalom és egész Európa egyik legjelentősebb oktatási központjává vált.

Nagyszombat / Buda / Pest

A felvilágosult abszolutizmus elveit megvalósítani szándékozó, fokozatosan erősödő központi hatalom az oktatási rendszer egységesítésére törekedett a birodalom egész területén. A bécsi reformok így a Habsburg-fennhatóság alatt álló többi tartomány illetve ország hasonló intézményei számára is követendő mintául szolgáltak. Az udvar ezeknek az elveknek megfelelően elrendelte, hogy Nagyszombatban a bécsi egyetemen kialakított új tanulmányi rend szerint kell az oktatás minden részletét megszervezni. 1753-ban a teológiai és bölcsészeti karon történtek is változtatások (pl. a bölcsészeti tanulmányok idejét két évre szállították le), de mélyreható reformok megvalósítására ekkor még nem került sor.⁶ 1760-ban újabb kis

⁶ *ELTE története*, 50. p.

lépésként a jogi karon a természetjog tanításának bevezetésével próbálták az állami vezetés által támasztott követelményeknek megfelelni. Ebben az évben került sor a birodalom központjában az államtanács és az udvari tanulmányi bizottság megszervezésére. Magyarországon az uralkodó két évvel ezután Barkóczy Ferenc hercegprímásra bízta a tanulmányi ügyek felügyeletét. A főpap határozott elképzelésekkel látott hozzá az egyetem ügyeinek intézéséhez. Az egyházon belül azok közé tartozott, akik élesen szembehelyezkedtek a jezsuitákkal, így a bécsi példa nyomán az ő oktatási monopóliumukat igyekezett elsősorban megtörni. Első lépésként a szemináriumok irányítását világi papokra bízta. A Nagyszombatban működő érsekség és egyetem központját Esztergomba kívánta visszahelyezni; ez az egyetem életét jelentősen befolyásolta volna, de az érsek halála megakadályozta e terv megvalósítását.⁷

1765-ben megkezdte működését a helytartótanácsban belül a tanulmányi ügyek reformját előkészítő bizottság, amely az egyetem tevékenységét is alaposan megvizsgálta, és 1767 őszére kidolgozta az oktatás minden területére kiterjedő részletes szabályzatot. A helytartótanács által felterjesztett tervezetet a legfelsőbb szinten 1769-ben tárgyalta meg a magyar kancellár irányításával ülésező, úgynevezett vegyesbizottság, amelynek többek között Van Swieten is tagja volt. Nevét azért fontos a nagyszombati egyetemmel kapcsolatban is megemlítenünk, mert a helytartótanácsi javaslattal szemben kiállt az orvosi kar létrehozása mellett. Az ő tanácsát megfogadva a földvári apátság jövedelmeinek átengedésével a királynő megteremtette az orvosi kar felállításának anyagi alapját, így 1769-ben négy karral működő, teljes univerzitássá alakította át a nagyszombati intézményt. Az orvosképzés megindítása mellett Mária Terézia még ebben az esztendőben jóváhagyta a vegyesbizottság által kidolgozott, az egyetem megújítását végleges formába öntő javaslatot is, és elrendelte, hogy a reformok bevezetését a következő év őszén meg kell kezdeni.

⁷ Pauler T., *A Budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem története*, Budapest, 1880, 46. p. Továbbiakban: *Pauler*.

Az 1770-ben életbelépett új tanulmányi szabályzat, a *Norma Studiorum* gyökeresen átalakította az egyetem szervezetét. Az esztergomi érsek által alapított intézmény királyi fennhatóság alá került. A vezetést a jezsuita rend által kinevezett egyetemi tanács, a magisztrátus helyett a bécsi mintára létrehozott konzisztórium gyakorolta. Ennek tagja lett az esztergomi káptalan nagyprépostja, valamint a négy kari igazgató. Kinevezési joga természetesen itt is az uralkodónak volt, csakúgy, mint az államhatalmat képviselő főigazgató esetében, aki közvetlenül az udvarral tartotta a kapcsolatot. Az irányítást a jezsuita korszakban ellátó magisztrátus ugyan megmaradt, de a tanácsot alkotó rektor és az egyes karok dékánjai ezután választás útján nyerték el tisztségüket, hatáskörük teljesen leszűkült, csupán a hallgatók fegyelmi ügyeinek elbírálására korlátozódott. A tanári állások betöltésének módja szintén a bécsi mintát követte.

Az egyetem irányításának átalakítása mellett a tanulmányi rendet is jelentősen megváltoztatták. Bécshez hasonlóan a reform itt is tantárgyak átcsoportosítását, új tanszékek alapítását eredményezte. Ekkor állították fel a hittudományi karon a két erkölcsstani tanszéket, a jogi fakultáson ekkor került bevezetésre a természetjog, valamint az általános közjog tanítása. Az 1769-ben csupán négy tanszékkal működő bölcsészeti karon bővült talán a legnagyobb mértékben az oktatott tárgyak köre. 1770-ben a politikai-kamarai tudományok, illetve a történelem és világi ékesszólás oktatása indult meg, míg 1774-ben az etika, esztétika, csillagászat és a második matematika tanszék kezdte meg működését. Az új tantárgyak bevezetését az is megkönnyítette, hogy a jezsuita rend feloszlata után az intézmény már teljesen állami irányítás és ellenőrzés alá került.

A XVIII. században az egyetem életében talán a legjelentősebb fordulatot hozó esztendő az 1777-es volt. A központosító hatalom ebben az évben tette közzé a magyar oktatásügy egyik legjelentősebb dokumentumát, a *Ratio Educationis*.⁸ Ez a szabályzat „a *hazai iskolák hagyományos*

⁸ Az 1777-ben Bécsben megjelent latin nyelvű szabálykönyv pontos címe: *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. A magyar nyelvű kiadás: *Ratio Educationis. Az*

szervezetét, tananyagát, oktatási-nevelési eljárás módjait rögzíti s teszi továbbra is kötelezővé, beleépítve Mária Terézia korábbi új kezdeményezéseit, de - a felvilágosodás szellemében - számos új, megvalósítandó elemet is tartalmaz.” Amiért azonban a magyar neveléstörténetben kiemelkedő jelentősége van: „első ízben kísérelte meg az állam felügyelete alatt álló egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozását. Szerzői tehát Magyarország meglévő, felekezetiileg meglehetősen széttagolt, különféle szintű iskoláit kívánták egy állami iskolarendszer keretei között, tisztségüket állami tisztségviselőként betöltő tanügyi vezetők irányítása alatt álló egységes szervezetbe rendezni, az iskolák felekezeti jellegének, valamint feudális fenntartási módjának megváltoztatása nélkül.”⁹ A dokumentum részletesen megfogalmazta az ország egyetemének az oktatásügyben betöltött szerepét és jelentőségét. A hasznosság elvét kiemelve megállapította, hogy a felsőoktatási intézmény feladata nemcsak „az egyházi és világi hivatalok ellátására”, hanem „a tudományok művelésére és a nemes törekvéseknek a hazában való elterjesztésére” alkalmas emberek nevelése.¹⁰ E célok eléréséhez a tudományágak lehető legszélesebb körének oktatására volt szükség. A *Ratio* előírásai alapján tehát újabb tanszékek kapcsolódtak be az egyetem életébe (történelmi segédtudományok, természettudományok, mezőgazdaságtan, kísérleti fizika, mechanika, építészet, földtan, hidrotechnika). A színvonalas képzés biztosításához elengedhetetlenül szükséges volt új, a gyakorlati ismeretek megszerzését lehetővé tevő intézetek, gyűjtemények megszervezése. A természettudományi gyűjtemény, az éremgyűjtemény, a régiségtár, a könyvtár, a fizikai és mechanikai szertár, a csillagvizsgáló, a botanikus és mezőgazdasági kert kialakítására fokozatosan került sor. Magyarország első egyetemének

1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása, fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros I., Budapest, 1981. Továbbiakban: *Mészáros*.

⁹ *Mészáros*, 8. p. Kiemelések az eredeti szövegben.

¹⁰ *Kosáry*, 500. p.

ugyanis nemcsak tanulmányi és szervezeti rendje változott meg 1777-ben, hanem működésének helyszíne is.

Pázmány Péter már az alapító okiratban megfogalmazta azt a lehetőséget, hogy az egyetem a körülmények változása, a török alóli felszabadulás esetén alkalmasabb városban folytassa működését.¹¹ A török kiűzése, a gazdasági és társadalmi viszonyok konszolidálódása megteremtették annak lehetőségét, hogy a reformok eredményeként királyivá váló intézmény a magyar királyok ősi székhelyére, a lassan az ország fővárosává fejlődő Budára kerüljön. Az államtanács már a hatvanas évek végén felvetette, hogy Nagyszombatban nem biztosított a további fejlődés lehetősége, mivel az erősen egyházi befolyás alatt álló város nem volt igazán megfelelő környezet az átszervezett intézmény számára. Budát először Niczky Kristóf javasolta 1769-ben, de a vegyesbizottság ekkor még a nehézségekre hivatkozva elutasította az ötletet. 1774-ben merült fel újra az udvari tanulmányi bizottságban az áthelyezés kérdése, a királynő ekkor már Buda mellett foglalt állást. 1776-ban különbizottság vizsgálta meg a lehetőségeket és végül ez is a már korábban a legnagyobb támogatást élvező helyszínt javasolta. A döntésben valószínűleg szerepet játszott az is, hogy a város nagy lelkesedéssel fogadta az elképzelést, ingatlanokkal és pénzzel is támogatta a költözést, az orvosi kar céljaira pedig felajánlotta a városi kórházat. Mária Terézia budai palotáját engedte át az egyetem részére, és a jezsuita rend iskolaépületei és kertje is oktatási célokat szolgáltak a továbbiakban. A költözést 1777 őszén bonyolították le, Budán 1777. november 3-án nyílt meg az új tanév. Az épületek átalakítása és a berendezés az új helyszínen természetesen hosszabb időt vett igénybe. Az ünnepélyes megnyitót a háborús viszonyok is hátráltatták, így arra csak 1780. június 25-én került sor. A díszes ceremóniával megtartott ünnepségen felolvasták a *Diploma Inaugurale*-t, amely a második alapítólevélnek tekinthető, mivel „megerősíti az egyetem összes kiváltságait és biztosítja számára mindazokat a jogokat, amelyeket más egyetemek élveznek, külön kiemelve az örökös tartományokban lévő bécsi, prágai, gráci és olmützi

¹¹ *ELTE története*, 17. p.

egyetemet.”¹² Az oklevél rögzíti továbbá az intézmény új szervezetét, felsorolja a királynő által adományozott pecséteket, az anyagi alapot biztosító uradalmakat (földvári, sellyei, bozóki apátsági birtokok). Az ünnepély egy korszak lezárását jelentette: a század közepén megkezdődött átalakítás eredményeként a nagyszombati érseki egyetem budai királyi egyetemmé változott.

A királyi jelző egészen a XX. század közepéig szerepelt a hivatalos elnevezésben, a székhely azonban nagyon rövid idő alatt ismét változott. II. József államigazgatási reformjainak következtében az univerzitás 1784-ben a Duna másik partjára, Pestre költözött. Az újabb költözés elrendelése mellett az uralkodó olyan változásokat kezdeményezett az egyetem életében, amelyekkel itt is az egyházi befolyás teljes felszámolását kívánta elérni. A kari igazgatói állásokat megszüntetve visszaállította a dékánok korábbi hatáskörét - ez a teológiai kar nagy tekintélyű igazgatója ellen irányult, aki a jozefenista politika egyik legjelentősebb ellenzője volt. Az egyetem oktatási tevékenysége mellett országos ellenőrző és irányító szerepet is betöltött, felügyelte a királyi akadémiákat, a tudományos- és tankönyvkiadást. A Pozsonyból Budára helyezett helytartótanáccsal és kamarával együtt jelentősen hozzájárult a város szellemi és gazdasági fejlődésének megindulásához, országos központtá válásához.¹³

4. Az új, szakképzést biztosító intézmények létrejötte

A felvilágosult abszolutizmus felsőoktatási politikájában a haszonelvűség és korszerűség érvényesítése nem csupán a már működő intézmények átalakítása során valósult meg, hanem megkívánta teljesen új képzési helyszínek kialakítását is. A birodalom gazdasági fejlődése, a központi államigazgatás kialakítása egyre több specializált, korszerű ismeretekkel rendelkező szakember munkáját kívánta. A természeti kincsek célszerű kiaknázásához és feldolgozásához bánya- és kohómérnökökre, a folyók szabályozásához, az útépitéshez, a birodalom területének pontos

¹² *Ibidem*, 77. p.

¹³ *Kosáry*, 502. p.

feltérképezéséhez is szaktudással bíró emberek alkalmazására volt szükség. Az állam által elrendelt összeírások, felmérések elkészítését is csak pénzügyi, statisztikai ismeretekkel rendelkező hivatalnokok végezhették el. A korszak kisebb-nagyobb háborúi még a katonák számára is megfelelő szintű oktatást tettek szükségessé.

A felsőfokú szakoktatás kezdetei a XVIII. század elejére vezethetők vissza. Az iskolák egy része magánalapításúként kezdte meg működését, idővel az állam vette át irányításukat. Másik csoportjuk már működő egyetem tanszékeként, intézményeként jött létre, és csak a következő századokban vált önálló felsőoktatási intézménnyé. Közös jellemzőjük volt, hogy egy-egy kialakulóban lévő tudományterület legkorszerűbb ismereteinek koncentrált átadására vállalkoztak.

Korszakunkban a legtöbb intézmény az egyre jobban elkülönülő műszaki tudományok megismertetésére jött létre. Ezen a tudományterületen elsőként biztosított felsőfokú képzést a birodalomban az 1717-ben magánintézményként létrejött Bécsi Hadmérnöki Akadémia. Működése során többször is székhelyet változtatott a főváros környékén, 1755-ben császári rendelkezés eredményeként új tanrend alapján folytatta munkáját. Az állami irányítás alatt a katonai elit egyik legfontosabb képzési helyévé vált, de számos civil pályán érvényesülő hallgatója is volt, akiket az igen magas színvonalú matematikai és geometriai oktatás vonzott az iskolába. Prágában 1718-ban szintén magánszemély szervezte meg a Mérnökképző Intézetet, amely csak 1806-ban vált állami intézménnyé. Magyarországon a század közepén sikertelenül végződött kamerális iskolai kísérlet¹⁴ után a budai egyetemen, a bölcsészeti kar részeként szerveződött meg az Institutum Geometrico-Hydrotechnicum. A matematikát, geometriát, földmérést, hidraulikát tanító intézetből csak száz évvel később vált önálló műszaki egyetem. Speciális műszaki tananyagot oktatott az 1735-ben Selmechányán felállított bányatisztképző iskola, amelyet 1763-1770 között fokozatosan fejlesztettek akadémivá. Sajátossága volt, hogy főiskolai szinten az egész

¹⁴ 1763-1776 között működött Szempcen a számviteli, pénzügyigazgatási, műszaki ismereteket, földmérést, geometriát, mechanikát tanító Collegium scientiarum politico-oeconomico cameralum.

birodalom számára képzett bányamérnököket. Az iskola fennállásának több mint kétszáz éve alatt folyamatosan magas színvonalú képzést nyújt ezen a szakterületen.

A hadi tudományokat 1752-től a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémián oktatták. Az akadémia elsősorban harctéri szolgálatra alkalmas tiszteket nevelt, ennek megfelelően a gyakorlati ismeretek (alaki kiképzés, vívás, lovaglás) elsajátítása volt a növendékek főfeladata.

Az állami hivatalnokképzés sajátos területét szolgálta az 1754-ben felállított Bécsi Konzuli Akadémia - Keleti Nyelvek Akadémiája. Az intézmény célja a török birodalommal való kapcsolattartásra alkalmas, diplomáciai és nyelvi jártassággal rendelkező szakemberek kinevelése volt.

Magyarországon 1776-tól világi intézmények rendszerét szervezte meg az államhatalom. Az öt városban (Kassa, Nagyszombat,¹⁵ Győr,¹⁶ Nagyvárad, Zágráb) működő királyi akadémiákon 2-2 éves filozófiai és jogi tanfolyamot lehetett végezni. A hivatalnokképzés célját szolgáló oktatás elsősorban gyakorlati jellegű volt. A jogi tanfolyamon az elméleti tárgyak nagy részének mellőzésével a közigazgatásban jól hasznosítható tananyagot sajátíthattak el a hallgatók.¹⁷

A mezőgazdaság fejlődését segítette elő a Bécsben 1766-ban megalakult Állatorvosi Akadémia, valamint a pesti egyetemen 1787-ben létrejött hasonló tevékenységi körű állatgyógyászati tanszék, amely 1790-ben Institutum Veterinarium (Állatgyógyászati Intézet) néven folytatta működését. Mezőgazdasági tanszéket a *Ratio Educationis* hozott létre a nagyszombati egyetemen, de Európa első rendszeres felsőfokú mezőgazdasági tanintézményét Festetics György alapította Keszthelyen (1797). A Georgikon jogutódjaként napjaikban is folyik egyetemi szintű képzés ebben a városban.

¹⁵ 1784-ben az akadémiát Pozsonyba helyezték át.

¹⁶ 1785-ben az akadémia Győrbe került.

¹⁷ A tantárgyak között a magyar közjog, természetjog, nemzetközi jog, hazai jogtörténet, magán- és szokásjog, büntetőjog, perrendtartás, államtan, közigazgatás, kereskedelem, pénzügytan szerepelt.

5. Összegzés

A Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszere a XVIII. század végére jelentős mértékben átalakult. A felvilágosult abszolútizmus elveit valló uralkodók a nyugatról érkező eszmék gyakorlati megvalósítására törekedtek az oktatáspolitikai területén is. A birodalom egyetemeinek szervezeti és tanulmányi rendjét megreformáló intézkedések lehetővé tették a továbbfejlődést, és a tudományágak szétválásának megindulását követő szakoktatási rendszer első intézményeinek megteremtésével együtt a modern felsőoktatás megszületését segítették elő.

Transformarea sistemului de învățământ superior al Imperiului Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

Rezumat

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, sistemul de învățământ superior din Imperiul Habsburgic a cunoscut schimbări semnificative. Monarhii luminați s-au străduit să pună în practică ideile venite din vest și pe tărâmul politicii învățământului. Măsurile privind reforma sistemului organizatoric, a programei, au facilitat progresul și diversificarea ramurilor științifice. La aceasta s-a adăugat începutul învățământului profesional, tehnic în special, prin deschiderea primelor instituții de acest gen. Toate acestea au făcut posibilă nașterea învățământului superior modern

Lucrarea de față este structurată în jurul a patru probleme principale: modul de pătrundere a ideilor iluministe în Imperiul Habsburgic și obiectivele concrete ale reformei învățământului, o prezentare a instituțiilor de învățământ superior înaintea secolului al XVIII-lea, reformele propriu-zise din cadrul universităților din Viena și Tirnavia, Buda și Pesta, începuturile învățământului profesional.

Autoarea consideră că, dată fiind lipsa burgheziei în centrul și estul Europei, propagarea ideilor iluministe s-a realizat prin intermediul reprezentanților aristocrației, în cazul de față rolul inițiator, dar și punerea în

practică, a aparținut monarhilor luminați, Maria Tereza și Iosif al II-lea. Modernizarea imperiului necesita un număr crescând de specialiști, - scopul principal al reformei învățământului. De aici, caracterul pragmatic al măsurilor luate.

După un scurt istoric al învățământului din secolele anterioare, este prezentată situația de la mijlocul secolului al XVIII-lea, când, atât cadrul organizatoric, programa, cât și metoda, erau anacronice, nu mai serveau noilor necesități.

Reformele au vizat mai întâi Universitatea din Viena, apoi pe cea de la Tîrnavia care, ulterior, a fost mutată la Buda și Pesta. În cadrul politicii de modernizare și centralizare, obiectivele reformei au fost: îndepărtarea iezuiților de la conducerea universităților și controlul direct al statului, uniformizarea învățământului în întregul imperiu, reînnoirea programei și a metodicii de predare, sporirea numărului instituțiilor, diversificarea obiectelor de studiu prin înființarea noilor catedre care reflectau separarea științelor în noi ramuri, introducerea limbii germane ca limbă de predare, renunțarea la obligativitatea jurământului pe Imaculata Concepție, care a permis și tinerilor de alte confesiuni să accedă la grade științifice, toate acestea subordonate necesităților modernizării Imperiului. Unul dintre actele normative care au reprezentat o turnură în reorganizarea învățământului este *Ratio Educationis* (1770).

Fondarea învățământului profesional de nivel superior s-a îndeplinit pe baza aceluiași considerente pragmatice: asigurarea specialiștilor necesari pentru valorificarea bogățiilor subsolului, lucrărilor hidrotehnice, modernizarea infrastructurală, modernizarea armatei, introducerea noilor tehnologii în agricultură și creșterea animalelor, administrație etc. Un rol important l-au avut în acest sens Academia Militară de la Viena, Institutul de Inginerie de la Praga, noul Institut de Geometrie și Hidrotehnie organizat în cadrul universității de la Buda, ca să amintim doar câteva dintre cele prezentate.

**Triada ardeleană - Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior -
în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș**

MONICA AVRAM
Biblioteca Județeană Mureș

Școala Ardeleană reprezintă cu siguranță unul dintre momentele semnificative ale istoriei românilor, cu consecințe profunde și de durată asupra dezvoltării istorice și spirituale ulterioare. A impus o nouă viziune asupra istoriei, asupra culturii și cuvântului scris, conferind cărții un rol dintre cele mai importante; astfel, cartea nu mai este percepută ca un obiect cu o valoare pur materială, ci primează importanța sa spirituală, fiind considerată în epocă drept metoda cea mai eficace de instruire și educație datorită caracterului său de intimitate, de contact imediat și repetabil.¹

Importanța cărții, precum și primele definiții ale sale sunt oferite de reprezentanții Școlii Ardelene la cumpăna secolelor XVIII - XIX; astfel, în opinia lui Samuil Micu, intelectualii, cărturarii români au nevoie de „cartea care să li lumineze mintea și să înțeleagă și ei ce e bun și priincios”, în vreme ce Petru Maior cere „cărți ... pentru luminarea a tot neamul românesc.”²

Cartea devine prin urmare un obiect esențial de preocupare, un mod prolific de ridicare a neamului. O adevărată apologie a cărții face în acest sens și Constantin Diaconovici-Loga: „spre luminarea neamului sunt de lipsă ... cărți: acestea trebuie tipărite, care cu cheltuială se face. Acum cine să dea cheltuială? Zic: toți dimpreună să dăm că toți laolaltă facem un neam; apoi vedem că neamului e de lipsă lumina; așa toți din puterile sale să dea

¹ A. Marino, *Iluminismul românesc: idei despre carte, editură, lectură*, în *Limbă și literatură*, nr. 4, 1977, p. 419.

² *Ibidem*, p. 420.

daruri, ca să ajute neamul, toți acum să se apuce de lucru, că au sosit primăvara luminii neamului românesc; aicea: unii să aducă ajutoari cu învățături, alții cu sfătuirea, alții cu ajutorințele cheltuielilor, toți dintre ale sale puteri să aducă jertfe pe altarul neamului.”³

În mod firesc, pe această linie „a jertfirii pe altarul neamului” se înscriu preocupările celor mai de seamă cărturari români ai timpului, cei care prin întreaga lor activitate de istorici, scriitori, traducători, dascăli, cenzeni ai cărților românești au dat numele unei epoci, la care se raportează, în fapt, întreaga noastră istorie. Cu o vastă cultură dobândită în ambianța mediilor universitare de la Roma și Viena și în urma contactelor cu intelectualitatea occidentală, corifeii români au reușit să facă trecerea spre scrisul istoric modern și să proiecteze imaginea istoriei românești în cadrul mai larg al istoriei europene.⁴ Prin intermediul lor, vor pătrunde în cultura română ideile fundamentale ale iluminismului european, care vor constitui fundamentul modernizării societății românești.

Lucrarea de față nu-și propune o evaluare din punct de vedere istoric sau filologic a lucrărilor Școlii Ardelene aflate în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș; nu va pune în discuție valoarea intrinsecă a textelor, care reprezintă de altfel obiectul cercetării a numeroase studii și lucrări, elaborate de istorici, cercetători și lingviști de prestigiu din țară și străinătate; nu va pune sub semnul întrebării veridicitatea sau consistența argumentelor prezentate sau importanța învățăturilor religioase și morale pentru ridicarea spirituală a omului de rând. Lucrarea își propune doar o trecere în revistă a lucrărilor „triadei ardelene” - Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, aflate în Biblioteca Județeană Mureș, cu prezentarea particularităților de exemplar.

De ce doar triada Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior? De ce nu și I. Budai Deleanu sau Molnar Piuariu? Pentru că cei trei cărturari

³ *Ibidem*, p. 421, apud C. Diaconovici-Loga, *Chiemare la tipărirea cărților românești*, Buda, 1821, p. 8.

⁴ P. Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 82.

reprezintă, de departe, o epocă distinctă în devenirea noastră națională. Conduși de frumosul crez iluminist, exprimat de Micu, că „*prin învățatură se câștigă înțelepciune și prin înțelepciune se dobândește fericirea*,”⁵ cei trei cărturari s-au implicat fără rezerve în lupta pentru emanciparea națională a românilor transilvăneni. După cum observa și Blaga, corifeii Școlii Ardelene s-au simțit „*chemați să împlinescă năvalnic ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pârghia ca să se înalțe la nivelul de lumină al secolului un masiv de munți cufundat în tenebre. O lume întreagă a spiritului trebuia clădită la repezeală, ca să răscumpere istoria pierdută*.”⁶

Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior nu au fost legați doar în planul intelectual al luptei naționale; nu au fost legați doar prin faptul că au reușit să demonstreze, cu argumente științifice, latinitatea limbii și a poporului, vechimea și permanența românească pe aceste teritorii, continuând astfel demersul cantemirian; nu sunt legați doar prin crezul comun al necesității ridicării nivelului de cultură al românilor, ca fundament al emancipării politice. Dincolo de toate acestea, ei sunt legați prin asemănările din planul vieții personale, mult prea numeroase pentru a fi trecute cu vederea: studiile de la Blaj, bursa în străinătate, revenirea la Blaj și încercările de revigorare a învățământului românesc, conflictul cu episcopul Ion Bob și încercarea de a părăsi ordinul monahal, legăturile strânse din anii de studiu, cu Maior ca discipol al mai vârstnicului Micu,⁷ frumoasa prietenie și colaborare dintre Șincai și Micu la tipografia de la Buda, precum și continuitatea asigurată de Maior și multe altele.

⁵ Idem, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 105.

⁶ L. Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de G. Ivașcu, București, Editura Științifică, 1966, p. 129.

⁷ I. Nistor, *Petru Maior - cuget și acțiune*, în *Vatra*, an IV, nr. 7, 20 iulie 1974, p. 14.

Ținând seama de toate aceste aspecte, am considerat oportun să rezumăm această lucrare doar la prezentarea operelor semnate de cei trei cărturari, prezentare care va respecta ordinea cronologică a publicării.

În colecțiile Bibliotecii Județene Mureș există două exemplare din prima gramatică românească, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Inițiativa unei astfel de lucrări i-a aparținut lui Samuil Micu, datorită eforturilor cărui s-a reușit publicarea primei ediții la Viena, în 1780, într-un moment în care el revine în capitala imperială, după ce a oscilat timp de mai mulți ani între Viena și Blaj.⁸ Redactată după modele din epocă și având la bază sugestiile gramaticii lui Georgius Nagy, *Elementa...* reflectă orientarea spre studiul limbilor naționale și se înscrie în mișcarea gramatică a Școlii Ardelene, chemată să consolideze ideea originii latine a limbii și poporului român.⁹ Scopul său declarat - după cum afirmă Gheorghe Șincai, semnatarul prefeței - este acela de „*a servi utilității publice și să împlinim dorințele alumnilor români din Colegiul grecesc de la Sf. Barbara, cari, precum sunt foarte amatori de erudiție, nu numai de mult au cerut de la noi să edităm acest opuscul, ci în multe ne-au și ajutat.*”¹⁰ Totodată, este o lucrare utilă celor care ar putea avea legături comerciale cu românii sau celor care călătoresc în zonele locuite de aceștia.¹¹

Cele două exemplare din bibliotecă sunt din ediții diferite: Viena, 1780 și Buda, 1805, dar sunt menționate în documentele interne ca făcând parte din același stoc de cărți. Sunt înregistrate în anul 1980, însă alte date mai complete referitoare la proveniența lor nu au mai fost semnalate. Se menționează însă prețul plătit pentru achiziționarea acestei valoroase lucrări: 600 de lei pentru exemplarul de la Viena și 100 de lei pentru cel de la Buda.

⁸ P. Teodor, *Sub semnul luminilor ...*, p. 91.

⁹ *Ibidem*, p. 157. Vezi în acest sens și S. Micu, G. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de M. Zdrengea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

¹⁰ P. Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 105.

¹¹ G. Ploșteanu, *Gheorghe Șincai, 225 de ani de la naștere*, în *Vatra*, an 9, nr. 2, 20 februarie 1979, p. 9.

Exemplarul din prima ediție - cu titlul complet *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae. Composita ab Samuele Klein de Szad, Ord. S. Basilii M. In Collegio graeci ritus catholicorum Vindobonensi ad S. Barbaram ephemerio: locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai ejusdem ordinis, AA. LL. Phil. Et SS. Th. D. Vindobonae, Typ. Josephi Nob. de Kurzböck, M DCC LXXX*¹² are nr. de inventar 54.323 și este destul de redusă ca dimensiuni: 17,7 X 11 cm; este scrisă pe 30 de rânduri, iar oglinda paginii măsoară 14,5 X 7,5 cm /8/ + 100 pagini. Textul este scris doar cu culoare neagră și s-au folosit puține ornamente tipografice. Legătura din carton s-a păstrat destul de bine, fiind compromisă doar puțin la piciorul cărții.

Pe paginile sale, *Elementa...* păstrează urmele a doi posesori, dar ștampila de la pagina 15 nu mai este lizibilă. Pe pagina de titlu însă apar foarte clar inițialele *J. G.*, iar mai jos chiar numele detaliat *Jakab Gergely*. Tot pe pagina de titlu mai apare și ștampila cu legenda *Biblioteca Municipală Târgu-Mureș*, ceea ce pune sub semnul întrebării anul intrării acestei lucrări în fondul bibliotecii, în condițiile în care această titlatură a fost valabilă în intervalul 1968-1974.¹³

Cel de-al doilea exemplar - *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de Eadem, AA. LL. Philosophiae, et SS. Theologiae doctorem, scholarum nationalium valachicarum in Magno Transylvaniae Principatu primum, atque emeritum directorem, nunc penes regiam Universitatis Pestanae typographiam typi correctorem. Budae typis regiae Universitatis Pestanae, 1805*¹⁴ - are numărul de

¹² I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, vol. II, București, Edițiunea Academiei Române, 1910, nr. 430, p. 251-253. În continuare *BRV*, II.

¹³ Pentru un scurt istoric al bibliotecii, vezi D. Poptămaș, *Biblioteca Județeană Mureș la 90 de ani*, în *Libraria. Studii și Cercetări de bibliologie*, vol. 2, 2003, p. 5-25.

¹⁴ *BRV*, II, nr. 687, p. 464-466.

inventar 54.346 și păstrează în mare parte structura, forma și conținutul primei ediții. Coperta este din carton învelit în piele; încă se mai observă chenarul ornamental de pe copertă, precum și 5 nervuri mici, gravate pe cotor; paginația este de /8/ + 10-100 pagini.

Și în cazul acestei cărți există unele semne de întrebare legate de anul intrării în fondul bibliotecii. Aceasta în condițiile în care ștampila cu legenda *Biblioteca Centrală Regională Mureș* apare de două ori: pe verso paginii de gardă și la sfârșitul textului, ori această titulatură a fost folosită în intervalul 1951-1968, ceea ce contravine anului 1980, care a fost menționat în documentele interne.

Un alt semn de proprietate este semnătura care apare pe forzaț față: *Bustya Endre. 1945*. Deși nu există nici o mențiune în acest sens, se poate conchide că *Elementa...* a intrat în colecțiile bibliotecii prin intermediul acestui filolog, cercetător pasionat al literaturii maghiare, care în intervalul 1958-1960 a lucrat ca bibliotecar la Biblioteca Documentară Bolyai. Cum perioada activității sale corespunde cu titulatura de pe ștampilă, considerăm ca posibilă intrarea acestei lucrări în colecțiile bibliotecii într-o perioadă de timp, anterioară anului 1980.

Cu siguranță, un loc aparte în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș îl ocupă cele două exemplare din *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți. Acum de preotul Samoil Klain de Sád făcute. Cu bunăvoința celor Maimari. Tipăritusau în Blaj cu tipariul seminariului 1784*.¹⁵ Este o lucrare care se adresează preoților, dar care corespunde și nivelului de cultură al maselor, fiind vizibil efortul autorului de a conferi textului o cât mai mare claritate, evitând „*măiestria ritoricească*;¹⁶ cuprinde predici rostite cu prilejul unor înmormântări și se „*încadrează ca gen unei tradiții românești ortodoxe și în aceeași vreme unor modele din Reforma catolică....*”¹⁷

¹⁵ *BRV*, II, nr. 472, p. 287-288.

¹⁶ *Istoria literaturii române*. Vol. 2, coordonat de A. Dima, I. C. Chițimia, P. Cornea, E. Todoran, București, Editura Academiei R. S. R., 1968, p. 42.

¹⁷ P. Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 176.

Cele două exemplare aflate la Biblioteca Județeană sunt identice ca ediție, diferențele constând în starea fizică a acestora, precum și în însemnările manuscrise încă vizibile. Cărțile sunt ușor de manevrat, formatul fiind de 21,5 X 17,5 cm, iar oglinda paginii are dimensiunile 17 X 12,5 cm. Textul este scris doar cu negru, pe 27 R, însă este destul de îmbogățit, având ornamente tipografice și viniete la fiecare început de capitol; în plus, caracterele chirilice folosite la paginație sunt încadrate între mici ornamente florale, de culoare neagră.

Ambele exemplare sunt destul de deteriorate, având copertile parțial distruse, legătura compromisă, paginile și extremitățile „dantelate.” Din fericire însă, textul este integral în ambele variante, fiind păstrate toate cele 144 pagini.

Exemplarul cu nr. de inventar 529.460 a fost înregistrat în documentele bibliotecii la data de 4 martie 1980 și provine de la un anticariat din Târgu-Mureș. A fost achiziționat contra sumei de 375 lei la data de 18 noiembrie 1979, alături de alte lucrări de o valoare deosebită: un *Octoib* de la Blaj din 1792; un *Liturghier* de la Sibiu, 1814, și altul de la Blaj, din 1775; un *Catavasier* în manuscris; un *Penticostar* de la Iași, 1753 și un *Antologhion* de la București din 1736.¹⁸

Sunt puține însemnări manuscrise pe acest exemplar. Cea mai importantă, ca mărime, este cea de pe forzaț-față - 7 rânduri scrise cu cerneală - dar care au rămas încă necunoscute; sunt foarte vizibile, la prima vedere, câteva cifre, precum și unele cuvinte disparate, însă textul integral este departe de a fi descifrat și înțeles. Situația este aproape identică în ceea ce privește textul de 3 rânduri scris chiar deasupra titlului; nu este în întregime descifrabil, dar pare să fie o dovadă a oferirii acestei cărți unui apropiat al deținătorului.

¹⁸ Stocul achiziționat în noiembrie 1979 este unul destul de mare, fiind format din 142 de volume, în valoare totală de 7.948,50 lei. Conform clasificării pe domenii, 36 aparțineau științelor social-politice, 24 literaturii, iar 82 au fost incluse în categoria altor materii. După limba de publicație, 95 erau în limba română, 4 în germană, 43 în alte limbi.

Există și alte însemnări, e adevărat foarte reduse ca număr de cuvinte, însă importante prin concluziile care le îngăduie; astfel, la pagina 78, cititorul și-a notat impresiile de lectură, scriind cu creionul „*f. frumoasă*”, iar la pagina 112, pe marginea textului, în lateral, a fost scris cu cerneală textul „*pentru Va(o)ciu* (sau Daciu / Dociu) *rosonfi*”. De asemenea, trebuie menționată la pagina 59 ștampila cu legenda „*ARANYOSGYEREGI FELEKEZETI ISKOLA. GORKAT.*” Dacă luăm în calcul posibilitatea ca Aranyosgyeregi să fie de fapt denumirea maghiară a orașului Câmpia Turzii, devine evident că această carte a aparținut școlii confesionale din localitate și aceasta este, în fond singura însemnare clară de proprietate.

Cel de-al doilea exemplar, cu nr. de inventar 704.998, este înregistrat în documentele interne la data de 9 septembrie 1987 și face parte dintr-o donație foarte valoroasă oferită bibliotecii de Dan Culcer,¹⁹ om de litere apropiat de tot ce înseamnă cultură și valoare spirituală.²⁰ Starea generală a cărții este din nefericire destul de deteriorată, dar textul este integral și poate fi ușor citit.

Acest exemplar este destul de bogat în însemnări manuscrise, însă nu toate au fost descifrate până în acest moment. Ambele forzațuri sunt acoperite în întregime cu diverse tipuri de scriere, de diferite culori și mărimi. Sunt scrise în egală măsură fraze, dar și cuvinte disparate, care îngreunează descifrarea, neputând fi interpretate în context. Reține însă atenția din primul moment însemnarea de pe pagina de titlu „*Donată M. On. D. Dr. Elie Dăian protopop gr. cat în Cluj. Șoimuș la 29 IV 907. Ioan Baci,*” o mărturie clară a importanței acordată acestei lucrări în lumea ecleziastică. De altfel, Elie Dăianu (1868 - 1956) își va lega pentru totdeauna numele de

¹⁹ Dintre lucrările donate de Dan Culcer în 1987, mai putem aminti: T. Cipariu, *Elemente de poetică*, Blaj, 1860; *Vecchiul Testament*, Sibiu, 1833; Seneca, *Orationes*, tipăritură din secolul al XVII-lea etc.

²⁰ A. Cosma, *Scriitori români mureșeni*, Târgu-Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2000, p. 44-45.

cărturarii Școlii Ardelene, datorită faptului că în anul 1906 va reedita la Cluj atât **Propovedaniile...**, cât și **Predicile...** lui Maior.²¹

Însemnările sunt destul de frecvente și pe paginile cărții; o astfel de însemnare manuscrisă se întinde pe mai multe foi, între paginile 17-43 și este scrisă numai pe foaia din partea dreaptă.

Nu trebuie să trecem cu vederea faptul că, între paginile acestei lucrări, au fost găsite 4 foi, două scrise integral cu mâna și care reproduc pagina de titlu și introducerea „Cătră cetitoriu,” semnată de Samuil Micu. Nu se poate spune cine este autorul transcrierii, deși se observă foarte clar că este un tip vechi de scriere, pe o hârtie îngălbenită. Pe ultima pagină, o altă mână a scris, cu culoare albastră, următorul text: „*Anul necunoscut - lipsind începutul și sfârșitul cărții. Ceaslov vechi din Micești (Micuș) (Turda) dela Mo(raru?) Nic. care mi-a plantat brazi dar nu sau prins.*”

Un moment de turnură în evoluția spirituală a poporului român îl reprezintă tipărirea în anul 1795 a faimoasei **Biblie de la Blaj**, rod al îndelungatelor eforturi depuse de Samuil Micu, cel care, socotind că **Biblia** de la București din 1688 nu mai corespunde din punct de vedere al conținutului, a reluat traducerea textului grecesc a **Septuagintei**, oferind românilor o **Scriptură** mai clară, mai completă și mai aproape de original.²² La Biblioteca Județeană Mureș se păstrează un exemplar din această ediție, achiziționat pentru suma de 750 de lei de la un anticariat din Târgu-Mureș, la data de 18 decembrie 1974. Este o lucrare de dimensiuni foarte mari - 36,5 X 24 cm; oglinda paginii este de 32 X 18 cm; 64 rânduri și un total de 1138 pagini²³ - și acest fapt a contribuit cu siguranță la deteriorarea fizică destul de avansată, mânuirea cărții fiind dificilă. Legătura s-a compromis total în timp, nu s-a păstrat nici o copertă; pagina de titlu este parțial distrusă, iar ultimele pagini lipsesc, cele păstrate fiind într-o stare destul de avansată de eroziune.

²¹ M. Păcurariu, **Dicționarul teologilor români**, București, Univers Enciclopedic, 1996, p. 144.

²² N. Iorga, **Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688 - 1821)**, vol. 2, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 333.

²³ /12/ + 894 - 232 + /16/ pagini separate, destul de deteriorate.

Cu siguranță, *Biblia adecă dumnezeiasca scriptură a legii vechi și a ceii noao. Toate care sau talmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești. Acum întâiu sau tipărit românește supt stăpânirea prea înălțatului împărat a românilor. Franțisc al doilea craiului apostolicesc mare prințip al Ardealului. Și cealea lalte: cu blagosloveniia Mării sale prea luminatului și prea sfințitului Domnului Domn. Ioanni Bob // vlădicul Făgărașului. În Blaj, la Mitropolie. Anul de la nașterea lui Hristos 1795 //*²⁴ (număr de inventar 410.165) impresionează nu numai prin valoarea sa spirituală deosebită, ci și prin aspectul grafic foarte îngrijit; pagina de titlu a fost tipărită în două culori - roșu și negru; textul este scris pe două coloane, dar în cazul unor explicații suplimentare, precum cuvântul „Către Cetitoriu” este scris într-un singur bloc. Pentru a conferi mai multă prestanță textului, fiecare început de capitol este marcat printr-o vinietă.

Nu se poate reface drumul urmat, în timp, de această lucrare de excepție. Pe paginile sale destul de deteriorate s-au păstrat însă numele unora dintre cei care au beneficiat de învățăturile transmise. Astfel, numele *Iosif / Iosip* - scris de aceeași mână - apare de 5 ori pe trei pagini diferite (36, 40, 46). Tot de 5 ori este scris și numele *Jacob Buneanu* (p. 489; 501; 511; 533; 31); la pagina 31, pe textul evanghelistului Marcu, se mai adaugă după numele *Jacob Buneanu* și mențiunea *aluiosifu*, ceea ce sugerează o posibilă legătură de rudenie cu semnatarul anterior, *Iosif / Iosip*. La aceeași pagină mai apare și numele *Olteanu Avramu*, o singură dată însă. Totodată sunt menționate și alte nume: *Pintikan Layos*, care face unele aprecieri referitoare la regimul alimentar impus de biserică, „*legea jidovilor ce să minice de dulce și postire, eu Pintikan Layos*,” la pagina 171. La pagina 315, *Ștefan Popa* s-a semnat de două ori cu creionul; la pagina 500 s-a semnat *D... Oltym*, iar la pagina 23 a ținut să-și scrie numele *Vidican Danila*.

Devine astfel destul de clar faptul că acest exemplar al *Bibliei de la Blaj* a avut cel puțin 6 posesori de drept, care au ținut să-și lege pentru

²⁴ *BRV*, II, nr. 595, p. 380-382.

totdeauna numele de această carte. Pe lângă semnăturile lor, mai apare și mențiunea *R Regimentului* de la pagina 185 din *Evangheli*, precum și alte însemnări, făcute de diverse persoane, referitoare la un verset, o explicație sau un eveniment prezentat în text: „*bolnăvirea lui ezechil*,” pagina 342; „*Sabatul*,” pagina 71; „*și saul și Samoil*,” pagina 266 etc.

Cu siguranță, una dintre lucrările de referință păstrate la Biblioteca Județeană Mureș, nu atât prin vechimea ei, cât prin importanța textului în sine pentru istoria românilor, este *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I. C. E. Civis Transsilvani. Claudiopoli, Sumptibus et Typis Martini Hochmeister, Caes. Reg. Dicast. Tipographi et pr. Bibliopolae. MDCCXCI.*²⁵ - Cluj, 1791. Considerat a fi cel mai important document revendicativ al românilor din Transilvania, care însumează toate cererile înaintate autorităților imperiale în veacul al XVIII-lea, *Supplex*-ul are la bază ideile formulate la mijlocul secolului de către episcopul Inochentie Micu Klein, reluate ulterior de fruntașii intelectualității românești din Ardeal - Samuil Micu, Ioan Piuariu-Molnar, Iosif Meheși, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Ignatie Darabant etc. - și transformat într-un veritabil instrument ideologic în lupta pentru emancipare națională. Totodată, marchează începutul unei polemici destul de îndelungate, care implică intelectualitatea românească și care va lua proporții pe măsura publicării scrierilor istorice ale românilor.²⁶

Exemplarul aflat în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș²⁷ are nr. de inventar 54.337 și a fost achiziționat în anul 1982 pentru suma de 300 de lei, dar în documentele interne nu se precizează sursa de proveniență. Este

²⁵ *BRV*, II, nr. 548, p. 343-344.

²⁶ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 94 - 111; vezi și S. Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, în *Vatra*, an 20, nr. 5, mai, 1990, p. 25-26.

²⁷ Informații despre acest exemplar vezi în D. Poptâmaș, *Philobiblon mureșean - o viață printre oameni și cărți*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, 2003, p. 72 - 73.

destul de redus ca dimensiuni: 59 p. + 12 p. manuscris; 21 X 17 cm; 32 R, iar oglinda paginii este de 16 X 12,7 cm. În ceea ce privește aspectul grafic, se poate spune că este destul de simplu, în condițiile în care s-a folosit doar cerneală de culoare neagră, iar ornamentele tipografice lipsesc. Legătura s-a păstrat până azi și este doar din carton.

Ceea ce diferențiază acest exemplar de celelalte păstrate până azi este adăugarea unui număr de 12 pagini scrise cu mâna, în limba maghiară, numerotate de la 61 la 72 și legate în continuarea textului propriu-zis. După cum reiese din fraza introductivă, explicativă de altfel, este vorba de transcrierea în limba maghiară a unei petiții înaintate autorităților imperiale de către intelectualitatea românească la 18 martie 1850, în numele cărora semnează „*cei mai loiali supuși, deputații națiunii române, Timotheus Cipariu.*” Textul pare să fi fost conceput la Bécs, adică Viena, la 11 martie 1850 și este adresat direct împăratului de la Viena. În plus, în continuarea textului petiției este redat și răspunsul împăratului, care oferă asigurări că cerințele românilor vor fi îndeplinite.

Fiecare pagină din cele 12 scrise cu mâna este încadrată într-un chenar, trasat ușor cu liniarul; în plus, chenarul este deja trasat pe încă 4 pagini, care însă nu au mai fost completate, textul în sine având un final logic și un înțeles clar.

În ceea ce privește drumul parcurs de acest exemplar din *Supplex*, trebuie semnalate două însemne de proprietate, și anume ștampila „Unitarius gymnázium könyvtára Székely - Kereztúron”, ceea ce dovedește apartenența sa la fondul bibliotecii Gimnaziului Unitarian din Cristurul Secuiesc; cea de a doua este semnătura *Mike*, ce apare pe pagina de titlu și care aparține, susține D. Poptămaș, juristului ardelean Mike Sándor (1795 - 1867).

Petru Maior este prezent în Biblioteca Județeană Mureș cu mai multe lucrări, de învățătură moral - religioasă și de istorie, care pun în evidență preocuparea sa de a oferi omului de rând, și nu numai, fundamentele cunoașterii, ca bază a evoluției spirituale. Cu excepția *Istoriei...* din 1834,

toate lucrările care vor fi prezentate au fost publicate în timpul cenzoratului maioreșcian la tipografia de la Buda.²⁸

Se păstrează în fondurile bibliotecii două exemplare identice din *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți. Culease de Petru Maior de Dicio Sent-Mărtin. Paroh Sas - Reghinului, și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la crăescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăesc cărților revizor. La Buda în crăiasca tipografie a Universității Ungurești. În anul 1809*,²⁹ o lucrare de o importanță deosebită, prin care Maior își dorește să aducă unele completări și chiar să înlocuiască lucrarea lui Samuil Micu ce poartă același titlu și a fost deja prezentată mai sus.³⁰ În același an 1809, Petru Maior reușește să tipărească la Buda și *Didahii adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți culease de Petru Maior de Dicio Sămărtin. Paroh Sas - Reghinului, și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la înălțatul crăescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăesc cărților revizor. La Buda în crăiasca tipografie a Universității Ungurești. În anul 1809*.³¹ Ambele lucrări, cu conținut profund religios, își dovedesc utilitatea și aplicabilitatea în planul general de interes, întrucât încearcă să răspundă și să completeze, de fapt, un vid de informație existent în epocă, cu privire la bunele maniere, la instruire, la viața religioasă.³² Urmează, doi ani mai târziu, în 1810-1811, cea de a treia lucrare, *Predici...*,

²⁸ Pentru o imagine de ansamblu asupra activității și operei lui Petru Maior, de văzut L. Stanciu, *Biografia unei atitudini. Petru Maior (1760 - 1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003.

²⁹ I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, vol. III, București, Edițiunea Academiei Române, 1912, nr. 765, p. 6-10. În continuare *BRV*, III.

³⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 202.

³¹ *BRV*, III, nr. 766, p. 10-12. Paginația: /6/ p. + 137 p.

³² C. Muntean, *Cărți vechi românești tipărite la Buda, existente în Fondul Teleki-Bolyai al Bibliotecii Județene Mureș, în Marisia. Studii și materiale*, XII - XIV, 1983 - 1984, p. 464.

tot o culegere de sfaturi morale care conturează limpede intenția autorului de a scrie și oferi cărți folositoare clerului și poporului român.

Cele două exemplare din *Propovedanii...* existente în fondul bibliotecii sunt completate, de fapt, de *Didahii...*, ultimele fiind legate de acestea sub formă de coligat, cu pagină de titlu și paginație separată. Ambele exemplare sunt destul de deteriorate, unul având chiar lipsuri deloc neglijabile; sunt destul de ușor de manevrat, având dimensiuni reduse: 23,5 X 19 cm; textul este scris pe 31 de rânduri, iar oglinda paginii este de 19 X 14 cm.

Exemplarul cu numărul de inventar 359.132 a fost achiziționat de Biblioteca Județeană Mureș de la un anticariat din București la 13 august 1971 pentru suma de 500 de lei.³³ Starea sa fizică este puțin mai bună, comparativ cu cel de-al doilea exemplar; legătura este din lemn, îmbrăcat în piele maro și se observă încă urmele de încuietori: plăcuțe de metal pe coperta I și urme de panglici de piele pe coperta IV. S-a păstrat destul de bine și ornamentul de pe copertă: chenar cu colțuri, iar în mijloc mai este vizibilă scena răstignirii, încadrată de doi sfinți. În ceea ce privește lipsurile, textul *Propovedaniilor...* s-a păstrat integral, însumând /10/ p. + 304 pagini; în schimb, *Didahiile...* nu sunt complete: finalul lipsește, iar ultimele pagini păstrate sunt destul de tare compromise.

Orice însemne de proprietate sau însemnări manuscrise lipsesc. De menționat doar păstrarea între paginile lucrării a unui document, o decizie emisă de Judecătoria de ocol Miercurea, secția c.f., la 25 mai 1929 pe numele lui Ilie Fleșeriu din comuna Miercurea, a cărui semnătură și apare pe document. Este însă destul de dificil de stabilit o legătură între acest document și proprietatea asupra cărții.

Cel de-al doilea exemplar, cu numărul de inventar 775.308 a fost achiziționat la 27 decembrie 1993 de la un anticariat din Târgu-Mureș,

³³ Au fost cumpărate atunci 97 de volume, din care 60 ziare și reviste; valoarea totală a stocului a fost de 3172 lei.

împreună cu alte nouă lucrări de o deosebită importanță³⁴ pentru suma de 18.000 de lei. Este un exemplar foarte deteriorat, având lipsă atât primele pagini din *Propovedanii...*, care încep abia cu pagina 23 și însumează doar 240 de pagini, cât și ultimele 24 de pagini din *Didabii...*: /10/ p. + 113 p.

În ceea ce privește posibili deținători ai acestei lucrări, avem o singură însemnare nominală: numele *Prekup*, scris cu creionul la pagina 140, numerotare făcută după numărul de pagini existente. O altă „mână” a mai făcut o însemnare la pagina 126: „*Patimile și necazurile din lumea aceasta nu se vor asemăna câte zile acela care va da Domnul Dumnezeu celor ce vor da cu blândeție*” - *Propovedania* nr. 21, pagina 2. Textul nu este semnat și nu este o transcriere cu caractere latine a unui fragment din text, cel puțin nu de la pagina respectivă; este probabil concluzia la care ajunge cititorul în urma lecturii.

S-au mai păstrat între paginile acestei lucrări încă două documente, deși este greu de stabilit legătura cu cartea în sine. Primul este o fotografie de dimensiuni reduse, realizată la Praid la 20 mai 1970, înfățișând două tinere - Gátore Térésa și Gátore Eva; al doilea este un fragment dintr-un text religios, altul decât lucrarea în discuție, și pe spațiul rămas liber sub text a fost scris cu creionul un „*Protocol! Despre aceia cum că în 19 II 1925 am primit de la [...] Niculaus Izrail 10.011 lei pentru 147 ferdere porumb. Prin aceasta adevăresc și achitez [...]*” Din nefericire, foaia a fost tăiată și semnătura nu mai este vizibilă.

Tot o lucrare folositoare clerului este și *Predice sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului culease de Petru Maior de Dicio Sen-Mărtin, paroh Sas-Reghinului, și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la înălțatul crăescul Locumtenențiale Consilium al Ungariei crăesc cărților revizor. În Buda la Crăiasca Tipografie a Universității*

³⁴ *Evanghelie*, București, 1750; *Triod*, Blaj, 1800; *Liturgbier*, București, 1728; *Psaltire*, București, 1743; *Catavasier*, Blaj, 1824; *Triod*, București, 1726; *Noul Testament*, Sibiu, 1867; *Ceaslov*, București, 1777, în valoare totală de 810.000 lei.

Ungurești din Pesta. 1810,³⁵ o lucrare tipărită la Buda în anii 1810-1811, pe care autorul a preferat să o împartă în trei broșuri de dimensiuni reduse, convins fiind că „*mai lesne se poate purta în mâini, și în casă și afară în grădină, sau în orice alt loc, unde de multe ori sunt strâmtorați (preoții) pentru sunetul pruncilor, a eși când vreau să învețe.*”³⁶

Din nefericire, la Biblioteca Județeană Mureș se păstrează doar *Cartea I carea cuprinde predicile dela duminica vameșului până la duminica tuturor sfinților*. Volumul are numărul de inventar 697.616, a fost achiziționat de la anticariatul din Târgu-Mureș, pentru suma de 875 de lei, la 23 decembrie 1986 și a fost înregistrat în documentele de bibliotecă la 24 ianuarie anul următor. Este un exemplar complet, având /6/ p. + 237 p, deși foarte deteriorat, în pofida faptului că a fost restaurat înainte de intrarea sa în bibliotecă; de altfel, această restaurare ridică unele semne de întrebare, în condițiile în care atât forzațul, cât și paginile de gardă au fost refăcute și înlocuite cu alte foi, dintr-o hârtie mai groasă, scrise în întregime cu caractere chirilice, în două culori - maroniu și roșu, dar nu este un text scris în limba română. Pe lângă textul imprimat s-au păstrat pe aceste foi și numeroase însemnări, care diferă prin dimensiune, stil, culoare și toate sunt scrise cu caractere chirilice. Multe dintre ele fac trimiteri la diferite predici rostite în cadrul slujbelor de duminică, sau slujbe „... *care se spune la morți*” sau chiar unele îndemnuri „*Să laude pre Domnul...*” Pe forzațul din spate se observă un text mai consistent, scris la 1831 și semnat de *Papp Péter* și *Radnotffai Dejak*. De menționat și faptul că s-au mai păstrat între paginile acestei lucrări nu mai puțin de 24 de pagini în manuscris, una completată doar pe jumătate, cu mai multe tipuri de scriere. Textul nu a fost încă descifrat, dar după aspectul hârtiei și caracteristicile scrisului datează cu siguranță dintr-o perioadă mai apropiată de momentul tipăririi decât de zilele noastre.

În ceea ce privește aspectul grafic al acestei lucrări, trebuie menționat faptul că textul este scris doar cu negru și fiecare pagină are un antet cu denumirea predicii respective. Ornamente puțin mai elaborate apar doar la

³⁵ *BRV*, III, nr. 779, p. 22-25.

³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 202.

începutul „Cuvântului înainte” și la începutul primei predici; în restul lucrării, apare doar un ornament simplu, având la bază o linie șerpuită.

La Biblioteca Județeană Mureș se păstrează nu mai puțin de 3 exemplare din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Senmartin, protopop, și la înălțatul crăescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăesc cărților revizor. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Pesta. 1812*,³⁷ lucrare de căpătâi a generației pașoptiste, elaborată cu multă migală și spirit de responsabilitate de către cenzorul, pe atunci, al tipografiei de la Buda, Petru Maior.³⁸ Lucrând într-un „ritm infernal”,³⁹ Maior a reușit să culeagă informații și să le prelucreze într-un timp foarte scurt, dar într-o manieră care nu lasă deloc impresia unor „opere pripite.”⁴⁰ Dimpotrivă, condus de credința că misiunea istoricului este asemănătoare unei „deregătorii a adevărului” și cultivând motto-ul „Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul”⁴¹, Petru Maior face apel la acele idei fundamentale care au stat la baza tuturor scrierilor istorice ale iluminismului: romanitatea poporului român, unitatea de origine și continuitatea la nordul Dunării. Este prin urmare „o lucrare polemică, îndreptată împotriva celor care se străduiau - cu argumente așa-zis științifice - să convingă opinia publică de apariția «întâmplătoare» și, oricum, «târzie» a românilor pe aceste locuri.”⁴² Maior devine, prin lucrarea sa, considerată drept „replică științifică, ce acuză

³⁷ *BRV*, III, nr. 809, p. 57-61.

³⁸ În Biblioteca Județeană Mureș există și un al patrulea exemplar din ediția din 1812 și face parte din Fondul Teleki-Bolyai; vezi în acest sens C. Muntean, *op. cit.*, p. 464.

³⁹ G. Gorun, *Două scrisori inedite ale lui Petru Maior către episcopul Samuil Vulcan*, www.bru.ro

⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 202.

⁴¹ *Despre vechimea și continuitatea românilor. Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior*, București, Editura Militară, 1989, p. XXXV.

⁴² *Ibidem*, p. XLI.

*denaturarea istoriei românilor*⁴³ purtătorul de cuvânt al cărturarilor români și totodată susținătorul polemicii cu istoricii străini contemporani.

Două din cele trei exemplare păstrate în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș sunt publicate la Buda în anul 1812 când Petru Maior se afla deja la tipografia budensă în calitate de cenzor. Sunt ediții identice, având dimensiunile 22,5 X 17,5 cm; 30 R; oglinda paginii are dimensiunile 17,5 X 14 cm. În ceea ce privește aspectul grafic, textul este scris doar cu negru și au fost folosite puține ornamente tipografice.

Diferențele sunt date de particularitățile de exemplar. Astfel, exemplarul cu nr. de inventar 604.709 apare înregistrat în evidența bibliotecii la nr. 72 / 15 septembrie 1984 și provine dintr-o donație extrem de importantă pentru noi. Este vorba de un număr de 848 de titluri oferite Bibliotecii Județene Mureș de către Petronela Chinezu, soția lui Ion Chinezu, fondatorul *Gândului românesc*, revistă de cultură și literatură, cea mai importantă publicație de acest fel din Transilvania interbelică.⁴⁴ Exemplarul a fost restaurat, având acum copertă de carton, iar pe cotorul din piele au rămas vizibile 3 nervuri, destul de proeminente. Lipsește doar ultima foaie (f. 347-348), în timp ce paginile 343-346 au fost în întregime acoperite cu o folie destul de groasă, dar transparentă, astfel încât se poate observa ușor degradarea paginilor înainte de momentul restaurării.

Drumul parcurs de acest exemplar pare a fi destul de ușor de reconstituit, datorită însemnelor de proprietate de pe diferite pagini. Astfel, pe pagina de titlu apar trei tipuri de scriere, două fiind destul de greu de citit și completat: este vorba de două semnături scurte - *Ioane* / J sau D / și / *Bob* / sau / *Lob* /. Cea de a treia este însă foarte clară - *Inscriptus Cathalogo Librorum Jacobi Logoșan Tertii anni SS. Th(eolo)giae Auditoris*

⁴³ M. Protase, *Petru Maior*, București, Editura Minerva, 1973, p. 173 - 201; vezi în acest sens și D. Ghișe, P. Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 179 - 212.

⁴⁴ A se vedea în acest sens M. Avram, *Ion Chinezu și Gândul său românesc - în lumina dedicațiilor păstrate la Biblioteca Județeană Mureș*, în *Libraria. Studii și Cercetări de bibliologie*, vol. 2, 2003, p. 122 - 129.

*Anno 1842 30^a Martii.*⁴⁵ În ordine cronologică, urmează însemnarea de la pagina 186, cu textul *George 1906 Dănilă VII cl. gimn*, ceea ce ne îngăduie să credem că, dintr-un motiv sau altul, primul proprietar a trebui să renunțe la carte, ea intrând în posesia mai tânărului cititor. Dacă ținem seama de ștampila de la pagina 375, *Anticariatul nr. 4*, putem conchide că și cel de-al doilea proprietar a păstrat cartea doar pentru o perioadă de timp, ea intrând în circuitul de vânzare-cumpărare al anticariatelor. În final, va fi achiziționată de Ion Chinezu și astfel, va ajunge în fondul bibliotecii mureșene.

Cu siguranță însă, numărul celor care au parcurs această lucrare este mai mare, astfel se explică diversele însemnări, făcute cu creionul, pe unele pagini.⁴⁶

Cel de-al doilea exemplar al ediției din 1812, cu nr. de inventar 631.431, a fost înregistrat în documentele bibliotecii la numărul 4 / 15 februarie 1983, ceea ce dovedește faptul că a fost achiziționat odată cu ediția din 1834 a aceleiași lucrări și cu *Hronica românilor...*, a lui Șincai, de la un anticariat din București. Prețul de achiziție a fost de 350 de lei.

Specific acestui exemplar este faptul că primele 10 pagini, inclusiv pagina de titlu, lipsesc, dar au fost înlocuite cu 18 pagini manuscrise, care redau integral textul lipsă. Avem, prin urmare, un exemplar complet, însumând /2/ p. + 348 pagini. Pagina de titlu își păstrează formatul, așezarea în pagină și rândurile și se observă chiar și motto-ul de pe pagina de gardă / titlu.⁴⁷

Este destul de greu, imposibil chiar, de făcut presupuneri în legătură cu cel care a întregit lucrarea, în condițiile în care nu se observă nici un fel de însemne de proprietate; excepție fac doar paginile 152 și 346, dar însemnările nu au fost încă descifrate și oricum, nu apare nici un nume. Cu siguranță însă

⁴⁵ Este vorba de studentul Iacob Logoșan din Turda, student la teologie în anul III. Vezi D. Poptămaș, *Philobiblon mureșean...*, p. 77.

⁴⁶ Vezi în acest sens: „... *Daciam provincia liberis selniquis...*” de la pagina 103; „*Belgradu...*” singurul cuvânt lizibil de la pagina 27; „*Dacia felix*”, de la pagina 17.

⁴⁷ Este vorba de celebra „confesiune”: *Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul.*

a fost un împătimit al cunoașterii, dacă ținem seama de faptul că scrisul este foarte îngrijit, iar legătura cărții a fost refăcută după adăugarea foilor copiate.

Nu în ultimul rând, în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș se află un exemplar din cea de-a doua ediție a *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, tipărită la Buda în anul 1834 prin grija lui I. Mălinescu. De altfel, contribuția sa este clar semnalată pe pagina de titlu, mult mai bogată în informații, comparativ cu ediția precedentă: *Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Principatului Moldaviei; cu adăugirea dialogului, și a disputațiilor urmate în limba latinească asupra acestei istorie, și tălmăcite românește prin Damaschin Bojincă, iurisconsultul Principatului Moldaviei. În Buda, cu tiparul Crăștei Tipografie a Universității Ungurești. 1834.*

Formatul este puțin mărit comparativ cu ediția din 1812, oglinda paginii având dimensiunile 19 X 14,5 cm, 36 R; legătura este din carton, cu cotor din piele, cu 7 perechi de nervuri, abia trasate, ca niște linii paralele; se folosește și pentru această ediție doar culoarea neagră, iar ornamentele tipografice lipsesc.

În plus față de prima ediție, lucrarea mai cuprinde și *Disputațiile asupra istoriei pentru începutul românilor în Dacia; urmate între autorul ei Petru Maior etc. și între recensentul K. împotrivicul istoriei. Tălmăcită de pe letinie pe românie prin Damaschin Bojincă iurisconsultul Principatului Moldaviei. Precum și în mărita crăime a Ungariei J. avocat. În Buda cu tipariul Crăestii Tipografii a Universității Ungurești. 1834*, numerotate separat de la 1 - 64 p.

Istoria... a intrat în fondul bibliotecii tot în februarie 1983, fiind cumpărată de la un anticariat din București pentru suma de 800 de lei. Drumul său este destul de greu de reconstituit, în condițiile în care avem o singură însemnare manuscrisă pe forțaț-față; conform acesteia, cartea a fost

oferită ca premiu elevului Vasiliu Georgiu, drept recompensă pentru rezultatele obținute la Bârlad, la 8 iulie 1854.⁴⁸

Deși depășește cu mai bine de două decenii limita convențională stabilită pentru cartea veche românească, lucrarea lui Gheorghe Șincai - ***Hronica românilor. Care începe din anul 86 după nașterea Domnului Hs și se va sfârși în anul 1808 în care au început a se tipări***, tipărită la Iași în 1853, continuă să uimească prin bogăția informațiilor, prin monumentalitatea sa.

Lucrarea cuprinde 3 tomuri (Tom 1 - anii 86 - 1439; Tom 2 - 1440 - 1614; Tom 3 - 1614 - 1739) și un total de 1026 pagini. Formatul cărții este destul de mare: 25,5 X 20 cm; 38 R; oglinda paginii: 20,5 X 15,5 cm. Aspectul grafic este simplu, fiind folosită doar culoarea neagră și nu apar ornamente tipografice. Legătura este din carton, cu cotor din piele, pe care se mai observă încă 6 perechi de linii, ce imită nervurile; pe cotor mai este imprimat textul: „*Șincai // Hronica Românilor // 1. 2. 3. // G. P.*”

Exemplarul aflat în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș are nr. de inventar 631.432 și după cum reiese din documentele de bibliotecă din data de 4 / 16 februarie 1983, sursa de proveniență este Anticariatul București, de unde a fost cumpărat în decembrie 1982 pentru suma de 1500 de lei.⁴⁹ Stocul din care face parte însă este unul destul de mare, cuprinzând 145 de volume,⁵⁰ în valoare totală de 41.963 lei.⁵¹ Starea fizică este destul de bună,

⁴⁸ „*Onorabilul Departament al Cultelor și Instrucțiunilor publice prin subscrisul Său Delegat a hărăzit acest premiu Elevului Vasiliu Georgiu la essamenul semestrului IIe dela scuola publică din astă poliție spre a se distingea între toți conscolarii săi, prin acest semn de laudă și vrednicie.*” Semnează Alboteano /Lavd/ ? Vezi în acest sens și D. Poptămaș, *Philobiblon mureșean...*, p. 77 - 78.

⁴⁹ Conform notei de livrare 1-4 din 7 decembrie 1982.

⁵⁰ Din același stoc fac parte și două ediții din P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, din 1812 (nr. inv. 631.431) și 1834 (nr. inv. 631.442)

⁵¹ După conținut, cele 145 de lucrări au fost împărțite după cum urmează : 37 publicații social-politice; 1 publicație tehnică ; 22 publicații din categoria beletristică;

exemplarul în discuție având lipsă doar pagina de titlu a primului tom, iar forzațul-față este rupt de-a lungul cotorului.

Din nefericire, pe paginile sale nu s-au păstrat nici un fel de însemne de proprietate sau orice alt fel de însemnări manuscrise, ștampile, etichete etc., astfel încât ne aflăm în imposibilitatea de a încerca o reconstituire a drumului parcurs în timp de această lucrare. Știm doar că este publicată la Iași în anul 1853, iar inițialele *G.P.* de pe cotor nu par să aibă legătură cu numele nici unuia dintre cei implicați în imprimarea ei la tipografia româno-franceză. Această lipsă nu-i reduce însă valoarea ca exemplar; prin conținutul său, prin informațiile pe care le pune în circulație, prin contribuția la cunoașterea istoriei naționale, *Hronica românilor* rămâne una din operele reprezentative ale Școlii Ardelene, o monumentală sinteză de istorie românească.

Toate aceste lucrări, fără de care nu putem înțelege trecutul și viitorul nostru ca neam, reprezintă doar o mică parte din patrimoniul livresc al Bibliotecii Județene Mureș, o contribuție locală la patrimoniul cultural național. Valoarea lor istorică, vechimea, contribuția pe care au adus-o la lărgirea orizontului istoric și istoriografic al elitei românești, la integrarea istoriei naționale în istoria europeană, la perceperea confesionalismului românesc în cadrul mai vast al istoriei bisericii universale⁵² le transformă în veritabile repere ale culturii românești.

85 din categoria alte materii. După limba de publicare, situația se prezenta astfel: 136 lucrări în limba română, 4 în limba germană și 5 în alte limbi.

⁵² P. Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 237.

The Transylvanian Triad - Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior - in Mureș County Library' s Collections

Abstract

The triad Micu-Șincai-Maior certainly represents the most important period of the Transylvanian Enlightenment. We choose this triad, instead of adding some other representatives of Transylvanian Enlightenment, because they are closely related to each other, not only in their activity, but also in particular life: they have followed the same *cursus honorum*, studying and teaching at Blaj, at Vienna and finally working as censors and correctors of Romanian books at the typography from Buda. Therewith, the influence of their works upon social and cultural evolution cannot be questioned.

This study does not deal with the importance of the works they have written; its goal is to offer a review over their books that can be found at Mureș County Library. There are 15 books, published between 1780-1853, each of them having specific features.

In presenting the works, we have chosen two main criteria: the authors and the chronology. Thus, the first author is Samuil Micu, who' s name appears on six books: three times as single author, two times as co-author and once as translator (*Biblia de la Blaj*, 1795).

The best represented is Petru Maior; he wrote four books, but each of them is kept in more than one copy (there are, for example, three copies of *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, two copies of the first edition - Buda, 1812 and one of the second edition, 1834).

The last author presented is Gheorghe Șincai, because his work, *Hronica românilor* was first published in 1853. But his name also appears on *Elementa...*, published at Vienna at 1805.

In presenting the books, we have highlighted all the information that customize them: physical aspect, conservation stage, hand writing annotations, date and place of aquisition, price and other details.

BIBLIOLOGIA SECOLULUI XXI

Marketingul în biblioteca publică

SORINA STANCA

Biblioteca Județeană „Octavian Goga”
Cluj-Napoca

Câteva considerații preliminare

Definirea conceptului de marketing nu este un lucru facil. După Philip Kotler, autoritatea numărul unu mondială în domeniul marketingului, acesta trebuie înțeles „*nu în sensul vechi - vânzare - ci în cel nou, de satisfacere a nevoilor consumatorului.*”¹

Peter Druker spunea: „*Obiectivul activității de marketing este acela de a face vânzarea de prisos. Scopul este de a-l cunoaște pe client atât de bine încât produsul sau serviciul să se potrivească cu nevoile sale... și să se vândă singur*” și „*marketingul este un proces social și managerial prin care grupurile și indivizii obțin ceea ce le trebuie și ceea ce doresc prin crearea și schimbul de produse sau valori cu alte grupuri și indivizi.*”²

Pornind de la citatele de mai sus am putea încerca o definiție a **marketingului de bibliotecă**. Astfel, putem spune că marketingul de bibliotecă este procesul al cărui scop principal este acela de orientare a activității desfășurate într-o bibliotecă înspre client și spre satisfacerea nevoilor acestuia. Deși este o activitate preluată din sfera economică, marketingul s-a dovedit a fi deosebit de util bibliotecilor în societatea informațională, când publicul este bombardat cu informații din mai multe părți, iar bibliotecile trebuie să-și promoveze activitățile, serviciile și

¹ P. Kotler, J. Saunders, G. Armstrong, V. Wong, *Principiile marketingului*, București, Editura Teora, 1998, p. 101-151.

² *Ibidem.*

produsele de informare pentru a-și face cunoscută oferta în noul mediu concurențial.

„Biblioteca publică, acest portal local spre cunoaștere, asigură o condiție de bază pentru instruirea continuă, luarea independentă a deciziilor și dezvoltarea culturală a individului și a grupurilor sociale.”³

Pornind de la ideea afirmată mai sus, că rolul bibliotecilor publice astăzi, este acela de a susține creșterea calității vieții comunității pe care o deservește, prin facilitarea accesului la cunoaștere, la informații, la cultură, rolul marketingului este acela de a transforma strategia bibliotecii într-un plan de activități orientate către clienții bibliotecii.

În timp ce orientarea principală este către audiența externă, este de asemenea important să fie informat și personalul bibliotecii în legătură cu transformările ce au loc la nivel internațional în serviciile oferite de către bibliotecile publice și despre dorința bibliotecii lor de a se alinia acestor tendințe.

Elemente ale planului de marketing

Orice activitate de planificare presupune o muncă în echipă, astfel că pasul decisiv ce trebuie făcut pentru a putea elabora un plan de marketing este alegerea echipei de lucru.

Plecând de la strategia bibliotecii, ce include viziunea, misiunea și valorile acesteia, cu ajutorul unor cercetări și analize ale nevoilor utilizatorilor reali și potențiali, se ajunge la elaborarea planului de marketing. Acesta trebuie să conducă la:

- îmbunătățiri de substanță a serviciilor oferite utilizatorilor;
- crearea de noi servicii și produse de informare;
- crearea de noi strategii;
- dezvoltarea activităților de promovare a serviciilor și facilităților oferite de biblioteca publică.

³ *Manifestul IFLA / UNESCO pentru biblioteca publică*, 1994; vezi www.ifla.org

Toate activitățile menționate mai sus trebuie evaluate, este deci necesară asigurarea feed-back-ului, pentru a menține ceea ce este bun în activitatea bibliotecii și pentru a modifica continuu planul de marketing.⁴

Activitatea de marketing trebuie să fie astfel orientată, încât să creeze o imagine pozitivă a bibliotecii în comunitate și să propună cele mai bune metode de furnizare a serviciilor către utilizatori.

Literatura de specialitate menționează necesitatea parcurgerii a două etape înaintea realizării planului de marketing.⁵ Prima etapă ar fi analiza potențialului bibliotecii publice respective, care sunt punctele forte și punctele slabe ale sale.

Trebuie făcute analize pentru:

- produsele, serviciile și resursele bibliotecii;
- costurile directe și indirecte pentru a realiza un produs nou de informare sau costurile unui serviciu, precum și taxele percepute publicului (dacă acestea există);
- locul unde sunt furnizate serviciile sau sunt distribuite produsele;
- promovarea - metode de promovare a produselor și serviciilor.

A doua etapă ar fi cercetarea de marketing,⁶ prin care să se ajungă la concluzii cu privire la ce gândesc utilizatorii despre bibliotecă și despre serviciile oferite. Această cercetare poate fi ținută și către anumite grupuri de nonutilizatori, cu scopul de a crea noi produse și servicii care să vină în întâmpinarea dorințelor, nevoilor acestora.

Dacă, după prima etapă, avem o analiză a capacității interne a bibliotecii, după parcurgerea celei de-a doua etape, prin cercetarea de marketing pot fi identificate necesitățile utilizatorilor și nonutilizatorilor. Această cercetare poate fi realizată prin aplicarea unor chestionare, ale căror rezultate trebuie analizate de către specialiști statisticieni, pentru a obține

⁴ L. Müller-Hagedorn, *Introducere în marketing*, București, Editura Niculescu, s.a., p. 22-23.

⁵ Marketing Overview la adresa: <http://www.olg.org/marketing/>

⁶ C. Negruț, C. Dobre, C. Negruț, *Inițiere în marketing*, Timișoara, Editura Augusta, 1997, p. 15-55.

concluzii, pe baza cărora să fie luate decizii pentru activitatea viitoare. Aceste rezultate trebuie comunicate, așa cum am arătat mai sus, și personalului bibliotecii. Această comunicare internă este foarte importantă pentru a se atinge obiectivele, pentru orientarea comună a eforturilor către scopul propus.

După parcurgerea celor două etape se poate trece la alcătuirea planului de marketing, care trebuie să cuprindă, în opinia noastră, următoarele elemente (adaptat după Philip Kotler și alții):⁷

1. Descrierea misiunii și scopului bibliotecii publice.
2. Situația de marketing actuală.
3. Stabilirea obiectivelor.
4. Creionarea strategiilor de marketing și publicitate.
5. Elaborarea unui plan de activități.
6. Secțiunea de buget.
7. Secțiunea de control.

Ne propunem să descriem în cele ce urmează fiecare din elementele enumerate mai sus.

1. Descrierea misiunii și scopului bibliotecii publice. Această descriere trebuie să fie cât mai clară, mai succintă și trebuie obligatoriu să cuprindă natura serviciilor, precum și „piața” căreia i se adresează, respectiv, care sunt utilizatorii acestor servicii. Există biblioteci care includ în această parte introductivă a planului de marketing și 2-3 paragrafe în care se creionează intențiile de viitor ale bibliotecii respective.

2. Situația de marketing actuală. Această secțiune are la bază informațiile rezultate în urma analizei descrise mai sus, a potențialului bibliotecii și a cercetării de marketing. Ea poate cuprinde:

a. Descrierea serviciilor și a produselor oferite utilizatorilor. Această parte cuprinde descrierea succintă a serviciilor, resurselor și produselor de informare pe care biblioteca le oferă la momentul respectiv. După cum am arătat mai sus, în urma cercetării de marketing, biblioteca cunoaște cerințele

⁷ P. Kotler, J. Saunders, G. Armstrong, V. Wong, *op. cit.*, p. 101-151.

comunității. Este necesară trecerea în revistă a serviciilor oferite în prezent și identificarea unor noi servicii ce ar putea fi oferite în viitor. Serviciile pe care biblioteca intenționează să le furnizeze trebuie gândite din punctul de vedere al stafului, a experienței necesare, precum și a costurilor implicate.

b. **Poziționarea bibliotecii în mediul concurențial.** Acest punct este unul important în procesul de planificare a activității de marketing, deoarece este bine ca biblioteca să știe cu cine „concorează” și care este poziția ei în raport cu această concurență.

Internetul este firesc un concurent, însă face parte din așa numita concurență indirectă.

Concurenții direcți sunt alte biblioteci sau centrele culturale ce desfășoară activități similare bibliotecii, bibliotecile școlare etc.

c. **Identificarea și descrierea grupurilor țintă.** În această parte trebuie să se găsească răspunsul la întrebările:

- Cine sunt utilizatorii bibliotecii?
- Cine nu sunt, dar ar putea deveni?

În funcție de orientarea managementului bibliotecii pentru perioada vizată de planul de marketing, se alege grupul țintă. De obicei activitatea de marketing este orientată înspre cei ce nu utilizează serviciile bibliotecii, spre cei care cred, de pildă, că totul se găsește pe Internet. Orientarea trebuie să fie către nevoile comunității pe care biblioteca o deservește, comunitate care la rândul ei asigură suportul financiar pentru desfășurarea activității bibliotecii. Am insistat asupra acestui lucru deoarece una este comunitatea deservită de Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj și alta cea deservită de Biblioteca Județeană „Ovid Densușianu” Hunedoara, de exemplu.

3. Stabilirea obiectivelor. La stabilirea obiectivelor, trebuie luate în calcul, cu realism, resursele necesare, atât cele umane cât și cele financiare. Trebuie, de asemenea, cunoscute și exploatate abilitățile personalului bibliotecii. Obiectivele trebuie să fie, după cum știm cu toții, măsurabile, cuantificabile. De exemplu, atingerea unui anumit procent din populația deservită ca fiind utilizatori ai bibliotecii poate fi un obiectiv.

4. Creionarea strategiilor de marketing și publicitate. Strategia de marketing trebuie gândită în funcție de „piața” căreia i se adresează. Ea este

„sistemul logic al activităților” prin care instituția speră să ajungă să-și atingă obiectivele propuse. Pentru fiecare segment de piață trebuie elaborată câte o strategie de marketing.

Dacă o strategie stabilită a avut succes, atunci ea poate fi repetată și pe viitor pentru a promova noi servicii și produse oferite publicului.

5. Elaborarea unui plan de activități. Acest plan de activități trebuie să detalieze activitățile promoționale ce urmează a fi desfășurate pentru atingerea obiectivelor, cu stabilirea unor termene și sarcini specifice.

6. Secțiunea de buget. Această secțiune trebuie să cuprindă, pe cât se poate, toate costurile previzionate pentru realizarea activităților promoționale propuse, precum și veniturile estimate să se obțină (aceasta în situația în care sunt oferite servicii cu taxă). Sunt incluse aici costurile cu personalul implicat, precum și costurile materiale. Un buget bine gândit și realist va fi primul pas către realizarea obiectivelor propuse.

7. Secțiunea de control. Această parte cuprinde măsurile de control și evaluare care vor fi întreprinse pentru a urmări realizarea planului și strategiilor de marketing. Controlul trebuie realizat pentru fiecare sarcină și termen temporal stabilit. Astfel, dacă apar probleme, trebuie imediat luate măsuri corective pentru a se asigura atingerea obiectivelor de marketing propuse.

Odată stabilit și aprobat de către managementul superior, planul de marketing devine operațional și trebuie adus la cunoștința personalului bibliotecii, pentru ca fiecare să fie conștient că are partea sa de contribuție la punerea în practică și finalizarea lui. Fiecare persoană din cadrul bibliotecii contribuie la imaginea pe care publicul o percepe în legătură cu instituția bibliotecii.

În practică multă lume confundă activitatea de marketing cu cea de publicitate. Publicitatea este doar o parte a activității de marketing și în principal se realizează prin:⁸

⁸ D. Lee, *Marketing for Libraries: Theory and Practice*, în *Mississippi Libraries*, 64, no. 3 (Winter 2000), p. 101-103.

- crearea și întreținerea unei pagini web proprii, care să fie foarte bine structurată și să conțină informații de interes pentru publicul larg;
- participarea la discuții de grup on line sau direct, acolo unde este concentrată „piața” de adresabilitate;
- crearea unor materiale suport pentru marketingul direct, cum ar fi broșuri, pliante, fluturași, ce pot fi distribuiți potențialilor utilizatori;
- publicitate și comunicate de presă prin intermediul diferitelor media: presă, radiouri, televiziuni;
- propuneri de activități pentru publicul divers în cadrul cărora să fie prezentate noile oferte de servicii;
- participarea la târguri și expoziții de profil (cultură, educație, învățământ) desfășurate la nivel local sau regional.

Activitățile de publicitate determină creșterea credibilității instituției și la fel ca activitățile de marketing direct trebuie să se desfășoare continuu.

Rezultatele evaluării activității de marketing trebuie să furnizeze răspunsuri cel puțin la următoarele întrebări:

- care strategie a funcționat și care nu?
- cât de bine au fost atinse obiectivele?

Pentru a răspunde la prima întrebare trebuie făcute analize ale statisticii utilizării produsului sau serviciului respectiv, precum și ale unor chestionare ce pot fi adresate grupului țintă.

Răspunsul la a doua întrebare e mai simplu de obținut, deoarece obiectivele sunt propuse de colectivul ce a realizat planul și se poate ști în orice moment dacă ele au fost îndeplinite. Ceea ce este mai dificil este de a analiza rezultatele în cazul când care obiectivele nu au fost atinse. Trebuie identificate cauzele pentru ca în viitor, la elaborarea unei strategii de marketing, să nu se mai facă aceleași erori.

Într-o bibliotecă publică de dimensiunea celor existente în capitalele de județ la noi în țară, activitatea de marketing poate fi realizată de o singură persoană, dar pentru elaborarea planului de marketing este necesară constituirea unei echipe, care să reunească șefii compartimentelor din relația directă cu publicul și responsabilul compartimentului de marketing. În

Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj funcționează un astfel de compartiment de marketing din anul 2000, cu personal dedicat, însă preocupările pentru marketingul de bibliotecă datează din anul 1996, activitățile fiind făcute în cadrul Laboratorului de Informatizare.

Marketing in Public Library

Abstract

According to the new definitions, marketing does no longer means to sale, but to understand the user needs and curiosity and to meet their expectations. Thus, marketing has an important role because of the competitive backround library works with.

We may identify some stages or steps that must be followed in order to create a dynamic and functional marketing plan; the first, and probably the most important one, is the selection of a professional team work; then, it must be taken into considerration the library's vision, goals and abilities, the users needs and expectations and find the way of making the best of them.

The marketing plan itself must consist of some specific elements: the description of library's mission and objectives, the actual marketing situation, the assessment of the main objectives and the assignation of marketing and advertising strategies, the working-out of the activity plan, the budget, and finally, the checking-up section.

**Marketing și publicitate.
Aspecte ale promovării serviciilor de bibliotecă**

*LILIANA MOLDOVAN
Biblioteca Județeană Mureș*

Marketingul de bibliotecă formează un capitol aparte al științelor manageriale, special creat pentru a dezvălui cum poate fi folosită forța publicității în domeniul serviciilor publice. Apariția marketingului de bibliotecă este legată de necesitatea consolidării reputației instituției bibliotecare în cadrul comunității. Modul în care populația percepe rolul bibliotecii în societate depinde, pe de o parte, de gradul de respectare a imperativului asigurării unor servicii de calitate, și, pe de altă parte, de promovarea în cadrul instituției bibliotecare a unui marketing productiv, rațional și responsabil, care să asigure un anumit echilibru între interesele consumatorilor și capacitatea organizației de a răspunde cerințelor imediate și pe termen lung ale beneficiarilor.

Trăim într-o epocă a comunicării permanente și rapide în cadrul căreia bibliotecile devin un factor informațional de prim ordin. Situate pe acest palier, organizațiile bibliotecare au sarcina de a monitoriza și coordona o anumită parte a fluxului local, național și internațional de informații, cu scopul de a oferi cetățenilor un material informațional util, eficient organizat și ușor de accesat, care să concorde cu solicitările acestora. În ultimul deceniu, organizațiile bibliotecare au dobândit un loc important în spațiul serviciilor de informare și sunt pregătite pentru a deveni centre de informare și documentare eficiente, capabile să furnizeze cetățenilor informații relevante, utilizabile pe parcursul diferitelor procese de informare, studiu, educație și lectură recreativă. În condițiile în care piața de informații devine un spațiu de manifestare a competitivității comunicaționale și a puterii de informare, conducătorii bibliotecilor publice pot obține avantaje remarcabile

prin organizarea unor centre de marketing performante, care să vină în întâmpinarea nivelurilor de așteptare ale beneficiarilor. Gândindu-se la viitorul instituțiilor pe care la conduc, managerii bibliotecilor publice românești sunt gata să conceapă și să aplice o serie de strategii de popularizare a serviciilor de informare. Rolul bibliotecilor publice în cadrul rețelelor de informare locală, națională și internațională sporește mereu, dacă ținem seama de faptul că aceste organizații culturale se bazează pe o tradiție teoretică și practică îndelungată în privința metodelor de acumulare, validare și diseminare a informațiilor.

O bibliotecă modernă răspunde provocărilor mediului socio-cultural diversificându-și paleta de servicii, reorientându-și interesele în direcția implementării și dezvoltării unor noi departamente. În aceste condiții, organizarea în bibliotecă a unui complex set de activități de marketing și publicitate poate contribui la valorificarea colecțiilor de documente și baze de date și poate deschide calea inițierii beneficiarilor în metodologia utilizării serviciilor de bibliotecă.

Formularea sarcinilor din noul sector de activitate, începe, potrivit sugestiilor specialiștilor din domeniul managementului strategic, cu definirea scopului acțiunilor de publicitate. Într-o exprimare concisă, marketingul de bibliotecă are rolul de a capta atenția cetățenilor în privința calității și importanței serviciilor pe care le oferă. Prin respectarea unui plan de marketing clar redactat, putem demonstra că biblioteca dispune de un colectiv de specialiști, care dețin competențele necesare difuzării informațiilor de interes colectiv. Pe de altă parte, trebuie formată convingerea cetățenilor că angajații organizațiilor bibliotecare își dezvoltă o serie de abilități conceptuale, tehnice și interpersonale care au rolul de a ridica nivelul calitativ al serviciilor oferite populației, au menirea de a îmbunătăți comunicarea cu cetățenii.

Potrivit managerilor cu o îndelungată experiență pe piața serviciilor, nici o organizație nu poate supraviețui, fără să aplice unele principii de marketing. Trebuie să recunoaștem că sporirea imaginii bibliotecii în cadrul comunității, poate fi întărită prin respectarea și implementarea unor linii directe din domeniul marketingului referitoare la:

- elaborarea unei strategii de marketing pe baza unor obiective precise;
- menționarea segmentului de servicii supuse acțiunilor publicitare;
- identificarea profilului utilizatorilor;
- stabilirea conținutului mesajelor ce urmează să fie comunicate publicului;
- alegerea canalului de comunicare;
- elaborarea reclamelor sau a mesajelor publicitare;
- identificarea locurilor de amplasare a acestora.

Principiile enumerate mai sus formează scheletul activității de marketing. Aceasta nu se poate desfășura decât în condițiile în care coordonatorul programului de marketing dispune de anumite resurse bugetare și umane, special alocate în acest sens.

Strategia publicitară referitoare la o anumită activitate culturală sau la un pachet de servicii oferite beneficiarilor trebuie construită pornind de la identificarea intereselor comunității deservite. Stimularea motivațiilor care îi orientează pe cetățeni spre bibliotecă începe odată cu atragerea atenției publicului în legătură cu existența unui anumit serviciu de bibliotecă și a condițiilor de acordare a acestuia. Este lesne de observat că atenția publicului poate fi captată, în primul rând, sub presiunea reclamelor publicitare.

Cred că este de datoria noastră să profităm de era publicității și să acordăm afișelor și anunțurilor publicitare un rol important în cadrul campaniilor de popularizare a activităților desfășurate la bibliotecă. Reclamele și anunțurile fac parte dintr-un complex sistem publicitar și au rolul de a pune în valoare performanțele instituțiilor bibliotecare, atât în privința comunicării colecțiilor, cât și în sensul organizării și promovării unor programe culturale atractive. Marketingul de bibliotecă face apel la dorința oamenilor de a fi informați, la necesitatea beneficiarilor de a avea acces neîngrădit la o categorie vastă și variată de date și documente. Publicitatea este, vrem, nu vrem, una dintre formele de comunicare cele mai eficiente și atractive.

Nu este de mirare faptul că specialiștii din domeniul hermeneuticii și al științelor informării au preluat problema specificului textelor de publicitate.

După cum rezultă din lucrarea *O istorie ilustrată a publicității românești*, specialiștii români au contribuit la dezvoltarea științei advertisingului.¹ Marian Petcu, autorul studiului menționat anterior, a scos la iveală concluzia că publicitatea a fost și va rămâne una dintre cele mai eficiente forme de comunicare și de întărire a relațiilor socio-economice. Analizele sale istorice demonstrează că negustorii români au descoperit rostul publicității încă de prin secolul al XVIII-lea. Chiar dacă nu au folosit termenul ca atare, comercianții români au observat că dezvoltarea comerțului este strâns legată de apariția și răspândirea reclamelor comerciale, accesibile sub forma „anunțurilor” tipărite în presa românească din secolele XIX și XX.

Istoria noțiunii de publicitate este, însă, mult mai veche și își trage rădăcinile din latinescul „clamare”, cu sensul de a striga, a proclama. O altă filieră etimologică, la fel de interesantă, ne trimite la termenul „public,” utilizat inițial în sens juridic. Noțiunea s-a molipsit de conotații comerciale la începutul secolului al XIX-lea. Apoi termenul a pătruns în vocabularul limbii române sub influența limbii franceze. El este folosit în cadrul limbajului de specialitate încă din prima jumătate a secolului trecut, când publicitatea² a început să se manifeste ca știință de sine stătătoare în cadrul disciplinelor conducerii și organizării.

În mod evident, publicitatea a contribuit la dinamizarea vieții comerciale și la diversificarea formelor de comunicare socio-culturală. Desfășurându-și activitatea în domeniul cultural și al serviciilor către populație, bibliotecile publice pot folosi mijloacele publicitare moderne în scopul schimbării atitudinii populației față de aceste instituții. Beneficiarii serviciilor de bibliotecă trebuie să privească bibliotecile ca pe niște organizații deschise care, pe lângă serviciile tradiționale de conservare și comunicare a colecțiilor de bibliotecă, sunt capabile să se prezinte ca veritabile centre de informare și documentare. În acest sens managerii bibliotecilor publice

¹ Advertising (eng.) - reclamă. Vezi M. Petcu, *O istorie ilustrată a publicității românești*, București, Editura Tritonic, 2002.

² *Ibidem*, p. 140.

trebuie să elaboreze planuri de marketing, care să contribuie la integrarea instituției în viața socio-culturală a comunității și să dinamizeze relațiile cu actualii și potențialii cititori.

Alcătuirea unui plan de marketing fundamentat pe principiile publicității informației are la bază o structură fixă formată din mai multe etape:

- evaluarea situației existente și prospectarea pieței;
- formularea obiectivelor și a scopurilor;
- cuantificarea mijloacelor necesare atingerii obiectivelor;
- analiza raportului dintre serviciile oferite și nevoile culturale ale consumatorilor.

Potrivit unor criterii economice, orice plan de marketing începe cu „prospectarea” pieței, respectiv cu analiza categoriilor de beneficiari și cunoașterea intereselor de lectură și documentare ale acestora. Sunt utile, în acest sens, datele statistice referitoare la structura socio-culturală și profesională a beneficiarilor precum și o bună monitorizare a evoluției necesităților de documentare, studiu și recreere ale populației. Examinarea modului în care biblioteca contribuie la atingerea nivelului exigențelor de informare și studiu ale cetățenilor poate fi realizată prin intermediul unor anchete sociologice. Cunoașterea opiniei consumatorilor de pe piața de informații poate fi realizată prin intermediul unor chestionare, formate dintr-un set concis de întrebări, constituite pentru a afla ce gândesc cetățenii în privința modului în care biblioteca se implică în viața socio-culturală și educațională a societății. Sondajele de opinie³ trebuie să reflecte gradul în care bibliotecile sunt capabile să ofere servicii promițătoare. Corect interpretate, statisticile de specialitate oferă o imagine cuprinzătoare asupra categoriilor de beneficiari care frecventează biblioteca și asupra intereselor de lectură și studiu ale acestora. Cercetarea intereselor de lectură ale cititorilor constituie un capitol important al planurilor de marketing elaborate de conducătorii bibliotecilor publice. Studiile sociologice consacrate examinării nevoilor culturale ale cetățenilor relevă faptul că, în privința lecturii,

³ Vezi **Anexa** de la sfârșitul articolului.

solicitățile sunt extrem de diverse și diferă de la o categorie de cititori la alta. Dacă studenții își concentrează interesele culturale în jurul disciplinelor economice, a informaticii, marketingului, filologiei, științelor politice, a justiției și comunicării, adulții își orientează preferințele spre beletristică, istorie, politică, spre informațiile cu caracter enciclopedic și lucrările de popularizare. Mentalitatea culturală și sistemul de valori al beneficiarilor pot fi schimbate sub presiunea materialelor publicitare. Este necesar să profităm de fireasca disponibilitate spre nou a consumatorilor de cultură pentru a crea noi atitudini și predispoziții culturale, pentru a-i motiva pe cititori să accepte noile oferte de servicii și activități culturale inițiate de bibliotecă. Evaluarea serviciilor de bibliotecă se realizează în funcție de accesibilitatea, calitatea și diversitatea serviciilor create pentru beneficiari. Studiarea mecanismelor responsabile cu schimbarea comportamentelor și atitudinilor culturale ne oferă posibilitatea să identificăm care sunt criteriile de selectare ale consumatorilor. În privința motivațiilor care stau la baza interesului cetățenilor pentru lectură, studiu și documentare, Maria Moldoveanu a elaborat, împreună cu Valeriu Ioan-Franc,⁴ o schemă de clasificare ce poate fi aplicată tinerilor cititori. Potrivit acestei scheme lectura devine o activitate atractivă dacă se pune în slujba:

- extinderii orizontului de cultură,
- destinderii,
- lărgirii orizontului profesional,
- dobândirii de cunoștințe incitante,
- modelării spirituale,
- dezvoltării unor aptitudini creatoare și estetice.

Motivațiile dau naștere unor deprinderi care intră în sfera obiceiurilor de consum cultural specifice diferitelor categorii de cititori. Motivațiile și deprinderile culturale ne oferă informații cu privire la pre-consumul de servicii și activități culturale ale cetățenilor. La fel de important este studiul

⁴ M. Moldoveanu, V. I. Franc, *Marketing și cultură*, București, Editura Expert, 1997.

post-consumului. Acesta din urmă ne oferă informații asupra eficienței serviciilor publice inițiate de organizațiile culturale. Analiza comportamentului post-consum reflectă gradul de satisfacere a intereselor culturale ale cititorilor, oferă o situație clară asupra modului în care potențialul bibliotecii este astfel valorificat încât să corespundă dorințelor publicului.

Angajații Bibliotecii Județene Mureș dovedesc o reală deschidere către publicul cititor, evitând să-l supună discriminării pe criterii de vârstă, gen, nivel educațional, pe criterii etnice sau religioase. Ei caută noi modalități de atragere a publicului non-cititor prin dezvoltarea unor servicii de bibliotecă moderne, adaptate la personalitatea beneficiarilor. Este considerată deschisă orice organizație care își fixează obiectivele de dezvoltare strategică în funcție de grupurile de persoane care au nevoie de serviciile organizației. Grupurile cointerestate ale bibliotecii sunt formate dintr-o largă categorie de indivizi, care fac parte din marea masă a beneficiarilor activi, pasivi sau latenți ai serviciilor create de organizație. Aceștia își formează a numită imagine asupra serviciilor de bibliotecă și au opinii diferite asupra meseriei de bibliotecar. În acest sens, sunt relevante datele statistice oferite de Maria Moldoveanu și Valeriu Ioan-Franc cu privire la satisfacțiile muncii de bibliotecar. Cei doi autori au avut surpriza de a descoperi că meseria de bibliotecar îți oferă avantajul de a citi mult, de a avea acces rapid la informații, de a intra în contact nemijlocit cu autorii, de a lucra într-un mediu „cultural” și de a dezvolta relații comunicaționale diverse cu diferite categorii de cititori.⁵

Succesul eforturilor de îmbunătățire a imaginii bibliotecii și a intențiilor de creștere a numărului beneficiarilor depind de găsirea unor mijloace eficiente de informare a cititorilor în legătură cu existența bibliotecii și cu descrierea clară a funcțiilor pe care le îndeplinește. Trebuie să reținem că formele clasice de informare pot fi completate prin aplicarea unor tehnici de marketing menite să acționeze asupra publicului potențial și să consolideze bunele relații cu beneficiarii fideli ai serviciilor de bibliotecă. Orice organizație care vrea să-și consolideze imaginea și urmărește să-și sporească

⁵ *Ibidem*, p. 163.

reputația trebuie să investească în publicitate deoarece, după cum remarca Arthur W. Page - specialist în comunicarea corporatistă - „*percepția publicului asupra unei organizații este determinată 90% de ceea ce face și 10% de ceea ce comunică aceasta.*”⁶ În acest sens, unele biblioteci au luat decizia editării unor ghiduri și afișe publicitare. La acestea se adaugă tipărirea altor documente de informare cum ar fi: buletinele cu cărți noi, cataloagele în format printing, bibliografiile tematice, programele referitoare la diferitele activități socio-culturale și cicluri de conferințe organizate la bibliotecă. Acestea sunt mijloace importante de promovare a lecturii, de relevare a faptului că biblioteca este un reper central al vieții socio-culturale dintr-o comunitate. Locul privilegiat de care îl deține în societate este susținut de capacitatea instituției bibliotecare de a crea condiții favorabile exercitării dreptului la liberă și egală informare a tuturor cetățenilor.

Informarea în scop publicitar are un caracter specializat și cuprinde mai multe categorii de informații:

- informații referitoare la tipul bibliotecii și scopul ei;
- informații precise privind adresa instituției;
- detalii referitoare la organizarea serviciilor de lectură și documentare;
- aspecte privind repartizarea colecțiilor în cadrul depozitelor bibliotecii, pe secții și filiale;
- note legate de organizarea cataloagelor de bibliotecă.

Indiferent de natura lor, segmentele informaționale vor fi formulate în așa fel, încât să pună în evidență statutul bibliotecii și să sublinieze avantajele utilizării serviciilor de bibliotecă. În cazul bibliotecilor publice, accentul se va pune pe ideea caracterului gratuit și variat al serviciilor de bibliotecă, pe structura enciclopedică al fondului de documente și a bazelor de date puse la dispoziția cititorilor. Cu cât informațiile vor fi mai concise, cu atât membrii comunității își vor face o imagine clară asupra funcțiilor informaționale, educaționale, documentare și culturale ale bibliotecii publice. Este de dorit ca mesajele publicitare să pună în evidență calitatea serviciilor publice, să insiste

⁶ <http://www.proword.ro/resurse-pr/articole>

asupra profesionalismului de care dau dovadă specialiștii care lucrează în bibliotecă. În acest sens, credem, că marketingul biblioteconomic poate contribui la ridicarea prestigiului meseriei de bibliotecar. Cititorii mesajelor publicitare trebuie să înțeleagă că ei sunt beneficiarii serviciilor de bibliotecă: acestea sunt promovate în interesul comunității și vin în întâmpinarea cerințelor populației pentru diferitele domenii ale științei, culturii, tehnicii și practicii umane. Va fi evidențiat, de asemenea, caracterul complex al serviciilor de bibliotecă, în situația în care, această instituție reprezintă un punct central de atragere, organizare și diseminare a unei imense cantități de noțiuni, date și informații, care sunt astfel selectate, prelucrate și difuzate, încât să corespundă orizontului de expectanță al beneficiarilor. Înainte de a lua decizia promovării serviciilor de bibliotecă trebuie să conștientizăm care sunt nevoile consumatorilor.

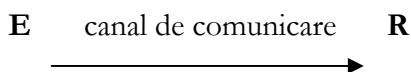
Marketingul de bibliotecă include un sistem complex de mijloace de comunicare prin intermediul cărora reușim să explicăm în ce constă utilitatea serviciilor de bibliotecă. Ele ne ajută să aducem argumente textuale și simbolic-imaginative în favoarea evidențierii calității produselor culturale, informaționale și educaționale pe care biblioteca le oferă beneficiarilor.

Este esențial să menționăm că, indiferent de canalul publicitar pe care îl alegem pentru a transmite mesaje publicitare, orice discurs ce se încadrează în această categorie trebuie să atragă atenția prin:

- titlul inedit conceput;
- mesajul clar structurat și creativ formulat referitor la serviciul de bibliotecă sau produsul cultural ce urmează a fi popularizat.

În situația textelor tipărite, mesajele vor fi însoțite de imagini, iar finalul va fi rezervat siglei și numelui instituției. În funcție de specificul fiecărui canal de comunicare publicitară: anunțul, afișul, radioul, televiziunea sau poșta electronică, se folosesc scheme speciale de redactare a discursurilor publicitare. Alcătuirea lor se bazează pe convingerea că *„imaginea publicitară este o construcție codificată multiplu, intențional și*

neintenționat și decodificată într-o manieră interactivă.”⁷ Ideea formulată mai sus ne îngăduie să continuăm cu formularea unor concluzii valoroase din domeniul hermeneuticii publicitare. Deschidem această temă cu ideea, formulată de marii părinți ai hermeneuticii, că orice discurs publicitar se reduce la cea mai simplă schemă a comunicării formată din trei elemente:⁸

În studiile sale de hermeneutică, Umberto Eco, a oferit explicații pertinente cu privire la modul în care funcționează relația simbolică dintre receptor și emițător. Complexitatea raporturilor comunicaționale generate de descifrarea unui mesaj publicitar apare ca rezultat al faptului că acesta se bazează pe simboluri, iar simbolurile trebuie interpretate prin prisma unei semiotici a imaginarului. Folosirea simbolurilor în publicitate este esențială din simplul motiv că „*ceea ce este văzut este mai credibil.*”⁹ Încă din perioada copilăriei, gândirea imaginar simbolică își construiește propriile scheme de receptare și interpretare. O imagine reunește diferite categorii de semne: iconice, plastice și lingvistice, iar interacțiunea dintre ele conferă sens imaginii respective, adică semnifică ceva. Ele devin mai sugestive atunci când sunt însoțite de texte, sinteza dintre discursul lingvistic și discursul pictural contribuind la respectarea funcției descriptive și a funcției argumentative a limbajului în general și a celui publicitar, în special.

Imaginea este un semn care declanșează diverse direcții interpretative. Interpretările iau naștere în contextul relației dintre emițător și receptor. Fiecare din cei doi poli ai comunicării intră în ecuația comunicării cu bagajul propriu de semne, semnificații și coduri de expunere și receptare. Pornind de aici, este considerată eficientă orice formă de comunicare în cadrul căreia atât

⁷ V. S. Dâncu, *Comunicarea simbolică: Arhitectura discursului publicitar*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 118.

⁸ Unde E = emițătorul și R = receptorul.

⁹ V. S. Dâncu, *op. cit.*, p. 198.

transmițătorul cât și receptorul folosesc coduri de interpretare asemănătoare. Cunoscând acest imperativ, creatorul mesajelor publicitare este nevoit să folosească un ansamblu de simboluri și semne cu caracter stereotipic, adică imagini care să declanșeze reacții interpretative asemănătoare sau chiar identice în cadrul unei mari mase de receptori.

Din perspectivă socio-lingvistică, stereotipurile se referă la o amplă categorie de semne și simboluri extrase din spațiul imaginarului colectiv, care colectează simboluri cu semnificații universale. Autorul unui discurs publicitar bazat pe imagine își va proiecta mesajul în așa fel, încât să trimită la anumite arhetipuri culturale legate de tradiția populară și specificul național, de viața în comunitate, de relațiile dintre sexe și diferitele categorii sociale, de imperativele religioase și cutumele educaționale. În fața unei imagini publicitare, potențialii cumpărători ai unui produs, sau beneficiarii unui serviciu, devin interpreți. Calculele interpretative ale acestora trebuie să conducă la concluzia unică privind importanța produsului sau serviciului care face obiectul publicității.

Lectorii care analizează un discurs publicitar ajung la același nivel de interpretare, dacă compoziția text-imagine pe care o receptează corespunde așteptărilor comune ale acestora. Imaginarul contemporan al publicității își alege semnele dintr-un univers populat cu mituri și simboluri. Există, după cum remarca și Mircea Eliade, o mitologie contemporană formată ca în cadrul dialecticii sacralului și profanului. În ziua de astăzi - chiar dacă nu mai dispunem de înzestrarea necesară pentru a asista la frecventele episoade de irumpere a sacralului, așa cum se întâmpla în timpul străvechi al manifestărilor ritualice specifice religiei orientale - asistăm la un proces de reafirmare a temelilor mitice ancestrale. Spre exemplu, motivul paradisului, al eroului civilizator, motivul păsării, al sufletului nemuritor, al bufniței înțelepte sunt reînviată, într-o formulă profanată, desigur, sub forma iconografiei publicistice. Limbajul publicitar operează cu simboluri mitice disimulate. Evident, ele sunt lipsite de valențe mistico-religioase, dar sunt folosite în publicitate ca elemente inedite care dau culoare și forță sugestivă limbajului publicitar. Chiar dacă nu se mai manifestă ca forme ale sacralului noile modele mitologice sunt resuscitate „în situații de criză economică, socială și

*culturală sau ideologică.*¹⁰ Atașat de această idee, Vasile Sebastian Dâncu ne oferă o arhetipologie publicitară constituită din imaginile arhetipale cel mai des accesate de către subconștientul colectiv. Astfel, în capitolul intitulat Repertoriu arhetipal al publicității, asistăm la punerea în scenă a unui spectacol mitologic, în care principalii protagoniști sunt cerul, apa, pământul, focul, simboluri mitologice fundamentale folosite din timpuri ancestrale pentru a simboliza transcendența, veșnicia, nașterea și renașterea, zborul și capacitatea de regenerare, acestea simbolizând marile idealuri la care a aspirat omenirea din cele mai vechi timpuri și spre care își concentrează atenția și astăzi. Simbolurile mitologiei arhaice constituie fundamentul retoricii publicitare. Schemele discursive de natură mitică au o mare putere de convingere, ele seduc prin faptul că se adresează atât conștientului cât și subconștientului uman. Folosind limbajul mitic, creatorii de publicitate dovedesc încredere în capacitatea oamenilor de a recepta mesaje care au un dublu sens: un sens explicit cu valoare utilitar-funcțională și un sens implicit, ascuns, de natură mitologică. Sensul discursului mitologic din spațiul comunicării publicitare se construiește pe fundamentul imaginărilor colective și al „stereotipurilor reveriei.”

Analiza tipologiilor semnelor și simbolurilor care populează textele publicitare poate deveni subiectul unui studiu semiologic de sine stătător. În momentul de față, ne vom opri asupra propunerilor lui J. M. Adam și M. Bonhomme,¹¹ referitoare la clasificarea genurilor discursurilor din marketing și publicitate. Cei doi semiologi francezi se referă la trei mari genuri ale mesajului publicitar:

- genul judiciar;
- genul deliberativ;
- genul epidictic.

În privința compoziției mesajelor publicitare cu caracter public și cultural, descoperim o frecventă utilizare a genului epidictic și deliberativ.

¹⁰ *Ibidem*, p. 189.

¹¹ Apud F. Brune, *Fericirea ca obligație. Psihologia și sociologia publicității*, București, Editura Trei, 2003, p. 115.

Dacă discursul epidictic se bazează pe funcția descriptivă a limbajului și are rol de incitare, discursul deliberativ se utilizează cu rol de argumentare. Rezultate deosebite se obțin, în marketingul de bibliotecă, prin coroborarea ultimelor două tipuri de discurs, concentrate asupra indicării și descrierii tipului de serviciu oferit beneficiarilor. Recurgem la forța argumentativă a limbajului pentru a aminti cetățenilor că serviciile bibliotecii sunt indispensabile informării lor cultural-educative și social politice. Se știe că fragmentele publicitare însoțite de imagini sunt mai grăitoare. Acestea pot fi înscrise pe calendare, semne de carte, agende, foi volante, ghiduri și afișe publicitare și pot fi folosite ca instrumente publicitare necesare suplínirii lipsei de contact direct cu cititorii și stimulării relațiilor cu cetățenii. Materialele publicitare îndeplinesc mai multe funcții:

- atrag noi consumatori;
- promovează noile servicii culturale;
- facilitează comunicarea cu cetățenii;
- contribuie la sporirea imaginii bibliotecii pe piața culturală;
- ridică prestigiul social al profesiei de bibliotecar.

Recunoașterea publică și sporirea încrederii publicului în eficiența serviciilor de bibliotecă sunt principalele obiective incluse în strategiile de marketing fixate de personalul specializat al bibliotecii. Reclama instituțională, adică reclama care nu se axează pe promovarea unui serviciu sau a unui produs, ci pe ridicarea prestigiului organizației încurajează sporirea calității relațiilor organizației cu publicul ei. „*Scopul reclamei instituționale este construirea unei imagini bune în ochii publicului, prin susținerea și, implicit, asocierea cu o cauză nobilă.*”¹² Realizarea campaniilor de reclamă desfășurate în scopul creșterii reputației bibliotecii publice solicită mai multe tipuri de activități:

- stabilirea obiectivelor;
- alegerea instrumentelor de publicitate atractive;

¹² Ș. Prutianu, C. Munteanu, C. Caluschi, *Inteligența marketing plus*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 192.

- conceperea conținutului propriu-zis al reclamelor publicitare;
- verificarea eficienței campaniei de publicitate.

Pe parcursul desfășurării campaniilor publicitare sunt folosite, ca mijloace specifice de comunicare, mai multe tipuri de reclame:

- reclama instituțională;
- reclama serviciului sau a produsului;
- reclama comparativă.

Promovarea unui nou serviciu de bibliotecă sau a unui nou produs cultural urmărește atragerea atenției publicului și stimularea interesului cetățenilor față de acel produs. Pe de altă parte, intensificarea dorinței publicului de a beneficia de avantajele serviciilor de bibliotecă sporește în raport direct proporțional cu construirea unei imagini credibile în privința capacității instituției de a se ridica la nivelul solicitărilor beneficiarilor. Bibliotecile trebuie să fie preocupate de modul în care este percepută imaginea lor în societate. Ele sunt obligate să mențină la standarde superioare relațiile de comunicare cu cetățenii prin intermediul reclamelor, al comunicatelor și al conferințelor de presă.

Demersurile publicitare, recunoaște, Marcel Ciorcan, „*se adresează atât conștientului cât și inconștientului.*”¹³ Marketingul modifică atât atitudini, cât și comportamente, atacând destinatarul din toate direcțiile. Acestuia nu-i rămâne decât să intre în bibliotecă și să se convingă de utilitatea și eficiența serviciilor oferite. Stârnirea interesului cetățenilor este inutilă dacă mesajele publicitare nu au acoperire în realitate. Bibliotecile trebuie să își mulțumească publicul cu servicii eficiente de dezvoltare, organizare și comunicare a colecțiilor. Publicul trebuie să găsească la bibliotecă „*documente care acoperă toate domeniile, toate subiectele și la toate nivelurile.*”¹⁴

¹³ M. Ciorcan, *Marketing și publicitate în bibliotecă*, București, Centrul de Pregătire și Formare a Personalului din Instituțiile de Cultură, s.a., p. 123.

¹⁴ B. Richter, *Ghid de biblioteconomie*, București, Editura Grafoart, 1995, p. 19.

Nu este ușor să răspunzi nevoilor de informare ale unui public variat, nu este ușor să atragi atenția asupra funcțiilor culturale și informaționale ale bibliotecii, într-o societate în care celebritatea se află pe terenul mijloacelor de comunicare în masă, pe terenul televiziunii și al internetului. Nu avem voie să neglijăm impactul acestor mijloace de comunicare. Dimpotrivă, trebuie să le integrăm în ansamblul proiectelor de marketing, ca mijloace de comunicare rapide și eficiente. Avem posibilitatea să popularizăm activitățile bibliotecii în cadrul emisiunilor de știri, de exemplu, sau a întâlnirilor culturale televizate. Desigur, practicarea publicității prin intermediul televiziunii este costisitoare, dar permite „*pătrunderea în mintea telespectatorilor mai mult decât orice alt mijloc de comunicație.*”¹⁵

Un impact hotărâtor are și marketingul on-line. O componentă importantă a marketingului pe internet este constituirea și actualizarea permanentă a paginii de web a bibliotecii publice. Pagina de web se adresează consumatorilor de informații publicitare și stimulează dorința publicului de a utiliza anumite servicii de bibliotecă. Pagina web a poate fi considerată vitrina virtuală a organizației. Ea este unică, atât în privința conținutului, cât și a designului folosit și trebuie să pună în valoare caracteristicile specifice ale instituției. Este mult mai ușor să definești ce este o pagină web, decât să treci la redactarea ei. Primul pas în acest sens este identificarea receptorilor. Profesioniștii din domeniul marketingului on-line consideră că mesajele concentrate în pagina web trebuie formulate într-o manieră clară, accesibilă și în așa fel încât persoana care accesează pagina respectivă să aibă impresia că mesajul îi este destinat în mod direct. O atenție mărită va fi acordată formulării logo-ului instituției, prezentării organizației, structurării paginii web pe capitole și secțiuni de interes. Pagina de prezentare a unei organizații cu caracter public sau privat va include adresa de e-mail a instituției, numele persoanelor de contact, un calendar al activităților instituției, un index al produselor culturale și al serviciilor oferite. „*Pe piața on-line, serviciile încep în momentul în care un client decide să*

¹⁵ M. Giorcan, *op. cit.*, p. 41.

obține informații despre produsul sau serviciul tău.”¹⁶ Pagina web prezintă instituția într-o manieră favorabilă și credibilă, principalul ei rol este acela de a întări comunicarea cu beneficiarii. Ea facilitează pătrunderea în viața publică și reprezintă un instrument ultramodern de materializare a acțiunilor publicitare ale bibliotecii.

Ca rezultat al campaniilor publicitare, are loc o creștere a numărului de abonați ai bibliotecii și se consolidează imaginea bibliotecii ca instituție culturală info-documentară performantă capabilă să colecteze, să prelucreze și să distribuie către populație o cantitate impresionantă și variată de informații. Prezentate fie în format tradițional, adică sub formă de documente tipărite (cărți, reviste), fie pe suport electronic sau ca unități informaționale ale unor baze de date cu caracter enciclopedic sau specializat, informațiile reprezintă tezaurul de valori culturale al bibliotecii. El trebuie promovat prin intermediul unor proiecte de marketing științific întocmite, capabile să orienteze interesele publicului spre serviciile de bibliotecă.

Universul campaniilor publicitare atrage și înspăimântă. Adepții ideologiilor de marketing și publicitate știu că „*limbajul publicitar ocolește sistemul nostru rațional de apărare: tinde să anestezieze inteligența prin o mie și unu de procedee retorice; în paralel, se străduiește să sporească credulitatea destinatarului, [...] suscită și manipulează emoțiile publicului [...], întinde capcane conștiinței prinse într-o rețea de voci și melodii.*”¹⁷ Desfășurat pe instabilul tărâm al comunicării, marketingul de bibliotecă este artă și știință, necesită abilități inovatoare și cunoștințe teoretice temeinice, care funcționează în perfectă armonie cu unicul scop de a atrage adeziunea publicului. Cetățenii trebuie convinși că nimic nu poate fi mai misterios decât cartea, nimic nu poate fi mai incitant decât întâlnirile și activitățile culturale

¹⁶ J. C. Levinson, C. Rubin, *Guerilla Marketing online: 100 de arme necostisitoare, cu mare impact, folosite în Internet pentru obținerea profiturilor și a prosperității*, București, Editura Business Tech International Press, 1999.

¹⁷ F. Brune, *op. cit.*, p. 111.

menite să destabilizeze mentalități și să pună temelia unor noi orizonturi umane, științifice, economice, politice și spirituale.

ANEXA

Chestionar - model de sondare a opiniei utilizatorilor cu privire la calitatea serviciilor de bibliotecă

- 1) Ce loc ocupă biblioteca în rândul instituțiilor culturale și cum ați aflat de existența ei?
- 2) Considerați că biblioteca este cunoscută de către cetățeni? Care credeți că ar fi instrumentele publicitare cele mai eficiente în vederea promovării serviciilor ei?
- 3) Dacă doriți să deveniți beneficiar al serviciilor de bibliotecă, care este motivul pentru care optați să deveniți client al bibliotecii?
- 4) Considerați că personalul de la Serviciul de relații cu publicul manifestă receptivitate față de solicitările abonaților?
- 5) Cum apreciați politica de achiziții a bibliotecii? Și în ce măsură credeți că structura colecțiilor bibliotecii corespunde preferințelor cititorilor?
- 6) Cum apreciați oferta culturală a bibliotecii și ce activități are trebui să întreprindă biblioteca ar putea deveni mai eficientă pe plan cultural ?
- 7) Ce părere aveți în legătură cu localul bibliotecii, ambianța creată și dotările existente în bibliotecă? Cum ar putea fi îmbunătățite acestea din urmă?
- 8) Ce recomandări puteți face în privința îmbunătățirii relațiilor dintre bibliotecă și clienții ei? Cum ar putea fi perfecționate serviciile de bibliotecă?

Marketing and Advertising. Some Aspects Concerning the Promoting of Library Services

Abstract

Library's marketing represents a special chapter of the managerial sciences, whose special role is to reveal the most appropriate ways of using advertising in promoting public services. Thus, it is close connected to the necessity to reinforce library's position inside community. During the last decades, library has gradually changed; its importance for the community became more important and library seems to be prepared to pass into a new age, that of becoming an efficient centre of information and documentation. According to the new status, library is able to offer the best information community needs, although the information are used for documentation, education or just for pleasure. Considering nowadays realities, a world in which the information market has become the frame of communicational competition and informational power, the managers of public libraries might get some remarkable advantages, by organizing marketing centres that will answer to the beneficiary requests.

Library's marketing, as a special domain, is due to the necessity of consolidation the library role inside community and its role is to reveal to all beneficiaries the quality and the performances of the services library is offering to them. We must admit that the consolidation of library's image inside community does request some directory lines that must be followed:

- the getting out a market strategy, based on definite terms;
- the mentioning of those services that will be offered to public;
- the identification of readers profile;
- the assignation of the content of those messages that will be communicated to the public;
- the choice of the communicational channels;
- the working-out of the teasers;

- the identification of the most suitable places for the commercials.

Marketing, as a separate field of activity, is based on these principles and it is conditioned by financial and human resources, specially assigned for this purpose. It must have, as a departure point, the identification of the interests the community that it serves has.

We have to admit that it is our duty to get the most out of advertising and to pay attention to the posters and teasers, whose role in spreading the information about the services library offers is quite outstanding. In fact, the posters and the teasers represent an important aspect of an advertising system, which is very complex, and their role is to emphasize the performances of public libraries, both by turning to good account the collections and by promoting better cultural projects. According to Arthur W. Page, each institution whose purpose is to offer better services to its public, has to invest a lot in advertising, because „*the perception of the public over the activity of an institution consists on 90 percent of what it is doing and 10 percent of what it is telling.*”

Information, in commercial conception, must have a specialized character and it comprehends some categories of information:

- information about the library type and its objectives;
- precise information about the library address;
- some details information about the library services of study and documentation;
- some aspects concerning the distribution of the books inside library and its branches;
- some notes about the organization of the library catalogues.

The information will be presented in such a way that the will emphasize the library status and the advantages of using the services it offers to its readers. Concerning the public library, the aspect that will be highlighted refers to its gratuitousness services, to its encyclopaedic collections and data bases. If the information is as concise and clear as possible, the public will better understand the library' role, as an educative and cultural agent, inside community,. It is also very important for the

teasers to emphasize the information concerning the high quality of the services library offers and the professional efficiency of the librarians.

Library' marketing includes a very complex system of means of communication and, by using them, we are able to explain the helpfulness of library' services. With their help, we manage to use symbolic and textual arguments in order to emphasize the quality of the cultural, educational and informational goods library offers to its readers.

Posters and teasers have many functions to attend to:

- to attract new readers;
- to promote new cultural services;
- to facilitate the communication to all the citizens;
- to contribute to the better image library has inside community;
- to augment the social status of the librarians.

More than that, the message that will be transmitted using commercials has to create some connections to cultural archetypes, such as popular tradition and national specific, community' s life, the relationships between men and women, different religious believes, social and educational status. Watching a poster, each beneficiary becomes an interpreter, because he must decide over the quality of the products he will buy.

We are not allowed to ignore the importance of commercial instruments; we must consider them as quick-acting and effective communication means and among them, we should mention TV programmes, radio transmissions and cultural meetings. According to each communicational channel - radio, TV, Internet - there must be used different devices, in order to get the best results.

Advertising requires different types of activities:

- the assessment of the goals;
- the choice of the best advertising instruments;
- the project and the content of the teasers;
- the expected results of the advertising campaign.

There are also many types of advertising:

- institutional advertising;

- the advertising of a service or a product;
- comparative advertising.

As a result of advertising, there should be registered an ever-growing number of the readers and the perception of the library inside community - as one of the most important factors of permanent education, an institution whose capacity of collecting, processing and spreading information is quite impressive - changes in the most positive way. In fact, the most valuable cultural treasure of the library is information, although it is written on traditional support, on paper (such as books, serials etc.) or on electronic one, or even data bases. This treasure must be promoted at its best, by using the most appropriate means of advertising in order to serve the readers.

Thus, we may conclude that library' marketing is both art and science and it requires special skills in order to manage the advertising at its best. Readers must be convinced that there is nothing more mysterious than book and that the cultural activities' goal is to underline new horizons of cultural, spiritual, scientific, economic and political knowledge.

Site-ul web - modalitate modernă de promovare a serviciilor și colecțiilor bibliotecii publice

MARIANA ISTRATE
Biblioteca Județeană Mureș

I. Considerații introductive

În ultima vreme, tot mai frecvent s-a pus întrebarea „Care este locul bibliotecii în societatea viitorului, în societatea informațională?” răspunsurile fiind foarte variate, existând chiar afirmații cum că bibliotecile ar trebui să dispară, sau că vor rezista doar bibliotecile virtuale. Replica, pe bună dreptate, a fost că, cei care susțin asemenea idei „*uită pur și simplu că bibliotecile sunt mult mai mult decât simple mecanisme de diseminare a informațiilor.*”¹ Ca de obicei, și în această situație, „*aurita cale de mijloc*” reprezintă cea mai bună soluție. Biblioteca poate oferi în continuare serviciile sale tradiționale, dar să nu uite să fie în pas cu timpul! A și apărut în limbajul biblioteconomic noțiunea de „bibliotecă hibridă,”² odată cu dezvoltarea în bibliotecă, pe lângă activitățile clasice, a unor servicii de documentare și de asistare a cercetării, bazate pe tehnologiile informării.

De fapt, bibliotecile nu își pot permite să lase neexploatat imensul potențial oferit de noile tehnologii informaționale, având o oportunitate excepțională de a-și îmbunătăți și diversifica serviciile. Într-adevăr, „*succesul*

¹ P. Brophy, *Biblioteca hibridă*, în *Biblioteconomie. Culegeri de traduceri prelucrate*, nr. 3, 2004, p. 12. (Articol preluat din *Bulletin de Bibliothèques de France*, Paris, vol. 47, nr. 4, 2002).

² *Ibidem*, p. 5.

*serviciilor bibliotecare pe piața informațională depinde de prezența bibliotecilor în spațiul virtual.”*³

În acest context, biblioteca trebuie să folosească rețeaua Internet pentru a-și putea promova colecțiile și serviciile, inclusiv creând și dezvoltând propriul site web.

II. Importanța și scopul site-ului web al bibliotecii

Site-ul web este unul dintre cele mai moderne și mai eficiente instrumente promoționale. Specialiștii în marketing și comunicare percep site-ul web al organizației ca un instrument strategic de marketing on-line.⁴

S-a arătat că existența sau nu a unei pagini web a bibliotecii poate fi un indicator al dezvoltării tehnologice a acesteia, iar un alt element important ar fi gradul de complexitate al serviciilor Internet oferite.⁵

Importanța realizării unui site web pentru bibliotecă a fost sesizată și de școala românească de biblioteconomie, considerându-se că bibliotecarul viitorului va trebui pregătit de asemenea manieră, încât să aibă cunoștințele necesare pentru a putea concepe și realiza pagini web.⁶

Printre avantajele unui site sunt și următoarele: este tot timpul la dispoziția utilizatorilor, propune resurse foarte vaste și ușor de accesat, este o modalitate ușoară de informare privitor la colecțiile bibliotecilor, poate atrage non utilizatorii serviciilor de bibliotecă, ce ajung întâmplător în paginile respective, nu este necesar să fi înscris la bibliotecă pentru a putea

³ N. Cheradi, *Crearea și dezvoltarea site-ului web al bibliotecii universitare din perspectiva marketingului*, în *Magazin bibliologic*, nr. 4, 2006. (http://www.bnrm.moldova.md/publicatii/files/1/2006_4_13.pdf).

⁴ *Ibidem*.

⁵ N. Ole Pors, *Biblioteca publică în era electronică: Raport: Cercetare inițiată de NAPLE (National Authorities on Public Libraries in Europe) în colaborare cu Danish National Library Authority*, în *Biblioteconomie. Culegeri de traduceri prelucrate*, nr. 4, 2002, p. 98. Vezi adresa: <http://www.bs.dk/index.ihtml?side=http://www.bs.dk/english.ihtml>.

⁶ A. Sârghie, *Imperative de viitor în biblioteconomia românească*, în *Libraria*. Anuarul Bibliotecii Județene Mureș, nr. 1, 2002, p. 349.

beneficia de unele informații și servicii, este foarte util pentru persoanele care nu se pot deplasa la bibliotecă, informațiile apărute pe un site de bibliotecă sunt mai sigure, au un grad mai mare de credibilitate, decât cele apărute pe alte site-uri.

Un foarte mare avantaj, în special pentru bibliotecile românești, ar fi acela că au posibilitatea de a-și promova valorile în fața lumii întregi, atenuând imaginea defavorabilă de care „beneficiem,” încă, noi, românii. De altfel, s-a și spus că, „*Dacă vrem să ne integrăm în Occident, nu numai în cultură, ci în toate domeniile, de aici trebuie să pornim, de la bibliotecă.*”⁷

Ce se urmărește prin realizarea unui site? În principal, să fie util utilizatorilor, să vină în întâmpinarea nevoilor acestora, să propună noi tipuri de servicii, chiar înainte ca utilizatorii să conștientizeze necesitatea lor. „*Bibliotecarul trebuie nu numai să reacționeze simplu la nevoile culturale care apar în societate, ci să le și anticipeze.*”⁸

III. Conținutul site-ului web și serviciile oferite prin intermediul lui

Problematica realizării și respectiv a dezvoltării unui site web, trebuie privită cu o deosebită atenție. Dacă până acum s-a dat o importanță mare conceperii unor publicații ale bibliotecii precum afișul, pliantul, broșura etc., cu atât mai mult trebuie acordată o atenție deosebită conceperii site-ului bibliotecii, pentru a-l realiza la un înalt nivel calitativ, cu profesionalism.

Ward Hanson⁹ distinge trei generații de site-uri web: site-urile din prima generație oferă aceleași informații tuturor utilizatorilor; conținutul este accesibil și pot avea foarte multe pagini, conținând documente, imagini,

⁷ D. Bălăeț, *Civilizația de bibliotecă*, Călărași, Editura Agora, 2003.

⁸ I. Bragova, *Viitorul bibliotecilor în secolul XXI*, în *Biblioteconomie. Culegeri de traduceri prelucrate*, nr. 4, 1999, p. 22. (Articol preluat din *Bibliotekovedenie*, Moskva, nr. 1, 1999).

⁹ Apud P. Cavaleri, *Les bibliothèques et les services personnalisés en ligne*, în *Bulletin de Bibliothèques de France*, Paris, vol. 48, nr. 4, 2003 (<http://www.bbf.enssib.fr>).

sunete etc. Nu există dialog între site și utilizatori. A doua generație permite utilizatorilor să obțină răspunsuri la întrebările lor, prin intermediul site-ului. A treia generație creează pagini care răspund nevoilor specifice ale utilizatorilor. Acestea nu se limitează doar la întrebări și răspunsuri; ele dialoghează cu utilizatorii, le anticipează dorințele, le sugerează alternative, prezintă noutăți în sectoare predeterminate. Pentru construirea acestor site-uri trebuie cunoscută arhitectura site-urilor din primele două generații, dar, în plus, trebuie dialogat cu utilizatorii pentru a putea cunoaște care sunt așteptările și interesele lor. Fiind concepții complexe, nu există foarte multe site-uri de acest gen.

În privința organizării site-ului, s-a arătat că acesta trebuie să conțină repere pe înțelesul utilizatorului mediu. Dacă, intrând într-o bibliotecă, un cititor este întâmpinat de persoane care sunt special instruite pentru a oferi îndrumare, persoana care accesează un site se află, în cea mai mare parte a timpului petrecut on-line, pe cont propriu. Astfel, ar trebui să existe un punct logic de pornire, bazat, în special, pe nevoile utilizatorilor. De asemenea, s-ar putea obține o transparență crescută, referitor la resursele bibliotecii, dacă s-ar folosi un limbaj comun bibliotecarilor și utilizatorilor. „*Nu trebuie căutate expresii deosebite când simpla denumire a lucrurilor este suficientă.*”¹⁰

În concret, ce cuprind (și ce ar putea cuprinde) paginile web ale bibliotecilor? Pentru a putea răspunde la această întrebare, în afară de literatura de specialitate românească și europeană, am studiat site-urile unor biblioteci județene românești, dar mai ales ale unor biblioteci europene (în special ale bibliotecilor naționale, dar nu numai, pornind de la prezumția că sunt mai complexe și mai bine realizate), urmărind care este „trend-ul” în această materie și, de ce nu, încercând să obținem unele idei care ar putea fi valorificate pentru îmbunătățirea propriului site al Bibliotecii Județene Mureș.

¹⁰ L. R. Klein, *Webul nu este sinonim bibliotecii*, în *Biblioteconomie. Culegere de traduceri prelucrate*, nr. 4, 2002, p. 63-64. (Articol preluat din *Library Journal Net Connect*, New York, winter 2001).

Prezentarea bibliotecii este o parte importantă a site-ului. (De fapt, la început, site-urile web nu aveau decât această funcție). Astfel, apar informații legate de istoricul bibliotecii, organizarea ei, orar, informații de contact, servicii oferite, regulamente.

Astăzi, a devenit un imperativ să se pună la dispoziția utilizatorilor baze de date on-line. Chiar și la noi în țară, mai multe biblioteci județene au îndeplinit acest deziderat, având pe pagina web cataloagele proprii. Tendința este, după cum bine se știe, să se elaboreze acele cataloage partajate, care permit și studierea cataloagelor altor biblioteci. De exemplu, în Olanda există, încă din 1994, catalogul central olandez care înregistrează fondurile a mai mult de 400 de biblioteci, catalog consultabil prin rețeaua OBN - Open Biblioteek Network. Mai mult, un utilizator poate formula direct o cerere de împrumut altei biblioteci, iar copia unui articol solicitat poate sosi pe adresa lui electronică în 48 de ore; cărțile pot fi primite în patru zile la biblioteca la care este înscris solicitantul. Aceasta înregistrează împrumutul la propriul ei sistem de control și tot ea restituie lucrarea.¹¹

Odată ce există cataloage on-line, servicii precum rezervarea publicațiilor, împrumutul interbibliotecar, prelungirea termenului de împrumut vor putea fi puse la dispoziția utilizatorilor prin intermediul site-ului web. Acestea sunt deja niște servicii obișnuite în unele biblioteci europene.

De asemenea, marile biblioteci europene au pus la dispoziția utilizatorilor diferite baze de date on-line. De exemplu, Biblioteca Națională a Franței oferă acces la baze de date specifice precum: Mandragore¹² (bază de date iconografice a departamentului Manuscrise care identifică, indexează și reproduce toate elementele iconografice ale manuscriselor occidentale și orientale conservate în colecțiile departamentului) și renumita bază de date

¹¹ T. Bakker, *Biblioteca virtuală. Consecințe asupra dezvoltării colecțiilor în Olanda*, în *Biblioteconomie. Culegere de traduceri prelucrate*, nr. 1, 1998, p. 6. (Articol preluat din *Bulletin des Bibliothèques de France*, nr. 3, 1997).

¹² <http://mandragore.bnf.fr/html/accueil.html>

Gallica,¹³ prin care au fost postate on-line peste 90000 de lucrări și 80000 de imagini. Acest ansamblu constituie una din cele mai importante biblioteci virtuale accesibile gratuit pe Internet. Tot această bibliotecă este implicată, împreună cu alte țări, într-un foarte ambițios proiect privitor la o bibliotecă virtuală europeană.¹⁴ Se urmărește digitalizarea și punerea on-line a unui vast ansamblu de opere europene, având un punct de acces unic și multilingv.

La noi în țară, Biblioteca Județeană „V. A. Urechia” din Galați intenționează să pună în aplicare un program de interconectare cu bibliotecile de prestigiu europene, pentru acces reciproc la fondul de carte și schimb de informații și punerea în funcțiune a unui sistem de căutare fără granițe.¹⁵

Galerii virtuale pot fi puse și ele la dispoziția utilizatorilor prin pagina web. De exemplu, Biblioteca Regală a Belgiei propune vizitarea a două atractive galerii virtuale: o galerie artistică¹⁶ și alta documentară.¹⁷

Expozițiile on-line prezintă o mare atractivitate. Sunt o excelentă modalitate de promovare a colecțiilor bibliotecii. Ele ori sunt exclusiv virtuale, ori sunt pendantele on-line ale expozițiilor fizice.¹⁸ Aceste expoziții prezintă mai multe avantaje, printre care:¹⁹

- sunt mai puțin costisitoare decât cele fizice (întrucât nu necesită spațiu de expunere, singurele costuri fiind cele referitoare la digitalizarea exponatelor și munca de design);
- pot fi prezentate și expodate care nu puteau fi arătate altfel publicului datorită fragilității sau rarității lor;

¹³ <http://gallica.bnf.fr/>

¹⁴ <http://www.bnf.fr/pages/europeana/europeana.htm>

¹⁵ <http://www.bvau.ro/Proiect%20management.pdf>

¹⁶ http://www.kbr.be/collections/estampes/galerie/artistique_fr.html

¹⁷ http://www.kbr.be/collections/estampes/galerie/documentaire_fr.html

¹⁸ M. Kalfatovic, *Despre expozițiile on-line*, în *Biblioteconomie. Culegere de traduceri prelucrate*, nr. 3, 2002, p. 64. (Articol preluat din *Library Journal Net Connect*, New York, winter 2001).

¹⁹ *Ibidem*, p. 64 - 69.

- pot oferi vizitatorului o experiență deosebită, pot stimula interesul pentru aprofundarea subiectului în cauză și chiar pentru vizitarea bibliotecii;
- o expoziție on-line permite prezentarea unui obiect din mai multe perspective, poate prezenta mai multe pagini din același document sau chiar documentul întreg.

Martin Kalfatovic²⁰ sugerează câteva idei de expoziții: aniversări (centenare, bicentenare, jubilee), evenimente importante, tematici specifice (personalități, profesii, evenimente, mișcări sau fenomene sociale, colecționari, mass-media etc.). O altă idee se referă la expozițiile privind „comorile” deținute de biblioteci. Ne gândim aici ce expoziții deosebite pe diferite tematici s-ar putea realiza folosind cărțile bibliotecii Teleki-Bolyai! Același autor avertizează că nu pot fi prezentate drept „expoziții on-line” simple imagini frumoase, fără legătură între ele. O expoziție trebuie bine gândită luând în considerare câteva puncte:²¹ alegerea cu grijă a titlului și temei, un scop clar, trebuie vizat un public țintă, fiecare exponat trebuie individualizat etc.

Biblioteca Națională a Franței are deja o lungă și frumoasă tradiție în a prezenta pe site expoziții virtuale,²² de asemenea Biblioteca Municipală Lyon avea, la data vizitării site-ului²³ (5 octombrie 2007), 21 de expoziții foarte frumos realizate. Multe alte biblioteci folosesc această modalitate de promovare a propriilor documente.

Dintre bibliotecile județene românești, am remarcat astfel de expoziții pe site-ul bibliotecii „V. A. Urechia” din Galați.²⁴

Biblioteca mai poate afișa pe propriul site bibliografii tematice, revista sau anuarul bibliotecii, cărțile electronice produse în bibliotecă, revistele electronice la care are abonament biblioteca etc.

²⁰ *Ibidem*, p. 64 - 66.

²¹ *Ibidem*, p. 66 - 67.

²² N. Morin, *Contenus et services des sites web des bibliothèques*, în *Bulletin de Bibliothèques de France*, Paris, vol. 48, nr. 4, 2003. (<http://www.bbf.enssib.fr>).

²³ <http://www.bm-lyon.fr/expo/exposit.htm>

²⁴ <http://www.bvau.ro/expozitii.php>

Un tur virtual prin bibliotecă are avantajul că poate „plimba” vizitatorul prin toate sălile acesteia și chiar prin unele servicii în care, fizic, cititorii nu pot ajunge. Are postat pe pagina sa un astfel de tur Biblioteca Națională a Franței.²⁵ De asemenea, Biblioteca Națională a Spaniei propune o vizită virtuală, realizată în colaborare cu Biblioteca Virtuală „Miguel de Cervantes.” Astfel, sunt prezentate câteva excelente videoclipuri,²⁶ toate pe un fond muzical adecvat. Se face o incursiune în Sala Generală, Sala Cervantes, Sala Barbieri, Sala Goya, Sala de informare bibliografică, Sala publicațiilor periodice, precum și în laboratoarele bibliotecii.

Ne gândim oare ce impresie ar produce utilizatorilor un tur virtual prin biblioteca mănăstirii de la Sankt Gallen, din Elveția, socotită a fi una dintre cele mai frumoase din lume, bibliotecă a cărei sală de lectură este considerată „sala de lectură a lui Dumnezeu însuși”? De asemenea, o astfel de „plimbare” prin Biblioteca Teleki-Bolyai sau prin recent modificatele secții ale Bibliotecii Județene Mureș nu ni s-ar părea deloc inoportună.

Serviciul clasic de referințe al fiecărei biblioteci poate fi îmbunătățit, prin intermediul accesului la distanță, oferind posibilitatea utilizatorilor de a beneficia de aceleași servicii, ca și cele puse la dispoziția utilizatorilor prezenți în sălile de lectură. Astfel, referințele virtuale pot ajunge la utilizatori la orice oră din zi și din noapte, în orice colț al lumii.

„Întrebă bibliotecarul” este un serviciu foarte util, care apare pe site-urile multor biblioteci și se adresează, în principiu, atât utilizatorilor înscriși la bibliotecă, cât și celorlalți. Biblioteca Județeană Mureș, de exemplu, răspunde, în termen de două zile, la solicitări simple de informare, care necesită un răspuns succint, oferind informații despre titlurile existente în bibliotecă, despre condițiile de acces și înscriere, precum și la solicitări care necesită o cercetare bibliografică, dar fără aprofundarea domeniului și, potrivit formularului care apare pe site, întrebările ar trebui să fie din unul dintre următoarele domenii: Uniunea Europeană, Consiliul Europei, NATO, Administrație Publică, Drepturile Omului, Minorități, Cultură, Educație și Învățământ, Asistență Socială, Organizații Neguvernamentale, Turism. La fel

²⁵ <http://www.bnf.fr/visiterichelieu/index.htm>

²⁶ <http://www.cervantesvirtual.com/portal/BNE/visita.shtml>

am remarcat că se limitează domeniul și la alte biblioteci județene din țară. Nu vedem care este rațiunea, de ce nu se pot oferi răspunsuri la orice întrebări la care bibliotecarii ar putea răspunde, mai ales că, în practică, lucrurile așa stau. Mai multe biblioteci europene încurajează utilizatorii să ceară orice fel de informații. De exemplu, biblioteca municipală din Lyon, prin pagina sa web,²⁷ propune serviciul „Guichet du savoir,” postat pe un site distinct,²⁸ prin care orice persoană este îndemnată să pună orice întrebare, primind răspuns gratuit în maximum 72 de ore. Mai mult, Biblioteca Națională a Olandei, timp de două ore în zilele lucrătoare, răspunde pe chat-line întrebărilor cititorilor.²⁹

Destul de multe biblioteci agreează ca utilizatorii să-și exprime opiniile referitoare atât la activitatea bibliotecii în general, cât și la site-ul web, solicitându-le sugestii pentru îmbunătățirea lor, de exemplu Biblioteca Națională a Spaniei.³⁰ Alte biblioteci, cum este Biblioteca Regală a Danemarcei, sunt receptive la sugestiile utilizatorilor în privința achiziției de carte, cei interesați trebuind să completeze un formular.³¹

Considerăm că fiecare site de bibliotecă ar trebui să cuprindă ceva specific locului sau comunității pe care o deservește. De pildă, Biblioteca Națională a Elveției are postat pe site un articol referitor la istoria afișului, reputația afișului elvețian fiind recunoscută pe plan internațional. Desigur că apare și o impresionantă galerie de afișe, pornind de la primele, realizate prin anii 1800, până la cele din zilele noastre.³²

Un punct important pe site-ul bibliotecii trebuie să fie cel referitor la evenimentele culturale care au loc în luna respectivă, respectiv la acțiunile culturale desfășurate de biblioteci. Biblioteca municipală din Lyon are o propunere inedită pentru utilizatori: îi invită să descopere pe site-ul web conferințele organizate de bibliotecă și susținute de autori de renume, de

²⁷ <http://www.bm-lyon.fr/>

²⁸ <http://www.guichetdusavoir.org/>

²⁹ <http://www.kb.nl/hpd/qp/qp-en.html>

³⁰ <http://193.146.129.47:7780/Opine/formularioOpinion.jsp>

³¹ <http://www.kb.dk/en/kub/service/sporgbib/forslag.html>

³² <http://www.nb.admin.ch/slb/themen/01417/index.html?lang=fr>

specialiști și experți în diferite domenii.³³ Astfel, se asigură accesul la conținuturile acestora pentru un public foarte larg. Există și posibilitatea căutării unei conferințe anume, după ciclul din care face parte, după autor, și după numele conferinței. De asemenea, biblioteca face o trimitere către un site de unde cei interesați pot descărca gratuit programul de care este nevoie pentru vizionarea acestora.

Diferite alte materiale pot intra în conținutul site-urilor web, totul este să prezinte interes pentru utilizatori și să aibă legătură cu activitatea de bibliotecă.

S-a arătat³⁴ că unii utilizatori ar putea solicita să găsească pe site și unele informații foarte utile, precum modele de CV-uri, noutăți de pe piața forței de muncă, date economice, politice, sportive, culturale, administrative, atâta vreme cât utilizatorii „*văd în bibliotecă un for cultural în stare să-i tuteleze și să-i împlinească spiritual.*”

Pentru ca informațiile de pe site să poată ajunge la o lume întreagă, ar trebui ca acestea să fie traduse în cel puțin o limbă de circulație internațională, iar în cazul bibliotecilor care deservește o comunitate în care un procent însemnat din populație este format dintr-o minoritate etnică, și în limba acelei minorități. De remarcat că site-ul Bibliotecii Naționale a Elveției este tradus în patru limbi: germană, franceză, italiană și engleză.³⁵

IV. Designul paginii web

Desigur că nici un amănunt nu este de neglijat când ne preocupăm de realizarea unui site web. Cu toate că scopul acestei lucrări nu este acela de a intra în detalii de ordin tehnic, ne oprim, totuși, asupra unor aspecte relevante.

³³ http://php.bm-lyon.fr/video_conf/conferences.php

³⁴ A. Sârghie, *op. cit.*, p. 350.

³⁵ <http://www.nb.admin.ch/slb/>

Culoarea. Se apreciază că 99,9% dintre designerii paginilor web nu folosesc o abordare științifică în alegerea culorilor.³⁶ Specialiștii³⁷ spun despre acestea că „*ar trebui să creeze o senzație și o personalitate generală pentru site.*” Nu este necesar să se folosească o paletă foarte largă, chiar și una limitată poate adăuga „*o senzație de sofisticare și organizare.*” Contează foarte mult ca toate paginile să aibă același aspect, să dea aceeași senzație, chiar dacă conținutul lor este foarte diferit. O foarte bună impresie ne-a făcut, cel puțin din acest punct de vedere, site-ul Bibliotecii Municipale din Lyon.³⁸

Cele patru principii în designul paginii web sunt alinierea, proximitatea, repetarea și contrastul. Dacă acestea se respectă în practică, paginile vor fi clare, ordonate și profesioniste.³⁹

Principiul alinierii presupune ca toate elementele dintr-o pagină să fie aliniat unele în raport cu celelalte. Sfatul specialiștilor este de a alege o singură aliniere (după latura stângă, dreaptă sau centrală).

Principiul proximității se referă la relațiile dintre elemente, când acestea sunt apropiate. Dacă elementele sunt apropiate, ele par a avea o legătură reciprocă; dacă sunt prea depărtate, nu sugerează acest lucru. Se întâmplă frecvent ca multe elemente să fie izolate, de exemplu, ca un titlu sau subtitlu să fie prea departe de textul căruia îi aparține. Elementele asociate trebuie grupate împreună, obținându-se o dispunere mai unificată și mai organizată.

Principiul repetării presupune că în cadrul unui proiect sunt repetate anumite elemente ce leagă împreună toate părțile dispartate, făcând ca fiecare pagină să arate clar că aparține aceluiași site, aceluiași concept. Pot prezenta elemente repetitive: butoanele de navigare, culorile, stilul, ilustrațiile etc.

³⁶ R. Williams, J. Tollet, *Design pentru web: un ghid accesibil pentru crearea, proiectarea și publicarea propriului site web*, București, Editura Corint, 2003, p. 146.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ www.bm-lyon.fr

³⁹ R. Williams, J. Tollet, *op. cit.*, p. 95 și urm.

Principiul contrastului. Elementele contrastante permit o călătorie rapidă prin vasta rețea de informații, culegând ceea ce trebuie. Contrastul poate fi asigurat de un font care este mai mare, aldin, cu un stil foarte diferit, de culori diferite sau de indicatoare grafice.

Pentru reușita paginii web, nu doar unul ci toate cele patru principii trebuie respectate.

Legăturile din site: site-urile conțin, de regulă, două tipuri de legături, interne (conectate la alte părți ale site-ului) și externe (conectate la alte site-uri). Sfaturile specialiștilor⁴⁰ sunt de a nu oferi foarte multe legături externe, deoarece este afectată lizibilitatea conținutului propriului site. De asemenea, legăturile trebuie verificate frecvent, pentru a ne asigura că mai funcționează. (Legăturile pot fi întrerupte când celălalt site și-a schimbat adresa, ori s-a desființat). Legăturile vor fi stabilite doar spre site-uri care merită. De exemplu, este de evitat o legătură spre o pagină în construcție sau spre imaginea lărgită a unei fotografii lipsită de orice informații noi. Tot o greșeală ar fi și aceea de a oferi legături spre pagini lipsite de relevanță.

O schimbare periodică a graficii și aspectului site-ului se poate dovedi benefică.⁴¹ De exemplu, Biblioteca Municipală din Lyon și-a modificat site-ul de mai multe ori, la fel și Biblioteca Națională a Franței.⁴²

Într-un ghid al paginilor web românești din 2002⁴³ se remarcă o stare de lucruri tristă: „*site-urile culturale românești sunt nepermis de modeste din punct de vedere artistic.*” Autorul atrăgea atenția că „*bunul gust nu costă nimic.*” Iată de ce, subliniem încă o dată, nimic nu este de neglijat când

⁴⁰ *Ibidem*, p. 131.

⁴¹ D. Ispas, *Paginile de Internet ale bibliotecilor județene din România ca instrumente de relații publice*, în *Libraria*. Anuarul Bibliotecii Județene Mureș, nr. 1, 2002, p. 374.

⁴² R. Mouren, *Quel graphisme pour les sites web? Dix ans d'évolution*, în *Bulletin de Bibliothèques de France*, Paris, vol. 51, nr. 3, 2006 (<http://www.bbf.enssib.fr>).

⁴³ E. Bărbulescu, *Ghid Web 2003: 1700 de site-uri românești organizate tematic și comentate*, București, Editura Humanitas, 2002.

construim sau întreținem o pagină web pentru bibliotecă! De altfel, Biblioteca Județeană „V. A. Urechia” din Galați, conștientizând importanța unui site web, are în obiectiv un ghid de construire a paginilor web. De asemenea, se urmărește construirea unei pagini web pentru fiecare bibliotecă din municipiile, orașele și comunele cu posibilități financiare.⁴⁴

Niciodată nu se poate spune că munca la un site web s-a terminat. Actualizările frecvente presupun că audiența îl va revizita frecvent!

La fel de importantă trebuie să fie și urmărirea impactului pe care site-ul web îl are asupra serviciilor bibliotecii și asupra publicului.⁴⁵

Putem afirma că un site web bine realizat sporește prestigiul unei biblioteci și este un foarte bun și modern material de promovare a serviciilor și colecțiilor acesteia.

Web-site - A Modern Way of Promoting Public Library's Services and Collections

Abstract

The success of public library services on the informational market depends on the library's presence in the virtual space, more precisely, its visibility on web network. Thus, library must take most advantages of the Internet, not only by using the facilities it offers, but also by creating its own web-site.

The creation of a web-site must respect some professional and well-defined rules; if it is well-designed, according to the beneficiaries needs, it will increase the library's prestige, because it is one of the best ways of promoting services.

⁴⁴ <http://www.bvau.ro/Proiect%20management.pdf>

⁴⁵ A. Sârghie, *op. cit.*, p. 349-350.

Tentative de diversificare și modernizare a serviciilor oferite de colecțiile speciale ale bibliotecii

IOANA DRAGOTĂ
*Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”
Maramureș*

Nu cred că se poate scrie despre diversificarea și modernizarea serviciilor oferite de colecțiile speciale la un mod prea general, fără a risca utopii. Ca bibliotecar, mă raportează la condițiile concrete în care lucrez și care îmi influențează, cu siguranță, percepția. În ultimă instanță, nu pot să scriu decât despre felul în care îmi privesc profesia și despre ce sper să realizez, îndemnată fiind și de un vădit sentiment de solitudine profesională - specializarea în carte veche și rară e o specializare... rară (anul trecut, Centrul de Pregătire Profesională în Cultură a finalizat un prim curs de profil), întâlnirile sunt rare, dedicate, de regulă, prezentării rezultatelor cercetării și nu muncii propriu-zise de bibliotecă, schimburile de experiență sunt ca și inexistente.

E greu să-ți stabilești norme și standarde dacă nu te poți raporta la ce se realizează în domeniu, dacă nu găsești, cât de cât, similitudini - foarte importante, pentru că funcționează o ierarhizare după dimensiunea și valoarea colecției, de care depind și oportunitățile de cercetare. În multe cazuri, bibliotecarii ce lucrează la colecții speciale sunt dublați de experți și cercetători remarcabili în domeniu. Am însă convingerea că întreaga activitate a bibliotecarului, inclusiv munca de cercetare, trebuie abordată în finalitatea punerii în valoare a cititorilor - de aceea există bibliotecari. Se poate să am aceste idei din cauza specificului colecției pe care o gestionez, așa că este momentul să prezint o:

CASETĂ TEHNICĂ

Fondul de documente: 19.000 u. b. (cărți, publicații seriale, mape documentare, hărți, cărți poștale, fotografii etc.); cronologic, publicațiile acoperă anii 1538 - 1947; există numeroase exemplare cu valoare bibliofilă (119 cărți vechi românești și străine, peste 600 cărți cu autografe semnificative etc.); predomină lucrările de istorie (în special Transilvania și Maramureș);

Dotări: sală de lectură cu 12 locuri; 2 stații de lucru (bibliotecar și cititor), conexiune Internet, imprimantă în rețea, scanner (DVD writer și copiator, ușor accesibile);

Publicul utilizator: puțin numeros, cercetători (profesioniști și amatori).

De menționat că echipa managerială a bibliotecii promovează o politică de activism intens, pe care a trebuit să o aplic - situație cu totul inedită, dacă ținem cont de faptul că, până în 1989, colecțiile speciale ale bibliotecii noastre îndeplineau și rolul de fond de cenzură, cu acces drastic restricționat, mediatizarea lor fiind ca și inexistentă. Sigur că, limita activismului s-a impus de la sine: până la a nu periclita integritatea fondului. (Am considerat necesare aceste date, pentru a fixa cadrul și perspectivele în care pun problema modernizării și diversificării serviciilor, știind că nu orice se potrivește oriunde și oricând).

Din fericire, conjunctura este favorabilă creșterii numărului de cititori: interesul crescut pentru rescrierea istoriei Transilvaniei, cu posibilitățile de interpretare ivite, dărâmarea tabu-urilor și recuperarea spațiilor albe; supradimensionarea învățământului superior, cu afluența de lucrări de licență și doctorat; existența frământată a profesorilor din învățământul liceal interesați de lucrări de grad și parteneriate; amploarea fără precedent a activității editoriale, care face accesibilă publicarea cărților, pe fondul „febrei” monografiilor locale - efect colateral al integrării europene și al

globalizării (referitor la Maramureș, am identificat, până în prezent, peste 60 de lucrări de acest gen).

Am pornit de la câteva lucruri extrem de simple, foarte cunoscute și atât de importante, încât consider obligatoriu să le menționez de fiecare dată: curățenie, o ambianță plăcută, personalizată, asigurarea, pe cât posibil, a intimității, printr-o dispunere adecvată a mobilierului, grijă vădită pentru crearea de condiții propice studiului, amabilitate, respect, interes autentic, împreună cu efortul constant de cunoaștere a fondului și de promovare a lui, prin includerea în catalogul on-line al bibliotecii. Numai de aici pornind, putem vorbi despre tentative de modernizare și diversificare a activității - în cazul nostru, acestea s-au impus, de cele mai multe ori, ca răspuns la solicitările cititorilor. (Îngrijitorul celei mai frumoase livezi pe care am văzut-o cândva, mi-a spus că a ales să planteze doar pomii care creșteau și în mod natural în zonă).

S-au conturat, astfel, câteva direcții de acțiune:

A. Lărgirea ariei de informații, găsirea unor mijloace suplimentare de îmbogățire a fondului, noi căi de comunicare cu cititorii. Cât timp mai vorbim despre carte?

Este o lege a muncii bibliotecarului că acuratețea informațiilor oferite depinde de gradul de cunoaștere a fondului, cu accent pe cunoașterea în adâncime. De aceea, cred că un bibliotecar onest trebuie să țină cont, în alegerea temelor proprii de cercetare, de nevoile de informare ale cititorilor, înțelegând aici realizarea de bibliografii, indici, descrieri analitice etc. Utilă este și cunoașterea, într-o măsură rezonabilă, a colecțiilor mai importante din zonă. În această idee, avem în derulare un parteneriat cu Muzeul Județean de Istorie și intenționăm unul cu Arhivele Statului din localitate.

Folosirea cu discernământ a Internetului, cunoașterea câtorva site-uri mai importante unde pot fi găsite lucrări integrale, fragmente sau documente pe care nu le deținem, consultarea cataloagelor on-line ale altor biblioteci pentru împrumutul interbibliotecar (lista Biblos), frecventarea anticariatelor on-line (în ideea că, dacă există și merită, atunci poate fi cumpărat) se numără și ele printre cele mai la îndemână mijloace de extindere a ariei de informații. Documentele obținute prin copiere, scanare sau digitizare sunt

păstrate în mape sau fișiere pe calculator, în ideea că pot fi obiectul unor solicitări ulterioare.

Pentru cercetări desfășurate pe perioade mai îndelungate, pentru cititori din alte localități, precum și în cazul unor solicitări care necesită un răgaz de căutare am recurs la „darea în urmărire a temelor,” adică, am creat fișiere-dedicate în care, pe măsură ce găsesc, și dacă găsesc, colectez informații la tema respectivă. Când există solicitări, răspund telefonic (informații) sau prin poșta electronică (liste, scanări, fotografii digitale etc.), timpul cercetătorilor fiind, cu siguranță, un lucru extrem de valoros. Biblioteca noastră nu are o adresă special dedicată serviciilor de acest gen, așa că răspund la adresa ioana_dragota@bibliotecamm.ro, cu condiția ca numele expeditorului să-mi fie cunoscut sau subiectul să fie clar precizat.

Din punct de vedere tehnic, cititorilor li se asigură accesul la Internet, posibilitatea redactării lucrărilor pe calculator, listarea unui număr rezonabil de pagini, copierea, scanarea, digitizarea documentelor pentru care este permisă operațiunea respectivă și realizarea de înregistrări pe suport magnetic.

Poate că este locul potrivit pentru câteva referiri la digitizarea fondului. Prioritățile au fost stabilite în funcție de valoare, unicitate, grad de uzură, rată de solicitare. Până în prezent, au fost digitizate: un manuscris, paginile cu mărci de proprietate sau cu alte particularități și câteva publicații seriale locale. Am început, de asemenea, digitizarea paginilor de titlu și ale celor cu particularități din cărțile vechi, în ideea că multe dintre acestea vor fi, în timp, digitizate integral de biblioteci mai mari, în cadrul proiectelor naționale. S-a creat astfel, încetul cu încetul, ceea ce am numit **biblioteca digitală**, adică, un director ce conține următoarele subdirectoare: **manuscrite** (manuscrite, acte, corespondență etc.), **cărți, seriale** (*Baia Mare*, 1926-1934, *Gutinul*, 1889-1890, *Grainul Maramureșului*, 1932-1950, *Pupăza*, 1926-1927, *Transilvania* - numerele lipsă etc.), **imagini** (cărți poștale, fotografii, hărți etc.), **bibliofilie** (exemplare cu valoare bibliofilă, mărci de proprietate etc.), fișiere ce pot fi consultate în cadrul secției, parte dintre ele fiind accesibile la toate stațiile din rețeaua bibliotecii. Biblioteca digitală conține și lucrări din colecțiile altor biblioteci, pe care nu le deținem (până în prezent avem

completări ale colecției de seriale locale), precum și lucrări realizate de cititori (legate tematic de profilul secției).

Cert este că, în timp, s-a creat o bază de date ce necesită prelucrare biblioteconomică. Așa că, printre proiectele imediate, se numără și cuprinderea în TINLIB a fișierelor respective, cu tot ceea ce presupune acest lucru: catalogarea conform standardelor pentru resurse electronice ISBD (ER), găsirea unor modalități adecvate de cotaie și organizare. Ideal ar fi ca biblioteca digitală să poată fi accesată din pagina web a bibliotecii www.bibliotecamm.ro, o vizită pe site contând ca o vizită la bibliotecă, în ultimă instanță. Ar fi un pas însemnat în democratizarea accesului la colecțiile speciale. Mai menționez că seriialele digitizate sunt disponibile și pe suport magnetic (CD, DVD), ele putând fi consultate pe loc sau împrumutate la domiciliu.

Pentru conservarea bunurilor aparținând patrimoniului cultural național mobil - tip carte, există norme riguroase. În plus, mediul de lucru la colecții speciale nu este unul foarte sănătos, de aceea se și impun măsuri de protecție adecvate. Digitizarea rezolvă problemele ridicate de aceste două aspecte, așa că am profitat de ea pentru a face cunoscute publicului larg valori altfel greu accesibile. De exemplu, cu ocazia realizării lucrării *Cartea cu autograf în colecțiile Bibliotecii Județene „Petre Dulfu,”* editată de biblioteca noastră în anul 2006, autor Corneliu Oneț, s-a creat baza de date, ordonată alfabetic, a autografelor și mărcilor de proprietate depistate, ele putând fi văzute și reproduse, fără a mai recurge la original. Sub semnul aceleiași idei stă și proiectul în derulare, **Miraj**, dedicat cărții vechi, ce poate fi vizualizat din pagina web a bibliotecii. Regula este că, ori de câte ori este digitizat vreun document, produsul se păstrează pentru a evita repetarea operației.

Nu cred că trebuie să ne temem de ziua când, totul fiind digitizat și accesibil, colecțiile speciale vor deveni depozite-muzeu. Ziua aceea e încă foarte departe și apoi, nu restricționarea accesului la informații ne va face să supraviețuim, ci diversificarea ofertei de servicii. Mai poate fi luată în calcul, cred, și o extindere periodică a limitei cronologice superioare a colecțiilor, pe măsura trecerii timpului.

B. Valorizarea patrimoniului local

Pornind de la constatarea că majoritatea solicitărilor cititorilor secției privesc chestiuni legate de Maramureș (în configurația actuală, dar și cel istoric), la care se adaugă sentimentul personal de apartenență, mi-am propus să încerc o reconstituire a bibliografiei locale: lucrări despre Maramureș, lucrări ale autorilor maramureșeni și lucrări tipărite în zonă, totul până la nivelul anului 1947, urmărind achiziționarea, sau măcar reproducerea, celor pe care nu le avem în colecții. Această bibliografie maramureșeană intenționează să cuprindă și articole din periodice, fragmente de lucrări, alături de imagini, fotografii și hărți privitoare la Maramureș, grupate în biblioteca digitală. Proiectul presupune o muncă continuă, cu finalizare îndepărtată (dacă nu incertă), așa încât nu îi este dedicat un timp anumit ci, atunci când apare informația, cartea, imaginea, harta etc., procedez la înglobarea în bazele de date.

Am în vedere, pentru acest fond Maramureș, și documente de istorie socială: corespondență, acte oficiale, fotografii etc., pentru identificarea căror am inițiat o colaborare cu Filiala „Centrul de zi pentru vârstnici” al bibliotecii noastre. Subliniez că problema se pune mai mult în termenii de „informație,” și mai puțin în cei de „documente originale.” Sigur că, pentru o reconstituire a atmosferei de epocă, amintirile lor ar putea fi surse deosebit de interesante și ar merita consemnate, dar asta depășește în totalitate proiectele bibliotecarului.

O întreținere corespunzătoare a bazei de date pe teme de istorie locală presupune și cunoașterea lucrărilor ce apar în domeniu, atât restituiri, cât și cercetare curentă. În această idee, de exemplu, utilizatorii sunt rugați ca, pe măsură ce-și finalizează / publică lucrările realizate pe baza documentelor din colecțiile noastre, să ne indice locul de apariție, să aducă spre achiziționare sau chiar să doneze bibliotecii un exemplar (tipărit sau în format electronic). În anul acesta, subiectul predilect al vitrinei secției la care lucrez a fost „Lucrările cititorilor noștri,” inițiativă care s-a bucurat de succes, cititorii având de multe ori interese comune de informare. În concluzie, rămân la convingerea că urmărirea și conservarea patrimoniului local este o misiune onorabilă pe care secțiile de colecții speciale din localitățile mici și cu un fond similar de documente pot să și-o asume.

C. Mai mult decât bibliotecă, loc de împărtășire a pasiunilor comune

Pentru a anima viața Secției Colecții speciale, conform cerințelor manageriale (dincolo de realizarea cataloagelor, de servirea cititorilor și de expozițiile ocazionale), am realizat câteva parteneriate și activități cu public. Este vorba despre două ore de religie (în jurul cărții românești vechi), două ore de sociologie, două de istorie locală, cu elevi de la colegiile din localitate și un seminar de istoria presei, cu studenți de la jurnalistică, realizate în anul școlar trecut. Pe tema istoriei locale am mai avut o întâlnire cu publicul băimărean de vârstă a treia, sub genericul: „Călător printre amintiri.” Toate au presupus efort și oboseală, dar am înțeles că au fost apreciate de participanți. Am încercat, de data asta fără să reușesc, organizarea unui mic cerc de studii pe teme de istorie locală (a fost singura inițiativă care nu a răspuns unei solicitări exterioare concrete).

În fidelizarea cititorilor a intervenit avantajul orașului mic, în care oamenii cu preocupări comune ajung, inevitabil, să se cunoască. Pentru a răspunde dorinței manifeste de comunicare și schimb de informații, care ar fi putut perturba atmosfera de studiu, am amenajat un mic spațiu pentru discuții, separat de sala de lectură, organizarea secției permițând acest lucru. Au fost situații în care cititorii și-au fixat întâlniri la bibliotecă pentru schimbul de informații și lucrări, de multe ori ajutându-se între ei mai mult decât bibliotecarul ar fi fost în stare să o facă. Ar putea fi începuturile unui club? E mult prea mult spus.

Și cu aceasta mi-am încheiat sarcina asumată, de a scrie despre fața lipsită de glorie, dar plină de căldură omenească și aducătoare de satisfacții sufletești a activității bibliotecarului de la colecții speciale.

Attempts of Diversification and Modernization of the Library Services Offered by the Special Collections

Abstract

It is well-known that after 1989, libraries have changed their politics concerning the access to special collections - ancient books, manuscripts, maps, images etc. - that became easier to search and study. This could be possible first, because of the attempts of promoting the ancient values, and second, because of the changes that took place in the educational and scientific fields (the growing number of researchers, historians, writers, students etc., whose interest in research and scientific writing has lately increased).

According to this bases, there are some directions that might be identified: a) finding of supplementary means of enriching the collections and communicate them to the readers, because it is well known that the quality of information offered to the public depends on the librarian' s knowledge about the collection he is working with. We must also consider up to date electronic possibilities, that enable us to create digital library (data bases containing digitized documents, images etc.); b) making the most of local patrimony, that requests, first of all, the creation of a data base, containing all the information we may collect about our county: books, articles, maps, images, correspondence, official papers etc.; c) the involving of the readers, that must be determined to come to library and like it; and that requests the laying out of a special place for talking and making the best of our time.

CARTE VECHE

Mărturii ale începuturilor tipografiei pariziene în colecțiile
Bibliotecii Academice Clujene (II)
(1501-1530)

ELENA DAMIAN
*Biblioteca Academiei Române
Filiala Cluj-Napoca*

Din galeria tipografilor și a editorilor parizieni care au activat la începutul secolului al XVI-lea, respectiv în perioada de tranziție (1501-1530), cea a trecerii de la incunabul la cartea modernă, i-am ales pe Jean Petit I-er, a cărui activitate am prezentat-o în partea I a lucrării,¹ și pe Josse Bade, pentru partea a II-a.

Josse Bade sau Jodocus Badius Ascensius, umanist și tipograf de origine flamandă, s-a născut în anul 1462 (sau 1461) în orașelul Asche (de aici, probabil, numele de Ascensius sau de la numele de familie Van Asche, din Gand), lângă Bruxelles, și a murit la Paris, în anul 1535 (sau 1537). A studiat în Italia și a predat aici, apoi s-a stabilit la Lyon, unde a fost profesor de greacă și latină. Tot aici a lucrat ca și corector al lui Jean Trechsel, apoi ca asociat al acestuia, căruia i-a devenit și ginere. Surprins de îndemânarea sa ca și tipograf, Robert Gaguin îl atrage în anul 1499 la Paris, încredințându-i spre tipărire lucrarea *Compendium de l'Histoire de France*, care a apărut în anul 1500. La Paris, a lucrat apoi pentru Janot Marnef și Jean Petit. Acesta din urmă a fost protectorul său, încurajându-l la începutul activității sale la Paris. Pe el l-a însărcinat cu corectura unor texte importante, pentru ca, mai apoi, să-i încredințeze o tipografie (1500). Astfel, a luat naștere faimoasa officină tipografică a lui Josse Bade. Lui i se adresa adesea Jean Petit atunci

¹ Prima parte a acestui studiu a apărut în *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie*, vol. V, Târgu-Mureș, 2006, p. 116-134.

când dorea să realizeze ediții deosebit de corecte, dar Josse Bade va lucra și pe cont propriu în cadrul edițiilor care nu necesitau cheltuieli prea mari, colaborând el însuși cu colegii săi librari.

Vestita tipografie a lui Josse Bade a scos, între 1503 și 1535, aproximativ 800 de titluri, atât clasici, latini mai ales (Terențiu, Cicero, Vergiliu, Ovidiu, Juvenal, Titus Livius, Salustius, Suetoniu, Seneca), dar și greci (Platon, Tucidide, Plutarh), cât și texte contemporane, printre care primele scrieri ale lui Erasm sau Guillaume Budé.

Emblema sa reprezintă o presă tipografică cu inscripția *Praelum Ascensianum*. Erudiții vremii, Lefèvre d'Étaples, Guillaume Budé, François Vatable, Beatus Rhenanus, Jacques Toussaint, Erasm i-au fost nu doar colaboratori, ci și prieteni. Casa umanistului Josse Bade devine centrul reuniunilor savanților.²

² **Lefèvre d'Étaples** (1450-c. 1536), teolog și umanist francez, a dat, în 1530, la Anvers, prima traducere completă a *Bibliei* în limba franceză, lucrare condamnată de Sorbona să fie arsă. Este una din personalitățile cele mai marcante ale mișcării umaniste și religioase a epocii sale, spirit cu deschideri largi, de o extraordinară erudiție. A fost primul autor francez care a aplicat textelor sacre metodele riguroase ale filologiei. Opera sa variată este alcătuită din ediții și traduceri comentate, servindu-se, întotdeauna, de cele mai bune manuscrise. A fost primul care a comentat după metode noi *L'Écriture*, considerând-o o bază unică a învățaturii religioase. A fost profesor de arte la Universitatea din Paris, a predat filosofia la Collège du Cardinal Lemoine, având prilejul de a-i cunoaște și îndruma pe primii umaniști, a contribuit la răspândirea unor idei noi. A cunoscut destul de bine greaca și latina, a fost un bun cunoscător în matematici, astronomie și muzică. Vezi E. Damian, *Filologi francezi renascentiști în fondurile Bibliotecii academice clujene*, în *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie*, vol. II, Târgu-Mureș, 2003, p. 169.

Guillaume Budé (1467-1540) este cel mai important umanist francez al Renașterii. Este fondatorul filologiei și primul mare elenist francez. Filosof și istoric renumit în epocă, un bibliotecar și un bibliofil desăvârșit, a scris în franceză, greacă și, mai ales, în latină. Rolul incontestabil pe care l-a avut în dezvoltarea umanismului în Franța i-a adus renumele de „Père de la Renaissance” sau „le prodige de la France.” A avut un rol foarte important în fondarea colegiului Collège de France.

Josse Bade a fost primul mare tipograf erudit din Paris. Numeroase prefețe ale lucrărilor tipărite de el îi aparțin. O atenție deosebită a acordat-o corectării textelor. Josse Bade a fost și tipograful unor gramatici latine, el însuși fiind autorul unor lucrări de inițiere în limba latină. De asemenea, a fost printre primii tipografi care au multiplicat ediții ale unor autori greci (de exemplu, Tucidide, Plutarh). El a paginat doar șase din edițiile sale, prima

Contribuții deosebite a avut și în studierea antichității grecești. Vezi *Ibidem*, p. 169-170.

François Vatable (sfârșitul secolului al XV-lea-1547), umanist, profesor de ebraică la Collège Royal, în 1530. Este cunoscut pentru adnotarea *Bibliei*, publicată de Robert Estienne în 1545. Vezi *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, publié sous la direction de Monseigneur G. Grente. Collaborateurs: A. Pauphilet, Mgr. L. Pichard, R. Barroux, Paris, Arthème Fayard, 1951, p. 684.

Beatus Rhenanus (1485-1547), umanist alsacian, a studiat la Paris, la Collège du Cardinal Lemoine. A fost elevul lui Lefèvre d'Étaples și corectorul lui Henri Estienne. A avut raporturi strânse cu umanismul parizian. Vezi *Ibidem*, p. 603-604.

Jacques Toussaint (sfârșitul secolului al XV-lea-1547) a studiat greaca cu Guillaume Budé, profesor de greacă la Collège Royal, a fost apreciat pentru calitățile sale pedagogice și pentru întinderea cunoștințelor sale (greacă, filosofie, latină, jurisprudență). A fost profesorul lui Adrien Turnèbe sau Henri Estienne. Vezi *Ibidem*, p. 669.

Erasm din Rotterdam (Erasmus Desiderius Rotterdamus), pseudonimul lui Gerhard Gerhards (1466-1536), umanist renescentist olandez. Lucrările sale filologice au contribuit într-o măsură însemnată la răspândirea culturii clasice a antichității. Pamfletele și scrierile sale satirice cu caracter antifeudal și anticlerical, dintre care cea mai renumită este *Elogiul nebuniei* (1509), au deschis drum Reformei. Marea sa lucrare științifică este ediția princeps a *Noului Testament* grec. Erasm a dominat secolul al XVI-lea prin erudiția sa cu totul deosebită, stimulând întreaga Europă intelectuală. El le-a dat savanților o metodă de lucru și o metodă critică. *Opera omnia* a lui Erasm a apărut în 10 volume, din 1703 până în 1706. Vezi *Ibidem*, p. 304-306; A. Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 262 și 289.

fiind în 1529, *Commentarii linguae graecae* a lui Guillaume Budé și ultima, în 1533. În perioada 1529-1533, el a imprimat 110 ediții.³

Josse Bade s-a înrudit cu tipografi vestiți, s-a căsătorit cu una din fiicele lui Trechsel, iar cele patru fiice ale sale s-au căsătorit tot cu tipografi: Jean de Roigny, Michel de Vascosan (tipograf umanist din Picardia), Robert I-er Estienne și Jacques I-er Du Puis. Toți patru au devenit, la fel ca socrul lor, mari tipografi parizieni. După moartea lui, atelierul său a fuzionat cu cel al familiei Estienne. Fiul său, Conrad Bade, a fost tot tipograf și i-a continuat activitatea. Astfel luau naștere dinastiile de tipografi umaniști.⁴

Prezentarea grafică a lucrărilor sale este, și ea, demnă de remarcat: caractere romane, ornamente, ancadrame (începând cu 1509, la o ediție a lui Titus-Livius).

Printre cărțile tipărite de el se evidențiază și traducerea lui Claude de Seyssel, a operei lui Tucidide, în 1527, in-folio. Această lucrare a apărut în 1225 de exemplare, un număr foarte mare pentru acea dată.⁵

Prin numărul și calitatea edițiilor și comentariilor sale savante, el a contribuit la răspândirea culturii umaniste. A editat și tipărit numeroase gramatici și a compus mai multe opere în limba latină. Pentru lucrarea lui Sébastien Brandt, *La Nef des fous*, a scris un comentariu în versuri latine,

³ *La Grande Encyclopédie*. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres. Sous la direction de M. Berthelot, vol. I-XXXI, Paris, H. Lamirault et C-ie, éditeurs, 1885-1902, vol. IV, p. 1134-1135; A. Labarre, *Les incunables: la présentation du livre*, în *Histoire de l'édition française. I. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVII-ème siècle*, sous la direction de R. Chartier et H. J. Martin, Paris, Fayard / Promodis, 1989, p. 237; H. J. Martin et J. M. Dureau, *Des années de transition: 1500-1530*, în *Histoire de l'édition française...*, p. 260.

⁴ Perette Bade, fiica lui Josse Bade și soția lui Robert I-er Estienne, a fost o femeie foarte cultivată, o bună cunoscătoare a limbii latine.

⁵ *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle...*, p. 71-72; A. Labarre, *op. cit.*, p. 254; A. Flocon, *op. cit.*, p. 197-198; L. Febvre et H. J. Martin, *L'apparition du livre*, Paris, Éditions A. Michel, 1971, p. 168, 181, 194 și 216; H. J. Martin et J. M. Dureau, *op. cit.*, p. 258-260.

Navis Stultarum, care a apărut mai întâi în traducere franceză, fiind destinat mai ales femeilor.⁶

Așadar, producția tipografică a lui Josse Bade este foarte diversă: lucrări juridice, religioase, gramatici (Donat și Alexandre de Villedieu, Despautère), poezii (Lorenzo Valla, Spagnoli sau Battista Mantuanus), dicționare (Calepin), opere ale clasicilor latini și greci cu comentarii erudite, lucrările autorilor contemporani, mai ales Erasm (i-a publicat, de exemplu, *Elogiul nebuniei*, în 1512) sau Guillaume Budé.

La Paris, edițiile lui Josse Bade au fost, adesea, copiate de un grup de librari, editori, tipografi. Fenomenul contrafacerii în lumea tiparului reflectă, în mare măsură, conflictele generate de concurența dintre tipografi. Micii tipografi își exprimă, astfel, protestul lor împotriva monopolurilor exorbitante pe care le dețineau marii tipografi.⁷

Dintre tipăriturile lui Josse Bade (pentru perioada 1501-1530), în Biblioteca Academică clujeană se păstrează la loc de cinste 17 ediții: 8 lucrări tipărite sau editate de el și colaboratorii săi, 9 lucrări comentate de el, din care 5 ediții i-au aparținut lui Timotei Cipariu.⁸

I. Josse Bade-tipograf, editor

Edițiile prezente în colecțiile bibliotecii noastre sunt reprezentate de:

a. clasici latini: Lucrețiu (Titus Lucretius Carus, c. 99-55 a.Chr.), poet și filosof; Nepos Cornelius, (c. 100-24 a.Chr.), istoric; a scris biografii ale unor oameni de seamă, greci și latini (*Despre bărbații iluștri*);

b. clasici greci: Plutarh (c. 46-c. 127 p.Chr.), scriitor, istoric și filosof; a scris 50 de biografii ale unor oameni de stat, greci și romani (*Vieți paralele*);

⁶ *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle...*, p. 71; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*. Tome premier, Paris, Librairie Larousse, 1960, p. 831.

⁷ S. Puiu, *Despre ediție (I)*, în *Biblioteca și cercetarea*, XIII, Cluj Napoca, 1989, p. 270.

⁸ Probabil, o cercetare mai atentă a fondurilor bibliotecii noastre va scoate la iveală și alte exemplare.

c. autori francezi: Budé Guillaume (1467-1540), cel mai important umanist al Renașterii franceze;

d. autori englezi: Beda Venerabilul (c. 673-735), istoric și teolog;

e. autori italieni: Spagnoli Giovanni Battista / Mantuanus (1448-1516), umanist, latinist distins.

II. Josse Bade-comentator

a. clasici latini: Terențiu (Publius Terentius Afer, 190-159 a.Chr.), poet dramatic; Horațiu (Quintus Horatius Flaccus, 65-8 a.Chr.), poet; Valerius Maximus (secolul I p.Chr.), istoric;

b. autori italieni: Lorenzo Valla (c. 1407-1457), umanist; Battista Giovanni Spagnoli / Mantuanus (1448-1516), umanist, latinist distins.

Descrierea cărților

I. Josse Bade-tipograf, editor

1. Lucretius Carus, Titus, *In Carum Lucretium poetarum comentarii a Ioanne Baptista Pio editi: codice Lucretiano diligenter emendato:...* - [Paris], *venundatur ab Ascensio a Ioanne Parvo (in chalcog Ascēnsiana, 4 Id Aug. 1514)*. - [8], 184 f., in-folio, cu semnatura tipografică.

- H. M. Adams, vol. I, p. 674, poz. 1650;
- Catalogul Bibliotecii Naționale Széchényi, L 426;
- marca tipografică: *PreŃ AscēsianŃ I. B.*;
- chenar ornamentat;
- pagina de titlu cu litere roșii și negre;
- letrine ornate;
- conține index;
- însemnări manuscrise cu cerneală neagră;
- legătura din piele maro (deteriorată), cu ornamente, cu urme de încuietori metalice;
- cota: C 55177.

2. Plutarchus Chaeron, Probus Aemilius, *Plutarchi Chaeronei et Aemilii Probi. Illustrium virorum vite cum suo indice diligenter*

recognite. - [Paris], *Ascēſian*□, *aera merent Jodoco Badio Ascensio, Iulii, 1520.* -[22], 393 f., in folio, cu signatura tipografică.

- titlul cu litere roșii;
- marca tipografică: *Prelum Ascēſian*□;
- chenar ornamentat;
- letrine ornate;
- conține index;
- însemnări manuscrise și sublinieri cu cerneală neagră;
- legătura din piele maro (deteriorată), cu ornamente, cu urme de încuietori metalice;
- cota: R 80350.

3. Budé, Guillaume, *Annotationes in quattuor et viginti Pandectarum libros*,... - [Paris], *ab Iodoco Badio Ascensio, 1524.* - [8], 178 f., in folio, cu signatura tipografică.

- H. M. Adams, vol. I, p. 207, poz. 3078;
- marca tipografică: *Prelum Ascēſian*□;
- chenar ornamentat;
- letrine ornate;
- conține index;
- prefața din 9 nov. 1508, Paris;
- legătura din pergament gălbui, cu ornamente;
- volum bine conservat;
- cota: R 85037; coligat cu R 85038.

4. Budé, Guillaume, *Altera aeditio annotationum in Pandectas.* - [Paris], *venundatur Badio, 1526.* - [4], 69 [-70] f., in folio, cu signatura tipografică

- H. M. Adams, vol. I, p. 207, poz. 3081;
- marca tipografică: *Prelum Ascēſian*□;
- chenar ornamentat;
- posesor: T. Cipariu;

- letrine ornate;
- conține index;
- prefața din 8 iunie 1526, Paris;
- legătura din piele, cu ornamente, cu urme de încuietori metalice;
- cota: B 4405; coligat cu B 4406.

5. Budé, Guillaume, *Altera aeditio annotationum in Pandectas*. - [Paris], *vaenundantur Badio (sub prelo Ascensiano, ad 8 calend. Febru), 1528*. - [4], 70 f., in folio, cu signatura tipografică.

- H. M. Adams, vol. I, p. 207, poz. 3082;
- marca tipografică: *Prelum Ascensianum*;
- chenar ornamentat;
- letrine ornate;
- conține index;
- prefața din 8 iunie 1526, Paris;
- aprobarea Parlamentului din 19 iulie, 1526;
- legătura din pergament gălbui, cu ornamente;
- volum bine conservat;
- cota: R 85038; coligat cu R 85037.

6. Bède, le Vénérable, *Secundi tomi operum Venerab. Bedae Commēntarii...* - [Paris], *vaenundatur Iodoco Badio Ascensio, ad calendas Iunias, 1521*. - [14], 221 f., in folio, cu signatura tipografică.

- marca tipografică: *Prelum Ascēsonianum*;
- cu chenar ornamentat;
- letrine ornate;
- conține index;
- sublinieri cu cerneală roșie și neagră;
- legătura din piele maro, cu ornamente, cu urme de încuietori metalice;
- volum bine conservat;
- cota: R 83330 (2).

7. *Allegoriae. Allegoꝛiarum moraliumq̄ sententiarum... miscellanea...* - [Paris], *venūdantur in officina et tabernis literariis eiusdem Iodoci Badii Ascensii (Ad Idus Feb. 1520)*. - [12], 234 f., in folio, cu signatura tipografică.

- H. M. Adams, vol. I, p. 25, poz. 752;
- Catalogul Bibliotecii Naționale Széchényi, A 243;
- marca tipografică: *Prell Ascensian I. B.*;
- chenar ornamentat;
- pe pagina de titlu a coligatului: *Ex libris Mich. Sz. Némethi, 1643, Iulii 28, Claudiopoli*;
- pagina de titlu cu litere roșii și negre;
- letrine ornate;
- conține index;
- legătura din piele maro, cu ornamente, cu urme de încuietori metalice;
- volum destul de bine conservat;
- cota: R 82414; coligat cu R 82413.

8. Spagnoli, Giovanni Battista [Mantuanus], *S. Baptiste Mantuani Bucolica seu adolescentia in decem aeglogas divisa. Ab Iodoco Badio Ascensio familiariter exposita... Carmen eiusdem de sancto Iohanne Baptista... Dialogus*. - [*Argentinae, impens. Johannis Prusz, Martij, 1503*]. - [6], 80, [2] f.

- S. Puiu, poz. 4006;
- Brunet, vol. III, 1377, descrie cartea la Mantuanus Baptista Hispaniolus;
- Graesse, vol. IV, 371, tipograful este Joa Pryss;
- exemplar deteriorat, lipsă coperte;
- lucrarea face parte dintre primele tipărituri editate de Iodocus Badius;
- cota: „Inc. B” 121/a; coligat cu „Inc. B” 121/b (Spagnoli Giovanni Baptista, *De patientia*, Venetiis, 6 sept., 1499).

II. Josse Bade-comentator

1. Terentius, Publius Afer, *Comicorum elegantissimi Comedie a Guidone Juvenale... explanate: et a Jodoco Badio Ascensio una cum explanationibus rursus annotata atq̄ recognite...* - [Lugduni], *venundantur a Petro Mareschal et Barnaba Chaussard impressoribus, 3 iunie, 1510.* - nepaginată; in -4, cu semnătură tipografică.

- S. Puiu, poz. 4211;
- marca tipografică *P. B.*;
- pagina de titlu cu litere roșii și negre;
- posesor: T. Cipariu;
- letrine ornate;
- conține index;
- legătura refăcută din carton;
- cota: B 3241; coligat cu B 3242.

2. Horatius Flaccus, Quintus, *Opera cum notis Mancinelli et Jodoci Badii explanatione. Tom I (a) Sermones et Epistole... Tom II (b) Ode. Carmen Epodon et Seculare...* - Paris, Jehan Petit, 1503, sept. Tom I, 101 f., 1 f albă ; Tom II, [4], 136, 24 f., in folio, cu semnătură tipografică.

- S. Puiu, poz. 2092;
- Graesse, vol. III, p. 348;
- Brunet, vol. II, p. 632;
- 2 tomuri legate într-un volum;
- cu marca tipografică la ambele tomuri;
- posesor: T. Cipariu;
- letrine ornate;
- conține index;
- însemnări manuscrise și sublinieri cu cerneală neagră;
- legătura din piele maro, cu ornamente, cu încuietori metalice, cu manuscris în cotor;
- cota: B 5519.

3. Horatius Flaccus, Quintus, *Opera cum commentariis... Antonii Mancinelli: et cum Iodoci Badii Ascensii explanatione... cum eiusdem Ascensii commentariis...* - Parrhisiis, venundantur in vico divi Jacobi ab Ioãne Paruo Dionysio Roce et ipso Ascensio, 1511, oct. - [4], 130, 83 f., in folio, cu signatura tipografică.

- H. M. Adams, vol. I, p. 553, poz. 859;
- însemnarea manuscrisă: *ex libris Joannis Vas. Anno 1602*;
- letrine ornate;
- conține index;
- însemnări manuscrise și sublinieri cu cerneală neagră și roșie;
- legătura din piele maro (deteriorată), cu ornamente, cu urme de încuietori metalice;
- cota: C 54927; coligat cu C 54928.

4. Horatius Flaccus, Quintus, *Opera cu cômētariis... Antonii Mancinelli; et cu familiari Iodoci Badii Ascēsii explanatione. Opus adt de arte poetica cum eiusdem Ascensii commentariis...* - Parrhisiis, venundantur in vico divi Jacobi ab ipso Ascensio, 1516 [4 Kal. Iul.]. - [4], 130, 83 f., in folio, cu signatura tipografică.

- H. M. Adams, vol. I, p. 553-554, poz. 862;
- marca tipografică: *PreŃ AscēsianŃ I. B.*;
- chenar ornamentat;
- letrine ornate;
- conține index;
- însemnări manuscrise cu cerneală neagră;
- legătura refăcută din carton;
- cota: C 50135.

5. Horatius Flaccus, Quintus, [*Opera omnia*]. *Odorum libri quatuor. Epodi. Carmen seculare. Porphyrio, Mancii, Ascensio interpretibus. Ars poetica. Sermonum libri duo. Epistolarum totidem. Ioanne Britan. Brixii interprete. Accessit...* [-Venetiis, per Gulielmum de

Fontaneto de Monteferrato, 7 Apr. 1520]. - [6], 234 f., in folio, cu signatura tipografică.

- H. M. Adams, vol. I, p. 554, poz. 866;
- Catalogul Bibliotecii Naționale Széchényi, H. 508;
- Catalogul Bibliotecii Teleki-Bolyai, H 107;
- cu chenar ornamentat;
- titlul cu litere roșii și negre;
- posesor: F. Tsepregi și *Transilvani sum* (?), *Anno Dni 1523*;
- letrine ornate;
- conține index;
- conține xilogravuri;
- sublinieri și însemnări manuscrise cu cerneală neagră;
- legătura din piele maro, cu ornamente, cu urme de încuietori metalice;
- volum deteriorat;
- cota: R 80363; coligat cu R 83364 (Junius Juvenalis, *Opus...*, 1512).

6. Valerius Maximus, *Cum cōmentario historico videlicet ac litterato Oliverii Arzignanensis et familiari admodum ac succinto Jodoci Badii Ascensii...* - *Venetiis, per D. Lu. Ant. De Giunta, Anno 1513, Die XX, Mensi Augusti*. - [12], 313 f., in folio, cu signatura tipografică.

- marca tipografică: *L. A.* (litere roșii);
- titlul tipărit cu litere negre și roșii;
- letrine ornate;
- conține index;
- conține gravuri;
- sublinieri și însemnări manuscrise;
- legătura din piele neagră;
- volum deteriorat;
- cota: C 55291; coligat cu 55292.

7. Valla, Laurentius, *De lingua latina... elegantia libri sex... cum Antonii Mancinelli lima suis locis apposita et cum Iodoci Badii Ascensii... explanationibus...* - Lugduni, 1512, 3 Aprilis. - [2] m 114 f.: 20, [2] f., in -4, cu signatura tipografică.

- S. Puiu, poz. 4400;
- cu chenar ornamentat;
- titlul cu litere negre și roșii;
- posesor: T. Cipariu;
- letrine ornate;
- conține index;
- legătura refăcută din carton;
- cota: B 3242; coligat cu B 3241.

8. Valla, Laurentius, *De lingua latine... elegãtia librisex: cum Antonii Mancinelli lima... et cum Iodoci Badij Ascentij... explanationibus.* - Parisius, venundantur suv potistagnei intersignio, Ponset Le Preux, 1510. - [6], 150, [1] f., in folio, cu signatura tipografică.

- cu marca tipografică: *P. L. P.*;
- titlul cu litere roșii și negre;
- letrine ornate;
- conține index;
- însemnări manuscrise și sublinieri cu cerneală neagră;
- legătura din piele maro (deteriorată), cu ornamente cu urme de încuietori metalice;
- cota: C 54928; coligat cu C 54927.

9. Spagnoli, Giovanni Battista [Mantuanus], *Novem F. Baptiste Mantuani... opa praeter caetera moralia... Iodoci Badii Ascensii explanatione elucidata omnia...* - Parrhisiis, venundantur ab Ioãne Paruo et ipso ascensio Parrhisiis: et ab Iacobo Forestario Rothomagi in suis cuiusq aedibus, 1507, decemb. - [10], 329 f., in folio, cu signatura tipografică.

- S. Puiu, poz. 4007;
- Grasse, vol. IV, poz. 370;
- marca tipografică: *I. P.*;
- titlul cu litere roșii și negre;
- posesor: T. Cipariu;
- letrine ornate;
- conține index;
- însemnări manuscrise;
- legătura din piele maro cu ornamente;
- cota: B 3925.

Mulți tipografi și editori din prima treime a secolului al XVI-lea erau umaniști, entuziaști admiratori ai literaturii grecești și latine. Influențați de frumoasele ediții venețiene, milaneze sau florentine, ei au generalizat în Franța folosirea caracterelor romane, mai ales în edițiile autorilor clasici. Paginile de titlu devin tot mai frumoase, cu ancadrame deosebite.

La fel ca alți mari tipografi de la începutul secolului al XVI-lea, Josse Bade s-a străduit să multiplice scrierile gânditorilor, savanților și poezilor antichității clasice, dar și pe cele ale contemporanilor. Timp de peste 30 de ani, el a muncit neobosit pentru a răspândi opere valoroase. Marca sa reprezentând muncitori la lucru, atestă înalta credință a importanței rolului său. Preocupat până la epuizare cu corectarea textelor, cu verificarea manuscriselor autorilor pe care vroia să-i publice, lui Josse Bade îi rămânea puțin timp pentru a se ocupa de ornamentarea cărților. Chenarul pentru titluri pe care-l folosea pentru edițiile sale, era unul apărut la Veneția în anul 1488. El a cunoscut o mare popularitate și a fost de nenumărate ori copiat de confrății săi, mai puțin scrupuloși. Acest ancadrament, care a suferit în mai multe rânduri unele modificări, a fost folosit pentru prima oară, după Ph. Renouard, la o ediție Cicero din 1511, iar după alții, începând cu 1509 (o ediție din Titus-Livius). Spre sfârșitul activității sale tipografice (începând din 1529), Josse Bade își îmbunătățește maniera de a-și orna cărțile care vor avea

un aspect cu totul deosebit, însă artistul la care tipograful apelase rămâne încă necunoscut.⁹

Edițiile care poartă amprenta lui Josse Bade sunt monumente ale tipografiei franceze renaștentiste timpurii, care aduc prestigiu bibliotecii noastre și a căror punere în valoare ne onorează.¹⁰

ANEXA

Fig. 1: C 55177 (1514) - Lucretius

Fig. 2: R 85037 (1524) - G. Budé

⁹ R. Brun, *Le livre français illustré de la Renaissance*, Paris, Éditions A. et J. Picard, 1969, p. 25-28.

¹⁰ Alături de cataloagele menționate în lucrarea precedentă (*Libraria*, anuar V, 2006), adăugăm: *Catalogul Bibliotecii Naționale Széchényi*, 3 vol., 1990, Budapesta; *Catalogul cărților tipărite în secolul al XVI-lea din Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu-Mureș*, 2 vol., Târgu-Mureș, 2001.

Fig. 3: R 85038 (1528) - G. Budé

Fig. 4: R 82414 (1520) - Allegoriae

Fig. 5: B 3242 (1512) - L. Valla;
posesor: T. Cipariu

Fig. 6: C 54928 (1510) - L. Valla

Témoignages des débuts de l'imprimerie parisienne dans les collections de la Bibliothèque Académique de Cluj-Napoca (II) (1501-1530)

Résumé

Notre démarche veut présenter, une fois de plus, les valeurs bibliophiles de la Bibliothèque Académique de Cluj-Napoca, notamment les livres représentatifs de certains typographes renommés pour les débuts de l'imprimerie parisienne: Jean Petit I-er (pour la première partie de l'ouvrage) et Josse Bade (pour la seconde). Ce sont des monuments de la typographie française de la Renaissance, présents dans notre bibliothèque, qui apportent du prestige à notre institution et leur mise en valeur nous a paru bien nécessaire. C'est une petite partie du trésor que nous voulons faire connaître à tous ceux qui apprécient les raretés bibliophiles dont nous sommes fiers.

Centre și școli tipografice în secolul al XVI-lea (Germania, Italia, Franța)

Dr. SORIN CRIȘAN
Universitatea de Artă Teatrală
Târgu-Mureș

Considerații generale

Umanismul, ca mișcare culturală a Renașterii, a promovat, pe de o parte, întoarcerea la valorile Antichității clasice, pe de alta, realizarea de creații autentice. Pe acest fundal de redare acurată a vechilor texte, tipografiile vor dobândi o importanță covârșitoare, iar activitatea lor se va desfășura într-o relație strânsă cu cea a savanților epocii. Totodată, în secolul al XVI-lea, cartea tipărită s-a aflat în centrul atenției bisericii, fiind fie promovată, atunci când a fost vorba de tipărituri canonice și a servit intereselor ei, fie atacată, marginalizată sau chiar distrusă, atunci când s-a opus ideilor clerului. Din acest motiv, imprimeriile au fost supuse unei stricte supravegheri, fiind vizibil un regres al producției tiparului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cenzura era operată în două faze: cea dintâi se realiza asupra manuscrisului, a doua, după tipărire. În cazul în care biserica interzicea difuzarea cărților, exemplarele imprimate puteau fi chiar arse. Urmărind controlul strict din partea bisericii, în 1521, Francisc I va cere verificarea vânzărilor de carte religioasă, Paul al III-lea va ordona Inchiziției, în 1549, publicarea unui *Index librorum prohibitorum*,¹ iar în 1559, la Veneția, Paul al V-lea va edita un *Index librorum prohibitum*, în atelierile

¹ Acesta pare a fi cel mai represiv index de cărți interzise cunoscut vreodată. Alături de *Vulgata* (care nu putea fi citită decât cu aprobarea Inchiziției și doar de către cei care cunoșteau latina!), figurau Erasmus, Rabelais și Bocaccio. Vezi F. Barbier, *Histoire du livre*, Paris, Armand Colin, 2000, p. 113-114.

lui Gabriele Giolito din Ferrara, tipograf ce capitulase în fața amenințărilor Contrareforme, pentru ca în 1571 să fie tipărit un *Index expurgatorius librorum*, cu o întregă metodologie de îndepărtare, din lucrările tolerate, a paragrafelor nedorite. În ciuda vicisitudinilor, dezvoltarea rapidă a tiparului a sprijinit propagarea ideilor novatoare. Să ne amintim doar faptul că, la Wittenberg, în urma afișării, în anul 1517, în limba vulgară, a celor 95 de teze ale lui Luther (amendată fiind înainte de toate practica vânzării indulgențelor), tipografiile vor antrena ideile antipapale, depășind mult așteptările și intențiile autorului. În egală măsură, Geneva se va transforma în centru de difuzare a operei lui Calvin, aici fiind folosită pentru imprimare atât limba latină, cât și cea vernaculară (desigur, cu scopul de a atrage masele largi). Or, măsurile radicale erau practicate și în spațiul protestant. Însuși Luther, în 1520, arde bula papală, alături de cărțile catolice de drept canonic, în timp ce la Geneva tiparul se afla sub controlul sever al Marelui Consiliu; la Nürnberg, Hans Hergot este executat, în anul 1527, pentru tipărirea unor texte anabaptiste.²

Totodată, în secolul Renașterii, cartea tipărită și-a început cariera ca obiect de artă, fiind prețuită de colecționarii secolelor care au urmat. În acest sens, ilustrațiile au jucat un rol aparte, în ceea ce privește relația dintre text și subiectul lucrărilor. Să ne reamintim faptul că manuscrisele erau ilustrate prin ornamentare și miniere de către pictori! Tot așa, cele dintâi lucrări tipărite au reprezentări figurative obținute prin anluminare. Cele dintâi imagini imprimate au fost cele obținute prin tehnica xilogravurii. Prima operă ilustrată este cea a unor fabule de Esop, imprimate de Johann Zainer, la Ulm (1476), însă, în 1461, Albert Pfister editase la Bamberg prima carte ilustrată la care s-au folosit caractere mobile, *Edelstein*, de Ulrich Boner. În secolul al XVI-lea, arta tiparului se dezvoltă, iar ilustrațiile devin din ce în ce mai abundente. Printre operele italiene cele mai remarcabile, reținem ediția după Petrarca a lui Gabriele Gioloto (1544) și *Cento favole*, de Giovanni Verdizotti (1570). Cel care va ști să preia și să prelucreze cu bună știință arta

² A. Labarre, *Histoire du livre*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, p. 77-78.

și tehnica ilustrațiilor italiene în peisajul imprimeriei franceze, este Geoffroy Tory, în atelierile sale realizându-se lucrări sobre, elegante și perfect echilibrate, așa cum este *Heures de la Vierge* (1525) și *Champfleury* (1529), un tratat de caligrafie și ortografie, publicat de Geoffroy Tory. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, reține atenția o istorie a meseriilor, între care figurează și cea a tiparului, *Eygentliche Beschreibung aller Stände* (1568), tipărită la Frankfurt, lucrare a cărui ilustrator a fost elvețianul Jost Amman.³

Robert Brun, în studiul consacrat cărții franceze ilustrate din perioada Renașterii, stabilește trei mari perioade. Cea dintâi este marcată de ezitări și de o minimă inventivitate artistică. În cea de-a doua etapă, mulțumită unei tehnici evoluată, cresc pretențiile artistice și se depășește simplul meșteșug al realizării de copii. Cea din urmă etapă, a decadentei, se bazează mai curând pe procedee și tehnici decât pe lărgirea mijloacelor expresive.⁴

Ilustrația de carte prin xilogravură pălește întrucâtva în secolul al XVII-lea, în Franța reducându-se la cel mult două portrete pentru o carte. În

³ Vezi, pentru o fugară trecere în revistă a istoriei ilustrației, V. Olteanu, *Din istoria și arta cărții*. Lexicon, București, Editura Enciclopedică, 1992, p. 190-195. Ilustrațiile, dar și inițialele ornate cu motive florale, geometrice, animaliere, antropomorfe, rețin un ansamblu de mesaje simbolice, fiind de cele mai multe ori în relație directă cu textul, completându-l sau chiar încifrându-l, pentru a cere lectorului un plus de atenție. Așa, de exemplu, într-un exemplar al lucrării lui R. de Pisis, *Incipit tabula sup[er] prima p[ar]te pantheologie*, p. 2, tipărită de Hermann Lichtenstein la Veneția, în 1486, există o inițială (f. 24^r) ce reprezintă o bufniță străpunsă de un pumnal (vezi exemplarul deținut de Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, cota: Inc. 63). Desigur, aici este vorba de o interpretare medievală a imaginii bufniței, ca reprezentare a păcatului, a ereziei, prevestitoare de moarte și mai puțin ca simbol al înțelepciunii. Uciderea bufniței cu un cuțit trimite la purificare și suprimarea ereziei, putând fi invocată chiar o componentă apotropaică.

⁴ R. Brun, *Le livre français illustré de la renaissance*. Étude suivie du *Catalogue de principaux livres a figures du XVIe siècle*, éditions A. et J. Picard, Paris, 1969, p. 5.

schimb, se va dezvolta tehnica în acva-forte, favorabilă unui joc superior de umbre și lumini și cu o calitate sporită a semnului plastic. Tehnica folosită presupune utilizarea unui acid și a verni-ului (acesta din urmă fiind o rășină cu grade diferite de duritate, vâscozitate și transparență, ales de artist în funcție de intențiile plastice; verni-ul acoperă suprafața unei plăci metalice, iar zonele zgâriate de acul gravurului permit acidului să excaveze în adâncime metalul). Jacques Callot va folosi această tehnică în ilustrarea lucrărilor *Vie de la Sainte Vierge* (1646) și *Lux Claustri* (1646). Una dintre cele mai bine realizate opere ilustrate din Anglia secolului al XVII-lea este o ediție poliglotă a fabulelor lui Esop (1666); ilustratorul acestei cărți a fost Francis Barlow.

Dacă între 1500 și 1520-1525 vorbim de așa-numitele post-incunabile, datorită unor trăsături de punere în pagină comune cu cele ale primelor tipărituri, după 1525 cartea tipărită dobândește caracteristici care o separă de modelul medieval. Apare punctuația, așezarea în pagină fiind aerată și permițând o mai ușoară lectură a textului. În primii ani ai secolului al XVI-lea se păstrează colofonul, pentru a indica titlul lucrării, autorul, traducătorul, tipograful etc. Autorul și titlul erau menționate într-un „capitel,” informațiile suplimentare apăreau într-un „cum indice,” „cum comentarii” sau „cum scholia,” iar la „bază” apărea localitatea, tipograful și anul de apariție. La Veneția sfârșitului de secol XV și începutului de secol XVI, precum și în Germania secolului al XVI-lea, frecvent utilizat era colofonul sub forma unei jumătăți de clepsidră.⁵ Mai târziu, însă, colofonul va dispărea, datele de identificare fiind menționate la începutul lucrării și prezentate într-o formă sistematică și ordonată (forma *in-nuce* a paginii de titlu); de asemenea, signatura este prezentă sau nu, iar foliația cu cifre romane este înlocuită (spre mijlocul secolului al XVI-lea) de cea cu cifre arabe.

Urmând exemplul școlilor de la Augsburg și Nürnberg, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, tipografiile încep să renunțe aproape complet la gravura în lemn (numită și xilogravură) și să apeleze des la gravura în

⁵ M. A. Gherman, *Tiparul din secolul al XVI-lea, între meșteșug și artă*, în *Biblioteca și cercetarea*, vol. IV, Cluj-Napoca, Biblioteca Academiei Române, 1980.

adâncime (în metal), care se va menține până în secolul al XIX-lea. Din nefericire, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, calitatea imprimeriilor scade în întreaga Germanie, atât în ceea ce privește hârtia, cât și în privința paginării, a textului etc. Excepție va face orașul Frankfurt, prin tipografia săi, Egenolff și Feyerabend.

În ceea ce privește producția tipografică a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, se apreciază că s-au păstrat cel mult un sfert din numărul lucrărilor imprimate, cărțile cele mai afectate fiind cele de popularizare, dar și foile volante, manifestele, apelurile, calendarele, cărțile „eretice” și pamfletele etc.⁶

Influența majoră pe care tipografiile germane o resimt, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este cea datorată culturii italiene și inovațiilor lansate de tipografii de aici. Astfel, se trece de la formatul *in-folio* la cel *in-quarto* și *in-octavo*, mult mai facile lecturii, se întrebuițează inițialele, chenarele și vignetele gravate. În ceea ce privește literele, încă de la începutul secolului al XVI-lea, alături de caracterele romane (denumite, în spațiul germanic, *littera antiqua*) sunt folosite cele gotice (urmate, în Germania, de așa-numitele litere *Fraktur*).⁷ Însă, utilizarea tot mai frecventă a literelor romane pe întreg teritoriul Europei, poate fi pusă și pe seama unei tot mai puternice influențe umaniste, cea care a susținut promovarea științelor și traducerea marilor texte ale epocii. Până spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în Franța, Anglia și Spania, literele romane vor câștiga definitiv competiția în fața celor gotice, dificil de operat în planul unei așezări în pagină tot mai

⁶ A. Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, traducere de R. Berceanu, cu o postfață de B. Theodorescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 159-160.

⁷ Caracterele *Fraktur* (din latinescul *fractum*) au fost realizate de gravorul Hieronymus Andreä, din Nüremberg. Acestea au apărut ca urmare a unor tot mai dese rezerve față de caracterele gotice utilizate, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în tipărirea primelor cărți, a incunabilelor. Litera *Fraktur* a fost rapid preluată în tipografiile germane, reprezentând cu fidelitate spiritul epocii baroce: bogat ornamentate cu motive geometrice și florale, aceste caractere au făcut din tipar o veritabilă artă. Vezi și S. Dahl, *Histoire du livre de l'Antiquité à nos jours*, préface de J. Cain, seconde édition revue et augmenté, Paris, Éditions Poinat, 1960.

complexe. Doar Germania, țările nordice și cele slave vor menține dincolo de secolul al XVII-lea unele tipărituri cu caractere gotice.

Germania și expansiunea tiparului

La sfârșitul secolului al XV-lea, în Germania existau tipografii în 60 orașe, însă doar 12 au avut o importanță deosebită, strâns legate fiind de dezvoltarea economică, financiară sau comercială în care se aflau: în sudul Germaniei s-au evidențiat Basel, Augsburg, Strasbourg și Nürnberg, iar în nord, Cologne, Lübeck și Bruges.

Centru tipografic recunoscut încă de la primele lucrări imprimate (aici apăruse, în tipografia lui Gutenberg, *Biblia cu 42 de rânduri*), Mainz găzduiește și tiparul lui Peter Schoffer (cel care a introdus pentru prima dată emblema tipografică),⁸ tipar preluat de fiul său, Johann, cel care va duce gloria orașului său. Acesta va imprima cea dintâi carte în 1503, *Hermes Trismegistus*; el va continua afacerea părintelui său până în 1531, fiind considerat tipograful neoficial al Universității din Mainz. Respectând tradiția lucrărilor teologice și deschizând, în plus, un atelier de gravură anexat tipografiei, Johann Schoffer urmărea să respecte pe cât posibil principiul autenticității portretelor (și pentru care s-a inspirat, pentru *Liber imperatorum Romanorum*, din imaginile monedelor antice și a monumentelor vechi).⁹ În 1505 tipărește prima traducere în germană după Titus Livius, cu 214 gravuri în lemn (și reluată în șase ediții, până în 1559), iar peste ani tipărește pamfletele anti-papale ale prietenului său, Ulrich von Hutten, o culegere de cronici germane, adunate de Sebastian von Rotenhan, precum și lucrări de arheologie, cum este *Inscriptiones vetustae Romanae*, a lui Konrad Peutinger. Tipografia Schoffer este preluată după 1555 de imprimeria imperială, devenind tipografia oficială a universității și a

⁸ Emblema lui Schöffer reprezintă două scuturi agățate de o ramură. Prin marcă era urmărit un scop publicitar, recunoașterea facilă a casei tipografice și atragerea unor noi comenzi.

⁹ Cf. S. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, new edition, revised by J. Trevitt, London, The British Library, 1996, p. 28.

consiliului de canonici.¹⁰ De aici, din Mainz, vor pleca spre lume cei dintâi tipografi ai Europei.

Centru comercial și financiar (celebri fiind bancherii Fugger și Welser), Augsburg va promova tipărirea cărților ilustrate, adresate nu doar aristocrației ci și, în mare măsură, păturii mijlocii dar înstărite a societății. Primul tipograf din Augsburg a fost Günter Zainer, cel care a învățat meșteșugul literelor la Strasbourg, în atelierele lui Mentelin. Acesta introduce pentru prima dată în Germania caracterele romane (sau rotunde), inițialele gravate, chenarele cu ornamente florale și este cel care va duce tiparul în Polonia. Prima sa lucrare este *Meditationes*, de Sfântul Bonaventura (1468), urmată de cărți ilustrate, cum este *Legenda aurea* (1471-1472), în 2 volume, de Voragine, ornamentată cu 131 gravuri. Acestuia îi urmează Anton Sorg, dedicat cărților de călătorie (reale - cum sunt cele ale lui Marco Polo, sau imaginare - cum este cea a Sfântului Brendan și a lui Jean de Mandeville), precum și cărților de istorie. Un alt tipograf cu renume este Erhardt Ratdolt, care, după o pregătire la Veneția, se întoarce în orașul Augsburg, unde, tipărind cărți de știință și de ritual, susține folosirea inițialelor gravate, a chenarelor și a ilustrațiilor, conform uzanței tipografilor italieni; tot el va folosi pagina de titlu. În 1475 tipărește, împreună cu Jodocus Pflanzmann, prima *Biblie* ilustrată. Lucrările tipărite de el conțineau spații pentru inițiale, pentru a fi completate de mână (anluminare). Inițialele, chenarele și gravurile sunt de o rară frumusețe.

Probabil cea mai cunoscută lucrare apărută aici este *Cartea de rugăciuni*, destinată Împăratului Maximilian I, imprimată pe pergament și având un tiraj de doar 10 exemplare. Lucrarea a fost realizată în 1513, în tipografia lui Johann Schönsperger (și a fiului său) și a fost împodobită cu 118 gravuri. O altă lucrare însemnată - apărută în tipografia acestuia, imprimată tot pe pergament, bogat ilustrată de Hans Schäufolein și Hans Burgkmair și anunțând caracterele *Fraktur*, prin imitarea literelor de mână ale scribilor cancelariei, este *Theuerdank*, prezentare a aventurilor împăratului Germaniei, într-un soi de călătorii inițiatice, soldate cu mariajului

¹⁰ A. Flocon, *op. cit.*, p. 151-152.

său cu Maria de Burgundia. De altfel, este binecunoscută preocuparea împăratului Maximilian I pentru editarea a diferite lucrări literare și istorice. La tipărirea cărților în atelierele casei Schönsperger au mai colaborat Dürer, Lucas Cranach și alții.

Unul dintre cei mai însemnați tipografi din Augsburg este Heinrich Steiner, cel care, în 1532, a imprimat în limba germană, în două volume, *in-folio*, tratatul lui Petrarca: *Von der Artznzey bayder Glück, des guten unde wider wertigen*; cartea este împodobită de un autor anonim (numit Maestrul lui Petrarca), cu 261 gravuri în lemn, majoritatea așezate la mijlocul paginii.¹¹ Lucrarea este un model al artei Renașterii germane, a preocupărilor artizanale, rurale sau citadine, oferind și o perspectivă asupra obiceiurilor primei jumătăți a secolului al XVI-lea. Heinrich Steiner se va dedica mai apoi realizării de cărți cunoscute sub numele *Emblemata* (cum este cea a italianului Andrea Alciat, căruia Steiner îi publică cinci ediții). Aceste lucrări îmbinau principiile artei plastice cu cele ale artei scrisului, epigramele și ilustrațiile existente invitând cititorul la un joc al interpretărilor simbolice. Din *Emblemata* se menționează existența, până în 1600, a unui număr de 125 de ediții, cele mai cunoscute fiind cele ale lui Wecher (Paris), de Tournes (Lyon), Aldus (Veneția), Plantin (Anvers) și Feyerabend (Frankfurt).¹²

Oraș cu o poziționare geografică favorabilă schimburilor economice și comerciale, Nürnberg nu va întârzia în deschiderea porților tiparului. Johann Sesenschmidt, un german originar din Boemia, instalează aici cea dintâi

¹¹ Această operă a fost reeditată în secolul al XVI-lea; lucrările de tipărire au fost începute, în 1517, de umanistul Sebastien Brant, pentru a fi încheiate, în 1532, la Augsburg, în atelierele lui Heinrich Steiner. Descriere: 2 tomuri într-un volum, *in-folio*, 356 ff (*sign.* [*] [*] A-Z⁶ a⁶ 2 a⁶ b⁴ Aa-Zz⁶ Aaa-Fff⁶ Ggg⁴); 261 xilografuri, majoritatea așezate la mijlocul paginii. Gravurile ediției din 1517-1532 au fost atribuite mai întâi lui Hans Burgkmair (1473-1531), apoi celebrului desenator din Strasbourg, Hans Weiditz (1495-1536) și, mai recent, unui autor anonim. Oricum, reprezentările acestor gravuri reprezintă o importantă sursă documentară cu privire la viața rurală și citadină a Germaniei primei jumătăți a secolului al XVI-lea, imaginile aflându-se, desigur, sub influența masivă a Renașterii.

¹² A. Flocon, *op. cit.*, p. 164.

tipografie în anul 1470.¹³ Celebritatea o va câștiga imprimeria înființată de bijutierul Anton Koberger (1445-1513). Familia acestuia deținea un loc important în instanțele dirigente încă din anul 1219, când Nürnbergul fusese declarat oraș liber al imperiului. Anton Koberger va tipări, în 1473, lucrarea lui Boethius, *De consolatione philosophiae* (text cu numeroase ediții ulterioare). În doar câțiva ani, imprimeria „Koberger” se va extinde, iar în 1489 va deține 24 de prese, la care vor lucra peste o sută de tipografi, corectori, legători, ilustratori etc. Între 1473-1513, aici vor fi imprimate peste 200 de lucrări,¹⁴ biblii, gramatici, *summe* medievale etc. Reține atenția *Liber Chronicorum* (12 iulie 1493), lucrare în limba latină a medicului și consilierului municipal Hartmann Schedel (1440-1514). În ciuda unor compilații naive ale unor cronici mai vechi (cum este cea de strecurare a numelui împăratului în rândurile unui imn dedicat de Enea Silvio Piccolomini lui Antonius Panormita) și cu erori de redare a istoriei lumii, cartea reține atenția datorită celor 1809 ilustrații, realizate după 645 plăci gravate (existând, deci, 1164 repetiții) și reprezentând portretele a 596 de celebrități ale epocii, împărați, sfinți, papi etc., imagini de țări și orașe, scene de luptă. Aici întâlnim și cea dintâi reprezentare (fantezistă, ce-i drept!) a Valahiei. Practic, lucrarea este o istorie a lumii de la apariția ei până la 1490, cu o împărțire pe șase vârste și o a șaptea (judecata) așteptată, conform mentalității vremii. Ilustratorii pe care Koberger i-a folosit au fost Michael Wohlgemuth (maestrul lui Dürer) și Wilhelm Pleydenwurff, acum realizându-se, probabil, cea dintâi colaborare între tipografi și artiști plastici.

Orașul Strasbourg s-a aflat de la bun început în prima linie de susținere a Reformei și ne apare ca unul dintre primele oraș care a beneficiat pe deplin de experiențele realizate la Mainz de Gutenberg, alături de colaboratorii săi. Majoritatea tipăriturilor de aici conțin texte populare, umaniste și clasice, spre sfârșitul secolului al XVI-lea începând să apară și poemele epice sau eroice. La începutul secolului al XVI-lea, predilectă este tipărirea cărților ilustrate, printre tipografii-editori numărându-se Hans Knoubloch, Schott,

¹³ *Ibidem*, p. 155.

¹⁴ S. H. Steinberg, *op. cit.*, p. 25.

Grüninger și Prüss. Desigur, celebritatea o va câștiga Wolfgang Köpfer (1478-1541), cel a cărui marcă tipografică fusese realizată de Dürer în jurul anului 1528. Însă, tipograful care va susține în continuare tradiția bisericii catolice este Johann Grüninger, cel care îl va influența în alegerea caracterelor tipografice pe parizianul Georges Mittelhus. În 1522, Grüninger publică scrierea antiluterană a umanistului franciscan Thomas Murner, *Von dem Grossen Lutherischen Narren (Marele nebun luteran)*, cu desenele autorului.

Oraș imperial, Basel aderă după 1501 la Confederația Helvetică. Aici este tipărită, în anul 1494, lucrarea laicului Sebastian Brant (1458-1520), *Corabia nebunilor (Narrenschiff)*. Supranumit **Titio**, S. Brant s-a bucurat de privilegiile împăratului Maximilian I, care îl și numește, de altfel, consilier imperial. Bucurându-se de un succes răsunător, cartea va fi tradusă și publicată în numeroase limbi și un număr impresionant de ediții. Să reținem și faptul că însuși autorul laudă activitatea tipografilor: „*Altădată, bunul exclusiv al bogatului, proprietatea regelui, astăzi cartea este în toate bordeiele. Să mulțumim celui de Sus, fără a-l uita pe tipograf, căci el este acela care a deschis noua cale. Necunoscută de înțelepții greci, de romanii lucizi, ea a fost dezvăluită spiritului germanic.*” Prima ediție a *Corabiei Nebunilor* este însoțită de xilogravuri semnate, cel mai probabil, de Albrecht Dürer (1471-1528), prin nebun (legat strâns de imaginea bufonului din sărbătorile de Carnaval) artistul redând viciile omului și, în corolar, declinul umanității. În 1497, la Lyon, Jacques Locher publică lucrarea lui S. Brant într-o versiune latină, care apoi va fi reeditată la Bâle, Strasbourg, Nürnberg și Reutlinger. În 1549, apare versiunea lui Jean Agricola, cu titlul *Le Miroire des Fous*. Celebrul tipograf Josse Badius reia *Corabia Nebunilor*, publicând-o, cu numeroase schimbări și adăugiri, sub titlul *Seb. Brantii Navis stultifera à Jodoco Badio Ascensio, vario carminum genere illustrata*.¹⁵

¹⁵ Pentru S. Brant și lucrarea sa, vezi *Biographie universelle, ancienne et moderne*, Paris, 1812, vol. 5, p. 498-499, vol. 23, p. 17-18; vol. 30, p. 450; *Dictionnaire des lettres française. Le seizième siècle*, publié sous la direction de

Johann Froben (1460-1527) a fost întâlnit un timp alături de Anton Koberger la Nürnberg, apoi și-a desăvârșit pregătirea în arta tiparului în atelierile lui Johann Amerbach și Johann Petri, pentru ca, în 1491 să-și înceapă propria afacere la Basel; în primul său an de activitate imprimă ***Biblia integra***. O altă lucrare importantă apărută în atelierile acestuia este ***Elogiul nebuniei***, a lui Erasmus. Totodată, va mai edita lucrări din Ciprian, Tertulian și alții. Pentru ilustrarea cărților îl va folosi atât pe Hans Holbein cel Tânăr, încă necunoscut în acei ani, cât și pe Urs Graf, pentru a realiza frontispicii, mărci tipografice și letrine. De asemenea, pentru realizarea gravurilor în lemn, va apela la Hans Herman și Hans Lützelburger, iar pentru cele în metal, la Jakob Faber și la un alt gravor, cu monograma CV. Emblema sa, șarpele și porumbița, a fost rapid recunoscută în întreaga Europă. După 1517, influențat de soluțiile lui Aldus Manutius, va utiliza caracterele romane, pentru lucrări *in-folio* și *in-quarto*, iar în jurul anului 1520, pentru edițiile *in-octavo*; preferată era tipărirea pe coloane. Avântul său editorial este însoțit de lansarea viitorului mare librar Wolfgang Lachner.

Activitatea lui Johann Froben a fost continuată de urmașul său, Hieronymus, cel care, în 1546, va publica tratatul lui Agricola, ***De Ortu et Causis Subterraneorum*** (487 p.), iar în 1556, ***De re metallica*** (708 p.), iar mai apoi de fiii acestuia, Ambrosius și Aurelius, care au păstrat firma până în 1586. Tipografia lui Johann Petri își câștigă celebritatea odată cu tipărirea textelor lui Luther (începând cu 1518). În atelierile familiei Petri va apare (în germană, în 1544 și, în latină, în 1550) celebra ***Cosmographie (Descriere a Pământului)*** a lui Sebastian Münster, lucrare care se va bucura de 46 ediții, în 6 limbi. Peter Schöffer cel tânăr, fiul lui Johann, continuă activitatea tatălui și bunicului său, începută la Mainz, iar după scurte opriri la Worms, Stassbourg și Veneția, se stabilește la Basel. Peter Schöffer cel tânăr este cunoscut în istoria tiparului grație calității lucrărilor sale, a cărților ilustrate, la care și-au adus contribuția gravori celebri ai vremii (cum a fost Hans Baldung Grien).

G. Grentes, Paris, Arthème Fayard, 1951, p. 71-72, 165-166. Vezi și S. Crișan, ***Jocul nebunilor***, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 110-115.

Nordul Germaniei capătă însemnătate odată cu propagarea ideilor Reformei. În această parte a imperiului, crește numărul imprimeriilor care folosesc limba germană pentru lucrările tipărite. Între orașele de aici, Wittenberg ocupă un loc aparte, atât datorită mișcării populare cu larg răsunet în Europa, cât și datorită numărului mare de cărți tipărite. Introducerea învățământului național a atras și tipărirea de manuale și cărți în limba germană. Luther este și aici invocat prin traducerea *Bibliei* în limba comună a Germaniei centrale, devenind și limba scrisă pe întreg teritoriul german. Cea dintâi ediție a *Bibliei* în limba germană a apărut în 1534: *Biblia, das ist die gantze Heilige Schrift Deutsch*, având 1830 de pagini și 117 ilustrații incluse în text. Doar în secolul al XVI-lea se apreciază un tiraj de peste 2 milioane de exemplare din *Biblia* lui Luther. Puternic centru financiar, Frankfurt va găzdui tipografi ai unor cărți bogat ilustrate, menținuți la distanță de disputele teologice ale timpului. În anul 1568, aici este tipărită o lucrare care a reținut atenția de-a lungul secolelor prin ilustrarea nenumăratelor meșteșuguri practicate, între acestea figurând și cea a tiparului (topirea în formă a literelor, munca desenatorului, a gravorului, a papetarului, a scriitorului public, a legătorului etc.): *Eygentliche Beschreibung aller Stände (Panoplia sau descrierea tuturor meșteșugurilor)*. Cunoscut este Théodor de Bry, gravor în aramă originar din Liège și stabilit la Frankfurt, împreună cu fiii săi, în 1570. Aici, Bry și fiii săi (Johann Théodor și Johann Israel) vor realiza un număr mare de cărți cu stampe; demnă de menționat este lucrarea lor, realizată între 1590-1634 și formată din 24 fascicule: *Collectiones peregrinationum in Indiam orientalem et Indiam occidentalem*. Interesul tot mai crescut al epocii pentru descoperirile geografice se face simțit și în lucrările publicate. Astfel, casa de editură a lui Merian Matthäus (înrudită cu Casa de Bry) tipărește, între 1635-1738, în 21 volume, *Theatrum Europeanum*, o descriere în imagini a istoriei europene. O ampolare asemănătoare cunoaște și lucrarea *Topographies*, apărută între 1642-1673; dincolo de calitatea artistică excepțională, cele 1486 gravuri în aramă (2142 imagini de orașe și 92 de hărți) reprezintă o veritabilă sursă documentară, multe dintre ele fiind releveuri după natură.

Italia și triumful tiparului

Ideea unei vieți înnoite, lansată în orașele-stat italiene la jumătatea secolului al XIV-lea, face un retur după numai un veac și jumătate, pentru a se metamorfoza în noua artă, a tiparului, întrucât „*ceea ce renaște, se reafirmă și se glorifică nu este numai, și nu în primul rând, lumea valorilor antice, clasice, grecești și romane, față de care există, într-adevăr, o întoarcere programatică. Deșteptarea culturală ce caracterizează Renașterea încă de la început reprezintă, înainte de toate, o reînnoită afirmare a omului, a valorilor umane, în domenii multiple: de la arte la viața civilă.*”¹⁶ Înflorirea artei tiparului va face din Italia una dintre cele mai importante țări în producția și difuzarea de carte. La începutul secolului al XVI-lea, cărțile provenite din tipografiile italiene au ajuns a fi vândute într-un ritm care a depășit de departe așteptările librarilor. Iată ce se spune despre sosirea la Basel, în 1514, a unui transport de cărți din atelierile lui Aldus Manutius: „*Dacă îți mai trebuie, răspunde-mi cu întoarcerea curierului și trimite-mi bani. Pentru că imediat ce sosește un car plin de cărți, se prezintă treizeci de clienți în loc de unul. Nu vor decât să le plătească și se bat ca să le aibă. Dorința acestor oameni pare o adevărată nebunie.*”¹⁷ Nordul înstărit al Italiei va însemna și spațiul în care va crește în scurt timp numărul tipografiilor, evidențiate fiind orașele Roma, Veneția, Milano și Florența; nu poate fi neglijată, însă, mulțimea de tipografii ambulante, care va crește considerabil producția de carte tipărită. Albert Flocon menționează un număr de 70 de imprimării stabile, în Italia anului 1500.¹⁸

Orașul Roma își începe cariera tipografică grație germanilor Conrad Sweynheim și Arnold Pannartz, foști ucenici ai lui Johann Fust la Mainz. În 1464, aceștia instalează cea dintâi presă în mănăstirea benedictină din Subiaco. În ediția din Cicero (1465), utilizează așa-numitele caractere

¹⁶ E. Garin, *Omul Renașterii*, traducere de D. Cojocaru, prefață de M. Carpov, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 13.

¹⁷ Apud A. Flocon, *op. cit.*, p. 173.

¹⁸ *Ibidem*, p. 173.

antiqua, rotunjite, distincte de goticele utilizate în mod tradițional. După doi ani se vor muta la Roma, unde vor tipări, de-a lungul a trei ani, 23 de opere. Tot la Roma, Ulrich Han din Ingolstadt tipărește, alături de clasicii latini, prima carte ilustrată de pe teritoriul Italiei, *Meditationes de vita Christi* (1476), operă a viitorului mare inchiizitor al Spaniei, Torquemada. În același an, tipărește *Missale Romanum*, considerată prima carte cu portative și note; în colofon, Han se laudă că ar fi inventatorul acestei metode de scriere muzicală.¹⁹

Alături de Han, au existat și alți tipografi cu o activitate prodigioasă. Printre aceștia se numără Stefan Planck din Passau, care, de-a lungul a două decade (1480-1500), va edita aproximativ 300 de titluri, între care și *Compendium elegantiarum*, de Lorenzo Valla; multe dintre lucrările imprimate de Planck sunt din domeniul științelor și teologiei (urmărind să satisfacă cererea și gustul timpului). Un alt tipograf, Eucharius Silber din Würzburg, nu se va mărgini la publicarea lucrărilor clasice, punându-și la dispoziție preșele unor texte care au suscitât vii polemici în epocă; printre acestea se numără *Conclusiones...* ale lui Pico della Mirandola, considerate eretice, sau scrisoarea lui Cristofor Columb, *De insulis in mare indico nuper inventis*. Alături de aceștia, mai pot fi amintiți Iacopo Mazzochi din Bergamo, cel care va folosi pentru pagina de titlu chenarul ornamentat; Ludovico del Arrichi, vestit caligraf al cancelariei papale, autor al caracterelor cursive, *littera cancellaresca*; Antonio Blado, tipograful Papei, cel care va

¹⁹ În realitate, cea dintâi tipăritură a unui portativ cu note este *Graduale Constantiense*, din 1473. Aici este utilizat portativul cu cinci linii negre, cu note pătrate, completate cu inițiale scrise de mână. Metoda utilizată este numită „în bloc” și presupune imprimarea fiecărei note cu fragmentul său de portativ (sau spațiu de portativ), pentru a se putea separa figurile muzicale. În aceeași epocă se utilizează, cu costuri sporite, desigur, scrierea muzicală prin procedeul xilografurii; un exemplu este cel al lui Ugo de Ruggieri, care a publicat, în 1487, la Bologna, *Musices opusculum*, de N. Burzio.

imprima, în 1532, *Il Principe* de Machiavelli, iar în 1548, *Exercitia spiritualia* de Ignatiu de Loyola, fondatorul ordinului iezuiților.²⁰

Considerat de cei mai mulți dintre istoricii tiparului ca orașul cu cele mai remarcabile realizări tipografice, Veneția trăiește o perioadă fastă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, până în 1509 când pierde teritoriile deținute în fața noilor state italiene unite la Cambrai. După 10 ani, grație sprijinului papal, Veneția își va recâștiga teritoriile, dar se va retrage într-o prudentă neutralitate, evitând disputele deschise de Carol Quintul. Perioada care a urmat a făcut din Veneția al treilea centru al Renașterii italiene, după Florența și Roma. În 1469, frații Jean și Wendelin de Spire, obțin din partea dogelui Veneției privilegiul exclusivității tiparului (până în 1479, când cel dintâi moare). Deja cu un an în urmă, ei tipăriseră *Epistole ad Familiares* a lui Cicero, utilizând caractere de litere clare, extrem de lizibile.

Un alt tipograf care va recurge la simplificări și la eliminarea caracterelor caligrafice, este Erhard Ratdolt din Augsburg. Realizator al celui dintâi frontispiciu ornat, Ratdolt a putut fi întâlnit la Veneția între 1475-1485. Aici a tipărit, împreună cu Bernard Pictor și Pierre Loslein, în 1476, *Calendario* a lui Jean de Monteregio, *in-folio*, pagina de titlu fiind sub forma unui poem, în care este redat titlul lucrării, data și locul publicării, precum și numele tipografilor. Chenarul, sub forma unui ornament de vase și ghirlande, împreună cu caracterele romane utilizate, dau suplețe, eleganță și echilibru întregii pagini. Ratdolt a fost posesorul uneia dintre cele mai importante tipoteci, în care erau adunate litere de formă, pentru sumar, trei

²⁰ A. Flocon, *op. cit.*, p. 173. Pe cărțile incunabule figurează adeseori ornamentată monograma „Societății lui Isus,” IHS, utilizată de Ignatius de Loyola. Inițialele trimit la viziunea și convertirea lui Constantin, episod reținut ca exemplar în cultura teologică a bisericii romane: „In Hoc Signo (Vinces)”. Se știe că, începând cu secolul al III-lea, numele lui Isus Cristos era prescurtat (IH sau XP), iar din secolul al IV-lea, sigla (*chi-rho*) dobândește o valoare simbolică și devine *nomina sacra*. Un înțeles deplin acceptat al monogramei nu există până astăzi. Obținută prin contragere (IC și XC sau IHS și XPS, pentru *Iesous Christos*), monograma poate fi privită și în asociere cu abrevierea savantă IHC - *In Hac Cruce*, chiar dacă aceasta este tot mai puțin utilizată în perioada post-carolingiană.

tipuri de corpuri romane, un set de litere grecești și un set de litere ornate; el a realizat și cele dintâi inițiale ornate, eliminând anluminarea, costisitoare și cronofagă.

Teobaldo Manucci, cel care-și va schimba numele în Aldo Manuzio, apoi în forma latinizată, Aldus Manutius, s-a născut în centrul Italiei, în Bassiano, în anul 1450. Cunoscător al clasicilor latini și greci, Aldus se stabilise la Veneția, ca tipograf, în 1470. Aici va desfășura o activitate complexă, ținând seama de faptul că textele grecești erau încă foarte puțin cunoscute, iar textele care existau prezentau inadvertențe adeseori deconcertante. Ca urmare, se va folosi de prezența unor refugiați bizantini, pentru a realiza ediții ale clasicilor greci. Astfel, în 1500 ia ființă Neacademia sau Academia Aldină, consacrată editării de lucrări grecești. Marea invenție a lui Aldo Manuzio fusese crearea de caractere semi-cursive, destinate inițial editării unei lucrări a lui Plutarh. Literele cursive introduse de Manuzio vor fi numite *aldina cursiva* sau *cancellaresca*, gravorul care le realizase fiind Francesco Griffo din Bologna. Cursivele vor fi utilizate, între 1501 și 1510, pentru imprimarea lucrărilor unor clasici, în format *in-octavo*. Prima lucrare tipărită de Manuzio a fost o gramatică grecească și latină a lui Constantin Lascaris (1495), pentru ca, în același an (și până în 1498), să publice opera lui Aristotel, în cinci volume, *in-folio*. Au urmat Aristofan și Tucidide. În 1502, va imprima o *Rudimenta grammaticae linguae latinae*. Până în anul 1503 publică 33 de autori greci. Cărțile imprimate de Manuzio purtau marca sa tipografică, ajunsă faimoasă în scurt timp, ancora cu delfinul, simbolurile agilității și stabilității, alături de numele său, „ALDUS” și deviza „*festina lente*” („*grăbește-te încet*”).²¹ După moartea lui Aldus Manutius, în 1515, tipografia a fost condusă, pentru un timp, de socrul său, Andrea Taorezzani, pentru ca în 1533, Paul Manutius, fiul lui Aldus, să preia destinele tiparului, iar fiul acestuia, Aldus cel Tânăr, să cedeze imprimăria, în 1585, lui Niccoló Manassi.

²¹ M. Audin, *Histoire de l'imprimerie par l'image*, vol. I-II, H. Jonquières éditeur, Paris, 1929, passim; W. Durant, *Splendeurs italiennes, la Renaissance à Rome*, în *Histoire de la Civilisation*, vol. XV, Lausanne, Ed. Rencontre, 1963.

Franța și dinastia tipografilor savanți

Datorită situației sale speciale, a Războiului de 100 de ani și a fărâmițării statale, Franța a beneficiat de înființarea unor ateliere tipografice datorită unor meșteri din Olanda, Flandra, sudul Germaniei și nordul Italiei. Totuși, dacă se ține seama de faptul că perioada 1470-1520 a însemnat o perioadă de redresare politică, economică și socială, grație absolutismului introdus de Francisc I, se pot reține unele date care susțin și evoluția artei tiparului. În perioada Reformei, scrierile latine pătrund în Franța prin Basel. Între 1525-1560 tipograful parizienii au încercat să se elibereze de tradiția gotică, în timp ce atelierele provinciale au căutat să filtreze și să asimileze descoperirile tehnicii germane și olandeze, ca și noile teme decorative italiene, folosite și de Josse Bade, Robert Estienne și Sebastian Gryphe. Așadar, această perioadă începe cu *Heures de la Vierge*, realizată de Geofroy Tory și se încheie cu *Traité de la perspective*. Tipăriturile de acum se remarcă prin calitatea ilustrațiilor, eleganța caracterelor, prin proporția marginilor, prin literele, chenarele, vignetele și ornamentele folosite. Marea lor majoritate utilizează, pentru dimensionarea paginii, „cifra de aur.”²²

Între meșteșugarii care activează în a doua jumătate a secolului al XV-lea la Paris, tipograful vor ajunge în scurt timp cunoscuți, admirați (mai ales de dascălii Sorbonei, doritori ai multiplicării lucrărilor ce le serveau predării) sau supuși atacurilor (de către copiii care se vedeau nevoiți să-și restrângă tot mai mult activitatea). De altfel, cei care au inaugurat tiparul în Franța sunt doi membri ai colegiului Sorbonei, Johann Heynlin (Lapidanus) din Stein și profesorul de teologie Guillaume Fichet din Savoia;²³ aceștia au invitat, în

²² Această cifră reprezintă aplicarea unui raport ideal între lungimea și lățimea paginii, fiind de 0,618. Tipăriturile lui Aldus Manutius au raportul de 0,684 pentru oglinda paginii; excepție o fac textele grecești, pentru care a folosit raportul de 0,565.

²³ Născut în 1433, Guillaume Fichet ajunge bibliotecar la Sorbona (1469-1471), iar apoi devine profesor de teologie. Se remarcă prin susținerea lucrărilor umaniste și a neoplatonismului. În 1471 tipărește *Rhétorique*, cel dintâi tratat de

1470, trei tipografi germani, Ulrich Gering din Constanța, Michael Friburger, *magister artium* la Universitatea din Basel și Martin Crantz din Strasbourg, care, timp de trei ani vor sprijini interesele tomiștilor Sorbonei, într-un atelier amenajat în chiar biblioteca universității; de sub teascurile imprimeriei vor ieși 21 de lucrări, cu caractere romane, mărturie a preocupărilor umaniste ale Parisului acelor vremuri. Cea dintâi carte scoasă aici cuprinde *Scrisorile* lui Gasparino din Bergamo, „*un model de artă epistolară în latină*.”²⁴ Au urmat texte ale clasicilor Antichității (Salustiu, Cicero etc.), dar și opere umaniste (*Rhétorique* a lui Fichet, *Compendium elegantiarum* de Lorenzo Valla etc.). După plecarea lui Fichet și a lui Heynlin, atelierul se mută pe strada Saint-Jacques și se numește de acum *Soleil d'or*. Lucrările care vor fi imprimate aici sunt cele de drept, de teologie și texte scolastice.

Începând cu Jean Dupré - a cărui activitate începe în 1481 în casa de editură numită *Două lebede* - apare cartea liturgică ilustrată, cele dintâi fiind *Missale Parisiensis* și *Missale Virodunense*; Dupré va tipări și carte profană, cum este *Decăderea nobililor bărbați și nobilelor femei*, tradusă de Laurent de Premierfait după Boccaccio. Același, îl va influența pe Antoine Vérard (m. 1513), cel care (fără a practica arta tiparului) va deveni unul dintre cei mai mari editori și librari din Paris. Vérard a finanțat imprimarea unor splendide *Ore regale* sau *Marile ore* (1488), alături de alte cărți de lux, destinate regilor și marilor seniori ai timpului.

Tipograful lyonez cel mai important este Johann Trechsel, originar din Germania, al cărui atelier a funcționat între 1488-1498. Pentru un timp,

retorică al Franței, inspirat din Cicero, dar și din Georges de Trébizonde. Astăzi, *Rhétorique* reprezintă un incunabul extrem de prețios. Robert Gaguin, cel care i-a urmat la catedra Sorbonei, va scrie: „*Felix illa quidem tali Sabaudia alumno / Cujus erit Gallis perpetuatus honor*” („*Fericită Savoia de a fi născut un copil / Care va face o onoare veșnică poporului de limbă franceză*”).

²⁴ J. M. Dureau, *Les premiers ateliers français*, în R. Chartier, H. J. Martin (sous la direction de), *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Âge au milieu du XVIIe siècle*, Paris, Fayard / Cercle de la Librairie, 1989, p. 190.

Trechsel l-a folosit pe Josse Bade pentru corectura edițiilor sale, pentru ca apoi să-i acorde conducerea literară a acestora. Erudit însemnat, Bade va transforma orașul Lyon într-un centru al umanismului. Mulțumită celui care-și va lua supranumele Ascensius, Trechsel va edita, alături de *Orationes* de Beroaldo, și operele lui Occam și *Canonul medicinei* de Avicenna, precum și un faimos „Terențiu” din 1473.²⁵ După moartea lui Johann Trechsel (în 1498), afacerea a fost preluată de Johann Klein, care se căsătorise cu văduva celui dintâi, pentru ca, în 1528, tipografia să treacă în mâinile lui Melchior și Gaspard, fiii lui Trechsel. Aceștia au editat cărți, sfătuiți fiind de Michel Servet, un medic aragonez cu disponibilități culturale distinse. Astfel, în atelierele acestora, a apărut *Geografia* lui Ptolemeu și *Biblia latină* a lui Sante Pagnini.

Marii tipografi ai umanismului se consacră noii arte nu doar de pe poziția unor simple copieri de manuscrise, având la dispoziție instrumente tehnice superioare, ci și de pe aceea de inovatori, dispuși a reda specificitatea tiparului și a promova valorile umanismului. Alături de Sebastian Gryphe și Jean de Tournes (prezenți mai jos), Lyonul menționează și numele lui Antoine Vincent, fiul lui Simon, cel care a tipărit între 1508-1528,²⁶ făcând parte din prima „Companie a librarilor lyonezi.” Antoine Vincent a fost unul dintre cei mai prolifici tipografi și librari ai Lyonului, activând cu succes între 1541-1567. Lucrările apărute în atelierele sale și în cele la care recurgea (pentru a putea onora comenzile făcute²⁷) sunt majoritatea în limba latină, sărace în ilustrații, însă acoperă o paletă tematică largă, de la tratate de jurisprudență, la cărți religioase și de la opere clasice, la cele medicale.

Ucenic al lui Giolito, la Veneția, Guillaume Rouille (născut în Touraine) se stabilește la Lyon, pentru a deveni în scurt timp un concurent al

²⁵ J. M. Dureau, *Les premiers ateliers français*, p. 194-195; A. Flocon, *op. cit.*, p. 193.

²⁶ H. M. Adams, *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe, 1501-1600 in Cambridge libraries*, vol. I-II, Cambridge University Press, 1967; R. Chartier, H. J. Martin, *op. cit.*, p. 258-262.

²⁷ Unul dintre tipografii preferați de Antoine Vincent este Symphorien Barbier.

lui Jean de Tournes (de la care, se pare, a preluat unele titluri de succes). Marca sa tipografică reprezintă un vultur care îmblânzește doi șerpi ce se înalță de la sol, alături de deviza „*In virtute et fortuna.*” Scrupulos în ceea ce privește calitatea tipografică, între 1544 (sau 1545) și 1584 (sau 1589) editează peste 800 lucrări în format mic, *in-16*, din domenii variate, Biblii, lucrări de drept, medicină, istorie, cărți de călătorie, autori clasici și moderni.²⁸ Rouille se oprește și asupra operelor italiene, tipărind creațiile lui Dante, Petrarca și Ariosto, dar și asupra celei spaniole, cu precădere teologice. Urmând exemplul lui de Tournes, va apela la serviciile a 12 tipografi diferite, colaborator fidel fiindu-i Macé Bonhomme.

Tipograf și umanist flamand (Asch, 1462 - Paris, 1535), Josse Bade (Joducus Badus, supranumit Ascensius) este considerat unul dintre cei mai importanți tipografi. În Franța, Bade se consacră ca un veritabil tipograf savant: el a fost cel care a preluat, pentru prima dată, atât execuția tipografică, cât și corectura textului și comentariile care însoțesc textul autorului tipărit. După studii realizate în Italia, unde a învățat latina și greaca, Bade a lucrat pentru o perioadă în atelierelor lui Marnef și Jean Petit, pentru ca apoi să poată fi întâlnit în tipografia lui Trechsel desfășurând activități de corector și consilier literar. Începând cu anul 1500, Josse Bade începe să imprime pe cont propriu, din atelierelor sale ieșind aproape 400 de volume, clasici greci și latini, alături de opere originale (cum este *Navis stultarum - Corabia nebunilor*). De-a lungul a 32 de ani de carieră, Bade a editat și comentat în jur de 110 texte. El va folosi caractere romane și ornamentate în stilul italienilor, dar și litere vechi, pentru titluri. Emblema sa este celebră, reprezentând un atelier tipografic, cu emblema „*Praelum Ascensius.*” Considerat un popularizator al artei tiparului,²⁹ Bade va fi imitat în maniera de încadrare ornamentată a titlurilor (reprezentări de pilaștrii ornați, reproduceri de basoreliefuli antice etc.). El își va căsători fiicele cu patru

²⁸ N. Zemon Davis, *Le monde de l'imprimerie humaniste: Lyon*, în R. Chartier, H. J. Martin (sous la direction de), *op. cit.*, p. 305-306 și *Dictionnaire des lettres française...*, p. 621.

²⁹ R. Brun, *op. cit.*, p. 27

librari, dintre care unul, Jean de Roigny, îi va prelua atelierul din Paris. Robert Estienne se va căsători cu Perette Bade, a cărei dotă a reprezentat aproximativ 1000 de cărți ale ilustrului părinte, iar după moartea sa, în 1535, atelierul va fuziona cu cel al familiei Estienne. Fiul lor, Conrad (Paris, 1510 - Orléans, 1568), ajuns la rândul său tipograf, va trece la calvinism și se va muta la Geneva.

Originară din Provence, familia Estienne se stabilește la Paris, în cartierul Saint-Jacques, în jurul anului 1505. Robert, fiul lui Henri, se va naște la Paris, în 1503, dobândind o solidă cultură clasică și începând să practice meseria de tipograf împreună cu tatăl său, iar apoi, după moartea acestuia, împreună cu tatăl său vitreg, Simon de Colines. Se pare că Robert a deținut un rol important în editarea, în 1522, a unei **Biblie**, în format *in-16*, cu caractere romane, în atelierul lui Colines. Din 1526, Robert Estienne începe să tipărească utilizând marca familiei, devenită celebră, cea a măslinului și a mărcii „*noli altum sapere, sed time.*” Preocupările sale s-au îndreptat spre edițiile critice și pedagogice. După căsătoria cu fiica lui Josse Bade, Robert Estienne va resimți influența mediului intelectual al familiei acesteia și, ca urmare, va atrage colaborarea unor nume binecunoscute ale timpului: Andréas Gruntheus, Adam Nodius, Jean de Beauvais și Budé, acesta din urmă devenindu-i prieten apropiat. Totodată, se va bucura de încrederea și susținerea lui Francisc I, care-i va acorda privilegiul exclusivității tiparului în 1537, pentru ca, în 1539, să îl numească tipograf imperial, pentru limbile ebraică și latină, iar după moartea lui Conrad Néobar (în 1544) și pentru cea greacă; sfătuit de Budé, regele înființase „Colegiul celor trei limbi,” viitorul Collège de France. Colaborarea lui Robert Estienne cu Claude Garamond va fi fructuoasă, soldându-se cu realizarea corpurilor de litere grecești numite *regale* (*regiis typis*), urmând modelul caracterelor lui Angelo Vergerio; tezaurul de litere era însoțit și de semne diacritice. În anii 1527, 1528 și 1532 lucrează la una dintre principalele sale opere: **Biblia latina**, realizată în urma unui amplu studiu comparativ cu **Vulgata**, manuscrisele de la Saint-Denis și cele de la Saint-Germain. Titlurile capitolelor vor prezenta sumare, iar versetele vor fi marcate; editorul s-a folosit de marginalii în vederea stabilirii unor concordanțe cu variante ale unor texte ebraice și, totodată, a restabilit

numele proprii evreiești, caldeene, grecești și latine, mutilate în edițiile precedente. Susținut de Budé și aflat încă sub protecția lui Francisc I, în ciuda atacurilor teologilor Sorbonei - care-l considerau *haereticus primae classis* - Robert Estienne va publica numeroase ediții ale *Bibliei* în limbile ebraică, latină și franceză, precum și ale *Noului Testament* în latină, greacă și franceză. Astfel, în 1555, publică *Concordance de la Bible*, unde, cuvânt cu cuvânt, aranjează întreg textul *Bibliei* într-un Index alfabetic, cu trimitere la versete și comparativ cu textul latin. Însă preocupările sale nu se mărginesc aici. Între 1526-1536 publică cinci ediții din Terențiu, ultima dintre ele beneficiind de adnotațiile lui Erasmus; în 1529 tipărește Plaut, iar în 1532, o ediție din Cicero, *Familiares, Oratoriae partitiones, ad Atticum, ad Brutum*, dar și din Virgiliu. Aflat în relație cu marii umaniști ai Europei (între care Mathurin Cordier și Etienne Dolet),³⁰ publică în 1530 propriul tratat: *La manière de tourner en langue française les verbes*. În anul 1528 întreprinde una dintre cele mai importante lucrări: publică un *Thesaurus linguae latinae*, o ediție definitivă, care a văzut lumina tiparului în 1543. La realizarea celui dintâi „dicționar” bilingv, destinat învățaților vremii, Robert Estienne s-a ajutat de operele lui Seneca, Tacit, Titus-Livius și Lucretius. Apoi va realiza un *Dictionnaire françois-latin*, un inventar al vocabularului limbii vulgare și alocând o importanță deosebită citărilor. Aceste ultime două lucrări au stat la baza edițiilor realizate de Jean Nicot în 1606. În 1541, Robert Estienne alcătuește un *Dictionarium propriorum nominum*, lucrare prin care poate fi considerat precursorul lexicografiei franceze. Cu trecerea anilor, atacurile teologilor împotriva sa se intensifică, pierde protecția regală, mai cu seamă în urma „afacerii placardelor” (tipărirea de afișe protestante), iar în 1550, sub domnia lui Henri II, va părăsi Franța pentru a se stabili, împreună cu familia, la Geneva. Sub influența evenimentelor, dar și a lui Lefèvre d’Etaples, prieten apropiat al tatălui său,

³⁰ Étienne Dolet este cel care a transpus în franceză creația lui B. Castiglione, *Traité du courtisan*, creație care, până în 1616, va cunoaște peste o sută de ediții și poate fi considerat un *best-seller* al epocii elisabetane. Vezi F. Barbier, *op. cit.*, p. 119-120.

care în 1523 trecuse de partea Reformei, Robert Estienne va trece la calvinism și va începe publicarea unor lucrări protestante, precum și a operei lui Calvin, în limba franceză: *L'institution de la religion chrétienne*, ca și propriul text acuzator, *Les censures des théologiens de Paris, par lesquelles ils ont fausement condamné les Bibles imprimées par Robert Estienne* (1552).

Trei dintre fiii săi vor îmbrățișa meseria de tipograf, Henri II și François II, la Geneva, Robert II, la Paris. La 7 septembrie 1559, Robert Estienne se stinge din viață la Geneva, lăsând moștenire umanității câteva dintre cele mai remarcabile realizări ale tiparului. Fiul său, Henri II (1528-1598) va continua opera tatălui său publicând, în 1572, *Thesaurus graecae linguae*, un monument de erudiție și o realizare tipografică de excepție. În *Aulus Gellius*, din 1585, Henri II va afirma despre părintele său: „Robert ținea în casa sa un fel de cenacul literar... originari din diverse provincii... ei foloseau în discuții limba latină... slugile... se învățaseră într-atât cu limbajul lor, încât ajunseseră să se exprime și ele în latină... Fratele meu Robert și cu mine nu am fi îndrăznit niciodată să folosim o altă limbă în fața părintelui nostru...”³¹ Iar istoricul de Thou, în *Historia mei temporis* (1559) va nota că marile ediții publicate de Robert Estienne reprezintă „pentru el dreptul la recunoștință, nu numai a Franței, dar a lumii întregi; titluri mai solide decât cele mai strălucite cuceriri ale celor mai faimoși conducători de oști.”³²

Sebastien Gryphe (numit și Gryff, Gryph sau Greiffe), originar din Reutlingen, învață arta tiparului în Germania, apoi la Veneția, pentru a se stabili în cele din urmă la Lyon, în jurul anului 1520, devenind unul dintre cei mai prolifici tipografi ai secolului al XVI-lea. Emblema sa reprezintă un grifon, devenind în scurt timp foarte cunoscută în mediile librarilor și ale cumpărătorilor de carte. La început, Gryphe publică lucrări juridice și administrative, utilizând litere gotice, însă peste câțiva ani, în publicarea unor

³¹ Apud A. Flocon, *op. cit.*, p. 200.

³² *Ibidem*, p. 201.

traduceri ale clasicilor greci, se va folosi de litere latine. În egală măsură, interesul său se va opri asupra marilor umaniști ai timpului, Erasmus, Guillaume Budé sau Ange Politien. Un an important în dezvoltarea afacerii sale este 1536, când se asociază cu Hugues de la Porte. Beneficiind de ajutorul financiar al acestuia, Gryphe reușește să-și deschidă propriul atelier, grifonul fiind animalul care-i va face cunoscut în lume patronimul. De la început, Gryphe va utiliza caracterele italice, introduse de Manutius în 1501.

Recunoașterea deplină o va avea în 1540, fiind supranumit „*prințul librarilor lyonezi*.” Abordând în preocupările sale operele umaniștilor, va imprima lucrări în care vor trezi interesul perfecțiunea detaliilor, acuratețea tiparului, eleganța literelor, absența greșelilor din text. În acest „Atelier du Griffon,” savanții umaniști din Lyon (André Alciat, Étienne Dolet, Guillaume Scève sau Bathélémy Aneau) vor afla locul unor întâlniri favorabile schimbului de idei, nu de puține ori putând fi găsiți lucrând la corectura lucrărilor scoase de sub teascul lui Sebastiene sau sfătuindu-și tipograful în alegerea operelor ce urmează a fi imprimate; cunoscători ai limbilor greacă, latină, ebraică și germană, aceștia vor sprijini promovarea lucrărilor editate de Gryphe în întreaga Europă. În secolul al XIX-lea, Henri Baudrier va numi tipografia lui Gryphe ca fiind o „*societate angelică pentru liber-cugetători*.” Umanismul savanților cu care s-a înconjurat a atras atacuri virulente din partea adversarilor. Spirit luminat, loial crezului și ideilor sale, Gryphe va lua apărarea autorilor acuzați de erezie, așa cum a fost cazul cu Étienne Dolet, ale cărui lucrări au fost indexate ca prohibite, în 1546.

În jurul anului 1535 începe marea colaborare a lui Sebastiene Gryphe cu François Rabelais, mai întâi pentru editarea traducerilor medicale ale acestuia din Hippocrate, Claude Galien și Giovanni Manardi,³³ apoi pentru lucrarea sa originala, *Gargantua și Pantagruel*.

³³ În introducerea la *Aforismele lui Hipocrat*, apărute în 1532, Rabelais afirmă că „*tipograful Sebastian Gryphe, de o mare iscusință și știință, văzând însemnările mele, m-a rugat cu insistență să-i permit publicarea lor, pentru folosul studenților*.” - apud A. Flocon, *op. cit.*, p. 206.

Jean de Tournes este cel care, în strânsă relație cu poeți și erudiți ca Antoine du Moulin, Charles Fontaine, Maurice Scève, Louise Labé, Joachim du Bellay și Olivier de Magny, întregeste activitatea tipografică a Lyonului. Învățând arta tiparului în atelierul lui Gryphe, dar și alături de Guillaume Roville, Jean și François Frellon, Jean de Tournes își dezvoltă propria afacere începând cu 1540. Manifestând un interes aparte pentru literatura vernaculară a Italiei, scrisă în „*lingua Toscana*,” va tipări lucrări în format mic, toate promovând ideile umaniste și căutând să bucure ochiul și spiritul cititorului. Lucrările apărute în tipografia sa erau gardate cu o emblemă ce reprezintă doi șerpi înlănțuiți. Faptul că edițiile sale purtau însemnele eleganței și clarității se datorează și colaborării, începând cu anul 1545, cu unul dintre cei mai importanți ilustratori (și creatori de stampe) ai vremii, Bernard Salomon (1506-1561), numit „Bernard cel Mic” și despre care de Tournes afirmase că este „*un pictor atât de mare cum nu mai există în emisfera noastră*.”³⁴ Stilul practicat de Bernard, atât în realizarea unor ilustrații de peisaje sau al unor portrete, pune în lumină cultul detaliului și al unei minuțiozități care va influența arta ilustrării în secolul al XVI-lea (aflată, la rândul ei, sub semnul curentului manierist al artelor plastice, un loc aparte avându-l „figura serpentinată” a lui Michelangelo). În *La Métamorphose d'Ovide figurée (Metamorfozele lui Ovidiu în imagini)* se remarcă cele 178 de gravuri realizate de Bernard, alături de cele 30 de chenare, bogat ornate cu mici personaje, animale fantastice, arabescuri și împletituri. Execuția rară a vignetelor din această lucrare îl vor determina pe Jean de Tournes să le utilizeze și în lucrarea *Liber amicorum*.

Concluzii

Secolul al XVI-lea a reprezentat perioada de glorie a artei tiparului, desigur în contingență cu aspirațiile noi ale unei Europe umaniste, îndreptate spre nou, spre știință, litere și arte, dar și spre descoperirea unor noi tărâmuri geografice și imaginare. Tiparul izbutește să satisfacă nevoia de informare.

³⁴ Apud N. Zemon Davis, *op. cit.*, p. 318.

Astfel, publicul află în scurt timp descoperirile lui Columb, prin tipărirea *Scrisorii asupra insulelor recent descoperite* (Barcelona, 1493). În 1507, Conrad Waldseemüller publică *Cosmografia* sa, o nouă lucrare despre descoperirile geografice, iar Sébastien Münster publică nu mai puțin cunoscuta sa lucrare, *Cosmographia universalis* (1544). Apariția și dezvoltarea tiparului poate fi pusă pe seama unei veritabile revoluții de idei, a deschiderii și înnobilării spirituale. Albert Labarre, în *Histoire du livre*, formulează trei cauze ale promovării ideilor luterane, între acestea figurând și dezvoltarea tiparului și deschiderea canalului scrierilor „Prereformă” spre Franța, odată cu migrarea meseriașilor.³⁵

Un rol deosebit l-a avut Francisc I, domnia sa (între 1515-1547) marcând Renașterea și deschizând porțile artelor și științelor, într-o îngemănare care a devenit fertilă tipografilor. De altfel, Francisc I este cel care, influențat de cardinalul Richelieu, a înființat Imprimeria Națională, locul în care se află 350.000 de caractere de litere și unde, în secolul al XVII-lea, a fost tipărită o culegere de clasici latini, în 64 volume, format *in-quarto*.³⁶ Mediul permisiv al unei Europe dornică de cunoaștere a făcut posibilă tipărirea la Basel a *Talmudului* (1575-1581), sau a traducerii în latină a *Coranului*.

Secolele al XVI-lea și al XVII-lea se remarcă prin constituirea marilor stabilimente tipografice ale Europei, astfel încât, cartea tipărită depășește stadiul aparițiilor singulare și al unei simple curiozități a epocii, devenind un obiect de lectură și un mijloc de informare și educare. Având ca etapă intermediară perioada post-incunabilelor (1500-1520),³⁷ anii care au urmat

³⁵ A. Labarre, *op. cit.*, p. 77.

³⁶ C. Mureșanu, *Istoria scrierii, a cărții și a tiparului*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai,” 1995, p. 63-64.

³⁷ Vezi și o periodizare diferită în S. H. Steinberg, *op. cit.*, unde prima etapă a tiparului este cuprinsă între 1450-1550, iar a doua, între 1550-1800, precum și G. Haven Putnam, *Books and their makers during the Middle Ages*, vol. I-II, New-York, Hillary House Publishers Ltd, 1962, p. 348-454 (I), 3-61 (II). Cf. H. D. L. Vervliet (edited and introduced by), *Post-incunabula and their publishers in the*

consolidării și afirmării tiparului au impus apariția unor centre puternice. Ca efect imediat, se poate observa dispariția imprimeriilor ambulante, „specializarea” artizanilor și începutul separării tipografului de editor și de librar,³⁸ chiar dacă pot fi întâlnite și cazuri de fericită îngemănare a preocupărilor, așa cum este cazul lui Josse Bade, renumitul tipograf-editor flamand, activ la Paris între 1503-1535. În acest caz, *„Imprimând și vânzându-și propriile ediții, ei încarnează perfect figura tipografului umanist, antreprenor și sant totodată, iar atelierelor lor sunt veritabile focare de schimb cultural și social...”*³⁹

La începutul secolului al XVI-lea apar și cele dintâi lucrări care apelează la „foaia de titlu,” cu o descriere sintetică a autorului, titlului lucrării, a locului și a oficinei în care a apărut lucrarea. Creșterea importantă a producției de carte (dar și de alte tipărituri, foi volante, calendare, anunțuri etc.) poate fi privită și în relație cu amploarea luată de Reformă, de necesitatea utilizării tuturor mijloacelor eficiente de propagare a noilor idei (dar și a pamfletelor, tot mai des utilizate ca armă împotriva bisericii catolice), precum și de necesitatea celor care se aflau în sprijinul Contrareformei de a difuza hotărârile și doctrina bisericii romane. Se apreciază, doar în secolul al XVI-lea, tipărirea a 200 de milioane de imprimate.

După o dezvoltare rapidă a imprimeriilor în Germania, Italia și Franța (aceasta din urmă, spre mijlocul secolului al XVI-lea deținând monopolul tipografulor, prin orașele Paris, cu familia Estienne și Josse Bade și Lyon, cu Sébastien Gryphe și Jean de Tournes), în a doua jumătate a secolului al XVI-lea scade calitatea tipăriturilor din această parte a Europei. În schimb,

Low Countries. A selection based on Wouter Nijhoff's *L'art typographique*, Hague, Martinus Nijhoff, 1979, unde post-incunabula cuprinde perioada 1501-1540.

³⁸ Informațiile furnizate de lucrările tipărite în această perioadă marchează acest început de diferențiere a activităților: cuvintele „pro ...” sau „expensis ...” erau utilizate înaintea editorului care comandase tipărirea cărții, în timp ce „ex-officina ...”, „excudit ...” sau „sub prelo ...” indica numele tipografului.

³⁹ R. Chartier, H. J. Martin, *op. cit.*, p. 271-272.

datorită independenței pe care Țările de Jos o dobândesc față de Spania și grație formării republicii Provinciilor Unite și a renașterii culturale a Olandei, arta tiparului își găsește mediul propice libertății de expresie. Aici se vor afirma tipografi ca Louis Elsevier (cel care a dat naștere unei dinastii de tipografi cu renume peste secole) sau Christoph Plantin, celebrul tipograf al **Bibliei poliglote** (1573).

Textele clasice tipărite în centrele universitare sunt adeseori însoțite de comentarii, operându-se corecții majore față de scrierile manuscrise elaborate în Evul Mediu. Prin dezvoltarea tiparului se poate spune că apare o nouă specializare, cea a criticii textuale;⁴⁰ exemplul imediat este cel al lui Robert Estienne, dedicat autorilor umaniști și unei munci asidue de corijare și comentare a scrierilor antice, dar și a **Scripturii**. Totodată, limbile greacă, latină și ebraică ajung a fi apreciate cu un alt grad de interes, ceea ce a și făcut ca, în 1520, Francisc I să înființeze „Colegiul celor trei limbi” la Louvain și, în 1530, Colegiul Regal la Paris. Idealul celor care învățau în colegiile Europei și în spiritul umanismului, era acela de a deveni *homo trilinguis*.⁴¹

Emulația culturală, tehnică și științifică a secolelor XVI și XVII, în Franța, Germania, Italia și Țările de Jos, unde tiparul și-a găsit tărâmul împlinirii, va grăbi apariția și dezvoltarea noului meșteșug al cărții în restul Europei și al lumii.

⁴⁰ Cf. A. Labarre, *op. cit.*, p. 73.

⁴¹ *Ibidem*, p. 74.

Typographic Centers and Schools in the XVIth Century (Germany, Italy, France)

Abstract

During the XVIth century, according to the Renaissance ideals, the written word, so as the typographies, became more important. In the first half of the century, the typographic production was continuously raising, while in the second half, there is a throw-back, because of the rules the Church established over the written texts.

The study highlights the most important and productive typographies from Germany, Italy and France, by mentioning the most famous typographers and their activity during the XVIth century.

The selection of the typographies presented is quite complex; the author emphasizes not only the results of their activity, their printings and methods of working; he also accentuates the influence those typographies had upon the development of the art of printing, the novelties they brought to this art, the type of the letters they used, the methods of adorning the books etc.

Tipărituri venețiene din secolul al XVI-lea în fondul de carte veche al Bibliotecii Județene Satu Mare

MARTA CORDEA
Biblioteca Județeană Satu Mare

La Veneția, unul dintre cele mai importante centre tipografice pentru începuturile imprimeriei italiene, activau încă înainte de anul 1500 în jur de 150 de tipografi.¹ În acest centru tipografic și-au desfășurat activitatea numeroși tipografi care au adus o deosebită contribuție la dezvoltarea acestui meșteșug de-a lungul timpului: Iohann din Spira, Wendelin din Spira (cel care a tipărit prima *Biblie* în limba italiană, în 1471), Nicolas Jenson (cel care a dat caracterului de literă roman forma sa definitivă), Zacharias Calliergi din Creta, Daniel Bomberg (cel care a tipărit primul text integral al Talmudului babilonian), Gabriele Giolito, Filippo di Pietro, Andrea Torresani, Baptista de Tortis, Lucantonio Giunta, Aldus Manutius, Paulus Manutius și mulți alții.²

Fondul de carte veche al Bibliotecii Județene Satu Mare cuprinde vechi tipărituri venețiene, începând chiar cu secolul al XV-lea. Patru din cele cinci incunabule ale fondului au fost tipărite la Veneția. Dintre acestea, două (Theocritus, *Eclogae triginta*, 1495 și Aristophanes, *Comoediae novem*, 1498) provin de la vestita imprimerie a lui Aldus Manutius. Celelalte incunabule (Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*, 1499 și Marcus Tullius Cicero, *De officiis*, 1500) îi au ca tipografi pe Bartholomeus de Zanis de Portesio și respectiv Philippus Pincius.

¹ A. Flocon, *Universul cărților*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 175.

² *Ibidem*, p. 175-184.

Pe lângă incunabule, prezentate în amănunt cu alte ocazii, în fondul de carte veche se păstrează și câteva tipărituri venețiene din secolul al XVI-lea.

În ordinea cronologică, după incunabule, urmează o ediție primă a versurilor lui Titus Vespasianus Strozzius, tatăl (Tito Vespasiano Strozzi) și Hercules Strozzius, fiul (Ercole). Despre Titus Vespasianus Strozzius (1422 Ferrara-Stacano 1505) se știe că a scris satire, epigrame și poezii erotice. A susținut el însuși că a ajuns pe culmile demnității în locul unde s-a născut, adică la Ferrara.³ Despre Hercule Strozzius (mort și el la data apariției volumului) se știe că a fost prieten cu Aldus Manutius⁴ (Aldus Manutius cel Bătrân 1449/50-1515). Volumul de poezii scris de cei doi Strozzius a apărut în anul 1513 și poartă mențiunea editorială: colofon I „*Venetii in aedib. Aldi, et Andreae Soceri, Mense Ianuario M.D.XIII.*” colofon II „*VENETIIS IN AEDIBUS ALDI ET ANDRAE ASULANI SOCERI. MDXIII*” (Andrea Torresani di Asola-m. 1529). Volumul poartă celebra marcă tipografică, ancora cu delfinul (tipul „*ancora secca*,” cea mai valoroasă dintre variante, care s-a utilizat între anii 1502-1540), cu deviza: „*festina lente*” (adică, grăbește-te încet, fii agil ca delfinul și puternic ca ancora). Această marcă tipografică a fost realizată după modelul unei monede din timpul lui Tiberius și i-a fost propusă lui Aldus de către Erasm din Rotterdam.⁵

Este cunoscut faptul că Aldus Manutius, întemeietorul celei mai însemnate case de editură și tipografii din Veneția Renașterii, a fost preocupat în primul rând de căutarea, colecționarea și tipărirea operelor culturii antice, multiplicarea operelor autorilor de seamă (Aristotel, Platon, neoplatonicieni, Ovidius, Lucretius, Horatius, Juvenal, Martial, Cicero, Lucanus, Catulus, Plinius, Salustius, Dante și alții). A adunat în jurul său nenumărate personalități din acea vreme, asigurându-și colaborarea unor

³ H. A. Pierer, *Universal-Lexikon*, Altenburg, 1845, vol. 30, p. 181.

⁴ I. Domșa, *Din activitatea Casei de Editură și Tipografie a familiei Manuzio*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, serie nouă, XII, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 149-168.

⁵ A. Flocon, *op. cit.*, p. 179.

erudiți vestiți, care studiau și corectau manuscrise în vederea tipăririi operelor autorilor clasici greci și latini. În jurul anului 1500 întemeiază Academia Aldina sau Neacademia, cu sediul în casa sa. Edițiile realizate de Aldus Manutius sunt realizate foarte corect, într-un mod științific. Preocuparea pentru stimularea studiului limbii și literaturii grecești, a culturii antice a fost o prioritate, însă n-a fost singura preocupare a lui Aldus Manutius. Acesta a fost interesat și de editarea și tipărirea operelor contemporanilor săi, a prietenilor săi.⁶ Ediția cuprinzând versurile poezilor Strozius apare menționată în următoarele cataloage: Graesse, vol. VI, p. 512; Brunet, vol. V, col. 565, Adams-S1956.⁷ Volumul, înregistrat cu nr. de inventar 209145, cota I 661, conține îndeosebi versuri dedicate familiei Borgia: *Herculis Strozae Titi filii Carminum liber*, *Herculis Strozae Titi Filii Prosuchon liber*, *Herculis Strozae Titi Filii Venatio ad divam Lucretiam Borgiam Ferrariae ducem*, *Caesaris Borgiae ducis epicedium per Herculem Strozam ad divam Lucretiam Borgiam Ferrariae ducem*, *Borgeti Canis epicedium per Herculem Strozam Titi Filium*, *Herculis Strozae Elegiae ad divam Lucretiam Borgiam Ferrariae ducem relictis*, *Herculis Strozae Titi Filii Amorum* [libri], *Herculis Strozae Epigrammatum libellus*, *Gigantomachia ad Divam Lucretiam*, dar și epitaful lui Aldus Manutius: *Herculis Strozae Epitaphium per Aldum Romanum*, precum și poeziile erotice ale lui T. Vespasianus Strozius: *Titi Vespasiani Strozae Eroticon* [libri VI], *Titi Vespasiani Strozae Aeolostichon* [libri IV], *Titi Vespasiani Strozae Sermonum liber*, *Titi Vespasiani Strozae Epitaphia*, *Titi Vespasiani Strozae Epigrammata*.

⁶ I. Domșa, *op. cit.*, p. 149-168.

⁷ H. M. Adams, *Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501-1600 in Cambridge Libraries*, 2 vol., Cambridge, 1967 (Adams); J. C. Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres...* 6 vol.+ 2 vol., Berlin, 1921 (Brunet); J. G. Theodor Graesse, *Trésor de livres rares et précieux*, 8 vol., Milano-New York, 1950 (Graesse).

Volumul este de format în 8° (15 cm), cu oglinda paginii 30 R (11,8 x 6,5 cm), având [8], 100, 152 foi. Tiparul este negru. S-au folosit caracterele de literă aldine (acest caracter a fost realizat după modelul scrierii de mână folosite la curia papală, iar cel care a gravat acest caracter a fost vestitul Francesco Griffo din Bologna). Marca tipografică este imprimată pe prima și ultima pagină a textului. Legătura este din carton, iar ca însemn de proprietate apare ex libris-ul manuscris al bibliotecii Școlii Piariste din Carei, „*Biblioth. M. Karoly. Schol. Piarum.*”

A doua tipăritură venețiană din secolul al XVI-lea, în ordine cronologică, este lucrarea lui Marcus Tullius Cicero (106-43 a. Chr.), *Epistolae ad Atticum, ad Brutum, ad Quinctum fratrem*, apărută în 1559 (nr. de inventar 193056, cota I 662). Volumul cuprinde culegerea de scrisori destinate lui Atticus (*Ad Atticum*), cel mai bun prieten al lui Cicero. Corespondența dintre cei doi a durat între anii 68-44 a. Chr. Colecția de scrisori cuprinde și scrisori de Balbus, Pompei și Cezar. În volum mai sunt cuprinse *Scrisorile către fratele Quintus (Ad Quinctum fratrem)*, 3 cărți scrise între anii 60-54 a. Chr.,⁸ precum și 15 scrisori ale lui Cicero către Brutus (*Ad Brutum*). Cicero ne-a transmis prin intermediul acestor scrisori valoroase informații lingvistice referitoare la latina vorbită în secolul I a. Chr., precum și interesante aspecte ale vieții romane din vremea sa. Volumul îl are ca editor și tipograf pe Paulus Manutius (1512-1574). Acesta, fără să fi moștenit spiritul comercial al tatălui său, după ce în 1533 preia conducerea celebrei tipografii, încearcă să mențină tipografia la standardele cu care l-a obișnuit tatăl său. Încercările sale vor fi doar parțial încununuate de succes. Erudit de seamă al timpului său, beneficiind de o aleasă educație și de solide cunoștințe de literatură latină, reușește să scoată de sub tipar excelente ediții din Cicero, cu propriile comentarii. A mai tipărit și lucrări despre medalii și inscripții lapidare romane, ediții în limba italiană, dar celebru a devenit datorită edițiilor Cicero, cu prefețe și comentarii, ediții pe care a început să le

⁸ *Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea Republicii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, s.a., p. 473.

tipărească începând cu anul 1546.⁹ Chiar dacă din anul 1558, Paulus Manutius conducea în paralel și tipografia înființată în cadrul Academiei Veneta, volumul de *Epistolae* provine din tipografia Aldină (pe care în anul 1559 o conducea deja singur), căci poartă mențiunea editorială: „*Apud Paulum Manutium, Aldi Filium, Venetiis, M.D.LIX.*”

Paulus Manutius este și editorul științific al scrisorilor. Această ediție este menționată în Graesse, vol. II, p. 169 și Brunet, vol. II, col. 48. Formatul în 8° (16 cm), oglinda paginii 30 R (12,4 x 6,8 cm), paginația: [4], 332, [14]f. Ultimele foi nenumerotate reprezintă explicarea termenilor grecești în latină („*Graeca latinis expressa*”). Tiparul este negru, iar marca tipografică apare pe prima și ultima pagină a volumului. Legătura este din piele brună, cotorul cu 4 nervuri profilate și cu ornamente aurite, tranșa roșie. Pe volum apar însemnele de proprietate ale bibliotecii Școlii Piariste din Carei („*Bibl. Sch. Piar. M. Karoliensis*”), două ex libris-uri manuscris: „*Emerici Sántos*,” „*Ex libris Illustrissimi D[omini]: Ivonardi Batzarini [...] De Csik: Hosszuasso Anno 1780*” și ex libris-ul ștampilă al Bibliotecii documentare al Muzeului Raional din Carei.

Următoarea tipăritură venețiană o reprezintă lucrarea *Dialogo della degnita dell huomo*, apărută la Veneția în 1564. Anul apariției este trecut doar în prefață. Volumul este descris în catalogul de carte veche străină din Biblioteca Județeană Satu Mare la litera U, căci pe pagina de titlu apare clar, după titlu, mențiunea „*dal S. Alfonso Ulloa*.” Căutând informații referitoare la principalele mențiuni de responsabilitate aferente volumului, am avut surpriza constatării unor inadvertențe ce țin de responsabilitatea intelectuală primară, adică autor. Alfonso Ulloa, menționat ca autor și pe pagina de titlu a lucrării, este autorul și al altor lucrări, ca de exemplu *Le historie di Europe*, Veneția, 1570; *Vita del Ferdinando primo*, Veneția, 1565; *Beschreibung des Letsten Ungarischen Zugs oder Kriegs*, Basel, 1578 etc. În volumul 7 al catalogului lui Graesse, la p. 224, sunt menționate mai multe volume avându-l ca autor pe Ulloa, printre care și ediția în discuție. El mai apare

⁹ I. Domșa, *op. cit.*, p. 149-168.

menționat în calitate de autor și în catalogul Apponyi.¹⁰ Cu toate acestea, o informație de pe pagina de internet a unei case de licitații germane,¹¹ pare să ne pună la îndoială în privința autorului lucrării. Este prezentat un coligat cuprinzând 2 lucrări; prima, *Dialogo del vero honore militare*, de G. de Ximenéz de Urea, apărută la Veneția în anul 1569 și tradusă din spaniolă de Alfonso Ulloa, și a doua, *Dialoge della degnità dell' huomo*, de Fernan Pérez de Oliva, apărută la Veneția, tipărită de Francesco Rampazetto în 1564. Referitor la a doua lucrare, se precizează că este a doua ediție italiană, că ediția în limba spaniolă a văzut lumina tiparului în 1546, și că prima traducere în limba italiană datează din 1563. Mai există mențiunea că lucrarea reprezintă o piatră de hotar în proza clasică spaniolă a secolului al XVI-lea și un mic comentariu final în care se precizează că cele două „faimoase” opere într-un volum îl au ca traducător pe Alfonso Ulloa. Această informație nu apare în descrierea principală a volumului. Sunt date și următoarele referințe bibliografice: „*BM, STC Italian 704, Palau 221.831*,¹² nu este menționat în *Adams*.” Pentru că datele de indentificare coincid, inclusiv paginația, putem afirma că descrierea de pe internet se referă la aceeași ediție, cu cea prezentată în catalogul lui Graesse. Pentru clarificarea informațiilor am citit cuvântul lui Alfonso Ulloa către Scipione Gonzaga. Despre Gonzaga (1542-1593), devenit cardinal în 1587, se cunoaște că a fost un fervent sprijinitor al oamenilor de litere și că, la rândul său, a scris trei cărți de *Comentarii*. Ulloa face mai cu seamă comentarii asupra conținutului lucrării și asupra condiției umane. Referitor la contribuția sa privind această lucrare, se menționează că a făcut mai multe corecturi, adăugiri sau restrângeri de text, ajungând la revizuirea celei de-a doua părți. În cuvântul către cititori, desemnat, se

¹⁰ A. Apponyi, *Hungarica. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften*, 4 vol, München, 1903-1927 (Apponyi).

¹¹ Reiss & Sohn Buch und Graphikauktionen www.reiss-sohn.de

¹² *Short-title catalogue of books printed in Italy and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Library*, London, 1958 (BM STC Italian); *Manual del librero hispano-americano*, 28 vol., Barcelona, 1948-1977 (Palau).

precizează că lucrarea despre demnitatea omului a fost tipărită cu un an în urmă și că s-a bucurat de succes. Nu există nici un comentariu care să clarifice responsabilitatea lui Ulloa față de lucrare. Se confirmă, totuși, că este vorba de ediția a doua în limba italiană. Informația referitoare la ediția a doua corectată, adăugită, și revizuirea celei de-a doua părți apare, de altfel, și pe pagina de titlu. Volumul a fost tipărit la Veneția, pe pagina de titlu apărând mențiunea responsabilității de tipograf în forma: „*Appreso Francesco Rampazetto, a instantia di Gio. Battista, et Marchio Sessa fratelli.*” Identitatea tipografului ar putea pune un nou semn de întrebare referitor la autorul volumului. Despre tipograful Francesco Rampazetto se știe că a fost preocupat de „reciclarea” cărților vechi sub un nou titlu. Obișnuia să înlocuiască vechile pagini de titlu cu pagina de titlu proprie, să schimbe cuvântul către cititori, scrisorile dedicatorii. Rampazetto a fost un tipograf prolific, tipărind de-a lungul vieții zeci de ediții, incluzând printre tipăriturile sale și multe cărți de muzică. La realizarea acestui volum a colaborat cu frații Sessa, Gio. Battista și Marchio. Marca tipografică a lui Rampazetto este prezentă și pe volumul în discuție: doi îngerași cu cunună de lauri pe un nor și deviza „*Et animo et corpore.*”¹³ Presupusul autor, Fernan Perez de Oliva, (1492?-1530), a fost om de litere spaniol. În ediția a 11-a a *Enciclopediei Britannica* este menționat ca autor al lucrării *Dialogo de la dignidad del hombre*, pe care ar fi lăsat-o neterminată, fiind continuată de Francisco Cervantes de Salazar (1514-1575). Perez de Oliva a publicat și traduceri: *Ambitruo*, 1525, *Electra*, 1528, *Hecuba*, 1528.¹⁴

Volumul are formatul în 8° (15 cm), oglinda paginii este de 29 R (12 x 7 cm), paginația [8], 150 f., tiparul negru, marca tipografică pe pagina de titlu, marginalia, inițiale ornate, legătura din carton, următoarea însemnare: „*N. T. György Lajos Németii lelkész úr ajándoka. Átvette Bartok Gábor, Szatmárt 1848*” (Darul pastorului din Mintiu, György Lajos. Preluat de Bartok Gábor, Satu Mare, 1848) și ex libris-ul ștampilă al bibliotecii Liceului Reformat din

¹³ Renaissance Dante In Print (1472-1629) www.italnet.nd.edu

¹⁴ The 1911 Edition Online *Encyclopedia Britannica* www.1911encyclopedia.org

Satu Mare („A szatmárnémeti h. h. gymnasium könyvtára”), nr. de inventar 61654, cota I 809.

O altă ediție venețiană din colecția sătmăreană o reprezintă ediția din 1575 a fabulelor lui Esop (sec. VI a Chr.?),¹⁵ care este menționat pe pagina de titlu cu apelativul „*Phrygis*”, căci despre Esop tradiția spune că ar fi fost trac sau frigian de origine, dar că Atena l-a adoptat ca reprezentant al propriei ei culturi.

Încă de la pagina de titlu cititorul este avertizat asupra faptului că volumul cuprinde și contribuția altor scriitori sau comentatori. Volumul cuprinde 33 de fabule și debutează cu un text despre viața lui Esop. Pe verso-ul paginii de titlu apar enumerați cei care și-au adus aportul la reușita acestei cărți: Laurentius Valla, Gulielmus Gudenus, Hadrianus Barlandus, Gulielmus Hermannus, Rimicius, Angelus Policianus, Petrus Crinitus, Plinius Secundus Novocemensis, Aulus Gellius.

Dintre cei enumerați foarte cunoscut este numele lui Laurentius Valla (Lorenzo della Valle), vestit umanist italian, născut la Roma în jurul anului 1407, mort la 1 august 1457. Cunoaștem despre Valla următoarele: a fost profesor la Pavia și Milano, a fost bănuț de erezie datorită lucrării sale *De donatione Constantini Magni* și, refugiindu-se la Roma, a cerut indulgență de la papa Nicolae al V-lea, a lucrat în slujba împăratului Alfonso al V-lea din Neapole, a fost secretarul papei Calixtus al III-lea. Opera sa cuprinde *Dialecticae disputationes contra Aristotelicos* (tipărită în 1499), *De voluptate* (în care se situează de partea adepților epicureismului), *Annotationes in Novum Testamentum* (fiind primul dintre cei care au criticat textul *Vulgatei* din punctul de vedere al textului grec). A realizat traduceri din Homer, Herodot, Tucidide. A scris *Elegantiae Latini Sermonis*, în 6 cărți (volum tipărit la Roma, în 1471), *Opera omnia*, care a apărut la Basel, în 1543.¹⁶ În fondul Bibliotecii Județene Satu Mare se găsește

¹⁵ *** *Scriitori greci și latini*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 75.

¹⁶ *Révai Nagy Lexikon*, Budapeșt, Révai testvérek irodalmi intézet részvénytársasága, 1911-1927, vol. 18, p. 740.

volumul *Elegantiarum Laurentii Vallae*, apărut la Basel, în tipografia Bryllingeriana, în anul 1571.

La pagina 24 a volumului de fabule a lui Esop există reproducerea unei scrisori a lui Laurentius Valla către „*distinsul domn Fovelleda*.” Scrisoarea datează din anul 1438 și este o încercare de a-l convinge pe Fovelleda să primească spre delectare cele 30 de fabule ale lui Esop. Se pare că Valla îi trimitea în mod frecvent rezultatul cercetărilor sale literare lui Fovelleda, „*om iubitor de litere*.” Reiese din text că Valla îi promisese niște tragedii, rămase netrimise cu altă ocazie, dar, după cum spune el, „*soarta i-a dat în mână cărticica greacă, conținând 30 + 3 fabule*,” și, după ce le-a cercetat timp de două zile, s-a hotărât să le trimită în locul tragediilor. În finalul scrisorii, îi cere lui Favelleda ca, în cazul în care fabulele nu-i sunt pe plac, să-i ceară negreșit tragediile. Volumul are următoarea mențiune pentru tipograf și locul tipăririi: „*Venetis: Ad Signum Seminantis*.” Marca tipografică are deviza „*Ut sementem feceris ita vetes*” și reprezintă un semănător în mijlocul câmpului. Pe baza mărcii tipografice, comparând-o cu alte mărci tipografice venețiene din aceeași perioadă, am descoperit numele tipografului - Nicolini da Sabbio, Domenico (Domenicus Nicolinus). Prima parte a volumului cuprinde Fabulele lui Esop. De la pagina 200 sunt fabulele alese de la alți scriitori, fără a se indica autorul fiecăreia. La urmă sunt cele trei fabule ale lui Gabriela Graecus. Fiecare fabulă este ilustrată printr-o gravură sugestivă. Formatul este în 16° (13 cm), oglinda paginii: 34 R (9,1 x 5,2 cm), paginația 214, [9]p., tiparul negru, chenar liniar, ilustrații gravate, inițiale ornate, legătura din hârtie cerată, nr. de inventar 199510, cota I 3. Volumul nu a fost identificat în bibliografia consultată.

Mai există în colecția venețiană de secol XVI¹⁷ a bibliotecii un volum de Oribasius Sardiani, *Collectorum medicinalium libri XVII*, 1554-1555, publicat de Paulus Manutius, și volumul *Mythologia*, [1581?], de Comes Natalis (Conti Natale).

¹⁷ Fondul de carte din secolul al XVI-lea este prezentat în catalogul elaborat de P. Vasil-Marinescu, M. Cordea, *Cartea străină veche în Biblioteca Județeană Satu Mare. Sec. XV-XVI*: catalog, Satu Mare, 1998.

**Venetian Books from Satu Mare County Library Collections
Printed in the XVIth Century**

Abstract

The study deals with some of the valorous books from Satu Mare County Library special collection, that were printed at Venice, one of the most important typographic center, during the XVIth century.

There are also very important information about the typographic activity of Aldus and Paulus Manutius, whose contribution to some of the books the study deals with, is evident: the first edition of Titus Vespasianus and Hercules Strozzius' poems, published in 1513, and Cicero' s correspondence, first printed in 1559.

Finally, the study presents *Dialogo della degnita dell huomo*, published in 1575, but still unknown to many of the researchers; and the last book the study deals with, is a selection of fables, most of them written by Esop, but there is also the contribution of other writers.

Un *Tetraevanghel* de la Biblioteca Sfântului Sinod

Ieromonah POLICARP CHIȚULESCU
Biblioteca Sfântului Sinod, București

În patrimoniul Bibliotecii Sfântului Sinod din București se află și un smerit *Tetraevanghel*, achiziționat în anul 1958; este vorba de *Tetraevanghelul Vistiernicului Mateiaș din anul 1535*.

Este un manuscris slavon, de tip moldovenesc, executat în maniera atelierelor românești de secol XVI; coperțile păstrează doar tăbliile de lemn, îmbrăcate într-o catifea de culoare verde, dar care aparțin, se pare, unei legări relativ recente. Manuscrisul are dimensiunea 21,5 x 29 cm, însumând 260 de file din pergament, nenumerate, dintre care filele, de la început și de la sfârșit, sunt albe.

Scrisul este îngrijit, cu cerneală neagră, iar în unele locuri, pentru însemnări, este utilizat aurul sau cerneala roșie. De regulă, pe o pagină se găsesc 21 de rânduri, dar acolo unde se dau indicații preotului sau diaconului care citește, se adaugă alte câteva rânduri. (Manuscrisul are ca destinație uzul liturgic, deci folosirea la slujbele în cadrul cărora se citește din *Evanghelie*, respectiv Sfânta Liturghie și Sfintele Taine, în general). Aceste indicații, care sunt scrise cu aur, se află în text, ori pe marginea superioară a foii, sau în josul paginii, sau chiar pe marginea textului, indicând zacealele (pericopele, adică fragmente din cele patru evanghelii, corespunzătoare slujbei respective) și evanghelistul (autorul evangheliei respective).

Fiecare *Evanghelie* este delimitată de celelalte printr-un frontispiciu miniat cu inițiale policrome, ornate. Sunt folosite patru culori pentru realizarea vignetelor și a literelor inițiale: roșu, verde, aur și albastru, din care primele două predomină. Forțașul lipsește, iar prima filă este de fapt a treia, ea fiind deplasată de ultimul legător.

Manuscrisul se deschide astfel cu fila 2, unde textul este distribuit în două coloane; prima coloană prezintă la început o vignetă precedată de titlul

care este scris cu majuscule, din aur, *Glavele de la Matei*; sunt 68 de glave, ele continuându-se pe verso.

Următoarea filă, 3 r, este scrisă tot pe două coloane și cuprinde *Predoslovia Sfântului Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei*. Titlul acestei pagini este scris cu aur, cu majuscule, la fel și numele arhiepiscopului. Litera de început a textului *Predosloviei*, „H,” este alcătuită dintr-o ramură de aur împodobită cu frunzulițe, punctate cu albastru. Fila 3 v încheie textul care se strânge pe mijlocul paginii, treptat, formând rânduri de câte un singur cuvânt; de menționat că finalul *Predosloviei* lipsește.

Fila 4 r deschide *Evanghelia după Matei*, care se termină la fila 73 r.

Frontispiciul paginii *Evangheliei după Matei* are în partea superioară o cruce, numai din aur, înconjurată din raze; pe laturile orizontale se observă prezența literelor *NI KA*, ceea ce înseamnă „a învins,” dar mai sus, unde partea superioară a paginii a fost tăiată la legare, au existat cu siguranță și alte inițiale, și anume *IIC, XC* (Iisus Hristos), după cum vom vedea pe alte file.

Sub frontispiciul conturat cu roșu se găsește titlul *Sfânta Evanghelia de la Matei*, scris cu litere mari de aur, ușor înclinate spre stânga.

Inițiala textului *Evangheliei*, „K,” este zoomorfă policromată, formată din fire răsucite. Pe jumătatea sa inferioară, fila este foarte pătată cu ulei, care s-a impregnat în ea.

La sfârșitul *Evangheliei*, după textul propriu-zis, urmează o însemnare înscrisă cu aur: „*Sfârșitul Sfintei Evanghelii de la Matei, stihuri 2600. Sfânta Evanghelia de la Matei s-a scris după 8 ani de la Înălțarea lui Hristos.*”

Cea de a doua *Evanghelia* este cea după Marcu. Împărțit în 48 de glave, textul are în partea de început a primei sale pagini un frontispiciu bogat policromat, pe care se sprijină o cruce de aur cu inițialele *IIC XC NI KA*. Imediat sub vigneta se găsește un indice al glavelor și o *Predoslovie* a cărei inițială, „J,” este alcătuită din fire răsucite, colorate. Litera majusculă de aur anunță începutul *Evangheliei după Marcu*. Ca și la prima *Evanghelia*, găsim la sfârșit o notă cu următorul conținut: „*Sfârșitul Evangheliei de la*

Marcu, stihuri 1600. Sfânta Evanghelie de la Marcu s-a scris după 10 ani de la Înălțarea lui Hristos.”

Cea de a treia *Evanghelie*, cea după Luca, împărțită în 83 de glave, se desfășoară pe parcursul filelor 121 v - 193 v; ea prezintă un indice al glavelor și o *Predoslovie* scrisă pe două coloane, pe filele 121 - 122v.

Vigneta de pe fila 123 r diferă față de celelalte în ceea ce privește modul de dispunere a motivelor; la fel și inițiala textului propriu-zis al *Evangheliei*, „P.” La sfârșitul *Evangheliei* (fila 193 v) se găsește însemnarea: „Sfârșitul. Sfânta Evanghelie de la Luca s-a scris după 15 ani de la Înălțarea lui Hristos.” Textul continuă pe fila 194 r: „Să se știe că Sfânta Evanghelie de la Luca a fost rostită de Pavel în Roma, începe de la Zaharia, preotul, cădind, cel ce este de obraz bisericesc.”

Ultima *Evanghelie*, cea de a patra, aparținând evanghelistului Ioan, începe de la fila 194 r și continuă până la fila 245 r.

Vigneta filei 194 r se deosebește de celelalte trei, atât prin forma dreptunghiulară, cât și prin modul dispunerii elementelor decorative. Dedesubtul frontispiciului se găsește scris titlul *Evangheliei*, cu majuscule de aur, orientate, de asemenea, spre stânga.

Litera inițială policromă, „B,” reprezintă un lujer terminat la ambele capete cu câte o frunză.

Pe fila 245 v, care încheie *Evanghelia*, găsim scris: „Sfânta Evanghelie de la Ioan s-a scris după 32 de ani de la Înălțarea lui Hristos în insula Patmos, stihuri 2300.”

Următoarele file, până la fila 256 r, conțin îndrumări dispuse pe două coloane ce arată cum trebuie citite cele patru *Evanghelii* de-a lungul anului. Pe fila 246 r, sub vigneta primei coloane, găsim scris cu litere de aur: „Lămurire ce cuprinde numărul evangheliilor a întregului an și urmarea evangheliștilor de unde încep și unde se sfârșesc.”

Pe fila 246 v, spre sfârșitul primei coloane, scrie cu roșu: „Lămurire pentru fiecare zi ce evanghelie trebuie să se citească în săptămânile întregului an.”

Pe fila 250 r, începând cu jumătatea primei coloane, este scris cu roșu: *„Adunare cu Dumnezeu a celor 12 luni, arătând glavele fiecărei evanghelii la Sfinții aleși și la sărbători împărătești.”*

La fila 254 v, aproximativ de la jumătatea primei coloane, este scris cu roșu: *„Evanghelii felurite pentru toată trebuința.”*

Pe fila 255 r, coloana a doua este scrisă cu cerneală roșie: *„Lămurire cum se cuvine a afla în fiecare zi evangheliile.”*

Pe fila 256 r, este scris cu roșu: *„Arătarea glasurilor și a evangheliilor Învierii și a Apostolului și a Evangheliei.”* Aceste indicații sunt distribuite pe două coloane, fiecare dintre acestea formând o scară închisă într-un cadru de linii stilizate, trasate cu roșu și albastru, separate la mijloc printr-o coloană susținută de un postament, având în partea superioară un bulb.

Ultima filă, 256 v, conține textul motiv al celui care a comandat **Tetraevanghelul**: *„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Sfântului Duh. În zilele binecredinciosului și iubitorului de Hristos domn Io Petru Voievod. Iată eu robul stăpânului meu Iisus Hristos, Pan Matei, mare Vistiernic, am binevoit din bună vrerea mea și am dat acest Tetraevanghel Sfintei Mânăstiri de la Dobrovăț, unde este hramul „Coborârea Sfântului Duh”. Cum dar este dania mea și dania fratelui meu Sima Vistiernic care (Tetraevanghel) a fost de el scris și de mine legat și dat este pentru veșnica pomenire. Și iarăși cine se va ispiti din fiii noștri, sau iarăși de va fi cineva din neamul nostru să-l ia sau să calce această danie a noastră, un atare să fie blestemat de Domnul Dumnezeu, care a făcut cerul și pământul și de Prea Curata lui Maică și de toți Sfinții care lui Dumnezeu au plăcut, Amin. În anul 7043 (1535) februarie 5 zile.”*

Inscripția este încadrată de un chenar cu linii drepte și curbe, în unghiuri, care se sfârșesc cu câte o frunză, sau alt motiv decorativ. Unghiul mijlociu din partea de jos se termină cu o mână, care creează impresia susținerii pisaniei.

Data scrierii și donatorii manuscrisului

Pisania manuscrisului arată că avem de-a face cu dania Vistiernicului Mateiaș și a fratelui său, Sima Vistiernicul, *„care de el a fost scris și de mine*

legat, dat spre veșnică pomenire. Amin.” Evident, faptul că se arată că Sima a scris, nu înseamnă că el este copistul *Tetraevanghelului*, ci trebuie înțeles că el a plătit copierea, iar fratele său, Matei, legarea (în alte *Tetraevanghele* se indică foarte clar copistul prin cuvintele: „care s-a scris de mâna lui ...,” ca de exemplu, *Tetraevanghelul* de la 1529, aflat la Mănăstirea Rila, în Bulgaria.)¹

Mai departe, pisania arată că *Tetraevanghelul* a fost dăruit Sfintei Mănăstiri de la Dobrovăț. Această mănăstire a fost zidită din temelii de Ștefan cel Mare cu două luni înainte de a muri,² dar zugrăvirea și împodobirea bisericii sunt terminate abia în timpul primei domnii a lui Petru Rareș (1527), cum indică pisania. Vistiernicul Matei termină de zidit ctitoria sa, Mănăstirea Coșula,³ în toamna aceluiași an, 7043 (1535) în care dă *Tetraevanghelul* Dobrovățului.

Despre personalitatea celor doi frați donatori se știe destul de puține lucruri; despre Vistiernicul Sima nu cunoaștem nici un detaliu, în afara menționării sale în pisania *Tetraevanghelului*, iar despre Vistiernicul Mateiaș știm că a ocupat dregătoria de mare vistiernic în timpul primei domnii a lui Petru Rareș; a fost apoi pârcălab de Roman, în timpul domniei lui Ștefan Lăcustă, și mare logofăt în timpul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș (februarie 1541 - septembrie 1547) și a lui Iliș Vodă.

În 1536, Mateiaș este trimis sol în Transilvania, la Oradea Mare, unde se întâlnește cu arhiepiscopul Lyonului, Ioan, omul de încredere al lui Carol al V-lea, fratele lui Ferdinand al Ungariei, cu care Petru Rareș voia să colaboreze împotriva lui Ioan Zapolya. Acest arhiepiscop îl descrie pe Mateiaș într-o scrisoare adresată lui Carol al V-lea ca „*homo modestissimus*

¹ T. Simedrea, *Tetraevanghelul Vistiernicului Matiaș*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1934, p. 171.

² G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XVIII, 1925, nr. 43-46, p. 118.

³ N. Iorga, *Mănăstirea Coșula*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XIX, aprilie-iunie 1926, fascicol 48, p. 70 ; G. Balș, *Biserici moldovenesti din veacul al XVI-lea*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXI, 1928, nr. 55-58, p. 56-61.

optimus, praetera prudens et satis circumspectis in rebus gerendis, ita ut sibi similiter in hic regno non invenerim” (foarte modest, foarte bun, pe lângă acestea prudent și cu destulă pricepere în purtarea afacerilor, încât nu exista altul ca el în acest regat).⁴ Ca și alți boieri ai lui Petru Rareș, la sfatul acestuia, Mateiaș și-a trimis familia și bunurile în Transilvania, din cauza pericolului turcesc ce amenința Moldova, dar nu l-a urmat pe domnul pribeag. Mai mult, Mateiaș Vistiernicul scria judeului Bistriței, la 29 septembrie 1538, să nu încredințeze pe mama, soția, copiii și averea sa nici lui Ioan Zapolya, nici lui Petru Rareș, de care se temea: „*Poți acum domnia Ta să-mi faci și bine și rău.*”⁵

Voievodul Ștefan Lăcustă îl face pe Mateiaș pârcălab de Roman în 1540 - între 7 martie și 13 iunie,⁶ iar la 30 noiembrie, în același an, este menționat al cincilea în Sfat, fără dregătorie.⁷

La începutul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș, în 1541, Mateiaș apare ca mare logofăt în locul lui Trotușan, care a fost ucis împreună cu alți trei boieri - Mihul, Crasnaș și Cosma - de către Petru Rareș, pentru „*biclenie împotriva domnului.*”

Mateiaș este personajul cel mai important din Sfat, cel căruia domnul îi și poruncește: „*să scrie și pecetea noastră să o atârne*” pe actele domnești; tot Mateiaș s-a aflat ostatic la Făgăraș, unde a fost lăsat ca zălog de preț în locul lui Ștefan Mailath, el apărând pomenit într-un act de-abia din 1545, 4 aprilie.⁸

⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 14.

⁵ Ș. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*, București, 1905, p. 176-177.

⁶ *Documente privind Istoria României. Veacul XVI, seria A Moldova*, vol. 1 (1501-1550), București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1953, p. 393, documentul nr. 356, emis de Ștefan Lăcustă la Hârlău, la 7 martie 1540 și p. 400, documentul nr. 363, emis de Ștefan Lăcustă la Suceava, la 13 iunie 1540. Ambele documente menționează pe Mateiaș, pârcălabul de Cetatea Nouă.

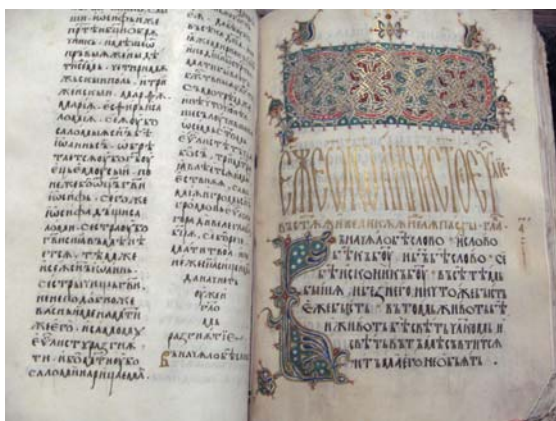
⁷ *Ibidem*, p. 402, documentul nr. 364, emis de Ștefan Lăcustă la 30 noiembrie 1540.

⁸ *Ibidem*, p. 609.

În timpul domniei fiului lui Petru Rareș, Iliș Vodă (1547-1551), Mateiaș rămâne mare logofăt.

Vistiernicul Mateiaș a ctitorit două lăcașe sfinte: Mănăstirea Coșula (1535) și biserica din Horodniceni (1539). Cunoscător al limbii latine, după cum arată activitatea sa de diplomat, el făcuse o frumoasă impresie contemporanilor săi, dar ceea ce l-a impus domnilor a fost devotamentul și cinstea și, nu în ultimul, rând evlavlia sa concretizată în daniile și ctitoriile sale, rămase până astăzi ca mărturie.

ANEXA

*Tetraevanghelul
Vistiernicului Mateiaș
din anul 1535
Detalii*

The Four-Gospels Book from the Library of the Saint Synod

Abstract

In the patrimony of the Library of the Saint Synod there is also a *Four-Gospels Book*, which was acquired in 1958. It is a Slavonic manuscript, written on a parchment, in Moldavia, in the XVIth century, having the dimensions of 21,5 X. 29 cm and 260 unnumbered pages.

The bound manuscript, made of wooden covers and dressed in green velvet, is more recent.

The text is written in black ink and the suggestions of how the gospels should be read are written in gold on the borders of the pages.

In the writing of the initial letters and of the commas, there are four colours used namely: black, red, blue and gold.

The last page contains the facts from which we find that: „*during the days of Petru Rares, the voivode of Moldavia, in the year of 1535, the treasurer Mateias and his brother, Sima, paid for the copy of the four gospels to be donated to the St.Monastery of Dobrovat.*” We know few things about the donors: Mateias was the voivode Petru Rares’s trustful man, appreciated for his diplomatic skills. He founded two holy churches: the monastery Coșula (1535) and the church from the village of Horodniceni (1539). We do not know other details about his brother, Sima.

The *Four-Gospels Book* is one of the most beautiful and rare book from the Library of the Saint Synod.

**Biblio - itinerar italian.
Tipărituri movilene în colecția
Institutului Pontifical de Studii Orientale, Roma**

*ȘTEFANIA - CECILIA ȘTEFAN
Institutul de Memorie Culturală
București*

Menit a întruchipa proiectul unificării celor două Biserici sub semnul mai vechilor deziderate ecumeniste pe linia apostoliei culturale, de a constitui o punte de legătură între creștinătatea occidentală și cea orientală, Pontificium Institutum Orientale a luat ființă la Roma, în 1917, din inițiativa Papei Benedict al XV-lea. Academie cu drepturi depline, axată pe disciplinele teologice cu specific ortodox și pe studiile privind dinamica vieții religioase moderne a Răsăritului, Institutul cuprinde două facultăți: Facultatea de Științe Ecleziastice Orientale și Facultatea de Drept Canonic Oriental. Întreaga activitate de cercetare a Institutului se reflectă în seria prodigioasă a publicației binecunoscute în întreaga lume - *Orientalia Christiana Analecta* - în care semnează și nume românești.

Un alt pontif, Pius al XI-lea, a înscris în opera sa de mecenat, alături de Biblioteca Ambroziană și de Biblioteca Vaticanului, și Biblioteca Institutului de Studii Orientale, inaugurând-o în 1929, astfel că ea devine, cu timpul, una din bibliotecile cele mai dotate în ceea ce privește fondul de carte consacrată spiritualității răsăritene (inclusiv celei necreștine, iudaice și islamice).

În primăvara anului 2004, am avut permisiunea de a frecventa această bibliotecă și de a cerceta o parte din colecția de carte românească cu specific dogmatic, liturgic și canonic. Am putut astfel studia unele ediții mai puțin cunoscute sau descrise în instrumentele noastre de lucru, din care am selectat fragmentul de față. Remarcabilele resurse ale acestui institut merită și trebuie să fie aduse la cunoștința bibliologilor - dar și a noilor generații de

teologi, interesați de bogăția surselor de primă mână - sub forma, de preferință, a unui catalog alcătuit după toate regulile artei.

Titlurile care fac obiectul acestui studiu ilustrează câteva ediții de secol XVIII ale *Pravoslavniciei Mărturisiri* a lui Petru Movilă, urmate de o ediție ruteană de secol XVII a *Nomokanonului* lui Ioan Pustnicul, îngrijită tot de Petru Movilă (traducere și comentarii). Este vorba de o mică antologie de drept canonic bizantin ce cuprinde și reglementări pentru diverse etape ale liturghiei. Ea a cunoscut numeroase reeditări, din care ultima, în facsimil, s-a publicat la Roma, în 1989.

Cu ocazia publicării studiului, am considerat oportun să adaug descrierea celei de-a doua ediții a *Acatistierului* imprimat în tiparnița Lavrei Pečerska, prezent în colecția Bibliotecii Academiei în coligat cu *Nomokanonul* din același an, 1629, ambele exemplare fiind unicate. Deși incomplet, *Acatistierul* este o prezență valoroasă prin raritate, prin calitatea tiparului (clar, aerisit, amintind de alura caligrafică a manuscriselor) și mai cu seamă prin vastul repertoriu iconografic. Pe baza acestei ornamentici excepționale, bine păstrate, pot fi (re)stabilite și, eventual, îmbogățite filiațiile ucrainiene ale graficii noastre de carte, cu precădere în perioada de început a dezvoltării ei. Deși titulaturii de „carte românească” îi sunt trasate granițe riguroase, în funcție de criteriile predominante - geografic și lingvistic - ce definesc un areal creativ analizabil, de altfel, sub varii unghiuri retrospective, aici ne vom prevala de argumentul conform căruia, obârșia autohtonă și implicarea în destinul culturii românești, fie și prin intermediul altor spații de gândire, îndepărtate, dar confîne, recomandă opera acestui autor ca parte integrantă a patrimoniului național. Așadar, sub pavăza unei rezerve metodologice de bun simț, fără a sfida realitatea istorică și specificul culturii ruso-ucrainene, ce le revendică, firesc, ca fiind izvodite pe teritoriul ei,¹ vom

¹ Un teritoriu de multiple confluente spirituale și politice, exercitate de trei entități apropiate, care împărtășeau aceeași credință, creștină, dar de dublă filiație, iar în ce privește spațiul de orientare greco-ortodoxă, un temeii cultural postbizantin valorificat textual și artistic prin împrumuturi reciproce, și anume: Rusia (al cărei nucleu religios este Kievul, cu marile sale așezăminte), Polonia (statul lituaniano-

număra printre titlurile de carte românească, printr-un act de „adopție spirituală,” și aceste cărți ale faimosului ierarh, scriitor și om politic cu dublă cetățenie cărturărească.

Încheiem scurta precuvântare a demersului nostru cu un citat din mica monografie a lui Dan Horia Mazilu, *Petru Movilă: Un reper românesc pentru europenizarea Estului (Petru Movilă, un repère roumain pour l'euro-pénisation de l'Est)*,² pentru a rememora personalitatea și rolul complex jucat pe scena timpului și în arena cuvântului cu har, de cel care a fost Sfântul Ierarh Petru Movilă:

„În carte, în alcătuirea, multiplicarea, răspândirea și cercetarea ei asiduă a fixat cărturarul român, ajuns înalt prelat al Kievului ucrainean, soluția propășirii unui întreg sistem ale cărui valori s-a străduit să le trezească dintr-o moleșeală letargică, să le ordoneze și să le apropie de modelele pe care i le propunea cultura europeană a timpului.”

*

A. Titluri în colecția Bibliotecii „Pontificium Institutum Orientale”:

Petru Movilă (Moghila). *Pravoslavnica mărturisire* (I) și *Nomokanon*-ul (II)

• *Pravoslavnoe ispovedanie very*. Skt. Petersburg, 1739 (slavona rusă).

„Vo slavu styja edinosuštija // životvoraštija, i nerazdělmyja // Troicy, Oca, i Sna, i // Stago Dha: Povelieniem // Blagocestivěišija velikija Gdskij // našē IMPERATRICU ANNU // IOANNOVIČ Samoderžici Vsje- // rossiiskija: Blgsvenjem že Steišago // Privitelstvuiiūštago SŪNODA: // Napečatasja kniga sija PRAVOSLAVNOE // ISPOVEDANIE very, sobornyjja // i apostolskija Crkve vostočnyja, // v Crstvuiiūštem Sanktpetersburg //, v” lto ot sotvorenija mira 7247. // Ot ržstva že po ploti Boga slova, // 1739. Indikta 2. Mscā iulija. // Pridadesja

polonez, în fapt) și Moldova (statul medieval cu această denumire) - prin relațiile sale istorice cu Mica Rusie („Malorossia”).

² Ediție bilingvă, București, 1996, p. 10.

„*že k' sej kniz□ dva slova // ot čestvovaniy styh ikon, stago // Oca Ioanna Damaskina.*”

Volum in 24°, numărând 16 foi (din care 1, nenumerotată) și 332 pagini ilustrate, de 23 și 25 R pe pagină. Tipar negru (textul) și roșu (titlurile capitolelor și paragrafelor), semnătură chirilică, pagina în chenar; glose marginale.

Pe foaia de titlu verso se află o notă asupra ediției: „*Sočinenie Petra Mogily // Perevod s Grečeskogo*” (Opera lui Petru Movilă: traducere din limba greacă). Urmează prefața patriarhului Adrian, arhiepiscop al Moscovei și al întregii Rusii, între f. 2-7v; scrisoarea patriarhului Nectarie al Ierusalimului, f. 8-11; scrisoarea lui Parthenie,³ arhiepiscopul Constantinopolului și patriarh ecumenic, f. 11v-12v; la f. 13 se află un synopsis al catehismului, cu principalele sale diviziuni, intitulat **ORTHODOXOS HOMOLOGIA // sirŭci: // PRAVOSLAVNOE ISPOVEDANIE // Katholičeskija i Apslskija, Crkve // Vostočnyja**, până la f. 14; apoi, de la p. 1, textul propriu-zis al **Mărturisirii**, purtând subtitlul de mai sus, iar de la p. 275 la p. 332 - **Pinax, na tri čiasta ispovedanija pravoslavnija very...**

Ornamentație: inițiale decorate fitomorf, de culoare roșie, frontispicii xilogravate („Deisis”, la f. [1] și la p. 1, sub forma unui medalion din vrejuri

³ Aceste scrisori cu caracter oficial, sau „gramate,” adresate comunităților de dreptcredincioși, consfințeau canonicitatea catehismului movilean, ca operă reprezentativă pentru credința ortodoxă, în urma unei serii de sinoade ecumenice, între care se distinge sinodul de la Iași, din 1642, patronat de Vasile Lupu. Actul de naștere complet al **Mărturisirii** lui Petru Movilă, va fi semnat în cadrul sinodului din 1643, de la Constantinopol, fiindcă aici se hotărăște publicarea lucrării în grecește, după revizuirea ei de către Meletie Syrigul și răspândirea catehismului pe orbita creștinătății. Greu încercată de intruziunile calviniste și de unele influențe catolice asupra dogmei răsăritene, (de care versiunea originală, în limba latină, a **Mărturisirii**, nu era întrutotul străină), Biserica mamă a „Țarigradului” restabilea, astfel, în rândul clerului și al mirenilor, imaginea corectă a patrimoniului spiritual străvechi, al ortodoxiei, limpede exprimat și larg însușit prin intermediul acestei confesiuni.

și frunze stilizate, gen lambrechin, realizate cu negru, alt frontispiciu la f. 13, din motive vegetale, având în centru, o cruce), viniete la sfârșitul fiecărei părți introductive și o vinieta mare, xilogravată, la p. 136, formată din flori și frunze în arabesc; frize de compoziție tipografică.

Corpul cărții este complet, bine conservat. Foaia [1] a fost restaurată și consolidată. Foile de gardă prezintă, recto-verso, numeroase însemnări în limba rusă.

Un singur ex-libris ștampilă, de formă romboidală, „*I. P. Biblioteca*”, în josul foii de titlu.

Legătura exemplarului este nouă, din piele grenă pe carton; cotor cu 4 nervuri profilate, având imprimare în partea superioară, cu caractere majuscule aurite, numele autorului și titlul opusculului. Forzaț galben. Semnătura legătorului pe forzațul anterior: „*Banditelli Sergio. Specialista in restauro di codici antichi. Roma*”.

* Citată în Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia Românească Veche*. Vol. I. *Addimenta*, Galați, Editura Alma, 2000, p. 82, poz. 163.

• *Pravoslavnoe ispovedanje very*. Venecij, 1763 (slavona sârbă). Ediția a II-a.

„*Vo slavu styja edinosuštija // životvoraštija, // i nerazdjalityja Troicy, Oca, i Sna, // i Stago Duba: / Blgsvenjem Stěšago kniga sija // PRAVOSLAVNOE ISPOVEDANIE VERY, // sobornija i aplskija Crkve vostočnyja, // v crsvuiuštem velikom Grad Moskve: // v” lto ot sotvorenija mira 7271: // Ot ržstva že po ploti Bga slova, // 1763. Indikta, 11. Mscā Dekemvria. // Pridadesja že k” sej knizī dva slova ot čestvo // vanij styh ikon, stago Oca Ioanna // Damaskina. // Prodaetsja v” Venecij v Tūpografij Greko- // pravoslavnoi Theodosja Ioanninskago.*” [i.e. Dimitrios Theodosios din Ianina]

Volum in 4°, de [1], 15, 153 f. illustrate, de 22 și 23 R pe pagină. Tipar negru (textul) și roșu (titlurile capitolelor și paragrafelor), semnătură chirilică pe primele două foi ale caietelor. Aceeași notă editorială pe foaia de titlu verso. Scrisorile patriarhilor Adrian, Nectarie și Partenie, adresate sinodului constantinopolitan, între f. 2r-13r, după care urmează un rezumat al lucrării,

până la f. 16v. Lucrarea propriu-zisă începe la f. 1 a celei de-a doua numerotări, cu titlul *Orthodoxos homologia sirŭc': Pravoslavnoe ispovedanie Katholičeskiia i Apostolskija crkve Vostočnyja*. Între foile 131-153: *Pinax na tri časti ispovedanija...* Ornamentație: frontispicii cu „Deisis” pe foaia de titlu și prima foaie numerotată; frontispiciu din patru benzi fitomorfe, încadrând un segment ornamental din trei cruci negre, mici, pe fond alb; la f. 16 a părții introductive a volumului, o vinieta de mari dimensiuni reprezentând un înger, care ține, într-o mână, o carte deschisă, în poziție verticală, iar cu cealaltă mână arată spre textul cărții; îngerul stă deasupra unui glob pământesc așezat, la rândul lui, pe o masă de scris, acoperită cu un drapaj terminat cu trei ciucuri. La dreapta și la stânga îngerului, două ornamente vegetale din frunze de acant completează acest decor expresiv.

Exemplar uzat, cu cearcăne de apă (una din foile de gardă este foarte afectată de umezeală, însemnarea de pe verso fiind, prin urmare, ilizibilă); foile 80-81, 84-85, aproape descusute, foile 86, 87 desprinse de corpul cărții.

Vechiul sigiliu al Bibliotecii Institutului Pontifical pe foaia de titlu și pe marginea inferioară a ultimei file, verso. O serie de însemnări între foile 34r-35v, continuând, de aceeași mână, între f. 36v-38r, în toate spațiile albe ale paginii, constând în comentarii la anumite scrieri patristice (ale Sf. Grigorie Teologul, Origen ș.a.).

Legătură în piele maro deschis, cu ornamente presate: chenar lat, fitomorf, din flori și frunze în arabesc, patru mici decoruri fitomorfe în colțurile interioare și unul în partea inferioară a chenarului, în mijloc; coperta anterioară este ornată, în câmpul central, cu o cruce florală, coperta posterioară - cu un ornament vegetal. Cotor cu 4 nervuri profilate, conturate cu negru. Titlu pe cotor, în „hrisografie”: **ORTHODOXOS HOMOLOGIA**. Urme de închizători.

* Citată în Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 99, poz. 205. Modelul utilizat de tipograful venețian este ediția Moscova 1696. Prima ediție a versiunii de față este ediția Karlovič, 1758, tipograf Sremski, patronată de mitropolitul Pavel Petar Nenadovič.

- **Orthodoxos Homologia.** Petropolei, 1764 (greaca vernaculară sau demotiki)

„**ORTHODOXOS // HOMOLOGIA, // TES // KATHOLIKES KAI APOSTOLIKES // ANATOLIKES // EKKLESIAS. // Tanyn metatypotheisa, epimelos te diorthotheisa, // kai kalloplastheisa me Pinakas ton Erotapo- // kriseon, kai ton axiologoteron periechomenon // pragmaton, syntetheisas para // GEORGIUO KONSTANTINOY ex Ioanninon. // EN PETROPOLEI // Tes Megales Roussias. Etei to soterio 1764.**”

Pe prima foaie de gardă, datând din 1807, când exemplarul a fost legat pentru a doua oară, se află titlul prescurtat.

Volum în 8°, de [16] f., 296 p. ilustrate; numărul rândurilor pe pagină variază, - 23, 24, 28 R (s-au folosit caractere de mărimi diferite); foaia de titlu originală este tipărită cu negru și roșu și încadrată într-un ornament simplu, realizat din frunze de trifoi stilizate; textul este tipărit numai cu negru, dispus în chenar. Caietele volumului prezintă semnătură latinească (cu majusculă) și grecească (cu minusculă). Între f. [3]r-[4]v se află prefața tipografului și editorului, *Proimion pros tous philanagnostous Orthodoxous* semnat „*GH. K. ho ex Ioanninon*”; până la f. [16]v, *Pinax ton Erotapokriseon*. Scrisoarea patriarhului Nectarie al Ierusalimului cu titlul *Pasi tois enteuxomenois orthodoxois, adelphois agapetois, kai teknois en Kyrio, barin, eirene kai eleos apo Theou* debutează la p. 3. De p. 9 până la p. 12 - scrisoarea lui Parthenie, „*arhiepiscop al Constantinopolelui, Noua Romă și Patriarh ecumenic.*” Textul propriu-zis al *Mărturisirii* începe la p. 13, sub un frontispiciu înfățișând, în partea centrală, o liră așezată pe un postament din care se desprind, în volute grațioase, tulpini și foliaje trilobate; deasupra lirei, un soare antropomorf. De la p. 257 până la final, *Pinax ton periechomenon pragmaton en te parouse Biblio, syntachtheis para Georgiou Konstantinou pros ophelian ton anaginoskonton*. O frumoasă vignetă de frontispiciu - pasărea Phoenix mistuită de flăcări și soare antropomorf, în fundal. Alte ornamente: Sf. Treime înconjurată de serafimi (8,8 x 14 cm) pe verso-ul foii de titlu; la pagina 3, un frontispiciu

reprezentând un blazon cu două condeie încrucișate, din care se desprind mlădițe înfrunzite (cu negru); la f. [16], apoi la paginile 8v și 12v - trei vinieta mari, sub formă de samovar, foarte bogat decorate cu motive ale abundenței; altă vinieta la f. [15], înfățișând o coroană între două ramuri împodobite cu prapuri; letrine încadrate în decor fitomorf, pe tot cuprinsul volumului. Exemplar foarte bine conservat. Legătură de secol XIX, în pânză și carton de culoare grenă. Titlul cărții, locul și data tipăririi imprimare pe cotor, cu caractere aurite. Ștampila legătorului, „*Pawel Molinski 1807*” pe foaia de titlu fals, în josul foii de titlu propriu-zise și la f. 180.

* Citată în Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 101, poz. 208, cu mențiunea „ediție rară.”

• *Orthodoxos homologia*. Wratislaviae, 1751 (ediție trilingvă: demotiki, latină și germană)

„*ORTHODOXOS // HOMOLOGIA, // TES // KATHOLIKES KAI APOSTOLIKES // EKKLESIAS // ANATOLIKES. // HOC EST // ORTHODOXA // CONFESSIO // CATHOLICAE ATQUE // APOSTOLICAE // ECCLESIAE ORIENTALIS, // CUM INTERPRETATIONE LATINA // ET VERSIONE GERMANICA. // PRAEMISSA EST // HISTORIA HUIUS HOMOLOGIAS // SEU CATECHISMI, // A // D. CAROLO GOTTLIB HOFFMANNO, // S. S. THEOLOG. PROF. PRIMAR. IN ACADEMIA WIT- // TEBERGENSI, CONSIST. PAST. ET CIRC. ELECT. SAXON. // GENERAL. SUPERINTEND. // WRATISLAVIAE, // APUD IO. IACOB KORN. // M.DCC.LI.*”

În 4°, de XXIV, 359 p. ilustrate. 24, 27 și 36 R pe pagină. Signatură grecească, reclame. Tipărit cu negru, pe 2 coloane, în limbile greacă, latină și germană, textul german ocupând spațiul inferior al paginii. Conține o a doua foaie de titlu, în cele trei limbi, la p. 1, cu următoarea dispoziție: titlul grecesc este imprimat în partea de sus a paginii; dedesubt, titlul latinesc despărțit de cel anterior printr-o linie, apoi titlul german, cu caractere gotice: *Der // Grossere Catechismus // der Russen, // melchen auch // die ganze griechische kirsche angenommen // bat.* Revenind la prima secțiune a

volumului, la p. III întâlnim dedicația tipografului adresată lui Timothei Șcerbațki, arhiepiscopul Kievului, Haliciului și al întregii Rusii Mici (Ucrainei), și semnată „*Joannes Jacobus Korn.*” Între p. IV și XXIV se află ***B. C. D. // Historia // Catechismi // Russorum***, din 1750, a teologului Carol Hoffmann. Această parte introductivă ne furnizează date importante referitor la originea versiunilor care formează prezenta ediție. Astfel, textul grecesc este cel transpus în demotiki de Panaiotis Nikousios după versiunea emendată de Meletie Sirigul și tipărit de Laurentius Normannus la Lipsca, în 1695 (este vorba, de fapt, de ediția 1666,⁴ apărută în Olanda - prima ediție a „Confesiunii” movilene - reprodusă de Normannus, 28 de ani mai târziu); textul latinesc aparține aceleiași ediții (bilingve) din 1695, în varianta stabilită de Panaiotis, iar textul german are la bază traducerea lui Johannes Leonhardus Frischius, după ediția Petersburg, 1722, apărută la cererea patriarhului Adrian, care a și prefațat lucrarea, consacrand-o sub numele de ***Catechismul rus***. Versiunea lui Frisch este cea dintâi tălmăcire a catehismului movilean în limba germană și ea a văzut lumina zilei la Frankfurt, în 1725, cu titlul: ***Liber symbolicus Russorum oder der Grössere Katechismus den Russen***. Titlului în redacție trilingvă îi urmează obișnuitele prefețe ale ierarhilor Nectarie și Parthenie, p. 3-16. Textul ***Confesiunii*** începe la p. 17 și se încheie la p. 359. Ornamentică: frontispicii xilografate cu motive fito și ornitomorfe, la începutul fiecărei prefețe; viniete, de asemenea fito și ornitomorfe. La p. 359 o vinieta sub forma unui Leviatan compus din elemente vegetale. Exemplar bine conservat. O singură însemnare din 1760 pe verso-ul dedicației lui Iacob Korn. Două ex-libris-uri ștampilă, de culoare roșie, ale „*Episcopiei Române Unite Oradea-Mare*” unul pe pagina de titlu, în dreapta, sus, altul pe marginea inferioară a foii de gardă verso.

Legătură în piele albă pe carton, pătată; cotor ornamentat, titlu pe cotor - ***Confessio Orthodoxa*** (cu majuscule); signet.

⁴ Nu în 1667, dată fixată de tradiția biblio-istoriografică. Cf. studiul lui D. Mîrșanu, bazat pe o solidă argumentație, ***Old news concerning Peter Mogila's Orthodox Confession: the first edition revisited***, în *Archaeus*, X, 2006, fsc. 1-2, p. 273-286. Locul publicării ediției prime a ***Confesiunii*** este Amsterdam, în atelierul lui Joan Blaeu.

* Citată în Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 88, poz. 174. Această ediție a fost prezentată și de D. Lăzărescu cu ocazia sesiunii naționale de comunicări „*Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*,” Ploiești, 2003.

- *Orthodoxos homologia*. Vienne, 1771 (demotiki)
 „ORTHODOXOS // HOMOLOGIA, // TES // KATHOLIKES
 KAI APOSTOLIKES // ANATOLIKES // EKKLESIAS. // *Ta nyn palin kata monen ten koi // nen ton Hellenon Glossan, aneu tinos prosthe // kes, e aphaireseos; eis chresin // ton tes Anatolikes Ekklesias teknon; // tou perikleous ton Hellenon genous, typois Ek- // dotheisa, kai meta pases epimeleias // diorthotheisa. // En Vienne, tes Aoustrias. // Para Ioseph to Kurtzbek, to Autokra- // toriko kai Vasiliko, Anatoliko te kai Illyriko- // Typographo. // en etei, 1771. // Cum gratia et privilegio Sacrae Caesaro- // Regiae Apostolicae Maiestatis.*”

În 8° de [6] f., 331 p.: cu ilustrații, [1] f. albă; 22 R pe pagină. Signatură dublă, cu caractere ale alfabetului latin și grecesc, pe primele 4 foi ale caietelor.

Între f. [2] - [6], se află prefața tipografului dedicată cititorului, intitulată *To eumenestato anagnoste*; p. 3 - 12: prefața patriarhului Nectarie, p. 12 - 16 scrisoarea arhiepiscopului Parthenie. Catehismul începe la p. 17, sub un frontispiciu bogat decorat cu motive baroce. Volumul mai cuprinde mici frontispicii și viniete de compoziție tipografică în care predomină florile, crengile încărcate de rod, volutele vegetale ample, vasele cu flori împodobite cu ghirlande etc. Exemplarul este bine conservat, legat în piele maro, cu ornamente presate în învelitoarea cotorului. Titlul cărții este și el prezent pe cotor, în partea superioară, cu caractere aurite. Tranșe vopsite în roșu, forțaș ornamental.

Însemnare de posesor la f. [6]v a lui Laskarios Vramelos din Peloponnes.

* Citată în Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 105, poz. 214. Domnia sa menționează un exemplar de [6], 336 de pagini, deci cu 5 pagini în plus față de exemplarul văzut de noi și considerat complet.

- **Nomokanon.** Kijevo-Pečerska Lavra, 1629. Ed. a III-a (slavona ucraineană)

„NOMOKANON, // si est // ZAKONOPRAVILNIK”, // imljaj po sokrašteniiu Pravila // Styh verhovnyh Apsl // istyh vel: Vselenskih sedmi soborov // i Pomiastryh nikiih. // Ko semu i // Vostyh oca nš: o vel: Vasilia // i inyh stytelei i Prpdbnyh ihže soderži // st: Vostočnaa Katholičeskaa Apostolskaa crkov” // tretoe, tipom” iz”obraženyi, // v Stoi Obštelžitelno Lavrŭ Pečer: Kievskoi // Ot sozd: Mira. 7137. Ot voploštenii: // Slova bž: 1629. Iannuarija. 1. Indnja.” [tipograf: Tarasie Zemka]

În 4°, 16, 175 p.: il.; 21-22 R. Tipar negru și roșu, textul în chenar, glose marginale. Signatură chirilică pe primele 3 foi ale caietelor. S-au folosit 4 corpuri de literă chirilică. Numerotația începe cu pagina 3. Din loc în loc, paragrafele sunt marcate prin asteriscuri și manicule. Grafica volumului se compune din inițiale ornate, de diferite mărimi, de regulă încadrate; frontispicii, viniete încadrând colontiturile și viniete de final (conexuri) - xilografice și tipografice. Foaia de titlu prezintă un chenar cu compartimente; în partea superioară sunt figurați doi îngeri ținând în mâini câte un buchet de flori; îngerul din stânga suflă în trompetă; central - un alt înger având înfășurată în jurul gâtului o coardă de viță-de-vie, de care atârnă trei ciorchini. De-o parte și de alta a titlului cărții, două coloane care cuprind, fiecare, câte trei portrete de sfinți cu filactere, dispuse astfel: în dreapta, de sus în jos: Cuvioasa Olga, Cneazul Gleb, Sf. Antonie, iar în stânga, Sfinții Cneji Vladimir și Boris și Sf. Arhiepiscop Theodosie („Feodosij”) Pečerski. În

⁵ Interesant în cazul acestei ediții este faptul că ne aflăm în fața a două variante de titlu, fapt relevat de exemplarul Bibliotecii Academiei, unde el arată astfel: „NOMOKANON, // SI EST” // ZAKONOPRAVILNIK, // IMĚJA PO SOKRAŠTENIIU PRAVILA // STYH APL”, // Sedmi S”borov, i Poml- // strnyh nikiih. // K” semu i // vselenskih učitelej // I Prpdbnyh Oc”. // Tretoe, s”bolšim Ispravleniem izdannyy. // V” st: vel: i Čiudstverno Lavrŭ // PEČERSKOI KIEVSKOI. // Ot s”zd: Mira, 7137. Ot v”ploštenia // Slova Bžia, 1629. Ianuar. 1.” Existența unui tiraj secund se impune de la sine, mai ales în lumina cercetărilor care atestă diferitele versiuni ale cărților (de cult) movilene.

marginea inferioară, veduta Lavrei („C'rkva Pečer:”). Pe verso-ul foii de titlu este imprimat „gherbul” mitropolitului Petru Movilă, flancat de inițiale, într-o compoziție heraldică foarte elaborată, cuprinzând însemnele voievodale și episcopale și armoarii. Nu insistăm acum asupra acestei steme. Prefața ierarhului, care va fi tradusă românește și așezată în fruntea *Pravilei de la Govora*, ocupă paginile 3-13. Următoarele două pagini cuprind *Tvorcy i s'bory, ije v" sei knizn' Nomokanon" privodja i v" spomnijažuts'*, cu text pe 2 coloane. *Nomokanonul* începe la p. 1 a celei de-a doua numerotări, sub un frontispiciu de 4,5 x 7 cm, reprezentând un vas cu flori și foliaje ample, depășind cadrul decorativ în partea superioară (motivul pomului vieții). Inițiala ornată cu care debutează textul este roșie, un „P” profilat pe un mic vas cu albastrele.⁶ O altă inițială mare, roșie, istoriată, de 5 x 5 cm, pe p. 4, la începutul *Molitvei dubovnicului (Na kazanie Dbovniku)*: un M, ale cărui haste verticale sunt sprijinite de doi îngeri, iar între haste este figurat un ierarh. Frontispiciul îl reprezintă pe Iisus Hristos binecuvântând cu ambele mâini dintr-un cartuș circular, anturat de îngeri și flori, la p. 6 (4,5 x 11 cm). Pravila Sf. Vasile cel Mare debutează sub un frontispiciu îngust, cu două sirene afrontate, între motive fitomorfe (2 x 7 cm). Un alt tip de frontispiciu cu motivul pomului vieții (vas de flori cu lujer central) împodobește, bunăoară secțiunea *Različnyia Glavizny*, la p. 120. Exemplarul este deteriorat, pătat de umezeală; paginile 3-6 au fost restaurate și completate cu text manuscris în partea superioară; p. 112-113 aproape desprinse de blocul cărții. Un ex-libris manuscris „Joan Pienjasky,” la p. 175. Note de lector la p. 106-107 și 175-176.

Legătura este în piele cafenie pe carton, cu ornamente presate: chenar fitomorf ornamentat în interior; în câmpul central al primei coperti, un cap de înger împodobit cu flori și frunze stilizate. În același loc, coperta posterioară prezintă un ornament simplu, floral. Pe cotor, titlul opusculului într-un chenar auriu, cu litere aurite: „NOMOKANON, 1629”. Bine păstrată.

⁶ Tip de inițială ornată care se regăsește, de exemplu, în *Decretul Patriarbului Parthenie*, Iași, 1642, executată de gravorul Ilia (n. n.).

* Citată în Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 30, poz. 26. Sunt menționate aici precedentele ediții ale *Nomokanonului*: ediția I, 1620, care cuprinde prefața ierarhului de origine română, Pamvo Berynda și ediția a II-a, 1624, îngrijită de ieromonahul Zaharia Kopystenskij.

B. Addendum

• *Akathisty*. Kijevo-Pečerska Lavra, 1629 [aprilie 1]. Ediția a II-a (slavona ucraineană). [Tipografi: Pamvo Berynda, Stepan Berynda și Tarasie Zemka]

Exemplarul Bibliotecii Academiei Române (București), coligat cu *Nomokanon*-ul⁷ din 1629, cota I 106068.

În 4°, p. 14-295. Tipar negru și roșu. Acatistele au propriile pagini de titlu cu mențiunea locului imprimării: „*V*” *stoi Velikoi lavra Koinovii Pečerskoi Kievskoi*.” Vom puncta câteva caracteristici, tipăritura fiind extrem de bogat și divers ilustrată, ca și *Slujebnicul* apărut tot în 1629, în cadrul unui program editorial de anvergură. Ornamentica este specifică barocului ucrainean modelat de influențe italiene și germano-olandeze, preluate pe filieră poloneză.⁸ Rețin atenția inițialele roșii și negre, istoriate și încadrate,

⁷ Exemplarul B.A.R., cota I 106067, se prezintă într-o stare proastă de conservare, fiind incomplet (se termină la p. 165), afectat de umezeală, cu hârtia înnegrită, fragilizată. Am constatat unele intervenții de consolidare a filelor (remarginații, lipituri care obturează textul). Legătura este nouă, în pergamoid albastru pe carton presat, având cota și mențiunea „C R” (carte rară) imprimate pe capetele cotorului, cu caractere aurite. Între corpul *Nomokanonului* și cel al *Acatistierului* (ceva mai bine conservat) sunt 4 foi albe, lucioase, provenind din recompartarea volumului. Conform însemnării reproduse mai jos, cea de-a doua parte a coligatului s-a aflat, încă din primele decenii ale existenței sale ca tipăritură, în biblioteca Mănăstirii Cozia.

⁸ Apud W. Deluga, *Sources latines de la gravure orthodoxe du XVIème et XVIIème siècles*, Praha, Open Society Support Foundation, 2000, p. 3-22. În discuția asupra tipăriturilor kieviene, autorul precizează că *Acatistul* s-a tras în două variante, convențional numite „A” și „B” și că pregătirea imprimatului a început încă din 1626 [de fapt, din 1624], așa cum arată data gravurii de la p. 49, fiind ilustrat de un colectiv de artiști („monogramiști”) angajați de Lavra Pečerska, care

decorate secundar cu motive vegetale, frontispiciile, vinietele. Inițialele cu îngerii sunt o constantă a întregului *Acatistier*. Ilustrațiile (semnate și nesemnate) sunt grupate în cicluri hristologice și marianice (fără a respecta însă riguros, succesiunea evenimentelor redată în *Noul Testament*), cu inserții amintind de patronajul spiritual al stavropighiei, și în special de persoana mitropolitului. Foaia de titlu, absentă din exemplarul de față, prezenta un ancadrament cu reprezentări de sfinți, aceiași din *Nomokanon*. Pe verso-ul foii de titlu, stema lui Petru Movilă. Cartea se deschide cu *Acatistul Născătoarei (Akathist Prsteni Bca)*. La p. 14, o ilustrație cu Maica Domnului (cu negru); urmează o serie de miniaturi (2,5 x 2,5 cm), reprezentându-i pe aceia dintre prooroci și eroi ai *Vechiului Testament*, care, în mod explicit sau alegoric, au revelat Dumnezeirea tri-ipostatică și au anunțat sau preînchipuit ei înșiși, venirea în trup a Mântuitorului (acest ciclu iconografic al profeților totalizează 18 xilogravuri): p. 16, viziunea proorocului Ezechiel; p. 18, Pr. Avacum, p. 21 - pr. Ieremia, p. 23, cu Daniel, 25 - Gedeon, 26 - Iona (cel care a prefigurat șederea în mormânt și coborârea ad inferos); p. 27, p. 30, miniaturi cu Bunavestire. La p. 31, zămislirea lui Iisus. Idem p. 33, de mai mari dimensiuni. Maria și Elisabeta la p. 34, la p. 36 - Maica Domnului și Iisus Hristos, portrete. La p. 37, Nașterea Mântuitorului. La p. 40, Închinarea Magilor, la 42 - fuga în Egipt, la 45 - tăierea împrejmur, cu sfinții Simeon și Ana. La p. 49 - Adormirea Maicii Domnului („Uspenia”), sub forma unui tablou apoteotic cu Fecioara și Iisus-Emanuel.⁹ Pe aceeași pagină, un medalion înfățișându-l pe Iisus Hristos pe

semnează: „LM”, „LZ”, „TP”, „EK”, „M” etc. Aceștia ar fi săpat zeci de plăci xilografice (fără a recurge așadar, la vechile matrite din dotarea atelierului). Sunt celebre, de altfel, atât scrupulozitatea cu care Petru Movilă a operat asupra textelor liturgice, prin revizuirii și ajustări profunde, cât și grija arătată relației dintre text și imagine în structurarea materialului și perfecționării aspectului estetic, ceea ce a dus la crearea unei echipe de tipografi și gravori de înaltă clasă.

⁹ Scena Adormirii Maicii Domnului a fost realizată după gravura în lemn cu același subiect din *Mineja Prazdnikom*, editată la Veneția, în 1538, de Božidar și Vikentij Vuković. Atât originalul, cât și imitațiile, sunt tributare canonului iconografic sârbesc (Deluga, *op. cit.*, p. 14).

tronul slavei, înconjurat de serafimi; marginea exterioară cuprinde numai reprezentări angelice (arhangheli). Tălpile lui Iisus se odihnesc pe două roți înaripate („tronuri”). Pe genunchiul stâng, Mântuitorul ține deschisă Cartea vieții. La p. 65, o ilustrație de 8,5 x 7 cm, cu legenda „*Pokrov*” *Prestyia Bca*”, redă epifania Fecioarei în biserica Sfântului Acoperământ din Vlaherne. La p. 76, o gravură datată 1624 o înfațișează pe Sf. Fecioară într-un portal a cărui boltă este decorată cu serafimi și ale cărui coloane sunt ornate fitomorf, tot ansamblul fiind încadrat, la rândul lui, într-un chenar compartimentat și istoriat cu personaje veterotestamentare: în dreapta - Ezechiel, Iacov, Gedeon, Daniil, Isaia (cu filactere în mâini), în stânga - Avacum, Ieremia, Aaron, Moise, David. În registrul inferior sunt figurați Sfinții Ioachim și Ana. Ilustrația poartă titlul „*Pobvala Prestyia Bca.*” Înaintea *Acatistului* închinat Mântuitorului, pe p. 92, o ilustrație asemănătoare, cu diferența că aici sunt reprezentate scene din viața Sfintei Fecioare. La p. 93, Iisus Hristos într-un ancadrament-poartă ale cărui laturi cuprind mici icoane de sfinți cu filactere. Registrul inferior este ocupat de trei dintre ierarhii Lavrei Pečerska (sfinți ai „Peșterii” kieviene), Theodosie, Filothei și Antonie (fondatorul mănăstirii). *Acatistul* Domnului Iisus Hristos debutează la p. 94, sub un frontispiciu cu Învierea și cu o inițială roșie, gravată, **I**, cu pasărea Phoenix, de mare expresivitate; ibidem, Coborârea în iad (8 x 5 cm) și Pogorârea Duhului Sfânt (2,5 x 2,5 cm); Înălțarea, la p. 122 (9 x 9 cm). O ilustrație semnată „*T. P.*” (Timothei Petrovici) la p. 129, cu viziunea Sf. Pavel. Un medalion miniatural la p. 131, în partea stângă a inițialei care deschide textul, având ca temă Schimbarea la față. P. 137 prezintă o gravură mare cu Iisus Pantokrator înconjurat de serafimi, semnată „*S. B.*” (Stepan Berynda - tipograf, gravor și poet), datată „1629” (12 x 13 cm). La p. 140 întâlnim o ilustrație de 8,5 x 10,5 cm, cu tema „*Judecării de Apoi,*” care precede pagina de titlu a *Acatistului Adormirii Maicii Domnului (Akathist Uspeniiu)*. Acolo se află un medalion cu acest subiect, datat „1628”, în dreapta jos, unde se află și bustul Mitropolitului Petru Movilă cu inițialele sale, și un cap de bour. În registrul superior - monograma gravorului: „*T. L.*”. O altă stemă, susținută de sfinții Theodosie și Antonie, surmontați de câțiva arhangheli (9 x 11 cm), la p. 141.

P. 159 cuprinde titlul *Acatistului Sf. Nicolae*, Arhiepiscopul Mirelor Lykiei. Urmează o gravură cu ancadrament identic, tip portal, având în centru figura sfântului, iar pe laturile ancadramentului scene din viața acestuia. O icoană cu Sf. Nicolae la p. 203. Acatistul se încheie cu o vinieta cu elemente fitomorfe, anturând figura unui înger încoronat (a unei „domnii” din ierarhia angelică), p. 232. Pagina următoare deschide *Paraclisul Maicii Domnului*, printr-un titlu surmontat de o gravură-frontispiciu semnată în monocondil („LZ”), înfățișând-o pe Sf. Născătoare de Dumnezeu în medalion, între Sf. Antonie și Theodor. La p. 255 - miniaturi cu Maica Domnului și cu proorocul Zaharia, ținând sfeșnicul cu 7 brațe. La p. 256, o gravură cu Răstignirea, nesemnată, cu legenda poziționată transversal, depășind chenarul paginii de text. O altă ilustrație cu Judecata de Apoi (12 x 13 cm) împodobește începutul Molitvei Utreniei, la p. 276. Se disting inițialele ornate cum este cea de la p. 286, un „T”, cu căprioară sau inițiala cu personaj în veșminte arhieresti, la sfârșitul Molitvei, p. 294; la p. 295 - 2 miniaturi cu prooroci, în josul textului. *Acatistierul* se termină, în acest exemplar, la p. 296, cu *Poučenie Razmyšlenij*, un glosar pe 2 coloane, care se oprește (fără a se încheia, însă) la litera I.

Descrierea furnizată de Dan Râpă-Buicliu,¹⁰ apud Petrov, Birjuk, Zolotari, 102, Zapasko-Isaevič, I, 184, p. 48 și Legrand XVII/4, p. 122-123 menționează 308 p. numerotate, comparativ cu exemplarul descris de Karataev, 337, cu numai 296 de p.

Coligatul prezintă câteva însemnări în ambele secțiuni. Astfel, pe p. 8 a *Nomokanonului*, citim, în marginea laterală: „Am cetit și eu acest sfânt acaftist și spre pomenire am iscălit. State Râmnicianu.” De aceeași mână, p. 120: „Spre pomenire am însemnat și eu la anul 1846 septv. 16. State Râmnicianu.” La p. 231, a *Acatistierului*: „Scris-am eu Ilie Stancu în leatul 7322 [1814] avg. 29 dni.” În josul paginilor 260-263, o însemnare trunchiată: „Efrem igumen ot Cozia... vă leatea [sic] 7150 [1642].”

¹⁰ D. Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 31, poz. 27.

Italian Library Itinerary. Petru Movilă' s Printings from the Collection of Pontifical Institute of Oriental Studies (Rome)

Abstract

The Pontifical Institute of Oriental Studies from Rome has been founded in 1917, by the initiative of Pope Benedict the XVth and its designation was to create a connection between the Occidental and Oriental Christianity. The institute's library began its activity in 1929 and during decades it became one of the most wealthy libraries, containing religious books concerning information of both christian and non-christian Eastern spirituality.

The study deals with some of the XVIIIth century editions from Petru Movilă' s *Pravoslavnică Mărturisire*, that is sheltered by the institute' library; it also refers to a coligat, containing Ioan Pustnicul' s work, *Nomokanon*, translated by Petru Movilă, and the second edition of an *Acatistier*, both published in 1629, that can be found in the Library of Romanian Academy.

**Cărțile tipărite de negustorii brașoveni,
frații Constantin și Ioan Boghici**

Dr. RUXANDRA MOAȘA NAZARE
Biblioteca Județeană „George Barițiu” Brașov

La începutul secolului al XIX-lea s-au imprimat o serie de cărți în limba română în tiparnița brașoveană, grație contribuției editoriale a comercianților Constantin și Ioan Boghici. Cunoscuți ca negustori, ei și alți membri ai familiei lor, au fost menționați pentru activitatea comercială în mai multe lucrări.¹ Locul ocupat în susținerea tiparului în limba română și a bisericii este pomenit în lucrări dedicate istoriei literaturii, bisericii, cărții și școlii.² Acestea se mărginesc să amintească numele lor în șirul tuturor celor cu interes pentru cultură, din perspectiva temei abordate. Rolul lor ca editori a fost pus în lumină pe larg prin studiul biografic al lui A. Banciu și volumul

¹ B. Baiulescu, *Monografia comunei bisericesti gr. or. române a Sf. Adormiri din Cetatea Brașov*, Brașov, 1898, p. 52; S. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, Brașov, 1899, vol. I, passim; N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 64, 69; A. Banciu, *Suflete uitate. Boghicii*, în *Țara Bârsei*, II, 1930, nr. 5, p. 385-392; nr. 6, p. 481-494; E. Pavlescu, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)*, București, Editura Academiei, 1970, p. 61, 237.

² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, *Epoca lui Petru Maior. Excursuri*, ediția I, București, Minerva, 1901, p. 285, 325, n. 4. Vezi și ediția a II-a, îngrijită de B. Theodorescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, vol. II, p. 235, 264, 266; C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I (1292-1742), Brașov, 1943, p. 60, 276, 290, 292, 294; D. Simonescu, G. Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1982, p. 69; V. Oltean, *Școala Românească din Șcheii Brașovului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 178-179.

de sinteză al lui Mircea Tomescu.³ De altfel, A. Banciu este primul care oferă date documentare bogate, de natură să risipească multe confuzii, date reluate pe scurt mai târziu de toți cei care au avut preocupări în domeniu. Totuși, el nu a studiat îndeaproape titlurile de cărți descrise de J. Gross și în *Bibliografia românească veche*. Astăzi, conturarea unei imagini de ansamblu a producției de titluri a fraților Boghici, completată de noile informații provenite din cataloagele de colecție ale cărților vechi, poate fi utilă din multiple puncte de vedere.

Inițiativele tipografice ale fraților Boghici au fost posibile și stimulate de *arendarea* secției românești a tipografiei senatorului sas Johann Georg Edler von Schobeln, la 25 mai 1804, de către C. Boghici pe timp de șase ani, cu dreptul de a tipări numai în grecește, românește și în „ilirică,” contra unei sume anuale de 400 florini renani. Schobeln și-a rezervat dreptul de a publica în limba germană, latină și maghiară. În același timp, proprietarul a impus prin *contract* condiția menționării tipografiei sub numele său pe toate cărțile românești care ieșeau de sub teasc. Predarea materialelor tipografice existente (matrițe, litere) de către Schobeln lui Boghici se făcea conform unei specificații după greutate, care se lua în considerare la încheierea contractului. Totodată se ținea cont de toate investițiile arendașului în material tipografic, care urmau să fie decontate potrivit socotelii păstrate în trei exemplare (la arendator, arendaș și tipograf). Materialele erau răscumpărate în bani gata de către arendator de la arendaș, cu scăderea sumei echivalente cu uzura lor în timpul folosirii. C. Boghici era obligat să aprovizioneze tipografia cu funingine și firnis. Se prevedeau situațiile care puteau afecta bunul mers al tipografiei și soluțiile de rezolvare, precum și împărțirea responsabilităților în asemenea cazuri. După moartea lui Schobeln, la 15 octombrie 1805, contractul a continuat cu văduva, Johanna Regina von Schobeln. În plus, tipărirea cărților românești nu era permisă fără

³ A. Banciu, *op. cit.*; M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, Editura Științifică, 1968, p. 123-124, 141.

aprobarea cenzurii, cum rezultă din cererea expresă a Guberniului Transilvaniei adresată văduvei și arendașului.⁴

Materialul tipografic. După încheierea contractului, în cursul anului 1804, C. Boghici a trimis pe tipograful Mihail Dürr la Pesta pentru turnarea de litere noi și pentru alte cumpărături necesare secției tipografice românești. În septembrie același an, Dürr se înapoiase la Brașov cu garnitura nouă de litere și însoțit de o calfă. Dar tipografia a început să funcționeze de la 1 august 1805, când începea și plata arenzii potrivit contractului. Contractul a fost prelungit între C. Boghici și văduva lui Schobeln până la 1 august 1816, când a expirat, și fiul moștenitor, Franz Schobeln, a cerut preluarea tipografiei. Predarea nu s-a făcut imediat, ci a fost precedată de inventarul cărților tipărite de Boghici și aflate nevândute în tipografie. Dar cu ocazia aceasta izbucnește un conflict între părți care dezvăluie amănunte despre materialul tipografic, proprietatea și valoarea acestuia. După afirmația ulterioară, post anul 1816, a lui Franz Schobeln, la Pesta au fost trimise 6 măji de material pentru turnarea literelor noi, alte două măji de material primite de la proprietăreașă tipografiei în 1805 le-a turnat în Brașov în cuptorul făcut de Dürr, iar prisosul rămas, împreună cu o altă majă primită de la proprietăreașă în 1815, au fost trimise la Sibiu pentru turnare de material nou de tipar. C. Boghici nu recunoaște că M. Dürr ar fi primit atâtea măji pe seama lui, ci declară că nu are cunoștință de mai mult de o majă. În cazul în care se demonstra contrariul, era dispus să le restituie imediat. Dacă nu se putea dovedi faptul, se angaja să predea tipografia, mai precis literele „tertia” și cele mijlocii contra unei sume estimate just și plătită pe loc, ridicată la 2000 florini, deoarece acestea, în cantitate de 489 ½ funți, le comandase după expirarea contractului, pe riscul propriu. Rezultă că tipografia Schobeln dispunea de privilegiul de tipărire a cărților românești și în general ortodoxe, arenda imprimarea lor, se implica în procurarea și asigurarea personalului calificat, cum vom vedea, dar arendașul, la rândul lui, investea în materialul tipografic al cărui proprietar de drept devenea.⁵

⁴ A. Banciu, *op. cit.*, în *Țara Bârsei*, II, 1930, nr. 4, p. 299. În acest număr, A. Banciu publică originalul în limba germană al contractului încheiat între C. Boghici și senatorul sas, proprietar al tipografiei, p. 306-309.

⁵ *Ibidem*, p. 300, 302-304.

Personalul. Tipograful care au lucrat și au colaborat la apariția cărților românești în tiparnița brașoveană au fost Mihail Dürr, originar din Sibiu, impus împreună cu fiul și nepotul acestuia lui C. Boghici de către proprietar prin contractul de arendă și, mai ales, Fr. August Herfurt. Dürr venise la Brașov în mai 1804, când își oferea serviciile lui Schobeln pentru tipărirea cărților românești ca un bun cunoscător al limbii. Schobeln nu avea materialul tipografic potrivit, fiind prea uzat, și a amânat angajarea lui Dürr pentru publicațiile în limba română până la semnarea contractului cu Boghici. După procurarea literelor, Dürr a tipărit primele patru cărți, cu mențiunea expresă a tipografiei lui Georg de Schobeln pe foile de titlu.⁶ În august 1806 murea⁷ și locul lui era luat de Herfurt⁸ și Ioan Henning.⁹

În 12 ani de activitate, frații Boghici au editat numeroase titluri. M. Tomescu aprecia numărul lor la circa 23, probabil socotind și publicațiile care apar în inventarul redactat de C. Boghici în septembrie 1810, adică *Istoria lui Alexandru* și romanul *Leonad*. Lista cărților publicate cert de frații Boghici, stabilită de noi pe baza informațiilor furnizate de cataloagele de carte veche, cuprinde doar 21 de volume și este următoarea:

⁶ V. Aaron, *Patimile și moartea...* (1805), I. Barac, *Istoria preafrumosului Arghir...* (1805), *Bucoavna* (1805), *Octoiul mic* (1805).

⁷ A. Banciu, *op. cit.*, nr. 4, p. 300-301. Autorul menționează pe Herfurt cu prenumele Fr. August, dar în consultarea cataloagelor de carte veche am găsit două persoane numite Herfurt cu prenume diferite, Ioan Fr. și Ioan August. Totodată, A. Banciu amintește de Ioan Vásárhelyi, tipograf pe care nu l-am întâlnit. În schimb, nu-l pomeneste pe Ioan Henning.

⁸ Herfurt apare cu prenumele de Ioan Fridrich pe *Octoib* (1805), *Octoib* (1810), *Ușa pocăinței* (1812), iar cu prenumele Ioan August se semnează doar pe *Molitvenic* (1811). Majoritar, tipărește sub prenumele Fridrich: *Bucoavna* (1808), *Floarea darurilor* (1808), I. Barac, *Istoria preafrumosului Arghir* (1809), *Bucoavna* (1811), *Bucoavna* (1816).

⁹ Ioan Henning este menționat ca tipograf la *Floarea darurilor* (1807) și *Psaltire* (1807).

1. Vasile Aaron, *Patimile și moartea a Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos*, Brașov, 1805, cu cheltuiala lui Constantin Boghici.¹⁰
2. Ioan Barac, *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena*, ediția a II-a, Brașov, 1805.¹¹
3. *Bucoavnă*, 1805.¹²
4. *Octoiubul mic*, Brașov, 1805 cu două tiraje - unul scos de Mihail Dürer și altul de Ioan Fr. Herfurt.¹³
5. *Ceaslov*, 1806.¹⁴
6. *Catibisis mic*, 1807.¹⁵
7. *Floarea darurilor*, 1807.¹⁶

¹⁰ J. Gross, *Kronstädter Drucke 1535-1886. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadts*, Kronstadt, 1886, nr. 934, p. 102; I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, vol. II, București, Edițiunea Academiei Române, 1910, nr. 676, p. 454; în continuare - *BRV*, II; *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, prefața de V. Căndea, București, 1972, nr. 141, p. 123.

¹¹ D. Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Tîrgoviște, Muzeul Județean Dîmbovița, 1973, nr. 107, p. 102.

¹² J. Gross, *op. cit.*, nr. 933, p. 102; *BRV*, II, nr. 678, p. 455, unde citează lucrarea anterioară; C. Pascu, *Cartea românească veche în Biblioteca Brukenthal*, Sibiu, 1976, nr. 152, p. 100.

¹³ J. Gross, *op. cit.*, nr. 935, p. 102; *BRV*, II, nr. 683, p. 462, unde citează lucrarea anterioară, IV, nr. 683, p. 274; D. Poenaru, *op. cit.*, nr. 683, p. 261-262; A. Florescu, *Tezaur Carte Românească Veche 1557-1830*, Craiova, Editura Aius, 2000, nr. 1230, p. 369.

¹⁴ *BRV*, II, nr. 693, p. 477-478; *Cartea românească veche...*, nr. 149, p. 129-130; A. Florescu, *op. cit.*, nr. 1275-1277, p. 376-377; D. Teodorescu, *Cartea veche românească din județul Olt (1801-1830)*, Slatina, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, 2003, p. 57-58, diferență de paginatie, 601 pagini în loc de 616, precum în *BRV*. Dat fiind faptul că nu se menționează lipsuri între 602-616, să fie oare vorba de un tiraj diferit?

¹⁵ *BRV*, II, nr. 715, p. 497-498; *Ibidem*, vol. IV. *Adăogiri și îndreptări*, București, Edițiunea Academiei Române, 1944, p. 280-281; în continuare - *BRV*, IV.

8. *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*, 1807.¹⁷
9. *Psaltire*, 1807.¹⁸
10. *Bucoavna*, 1808.¹⁹
11. *Floarea darurilor*, 1808.²⁰
12. Ioan Barac, *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena*, ediția a III-a, Brașov, 1809.²¹
13. *Octoiul mic*, 1810.²²
14. *Psaltire*, 1810.²³
15. *Bucoavna*, 1811.²⁴
16. *Molitvenic*, 1811.²⁵

¹⁶ *Ibidem*, II, nr. 718, p. 498-499; M. Basarab, *Carte românească veche în muzeul din Deva. Catalog*, Deva, Acta Musei Devensis, 1998, nr. LVI, p. 99.

¹⁷ *BRV*, IV, nr. 314, p. 126.

¹⁸ *Ibidem*, II, nr. 726, p. 504; D. Teodorescu, *op. cit.*, p. 61-62.

¹⁹ C. Pascu, *op. cit.*, nr. 167, p. 107.

²⁰ *BRV*, II, nr. 740, p. 531; *Cartea românească veche...*, nr. 163, p. 137; E. Dima, G. Buluță, S. Ceașu, *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog*, București, 1985, nr. 220, p. 204.

²¹ J. Gross, *op. cit.*, nr. 937, p. 102, cu anul 1812; I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, vol. III, București, Edițiunea Academiei Române, 1912, nr. 755, p. 1. În continuare *BRV*, III.

²² J. Gross, *op. cit.*, nr. 936, p. 102; *BRV*, III, nr. 782, p. 28; E. Dima, *op. cit.*, nr. 234, p. 212; E. Mosora, D. Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, 1991, nr. 439, p. 166.

²³ *BRV*, III, nr. 783, p. 28-29; D. Simonescu, V. Petrescu, *Târgoviște - vechi centru tipografic românesc*, Tîrgoviște, Muzeul Județean Dîmbovița, 1972, nr. 46, p. 101; E. Dima, *op. cit.*, nr. 235, p. 213; E. Mosora, D. Hanga, *op. cit.*, nr. 442, p. 167; C. Mălinaș, *Catalog de carte românească veche*, cuvânt înainte de prof. univ. dr. D. Simonescu, Oradea, Editura „Mihai Eminescu”, 1993, nr. 86, p. 95; A. Florescu, *op. cit.*, nr. 1368-1371, p. 397; D. Teodorescu, *op. cit.*, p. 69-70.

²⁴ *BRV*, IV, nr. 342, p. 132.

17. *Ușa pocăinței*, 1812.²⁶
18. *Bucoavna*, 1814.²⁷
19. *Bucoavna*, 1816.²⁸
20. *Psaltire*, 1816.²⁹
21. *Ceaslov*, 1835.³⁰

Desigur, lista nu este completă, *Bibliografia românească veche* incluzând multe alte tipărituri brașovene din perioada respectivă, a căror descriere a fost preluată din alte surse. Necunoscându-se tipografia și editorii, nu putem plasa aceste cărți în rândul celor apărute prin efortul fraților Boghici. Dar nu este exclus ca viitorul să rezerve găsirea de noi exemplare care să completeze titlurile descrise sumar și puțin cunoscute astăzi. Rezumând, C. Boghici a tipărit, de unul singur, pe cheltuiala proprie, cărți românești cu rost religios, didactic și de edificare morală (6 titluri și 8 ediții): Vasile Aaron, *Patimile și moartea a Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos* (1805), I. Barac, *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena* (ediția a II-a, Brașov, 1805), *Bucoavna pentru învățătura pruncilor* (Brașov, 1805 și 1816), *Cele opt glasuri sau Octoibul mic* (1805 și 1810), *Psaltire* (1816) și *Ceaslov* (1835), la ambele

²⁵ *Ibidem*, III, nr. 794, p. 45-47; E. Dima, *op. cit.*, nr. 238, p. 215; E. Mosora, D. Hanga, *op. cit.*, nr. 448, p. 168; A. Florescu, *op. cit.*, nr. 1375-1378, p. 398-399; D. Teodorescu, *op. cit.*, p. 70-71.

²⁶ J. Gross, *op. cit.*, nr. 938, p. 102; *BRV*, III, nr. 815, p. 64-70; *Cartea veche românească...*, nr. 187, p. 149-150; E. Dima, *op. cit.*, nr. 248, p. 227; E. Mosora, D. Hanga, *op. cit.*, nr. 461, p. 171-172; A. Florescu, *op. cit.*, nr. 1475-1478, p. 417.

²⁷ D. Simonescu, V. Petrescu, *op. cit.*, nr. 52, p. 103-104, reluată de D. Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta. I. (1536-1830)*, cuvânt înainte de acad. D. Simonescu, Galați, Editura Alma, 2000, nr. 272, p. 126.

²⁸ *BRV*, III, nr. 900, p. 139; A. Florescu, *op. cit.*, nr. 1596, p. 439.

²⁹ *Ibidem*, IV, nr. 412, p. 147; *Cartea veche românească...*, nr. 220, p. 169; E. Dima, *op. cit.*, nr. 286, p. 251.; E. Mosora, D. Hanga, *op. cit.*, nr. 523, p. 188; A. Florescu, *op. cit.*, nr. 1604-1608, p. 440.

³⁰ J. Gross, *op. cit.*, nr. 950, p. 103.

fiind diortositor translatorul Ioan Barac. Constantin Boghici este cunoscut și prin susținerea altor publicații cu caracter laic. Astfel, el s-a numărat printre persoanele însărcinate cu strângerea banilor subscriși pentru *Dicționarul latin - român - german - unguresc* al lui Samuil Micu Klein. În prospectul volant lansat de instituția editoare, tipografia regală a Universității din Buda, în anul 1806, alături de cler și oculistul I. Piuriu Molnar, este menționat tipograful C. Boghici.³¹ De asemenea, în 1816, el apărea printre prenumerații brașoveni la cartea lui I. H. Kampe, *Descoperirea Americii* (tom I, Buda, 1816), alături de mitropolitul Dositei, Nicola Nicolau „patronul acestei cărți,” Radu Orghidan, Vasile Pop, Radu Tempea.³² Reținem anii când C. Boghici a suportat singur cheltuielile editoriale: 1805, 1810, 1816, 1835.

Împreună, cei doi frați Boghici au scos pe cheltuiala lor: *Ceaslov* (1806) la care preotul Ioan Ștefanovici de la biserica Sf. Nicolae din Șchei și-a asumat predoslovia și corectura, *Catibis mic* (1807), *Floarea darurilor*, într-o primă ediție în 1807 și a doua în 1808, reeditare a celei dintâi ediții în limba română de la Snagov, prefațată și îndreptată de același preot Ioan Ștefanovici, *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu* (1807), iar în 1807 și 1810 o *Psaltire*, prima ediție corectată de I. Ștefanovici și dascălul normalicesc Ioan Barac, *Bucoavnă* (1808), Ioan Barac, *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena* (ediția a III-a, Brașov, 1809), *Bucoavnă* (1811 și 1814), *Molitvenic* (1811), *Ușa pocăinței* (1812), tradusă din elină în limba română la București, corectată de monahul Rafail de la Mănăstirea Neamț și apărută cu aprobarea mitropolitului Dositei Filitti al Ungrovlahiei. Pe baza datelor de până acum, perioada în care frații Boghici au fost activi editorial, cu 10 titluri și 13 ediții, se situează între 1806-1812 și 1814.

În producția tipografică a lui Constantin și Ioan Boghici, cu excepția a cinci titluri (Vasile Aaron, *Catibis mic*, *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*, *Molitvenic*, *Ușa pocăinței*), se observă reluarea frecventă a unor volume cerute pe piață de instituția bisericii și școlii mai ales, dar nu

³¹ BRV, II, nr. 696, p. 481.

³² C. Pascu, *op. cit.*, nr. 200, p. 124.

numai (*Bucoavna* - cinci ediții în 1805, 1808, 1811, 1814, 1816, *Floarea darurilor* - două ediții în 1807 și 1808, *Octoib* - două ediții, în 1805 și 1810, *Psaltire* - 3 ediții în 1807, 1810, 1816, scrierea lui Ioan Barac - două ediții în 1805 și 1809). Diferențele dintre aceste reimprimări sunt minime și constau în ușoare deosebiri în oglinda paginii de titlu, editorii - menționarea singulară sau colectivă a persoanelor care au plătit cheltuielile, paginatie. Rareori retipărirea înregistrează un detaliu nou, un adaos, ceea ce ne poate conduce la concluzia că editorii procedau deseori la reeditarea unor publicații vandabile, care reprezentau o sursă sigură de câștig prin desfacerea pe seama unor consumatori stabili.

Se remarcă colaborarea cu clerul, implicat în corectarea, prefațarea și preluarea vechilor ediții ale tipăriturilor brâncovenesti citite, redescoperite, socotite utile, vrednice de (re)editat și corespunzătoare nevoilor și gustului de lectură ale publicului.³³ Între preoții frecvent întâlniți în tipăriturile boghiciene se numără Ioan Ștefanovici de la biserica din Șcheii Brașovului, care sugerează inițiativa publicării *Ceaslovului* din 1806 și solicită pe negustori în calitate de editori să integreze tipărirea propusă în programul lor de activitate. *Ceaslovului* din 1806 i se adaugă trei acatiste (al Mântuitorului Iisus Hristos, al Adormirii Maicii Domnului și al Sf. Arhiereu Nicolae) de către preot, considerate „foarte trebuincioase și de suflet folositoare” „celor bisericesti și celor călători” ori „părții cei duhovnicești, cât și cei politicești, adecă mirenești,” cu alte cuvinte preoților și laicilor, în speță negustorilor aflați în călătorii de afaceri. Motivul pentru care parohul bisericii din Șchei s-a orientat spre frații editori este arătat pe larg: „Nu am pregetat a ruga pe dumnealor de bun neam născuții chirii Constandin și Ioan Boghici ca pe unii carii în multe feluri de chipuri bine a face lipsiților n-au încetat, săracilor mână de ajutor a da n-au întârziat, ci cu râvna călduroasă a credinței, ce este înflorită în inima cea creștinească a Domniilor sale, zioa și noaptea fără întârziere cu dragoste din creștinesc suflet cu drag au slujit și au ajutat atât în faptele cele sufletești cât și cele trupești, cum cunoscut este fieștecăruia și mai ales înaltelor stăpâniri a țării

³³ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea...*, vol. II, ediție îngrijită de B. Theodorescu, p. 264.

dovedit și știut.”³⁴ Cum reiese din evocarea prefațatorului, editorii Boghici au acceptat să tipărească îndată cartea cu promisiunea ca „*orice carte ar fi de lipsă, cu toată dragostea va mulțami pe fieștecare întru cele sufletești, nu pentru vreun folos al său sau câștig, ci numai pentru a împărți și înmulți talantul cel încredințat, iar nu a-l îngropa, după cum învățătura cea sănătoasă a legii poruncește.*”³⁵ Imaginea negusturilor brașoveni reflectată în oglinda discursului de escortă al preotului cărturar este cea tipic ecleziastică, a unor binefăcători care respectă codul învățaturii și moralei creștine, dar și a unor persoane ce se bucurau de prestigiu social, recunoaștere generală și din partea autorităților.

În anul următor, 1807, preotul I. Ștefanovici intervenea pe lângă cei doi frați să reia o veche tipăritură, **Floarea darurilor**: „*pentru care am făcut cerere către domnealor fraților de bun neam născuți chirii Constandin și Ioann Boghici, rugându-i să binevoiască a porunci ca în tipografia domnealor încredințată a se tipări aciastă folositoare carte; carii ca niște râvnitori și poftitori sporiului și binelui și folosinței cei sufletești și trupești ai obștescului bine, cu bucurie și cu dragoste, prin îngăduința, țensura și slobozenia înaltei stăpâniri, fără prelungire au lăsat a se tipări.*” Cartea era socotită utilă pentru „*învățătura mai întâi moralicească, al doilea filosoficească și al treilea istoricească*” și se pleda pentru lectura ei drept ghid de comportament în viață.³⁶

Laicii figurează între colaboratorii editorilor, aceștia făcând loc frecvent în tiparul lor publicațiilor tălmăcite sau întocmite de profesori și funcționari. Se formează impresia unei comunicări între stratul superior al cititorilor, aceia care citesc, dar în același timp asumă lectura ca un act critic și interpretează ce este folositor de publicat pentru lectori, și editori și tipografi, care țin cont de sugestii și vin în întâmpinarea publicului prin reprezentanții lui autoinstituți. În alți termeni, relația dintre cerere și ofertă, dintre nevoia de lectură și interesele de piață funcționează elastic. Ideea este întărită de versurile omagiale dedicate negusturilor editori, care, dincolo de

³⁴ *BRV*, II, nr. 693, p. 477.

³⁵ *Ibidem*, p. 478.

³⁶ *Ibidem*, nr. 718, p. 498-499.

aspectul de ceremonial formalist și de convenție socială, poate dezvălui respectul sincer acordat operei de difuziune a cunoștințelor prin intermediul cărților. Stihurile se află în *Molitvenicul* din 1811 și conturează rolul jucat de negustor în ipostaza sa de editor, de susținător material al publicației, frecvent întâlnită în spațiul culturii române: „Și cine v-au poruncit / La 'șa lucru fericit? / De Dumnezeu iubiți frați, / Tainele 'n tipariu să dați? / Și la 'nțelept și la prost / De lipsă aciaș-au fost / Să întinză Dumnezeu / De când v-ați născut din zgău / S-aveți nume prea vestit / Și neamului prea iubit / Boghici Ioan, Constantin / Frați cu nume prea deplin / Miluiască cel de Sus / Râvna voastră ce ați pus.”³⁷

De altfel, cum indică tabloul colaboratorilor ecleziastici și mireni deopotrivă, la rândul ei cartea boghiciană a găsit desfacere atât în mediul bisericesc, cât și laic. De pildă, *Ușa pocăinței* a fost prenumerată de mitropolitul Dositei Filitti, episcopii Costandie de Buzău, Iosif al Argeșului, Dionisie Sevastis, protosinghelul Neofit, egumen al Mănăstirii Glavacioc, logofătul Nicolae al Mitropoliei, Zoe Brâncoveanu, vornicii Grigorașcu Brâncoveanu, Răducanul Goleșcu, Barbu Văcărescu, paharnicii Pană Costescu, Mihail Filipescu, Alexandru Comăneanu, stolnicul Constandin Predescu, slugerul Scarlat Izvoreanul, șetrarul Toma Deleanul, doctorul Constantin Darvari și Ioniță Ioan Voinea.³⁸ Așa cum demonstrează însemnările marginale de proprietate, cartea boghiciană a circulat în mediul ecleziastic și mirean: *Ceaslovul* (1806) era proprietatea unui preot bucureștean, *Floarea darurilor* (1807) aparținea lui George Lorincz, preparand în Arad, iar cea din 1808 unei familii de preoți, *Psaltirea* (1810) era cumpărată în 1813 de Pătrașcu din Stoborăști pentru învățătura fiului lui, Badea logofăt, *Molitvenicul* a aparținut preotului Bălășianu și monahilor de la Cernica,³⁹ precum și Elenei Orghidan, *Ușa pocăinței* era achiziționată la

³⁷ *Ibidem*, vol. III, nr. 794, p. 45.

³⁸ *Ibidem*, nr. 815, p. 70.

³⁹ *Cartea românească veche...*, p. 129, 148; M. Basarab, *op. cit.*, p. 99; D. Teodorescu, *op. cit.*, p. 69, 71.

6 iunie 1815 din tipografia lui Ioan Boghici de către preotul paroh Vasile Popovici.⁴⁰

Date despre tirajul cărților se află în inventarul întocmit de C. Boghici în 10 septembrie 1816, act oficial păstrat în limba germană în arhivele brașovene și publicat de Ax. Banciu. De exemplu, la data respectivă C. Boghici avea 700 exemplare nelegate și 50 legate din *Molitvenic*, 1500 și 120 din *Psaltire*, 1350 și 103 din *Ceaslov*, 1000 din *Istoria lui Alexandru* (?), 1725 și 80 din *Octoib*, 3000 exemplare nelegate din *Bucoavnă*, 550 legate din aceeași împreună cu *Argbir*, din ultimul mai avea 200 nelegate, 1000 din romanul *Leonad* (?), 150 din *Paraclis*.⁴¹ Toate erau evaluate la 36.000 florini. O altă informație deținem despre *Ușa Pocăinței*, ale cărei exemplare prenumerate se ridicau la valoarea de 876 taleri.⁴²

Conflictul și procesul dintre C. Boghici și Franz Schobel din 1817 se termină la sfârșitul anului, iar la 14 iunie 1817 se încheie un nou contract pentru tipărirea *Ceaslovului cel mare* sau *Ceaslovului bogat* în tipografia lui Franz Schobel, în număr de 2000 exemplare în curs de 39 de săptămâni de către tipograful Fr. August Herfurt. Boghici se obliga să plătească 16 și 20 florini pe coală și să furnizeze cantitatea necesară de hârtie, ulei, chinovar, sugativă, doi funți de lumânări săptămânal, lemn, precum și să suporte cheltuielile pentru corectură. În fiecare vineri dimineață plătea 70 florini renani pentru munca depusă. Din acest volum nu se tipăriră decât 52 de coli, motiv pentru care s-a deschis un nou proces al cărui sentință din 9 aprilie 1822 a fost contestată de Boghici. Costul celor 52 de coli s-a ridicat la 8000 florini, din care plata lucrătorilor a fost de 2475 florini și 20 creițari.⁴³ Nefinalizat, probabil acest ceaslov este cel care a apărut în cele din urmă, în 1835, de sub teacurile tipografiei lui Johann Gött din Brașov, cu o prefață semnată chiar de editor de această dată.

Aceasta este contribuția editorială a fraților Boghici în domeniul tiparului românesc la început de secol XIX, a căror amintire este păstrată atât

⁴⁰ Biblioteca Județeană „George Barițiu” Brașov. Colecții speciale, cărți vechi sub cotele IV 97 și I 254.

⁴¹ A. Banciu, *op. cit.*, p. 302-303.

⁴² *BRV*, III, p. 70.

⁴³ A. Banciu, *op. cit.*, p. 305.

prin monumentele pe care le-au edificat, prin donațiile de obiecte religioase în folosul bisericii, spre veșnica pomenire, însă și prin cărțile pe care le-au patronat, în încercarea de a oferi cele necesare lecturii școlare, devoțiunii și desfătării cititorului din acele vremuri, dar și de a realiza un profit.

**Books Printed by Constantin and Ioan Boghici,
Merchant Brothers from Brașov**

Abstract

Between 1805-1816, Boghici brothers have edited close to 21 Romanian books, both on religious and educational purpose. Their activity was based on an agreement, according to which, the Romanian section of the typography was rented to Johann Georg Edler von Schobeln from Brașov, a German senator; but Boghici brothers have also made some financial investments in innovating the tipographic tools.

Romanian books have been translated and published both by the efforts of the clergy and the laymen. Among them, we mention Michael Dürr, J. Friederich Herfurt and Ioan Henning, whose activity consisted on editing the Romanian books. Based on Axente Banciu's work, the study is offering a site plan over Boghici brothers editorial activity, their efforts in supporting cultural development and commercial improvement of printings.

MISCELLANEA

Ion Budai - Deleanu
Expresivitatea eposului comic

Dr. IULIAN BOLDEA
Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș

Preocupările literare ale reprezentanților Școlii Ardelene sunt dominate de intenții moralizatoare, patriotice și ideologice, predominând traducerile, compilațiile sau imitațiile. Cu toate acestea, prin Ion Budai-Deleanu, Școala Ardeleană dă scrisului românesc pe primul său mare poet. Ion Budai-Deleanu s-a născut la 6 ianuarie 1760 în localitatea Cigmău (Hunedoara) și a murit la Lemberg (Lwow), la 24 august 1820. După studii efectuate la Seminarul de la Blaj, Budai-Deleanu urmează la Viena cursurile Facultății de Filosofie, apoi ale celei de teologie, la Colegiul „Sfânta Barbara” și din nou la Viena cursuri de drept. Scriitorul va adera la ideologia iluministă, fiind unul dintre corifeii Școlii Ardelene. A fost, o vreme, profesor la Blaj, după care se stabilește la Lemberg, ca secretar de tribunal și apoi consilier de curte. Ion Budai-Deleanu a fost preocupat de marile probleme ale epocii sale. Ca istoric și lingvist, el a susținut ideea romanității limbii și a poporului român. Operele sale de istorie și filologie cele mai importante sunt: *De originibus populorum Transsilvaniae*, *Temeiurile gramaticii românești*, *Dascălul românesc pentru temeiturile gramaticii românești*, *Lexicon românesc-nemțesc*, *Lexicon pentru cărturari*. Budai-Deleanu este mai ales autorul celei mai reușite epopei din literatura română, *Țiganiada sau Tabăra țiganilor*, care, însă, a intrat în conștiința publică abia la un secol după scrierea sa. O altă operă importantă a lui Budai-Deleanu este, de asemenea, poemul *Trei viteji*, care se distinge prin caracterul său satiric, poemul materializându-se printr-o schemă epică asemănătoare cu cea din *Don Quijote* de Cervantes. Sub aparența unor întâmplări și aventuri comice, se ascund unele aspecte caracteristice societății vremii. Aventurile celor trei

personaje principale constituie pretexte epice care scot în evidență moravuri și caractere contemporane autorului.

În perioada în care scrie Ion Budai-Deleanu, operele reprezentanților Școlii Ardelene aveau un caracter militant și polemic pronunțat. Aceste scrieri, deși nu pot fi înscrise în sfera literaturii artistice, depășesc cu mult rigiditatea și caracterul preponderent documentar al cronicilor. Aceasta, în primul rând, pentru că lucrările aveau o finalitate propagandistică, ele urmărind să convingă, să demonstreze și, în același timp, să ilustreze unele idei iluministe. Budai-Deleanu e singurul dintre corifeii Școlii Ardelene care și-a dezvoltat înclinațiile sale spre poezie, el mărturisindu-și intenția de a elabora „*un product nou*.” Trebuie observat faptul că Budai-Deleanu nu a fost doar scriitor, ci și teoretician al literaturii, având, așadar, o conștiință superioară a resorturilor scrisului și a relațiilor dintre opera literară și societate. Astfel, scriitorul consideră că stilul poetic se deosebește în mod fundamental de limbajul cotidian, de limba de toate zilele; acest stil cu valențe poetice nu permite cuiva să vorbească „*de obște, sau ca în voroava de toate zilele, ci mai vârtos are deosebite regule și vorbește pe scurt, ba și multe cuvinte lasă afară și trebuie să înțăleagă ca și când ar fi puse*.” Intenția, declarată, a lui Budai-Deleanu a fost aceea de a introduce în literatura română un nou gen de poezie, gen care presupunea existența și valorificarea unei limbi literare bogate și diversificate, cu posibilități dintre cele mai nuanțate și mai largi de exprimare. Scriitorul constată, însă, că acest instrument lingvistic nu este încă pe deplin format, limba epocii dând, mai curând, impresia de căutare a unei albi proprii, de decantare a unui relief particular, de nesiguranță. Această impresie rezultă, desigur, din lipsa de stabilitate a tiparelor lingvistice din toate domeniile limbii, astfel încât limba literară se afla într-o perioadă de tranziție, într-o fază a stabilirii normelor și modelelor ce-i vor determina configurația definitivă. Budai-Deleanu resimte acest handicap al „neajungerii limbii,” subliniind însă că „*vreme ar fi să începem o dată a ne cunoaște limba și a vorbi cum să cuvine*.” Autorul a luptat împotriva acestui neajuns, creând un stil original și, în același timp, selectând riguros mijloacele de expresie, prin valorificarea activă, permanentă a limbii populare. Se poate, cu drept cuvânt, afirma că Ion Budai-Deleanu

este cel care a pus temeiurile limbii poetice românești. E vorba, cum arăta și Ioana Em. Petrescu, de momentul în care, într-un gest de autoreflexivitate, poezia capătă conștiință de sine, își analizează instrumentele și mijloacele, fiind „*recunoscută ca un mod de existență a spiritului*.” Se știe că pentru Miron Costin, de pildă, scriitor era doar istoricul sau filosoful; în schimb, pentru Budai-Deleanu modelul scriitoricesc era reprezentat de poet, de acea ființă vizionară ce dă trup mitului, reflectând frumusețile și contradicțiile realului prin filigranul versului.

Dacă *Țiganiada* este o epopee eroi-comică, de substrat fabulos, în poemul neterminat *Trei viteji* autorul are ca punct de plecare toposul nebuniei involuntare, reactivat în baroc și în iluminism, dar și sugestiile romanului lui Cervantes. Poemul se dezvoltă prin reliefarea dezacordului dintre fapte, întâmplări, personaje și tonalitatea expunerii. Eroii poemului, Becicherec Iștoc de Uramhaza, chir Calos de Cucureaza și Născocor de Cârlibaba, configurează, prin răcăcirile lor, un spațiu al nebuniei delimitat prin evaziunea din timp sau prin contradicția dintre erou și timpul în care trăiește. Deși neterminat, poemul *Trei viteji* ilustrează din plin vocația epică a lui Budai-Deleanu, disponibilitățile sale spre farsa limbajului și spre acele zone unde realul și fantasticul se îngână, calități ce vor fi amplificate în *Țiganiada*, sinteză a unor surse universale și a unor elemente naționale ori regionale specifice. Ioana Em. Petrescu remarcă, justificat, că „*deși conține elemente clasice, baroce și romantice, Țiganiada nu se lasă integrată definitiv, în întregul ei, nici unuia din aceste curente și rămâne expresia aspirației lui Budai-Deleanu de a descoperi, pe urmele lui Homer, condiția originară a poeziei. Intrată în conștiința culturii române la un secol după ce a fost scrisă, opera lui Budai-Deleanu nu a putut deveni o componentă activă, modelatoare a poeziei naționale; ea a fost anexată, dar nu asimilată de o literatură care își făurise, între timp, alte căi. Necunoscându-l pe Budai-Deleanu, literatura română își ignorează însă, până târziu, câteva din posibilitățile ei latente, pe care geniul poetului ardelean le relevase: în primul rând vocația ironică și vocația spre echilibru a unei spiritualități de o fundamentală clasicitate; în al doilea rând, vocația epică.*” Se poate spune

că împletirea strânsă a filosofiei iluministe cu limbajul policrom și cu revelațiile viziunii folclorice fac din *Țiganiada* o capodoperă a literaturii române. În domeniul filologiei, Budai-Deleanu crede, ca și Petru Maior, că limba română provine din limba latină populară, însă el urmărește și influențele slave sau cele din substratul dacic în cadrul fizionomiei limbii române. De asemenea, Budai-Deleanu are marele merit de a fi prefigurat studiul comparativ al limbilor romanice, introducând și o terminologie gramaticală viabilă. Reprezentant al Școlii Ardelene, animat de idei și elanuri iluministe, Ion Budai-Deleanu e o figură emblematică pentru începuturile modernității literaturii noastre. *Țiganiada* este un amestec de asumare a convenției și de parodiare a „procedului”, de travestire și de naturalețe, de epic și ludic.

Capodopera lui Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, este, cum s-a spus, primul mare monument literar al culturii românești. Budai-Deleanu s-a inspirat, în scrierea operei sale, din Vergiliu, Torquatto Tasso, Tassoni, Milton etc. Cu toate aceste influențe, opera rămâne profund originală, mai ales prin „calitatea morală a materialului omenesc manevrat” (D. Popovici). Subintitulată „*poemation eroi-comico-satiric*,” epepea lui Budai-Deleanu e construită în două registre: un registru eroic, unde sunt relatate faptele de glorie ale lui Vlad Țepeș, și un registru comic, ce redă mișcările țiganilor între Bărbătești și Inimoasa, cu toate peripețiile prin care trec aceștia în drum spre Spăteni. Ioana Em. Petrescu subliniază, de altfel, caracterul de mixtură, de sinteză a genurilor și modalităților literare pe care opera lui Budai-Deleanu l-ar justifica („*Țiganiada este o epepe mixtă, în care eroicomicul fuzionează cu eroicul pur*”). *Prologul* și *Epistolia închinătoare* încadrează mărturisirea autorului despre „neajungerea” limbii în scrierea operei sale, dar și despre sursele de inspirație valorificate. Umorul, cu ușor accent parodic, se situează între ironie și autoironie: „*Eu (spuind adevărul) vrui să mă răpez într-o zburată tocma la vârful muntelui acestui, unde e sfântariul muselor, ca să mă deprind întru armonia viersului ceresc al lor; dar ce folos! Căzui și eu cu mulți alții depreună, și căzui tocma într-o baltă, unde n’auzii numa broaște cântând!... Pentru*

aceasta, până la un alt prilej, când mi să va lovi să beu din fântâna curatelor surori, primește, iubite cetitoriu, cu bunăvoință, această izvoditură!... și socotește cu priință, aducându-ți purure aminte că apa de baltă nice odinioară nu este limpede ca de fântână.” Nicolae Manolescu are dreptate să considere că interesul lui Budai-Deleanu se îndreaptă mai curând spre scrierea unei „comedii a literaturii,” întretesând în „poemation”-ul său realul și ficțiunea, într-un joc permanent al livrescului ce se complăce într-o oglindire în propriile sale structuri: „*Aceste texte preliminare ne dau o idee relativ exactă de ce a urmărit în fond Budai și de cititorul căruia el i se adresa. Budai era la fel de puțin ispitit să scrie o epopee burlescă, cum era să scrie una serioasă. Subiectul și personajele îl preocupau mai degrabă ca pretexte pentru o «jucăreauă» literară, pentru o comedie a literaturii, constând într-un permanent amestec de ficțiune și de critică a ficțiunii (căci subsolurile trebuie considerate ca aparținând textului operei), în care cele mai diverse procedee să fie deopotrivă puse în practică și discutate. Dacă există un model, acesta nu poate fi decât romanul lui Cervantes. Adevăratul caracter ludic al acestei epopei nu e de găsit la nivelul conținutului, ci la acela al mijloacelor formale. Țiganiada este mai degrabă o epopee a literaturii decât una a țiganilor și o comedie a literaturității mai degrabă decât una a limbajului.*”

În același sens, opera poate fi considerată o apologie a unei „*lumi pe dos*,” a unui univers carnavalesc, în care sensurile sunt răsturnate, ierarhiile prestabilite sunt abolite, iar dinamica relațiilor dintre oameni - aleatorie. Ion Istrate este criticul ce aderă la o astfel de intuiție a operei, punând în penumbră mesajul operei și făcându-ne mai curând atenți la viziunea artistică a autorului: „*departe de a fi, cum s-a spus, un poem eroicomic, care surprinde comicul în cadrul eroicului, epopeea e de la un capăt la altul un clocotitor hohot de râs, expresie a maximei gratuități, pe care se întemeiază câteodată comicul ca atitudine față de existență.*” De altfel, chiar în invocția adresată muzei, ghicim un gust neîndoielnic al farsei, sugestia unei „*lumi pe dos*,” precum și un spațiu al carnavalescului, în care convențiile - literarului și ale umanului - sunt demitizate, iar desacralizarea e singura normă ce guvernează

universul acesta uman pestriț, policrom, de o diversitate ce accentuează asupra „deșertăciunii” tuturor lucrurilor („*O! tu hârtie mult răbdătoare / Care pe spate-ți, cu voie bună, / Toată-înțelepția de supt soare / Și nebunia porți împreună, / Poartă și-aceste stiburi a mele, / Cum ți le dau, și bune și rele. / Apoi zică cine câte știe, / Eu cu mândru Solomon oi zice: / Toate-s deșerte și nebunie*”).

Compoziția epopeii este structurată pe două planuri: cel terestru și cel divin, corespunzând zeilor din epopeile homerice. Alcătuită din 12 cântece, **Țiganiada** e prima epopee încheiată din literatura română. Acțiunea e plasată în Muntenia, în epoca lui Vlad Țepeș, autorul alegând ca protagonistă a lucrării sale, alegorice și parodice, eterogena ceată a țiganilor aflată într-o tentativă eroi-comică de organizare statală. Acțiunea, simplă în sine, se rezumă la prezentarea drumului țiganilor, o parodie a unui traseu inițiativ. Ioana Em. Petrescu observă: „*Ca orice epopee, și mai ales ca orice epopee comică, Țiganiada se hrănește dintr-o îndelungată tradiție literară pe care o integrează și, în același timp, o parodiază. Dar, cu sentimentul unui întemeietor, Budai-Deleanu săvârșește gestul unei întoarceri la Homer, care e o întoarcere spre poezia originară.*” Planul epic al epopeii e dominat de Vlad Țepeș, apoi de viteazul Argineanu și în final, de personajul - simbol Romândor. În plan stilistic, e remarcabilă capacitatea lui Budai-Deleanu de a reda modul caracteristic de a vorbi al eroilor săi, cu particularitățile fonetice individualizate. Graiul muntenesc se îmbină cu elementele de argou, arhaismele cu neologismele, toate creând imaginea unei limbi expresive, capabile să redea, în egală măsură, sublimul și ridicolul. Pentru Ioana Em. Petrescu, „*Opera lui Budai-Deleanu este, în esență, o întrebare deschisă asupra perspectivelor umanității de a ajunge la fericire, o întrebare născută în climatul secolului al XVIII-lea, în care ideea «fericirii» - a fericirii societății în primul rând - devine o obsesie.*”

Țiganiada este în esența structurii și stilului său, o operă cu mesaj iluminist, dar și o creație de o incontestabilă valoare estetică, în care elementele baroce sunt ușor de identificat. Cuvintele lui Drăghici, de pildă, aduc în scenă ideea - iluministă - a unirii, a unității de voință a întregii

națiuni, ca o condiție a progresului social și național („*Fiți purure-ntr-o minte ș-o voie, / Mai vârtos la vreme dă nevoie, / Că, dacă nu vă veți prinde dă mână, / Părtășiri iubind și-mpărechiare, / Asuprivă-va limbă străină / Și veți hi periți fără scăpare; / Nice veți mai face-un neam pă lume, / Ci veți hi fără țară și nume*”). Ion Budai-Deleanu își realizează opera prin categoria grotescului, ca modalitate de redare imagistică a talentului său critic, prin virulența expresivă, satirică și pamfletară. Subiectul **Țiganiadei** are, cum mărturisește scriitorul, „*temei istoricesc*,” iar autorul declară că a scris sub influența categoriei comicului, susținând totuși că afirmațiile sale sunt adevărate, în acest fel scrierea sa devenind patetică.

Din punct de vedere al structurii, în ciuda aparenței de unitate epopeică, **Țiganiada** e alcătuită din nuclee și fragmente alăturate de scriitor după un plan îndelung chibzuit, compunând astfel o operă cu caracter baroc. În acest sens, semnificativă e reproducerea în ordine a „argumentelor” care rezumă explicativ conținutul celor 12 cânturi. Firul epic al evenimentelor e fixat pe călătoria, fabuloasă și pitorească a Țiganilor de la Flămânda la Inimoasa, în cadrul căreia scriitorul intercalează alte întâmplări și acțiuni. Întărirea epică de-a lungul celor 12 cânturi se face lent, pentru că forțe de natură social-politică (Vlad Țepeș) și forțe supranaturale (Satana) își dispută stăpânirea asupra cetei Țiganilor. Pe parcursul acțiunii, alte două forțe intervin: pe de o parte turcii, în frunte cu sultanul, și pe de alta, chiar puterea demiurgică, divinitatea.

Dialogul asupra destinului Țiganilor se desfășoară între două planuri epice: pe de o parte, simbolul binelui, Vlad Țepeș, ajutat de paradis și, pe de altă parte, simbolul malefic, al răului, reprezentat de Sultan, sub protecția forțelor infernului. Cadrul epic general al epopeii e constituit, așadar, din călătoria taberei Țiganilor, o călătorie fără sens și fără scop, cu multe popasuri și ocolișuri ce nu își au rostul. În timp ce Vlad Țepeș imaginează înarmarea cetei Țigănești ca pe o farsă, protagoniștii epopeii iau iluzia drept realitate, devin personaje hilare în această înscenare carnavalescă, se transformă în măști cu o mimică ce oscilează de la ridicol la grotesc și absurd. În cadrul general al aventurii migrației Țiganilor de la Flămânda spre Inimoasa se

intercalează cea de a doua călătorie, aventura individuală a lui Parpanghel, o parodie caricaturală a unui roman cavaleresc medieval.

Ion Budai-Deleanu face de la început distincția între poet și orator, între poetică și retorică. El consideră că, față de retorică, poetica are o modalitate proprie, personificarea. Scriitorul se dovedește un bun cunoscător al oratoriei antice; astfel, se observă, în tabăra țiganilor, la curtea lui Vlad Țepeș, în paradis și în infern numeroase adunări unde se discută probleme dintre cele mai diverse, astfel încât întreaga *Țiganiadă* e spațiul de desfășurare a unor pitorești lupte oratorice între membrii cetii, între sfinții paradisiului și demoni sau între voievod și boieri. E un adevărat „*bâlci al deșertăciunilor*,” în care personajele, cu înfățișări comice și grotești, joacă diferite roluri, e un univers simbolic, încărcat de semnificații alegorice, care dezvăluie sensuri istorice majore, dar și adevăruri tragice. Autorul ajunge să parodieze chiar retorică, ironizând structura sa tradițională, devalorizată și mistificată de-a lungul timpului. Nu lipsesc din discursurile *Țiganiadei* diverse figuri de stil, clișee de vorbire și de gândire. Aproape toate discursurile au un caracter polemic, căci vorbitorii se înfruntă cu violență, se contrazic neîncetat, sfatul transformându-se astfel într-un spațiu al unei lupte oratorice haotice (un exemplu l-ar constitui discursurile lui Baroreu și Slobozan). Ceea ce îl caracterizează mai ales pe Ion Budai-Deleanu ca poet e faptul că el a înțeles marea importanță a mitologiei și tradițiilor românești pentru literatură. În întreaga sa operă, scriitorul se dovedește un profund cunoscător al oamenilor, el reușind să transforme impresiile adunate din diferitele medii pe care le-a străbătut și le-a cunoscut în valori literare. În versurile *Țiganiadei*, satira se împletește strâns cu alegoria, o alegorie ce are, adesea, aspectul personificării și al parabolei cu iz baroc.

Țiganiada poate fi considerată și un fel de „tratat despre fericire,” conceput în mod epeic. Premisele viziunii epeice se află în raportul pe care Ion Budai-Deleanu îl stabilește între existența umană și universul sacru. Din cânturile *Țiganiadei* se desprind foarte multe idei social-politice și istorice de origine iluministă, expuse fie prin intermediul oratorilor, fie prin comentariile de subsol sau direct de către poet, toate aceste idei definind o concepție social-politică radicală, ce valorifică ideile enciclopediștilor

francezi. Din punct de vedere stilistic, se poate observa că autorul, în ciuda „neajungerii” limbii, reușește să redea în mod sugestiv trăiri, emoții, sentimente, prin comparații plastice, prin hiperbole sau enumerări, multe dintre ele folosite în spirit și în expresie populară („*Cum vulturul silit de foame, / Împrejur, pretutinde-ne zboară, / Câmpuri, păduri și grădini cu poame / Străbătând cu vederea, ca doară / Va zări stârvuri și mortăciune / Sau ceva vrednic de vânăciune, / Așa Sătana cu fața viclenită / Caută de sus, nevăzut de nime, / Și zărește toate-ntr-o clipită...*”).

Mai e de semnalat capacitatea scriitorului de a reda modalitățile caracteristice de a vorbi ale eroilor săi, cu trăsături fonetice specifice, dar, de asemenea, și verva expunerii, cu o cunoaștere subtilă a psihologiei maselor dezorganizate, aflate într-o mișcare haotică, centrifugă. În epopee, graiul muntenească se împletește cu elemente de argou, cu arhaisme și neologisme, creându-se astfel imaginea unei limbi literare de o deosebită forță expresivă, capabilă să redea, în egală măsură și cu egal efect, grandoarea și caricaturalul, sublimul și ridicolul, ca trăsături extreme ale psihologiei umane, surprinse în gesturile și mișcările cele mai ascunse ale eroilor („*Iar’ dă crâcimărițe și crâcimari / Pe-aceia pun ș’acolo să fie, / Care din drepte măsură și mari / Au făcut mai mici prin viclenie / Ș’au băgat vrăjitori ș’apă-în vin / Sau măsura n’au făcut dăplin. // Dincolo vezi bolte și dughiene / Tot cu marfă pent’oamenii răi: / Cesta vinde-obrăzare viclene / Pentru fățarnici și farisăi, / Cea sâliman și rumenele / Ș’alte-ape stricătoare de piele*”). Exegeții operei lui Budai-Deleanu au observat că faptele, gesturile eroilor sunt toate așezate pe o scenă a imaginarului, pe o scenă a verbalității dezlănțuite, împinse la limita neverosimilului. De altfel, poetul însuși își mărturisește caracterul volubil, verbozitatea, abundența lexicală („*Cum sunt femeile totdeună / Când știu ceva despre oarecine, / Ar crepa pe loc să nu o spună / Încăi la pretenele vecine, / Așa-i musa mea: de minte ușoară, / Iar de gură tocma ca ș-o moară*”). În mod cu totul frapant, această verbalitate excesivă aduce cu sine în structura imaginarului epopeii un efect sporit de referențialitate, un dinamism al imaginilor, o deosebit de puternică impresie a viului, a mișcării, a vînzoleii umane ce este presupusă de imaginea cetii

țiganiilor aflați în stare de ebuliție socială. Memorabilă este imaginea iadului, zugrăvită în tușe lirice care îmbină atrocele cu naivitatea, enormul și grotescul, într-o perspectivă dusă până la caricaturalul teratomorf al bestiariilor medievale („*Nice un soare acolo luminează, / Nici pă ceriu sărin lună cu stele / Ci numa văpăile fac rază; / Însă ce mai văpăi sunt abele; / Dintr-însă nori dă fum se ridică / Și ploaie dă scânteii arzând pică. // Râuri dă foc încolo ș'încoace / Merg bolbotind ca nește pârjoale, / Focul nestâns toate-arde și coace, / Jar' pe zios, în loc de iarbă moale, / Jar și spuză fierbinte răsare, / Nespusă din sine dând putoare. / Văzui pe toți dracii-în pielea goală, / Cu coarne-n frunte, cu nas dă câne, / Păstă tot mângiți cu neagră smoală, / Brânci dă urs având și coade spâne, / Ochi dă buhă, dă capră picioare, / Ș-arepi de liliac în spinare*”).

Operă de indiscutabile ecouri iluministe, în ceea ce privește ideologia tratată atât de plastic în limbajul său succulent, *Țiganiada* nu este mai puțin o operă barocă, prin abundența episoadelor, eroilor, întâmplărilor și gesturilor, dar și prin spectacolul lumii ca teatru ce ni se înfățișează aici, al lumii privite din perspectiva enormă a unui comedialograf. *Țiganiada* este, cum subliniază Nicolae Manolescu, „*Don Quijote al nostru, glumă și satiră, fantasmagorie și scriere înalt simbolică, ficțiune și critică a ei.*”

Bibliografie critică selectivă

- George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982.
- Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, Editura pentru literatură, 1962.
- Ioana Em. Petrescu, *Configurații*, Cluj, Editura Dacia, 1981.
- Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu sau eposul comic*, Cluj, Editura Dacia, 1974.
- Dumitru Popovici, *Studii literare*, I, Cluj, Editura Dacia, 1972.
- Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai Deleanu*, București, Editura Minerva, 1984.
- Mircea Vaida, *Ion Budai Deleanu*, București, Editura Albatros, 1971.

Ion Budai - Deleanu
Emphasis of Comic Odyssey

Abstract

Representing the Transylvanian School, Ion Budai-Deleanu is the first great poet that this literary movement has offered to us. He was an educated man, whose activity as a writer, poet, literary critic and theoretician, historian and linguist is still astonishing. His work is defined as promoting the ideas of the Transylvanian Enlightenment, that means the Latin origin of Romanians and their language. Considering the shape and the content of his works, obviously it is difficult to classify; it cannot be considered as artistical work, but, in the same time, it grows out of the limits of the historical chronicles.

He considered that Romanian language is not appropriate for poetical expression and his intention was to create a new language, an original artistic language, in order to improve poetical vision.

Ion Budai-Deleanu is the author of the first Romanian odyssey - *Țiganiada* - in an accomplished version. It was called „a treaty about hapiness,” but the main idea of the poem refers to the Romanians unity and desideratum.

***Hronica românilor - recuperarea unui destin:
manuscrite și editori în secolele XIX-XX***

ANA MARIA ROMAN NEGOI
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Secolul al XIX-lea, secolul afirmării națiunilor, a cunoscut în spațiul românesc, dincolo de fluctuațiile politice, transformările sociale sau economice și o reactualizare a interesului pentru viața și activitatea *Școlii Ardelene*, pe coordonatele unui apel la memorie. Reprezentanți ai elitei românești, intelectuali prin formație și revoluționari prin acțiune, și-au focalizat atenția asupra marilor figuri ale secolului al XVIII-lea, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, care au constituit, prin scrierile lor, un suport al obiectivelor naționale ale timpului. Dimensiunile și semnificațiile operelor reprezentative ale corifeilor au făcut obiectul unor preocupări constante, individuale sau colective, concentrate în mod special în direcția a editării textelor,¹ subordonate constructivismului identitar românesc.

Începutul secolului al XIX-lea aducea pentru Țările Române, odată cu diversificarea traseelor universitare pentru formarea elitelor și o înmulțire și o fluidizare a canalelor de comunicare pe segmentele elite-societate, favorizate de dezvoltarea presei. Secolul al XVIII-lea operase deja ponderea domeniilor de interes aducând în prim plan istoria, literatura, filosofia, gramatica, în detrimentul scrierilor teologice. Începând cu ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, cartea devenise instrumentul principal de educație și cultură, marii furnizori de carte pentru spațiul românesc Buda, Viena, Blaj, Sibiu, Brașov, Iași, București propunând un segment editorial diversificat și

¹ A. Zub, *Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 375-412.

cu un impact ridicat: calendare, manuale, reviste, almanahuri, lucrări de popularizare a cunoștințelor, literatură. Tipărițiile modelează constant conștiințe și mentalități reclamând totodată o funcție socială și națională tot mai precis conturată.² Secolul al XIX-lea deschidea o etapă nouă, nu doar sub aspectul varietății și circulației cărții, ci mai ales, al funcției care i se imprimă și care o transformă în instrumentul cel mai eficient în omogenizarea și unificarea comunității naționale.

Perioada prepașoptistă a reprezentat în Transilvania și un timp al deshumării și inventarierii biografilor corifeilor Școlii Ardelene, dintre care, figura lui Gheorghe Șincai se detașează prin dimensiunile și importanța operei sale, *Hronica românilor*.³ În acest context, înțelegerea dimensiunilor, importanței și - mai ales - a impactului unei lucrări este relaționată în mod direct eforturilor de editare a acesteia. Spre deosebire de colegii săi, Micu sau Maior, Gheorghe Șincai nu a reușit în timpul vieții să finalizeze, prin publicare, lucrarea căreia îi consacrase întreaga existență, *Hronica românilor*. Avem de-a face cu o construcție istorică de dimensiuni considerabile și cu un destin aparte, care se poate urmări din secolul al XVIII-lea și până în secolul XX, când iese la lumină prima ediție științifică completă, după manuscrisul original autograf.

Redactarea *Hronicii* de către Șincai, așa cum o cunoaștem azi, începea la Buda în ultima etapă a șederii sale în capitala Ungariei, sub presiunea unui factor deosebit de puternic, ale cărui consecințe sunt vizibile în modul de redactare, și anume timpul. Căutările perioadei 1803-1805, care transpar din corespondența sa,⁴ nu s-au putut concretiza într-o formă tipărită. Un clasament al factorilor care au amânat procesul editării, înregistrează două repere: aspectul financiar, care nu trebuie neglijat, având în vedere

² N. Boșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 169.

³ G. Ploșteanu, *Receptarea personalității și a operei lui Gheorghe Șincai (până la 1918)*, în *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie*, nr. III, 2004, p. 167-198.

⁴ I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori. Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*, București, Cultura Națională, 1924, p. 58-79.

dimensiunile lucrării și prioritățile editoriale ale Tipografiei Universității, orientate mai mult către lucrările practice, cu susținere financiară de stat și perfecționismul autorului, care, de această dată, a acționat în sens negativ, împiedicând materializarea efortului recuperator pe care Șincai îl realizase pentru istoriografia românească a acelor timpuri.

Din 1806 problema tipăririi operei istorice devine pentru el o preocupare constantă⁵ așa cum reflectă corespondența cu prietenul și susținătorul său, Ioan Corneli, iar primii pași în această direcție se fac prin *Calendarele de la Buda*. La secțiunea de istorie a publicat Șincai în anul 1808 primele fragmente din *Hronica* sa, prin adaptarea textului și renunțarea la unele izvoare. Din întreaga lucrare, în *Calendarele de la Buda* se vor tipări numai două fragmente care însumează 80 de pagini, primul, care cuprinde perioada anilor 86-169, iar al doilea,⁶ acoperind perioada anilor 174-274, sub titlul care avea să rămână și pentru manuscrisul definitiv: *Hronica românilor și a mai multor neamuri, încât au fost iale așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în*

⁵ M. Tomuș, *Gheorghe Șincai*, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 179.

⁶ În problema tipăririi fragmentare a *Hronicii* în *Calendarele de la Buda*, punctele de vedere istoriografice cele mai cunoscute merg pe două direcții: tipărirea în anii 1808 și 1809; a se vedea în acest sens M. Tomuș, *op. cit.*, p. 244, G. Șincai, *Hronica românilor*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de F. Fugariu, prefață și note de M. Neagoe, București, Editura pentru literatură, 1967, p. VII. A doua direcție dezvoltă ideea tipăririi celor două fragmente într-un singur an, 1808; a se vedea în acest sens G. Potra, V. Curticăpeanu, *Istoricul tipăririi și difuzării Cronicii lui Gheorghe Șincai*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, nr. XVI, 1973, p. 80. Argumentul în acest caz îl reprezintă un exemplar al *Calendarului pe anul 1808* aflat în colecția privată G. Potra. Ulterior, și Florea Fugariu, punctând traseul editorial al *Hronicii* se referă la Ediția Buda, 1808; a se vedea în acest sens lucrarea *Școala Ardeleană*, vol. 2, ediție critică, note, bibliografie și glosar de F. Fugariu, introducere D. Ghișe, P. Teodor, București, Editura Minerva, 1983, p. 7.

cursul de 34 de ani culeasă și după anii de la nașterea domnului nostru Isus Hristos alcătuită de Gheorghe Șincai din Șinca, doctorul filozofiei și al teologiei, fostul director al școlilor naționale în toată Țara Ardealului și diortositoriul cărților în crăiasca tipografie a Universității ungurești din Peșta. În Buda, 1808. Cu cheltuiala mai sus numitei Tipografii.

Hronica românilor a constituit o lucrare cu un destin aparte, o operă de creație evolutivă, pe mai multe trepte de construcție, definite progresiv atât sub aspectul conținutului, cât și al formei de prezentare, de la *Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkay la Rerum Spectantium ad universam gentem seu Valachi cum summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum* și, în cele din urmă, la *Hronica românilor*, disponibilă și ea în două versiuni, românească, ce merge până la anul 1739 și latină, o traducere sintetizată, care merge până la anul 1183 și realizată pentru facilitarea accesului lucrării în cercurile științifice ale vremii. Dimensiunile lucrării, care au impus costuri ridicate de editare au complicat, dincolo de cenzura vremii, destinul acestei cărți, întârziind lumina tiparului. Existența copiilor după manuscrisul original, răspândite în spațiul românesc a determinat de-a lungul secolului al XIX-lea mai multe ediții parțiale, care nu au dezvăluit lucrarea originală a lui Șincai, perpetuând erori, amplificate uneori de intervenția editorilor în text. O ordonare a ceea ce numim traseul editorial al *Hronicii* o datorăm lui Iosif Pervain,⁷ G. Potra și V. Curticăpeanu⁸ care, prin contribuțiile lor, au construit un parcurs coerent al lucrării.

Ne propunem să începem refacerea traseului editorial al lucrării lui Gheorghe Șincai cu clarificarea manuscriselor existente ale *Hronicii*, originale și copii, care s-au răspândit în spațiul românesc. În anul 1812,

⁷ I. Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971, p. 86-112.

⁸ G. Potra, V. Curticăpeanu, *op. cit.*.

Șincai dăruise episcopului Samuil Vulcan, în manuscris, o versiune românească a *Hronicii*,⁹ care va sta la baza copiilor ulterioare. La 1813 Șincai depusese spre cenzură, comisiei de la Cluj, versiunea latinească a lucrării, în vreme ce varianta românească autografă o lăsase direct guvernului ardelean.¹⁰ Acestea, împreună cu raportul comisiei de cenzură, vor fi descoperite în anul 1880 de către Nicolae Densușianu, în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj,¹¹ iar azi acest manuscris poate fi regăsit la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, la secția colecții speciale, sub cota 592. Toate edițiile disponibile, până la cea din anul 1967, au la bază copii făcute la Oradea. Prima copie a fost făcută mai întâi pentru episcopul Samuil Vulcan. Primele două volume sunt transcrise de o mână străină, dar ultimul a fost copiat de însuși Șincai. Acesta este manuscrisul rămas în fondurile Bibliotecii Episcopiei Greco-Catolice din Oradea, regăsit azi în fondurile Bibliotecii Academiei, Filiala Cluj-Napoca. De pe această copie a încercat Alexandru Gavra să dea o ediție la Buda în anul 1844.¹²

Poziția istoriografiei românești în legătură cu alte două copii ale *Hronicii* este aceea că ar fi fost executate în perioada 1821-1822 și pe la 1824, de către preotul Petru Mărcuțiu, din satul Roit, comitatul Biharii, din însărcinarea lui Petru Maior, dar acest lucru nu a fost argumentat prin invocarea de izvoare concrete.¹³ Traseul primului exemplar al copiei lui Mărcuțiu este Viena, de unde este achiziționată de Gherman Vida în anul 1833, și apoi Iași, unde intră în posesia Bibliotecii Universității.¹⁴ A doua

⁹ I. Pervain, *op.cit.*, p. 87.

¹⁰ M. Tomuș, *op. cit.*, p. 192.

¹¹ *Raportul lui Nicolae Densușianu asupra cercetărilor făcute în bibliotecile și arhivele din Ungaria și Transilvania, iunie-decembrie 1879*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, tom 2, 1880, p. 53-62.

¹² M. Tomuș, *op. cit.*, p. 196.

¹³ A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 58; T. Rus, *Unele documente privind Cronica lui Gheorghe Șincai*, în *Revista Arhivelor*, anul IX, nr. 2, 1966, p. 298; I. Pervain, *op. cit.*, p. 87; G. Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 177.

¹⁴ I. Pervain, *op. cit.*, p. 87.

copie Mărcuțiu este fragmentată, primul volum ajungând în mâinile lui Constantin Diaconovici Loga, care îl vinde Bibliotecii din București, celelalte două volume, Mărcuțiu însuși încredințându-le lui Alexandru Gavra, în anul 1842, pentru editare.¹⁵ Părți dintr-o altă copie foarte îngrijită a operei al cărei executant nu a fost identificat, au fost găsite între hârțile boierului muntean Nicolae Glogoveanu, care a avut legături cu Tudor Vladimirescu.¹⁶ Discuțăm așadar, la ora actuală, de un original înaintat Guberniului Transilvaniei și recuperat în 1880 și, conform pozițiilor istoriografice românești în chestiune amintite, de o copie în care ultimul volum este transcris chiar de Șincai, rămasă în fondurile Episcopiei Oradea și de alte două copii identificate, realizate de Petru Mărcuțiu, prima ajungând la Gherman Vida și a doua la Alexandru Gavra.

În legătură cu Gheorghe Șincai, direcțiile de investigație inaugurate în secolul al XIX-lea au vizat în primul rând problema editării *Hronicii*, ca operă fundamentală a românilor, preocupările, raportările și aprecierile istoricilor veacului fiind relaționate direct acestui aspect. Personalități ca Mihail Kogălniceanu, August Treboniu Laurian sau Alexandru Papiu Ilarian și-au legat numele de acest efort restaurator, subsumat idealurilor naționale promovate în cele trei țări române. Indirect, erau surprinse astfel și dimensiunile biografice ale istoricului român, poziția și rolul jucat în epoca sa. Influența acestei lucrări de-a lungul secolului al XIX-lea poate fi urmărită prin raportarea la indicatori de tipul aprecieri generale ale unor personalități ale epocii, reproduceri de text, invocări,¹⁷ care cristalizează imaginea unei lucrări-instrument cu dublu sens, de informare și formare, care a permis realizarea pasului spre sinteză în istoriografia românească.

¹⁵ T. Rus, *Unele documente privind Cronica lui Gheorghe Șincai*, în *Revista Arhivelor*, anul IX, nr. 2, 1966, p. 298; I. Pervain, *op. cit.*, p. 97-98.

¹⁶ G. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 177; A. Veress, *Note și scrisori șincaiane*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare*, Seria III, tom III, București, 1927, p. 486 (Alexandru Gavra a deținut 2 copii ale *Hronicii* lui Șincai)

¹⁷ G. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 167-197.

La începutul secolului al XIX-lea au existat în Principatele Române preocupări pentru tipărirea operei lui Șincai. Avem de-a face cu inițiative particulare rămase de cele mai multe ori la stadiul de intenție și care se desprind din corespondența epocii, fie a lui Gheorghe Șincai, fie a episcopului de la Oradea, Samuil Vulcan. O înregistrare a acestor inițiative începe cu negustorul Dumitru Meciu din Beiuș, așa cum rezultă din corespondența Șincai-Corneli din anul 1807, care era dispus să avanseze inițial suma de 300 de florini pentru tipărirea unui extras în limba română din lucrare,¹⁸ inițiativă care nu se concretizează. Urmează, potrivit scrisorii lui Șincai către episcopul Samuil Vulcan din 3 iulie 1808, cea de-a doua inițiativă, a boierului Ștefan Marcella din Moldova, care promisese toate cheltuielile pentru tipărire, dar și de această dată este vorba doar de o simplă declarație de intenție, nefinalizată.¹⁹

Cea de-a treia inițiativă neconcretizată este asociată lui Damaschin Bojincă, avocat în capitala Ungariei, care și-a manifestat dorința achiziționării copiei manuscrisului lui Șincai pus în vânzare la Viena, în scopul publicării lui. La 23 februarie 1833 îi scria episcopului Samuil Vulcan întrebându-l dacă are în mâini originalul latin, deoarece știa de la Șincai, că „*atunci când a fost confiscat un exemplar de către cenzura guvernului crăiesc și care se află și azi sub cenzură, el (Șincai) a depus un exemplar la ilustrul episcop Vulcan.*”²⁰

Tipărirea integrală a manuscrisului ediției românești a *Hronicii* lui Gheorghe Șincai a constituit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales o problemă de ordin financiar, un element foarte important la acea vreme, cu puțini cititori români și interes scăzut pentru o astfel de operă istorică în 3 volume, nu tocmai ușor de citit.²¹ În toate demersurile particulare entuziaste din prima jumătate a secolului al XIX-lea, acest factor

¹⁸ I. Radu, *op. cit.*, p. 73; M. Tomuș, *op. cit.*, p. 181.

¹⁹ N. Densușianu, *op. cit.*, p. 109; M. Tomuș, *op. cit.*, p. 186; G. Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 177.

²⁰ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 283.

²¹ A. Veress, *op. cit.*, p. 486.

a condiționat, a întârziat și a dat naștere la numeroase dispute, reflectate în presa vremii.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a înregistrat numai eforturi particulare de editare a operei lui Șincai, condiționate de aspectele financiare și concretizate în ediții incomplete, de care se leagă numele lui Gherman Vida, în 1843 și Alexandru Gavra în anul 1844.²² Chiar dacă parțiale, edițiile au fost apreciate prin prisma strădaniilor de a scoate la lumină o lucrare fundamentală pentru istoria românilor, constituind totodată un impuls la adresa unei generații întregi care își va amplifica eforturile în direcția editării lucrării reprezentative a lui Gheorghe Șincai.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, viața, activitatea și opera lui Gheorghe Șincai au continuat să se bucure de interes.²³ Publicarea, chiar dacă parțială, și răspândirea *Hronicii* lui Șincai, identificarea, spre finalul secolului, prin eforturile lui Nicolae Densușianu, a manuscriselor Șincai, au stimulat exegeza operei făcând posibilă și dimensionarea reală a valorii acesteia în epocă. Este perioada în care personalitatea lui Șincai se istoricizează, devenind o parte componentă a memoriei istorico-culturale a românilor. Asistăm la o reactualizare a fondului de așteptare din partea elitei politice și culturale românești, care dorea publicarea integrală a lucrării, așa cum rezultă din corespondența epocii la nivelul acestui segment sau din luarea unor poziții publice, generate de anumite contexte politice sau culturale. Înscriindu-se în acest fond de așteptare, Timotei Cipariu afirma: „*cine nu așteaptă cu sete ca opurile nemuritoare ale lui Samuil Micu și Georgiu Șincai, oarecând deplin să iasă la lumină?*”²⁴

Traseul ediției de la Iași (1853) a *Hronicii* lui Șincai are ca punct de plecare anul 1852, când, prin opisul domnesc din 4 iunie, este numită comisia responsabilă de editarea lucrării, formată din: logofătul Nicolae Șuțu, vornicul Alecu Donici, aga Anastasie Panu, colonelul Mihail Kogălniceanu,

²² G. Potra, V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 83-91; M. Popa, *Noi date privind activitatea lui Alexandru Gavra*, în *Ziridava*, nr. XII, 1980, p. 589-593.

²³ G. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 167-197.

²⁴ *Ibidem*, p. 182.

căroră li se va adăuga ulterior August Treboniu Laurian.²⁵ Recomandările domnitorului față de tratarea textului lucrării sunt clar menționate: păstrarea nealterată a textului și tipărirea în cel mai înmulțit număr cu putință, „*spre a se putea răspândi în mâinile tuturor și mai ales ale junimei, pentru care istoria țării este cea mai neapărată.*”²⁶ Prima ediție integrală a **Hronicii** lui Gheorghe Șincai, după manuscrisul copie Mărcuțiu, păstrat la ora actuală la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, apărea în două etape, primele două volume în anul 1853, iar cel de-al treilea în anul 1854, într-un tiraj de 1.000 de exemplare, astfel: volumul 1 = XVI + 398 pagini, volumul 2 = 332 pagini, volumul 3 = 296 pagini.²⁷ La 4 iunie 1853, printr-un raport înaintat domnitorului Grigore Alexandru Ghica, comisia, referindu-se la primele două volume apărute, menționa că „*s-au tipărit una mie esemplare, cu prețul de 6 galbeni coala, o ediție care este reproducțiunea credincioasă a scrierei lui Șincai.*”²⁸ Cu toate acestea este o ediție în care sunt prezente o serie de greșeli, în special greșeli de lectură a textului: moldovenizarea lexicului, ortografie, punctuație defectuoase.²⁹

Cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea a adus și sistematizarea investigațiilor sub patronajul Societății Academice (1867) din care se va dezvolta ulterior Academia Română (1879).³⁰ Editarea izvoarelor istorice devine o prioritate culturală dezvoltată în reviste de specialitate, **Revista română** (1852, Alexandru Odobescu), **Archiva romana** (1860, P. Teulescu), **Arhiva istorică a României** (1865-1867, B. P. Hasdeu), **Revista pentru istorie, arheologie și filologie** (1882, Gr. Tocilescu), studii, lucrări de specialitate sau misiuni științifice. Ediția de la București a **Hronicii**

²⁵ G. Potra, V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 94.

²⁶ I. Popescu Teiușan, V. Netea, *August Treboniu Laurian (1810-1881)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 143.

²⁷ G. Potra, V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 96.

²⁸ T. Rus, *Preocupări pentru tipărirea operei lui Gheorghe Șincai în secolul al XIX-lea*, în *Marisia*, nr. 10, 1980, p. 709.

²⁹ F. Fugariu, *op. cit.*, p. CCXX.

³⁰ A. Zub, *op. cit.*, p. 392-395.

lui Șincai a fost precedată de noi încercări de reeditare după manuscrisele originale, în deceniul șapte al secolului al XIX-lea. Astfel, problema tipăririi operelor corifeilor *Școlii Ardelene*, prin implicarea directă a statului, a fost reluată în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Din însărcinarea acestuia s-a început în anul 1865 corespondența cu Episcopia Unită din Oradea și a fost axată pe informarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii cu privire la cheltuielile de editare a manuscriselor originale ale *Hronicii*.³¹ Demersul inițiat la nivel instituțional nu se concretizează însă, detronarea domnitorului Moldovei și instaurarea dualismului austro-ungar constituind factorii care au condiționat reeditarea.

În anul 1886, prin implicarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, s-a tipărit o nouă ediție a operei istorice a lui Gheorghe Șincai, cu litere latine, sub îngrijirea lui Grigore Tocilescu. Ediția de la București apare la Tipografia Academiei Române cu titlul *Edițiunea a doua tipărită de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, în format mai mic decât al ediției din 1853, ceea ce a determinat o nouă paginație: volumul 1 cuprinde anii 86-1439 (XXXVI + 633 pagini), volumul 2 cuprinde anii 1440-1614 (524 pagini) și volumul 3 care cuprinde anii 1614-1739 (574 pagini).³² Lucrarea este, de fapt, o ediție după cea din anul 1853 și include o poezie de trei strofe a lui George Sion, studiul lui Alexandru Papiu Ilarian, *Viața și operele lui Georgiu Șincai* (p. XI-XXVIII) și *Lista autorilor citați în Cronica lui Șincai* (p. XXIX-XXXVI), întocmită de același autor și prezentă și în monografia sa din anul 1869.³³ Prefața ediției menționa: „*Edițiunea s-a făcut după m-scriptul Bibliotecii din Iași, care a servit și edițiunei noi din 1853, căutându-se a se reproduce textul cu toată esactitatea posibilă, cu ortografia, chiar și cu erorile și omisiunile copiei. O singură modificare ne-am permis: aceia de a trece, spre mai multă înlesnire, notele în josul fiecărei pagini, în loc de a le grămădi în corpul textului, după*

³¹ I. Radu, *op. cit.*, p. 28-33; T. Rus, *op. cit.*, p. 711.

³² G. Potra, V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 96.

³³ *Ibidem*.

fiecare an, precum este în m-scriptul și edițiunea ieșeană.”³⁴ Nici ediția de la Iași, nici cea de la București nu au reprodus însă **Hronica** lui Șincai după manuscrisele originale, ci, așa cum arăta Alexandru Papiu Ilarian, „*numai o prescurtare din culegerea sa cea mare din Analele românilor, din scrisorile sale cele mari, așezate după ani.*”³⁵ Bogăția informației, ideile, sugestiile autorului au făcut din **Hronică** o lucrare care a pătruns masiv în istoriografia și cultura românească a secolului al XIX-lea, ca un instrument de lucru esențial atât pentru reprezentanții direcției romantice, ce se prelungește în epocă, cât și pentru cei ai istoriografiei critice: I. H. Rădulescu, A. P. Ilarian, V. Maniu, A. T. Laurian, D. Onciul, A. D. Xenopol sau N. Iorga.³⁶

Cea mai recentă ediție de care dispunem la ora actuală este ediția începută în anul 1967, îngrijită și cu un studiu consistent asupra limbii de Florea Fugariu, prefața și notele aparținând lui Manole Neagoe. Este vorba de 3 volume care concentrează informația istorică astfel: volumul 1 (anii 86-1439, 604 pagini plus ilustrații, prefața = p. V-CVII, studiul lingvistic = p. CIX-CCXV, și nota asupra ediției = p. CCXVII- CCXXXIX), volumul 2 (anii 1440-1612, 436 pagini, plus Scara ce arată numele și lucrurile ce se află în **Hronica românilor**, de la anul 1440 până la anul 1613, p. 437-452, plus ilustrații) și volumul 3 (anii 1614-1739, 380 pagini, plus ilustrații).

Este prima ediție științifică, întocmită după manuscrisul original, cel înaintat cenzurii și descoperit în anul 1880 de Nicolae Densușianu în Biblioteca Muzeului Ardelean, și indicat ca fiind la Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca (manuscrisul cu numărul 592).³⁷ Aceeași indicație este reluată și în lucrarea **Școala Ardeleană**, care reunește texte reprezentative ale corifeilor.³⁸ Trebuie menționat faptul că aceste indicații ale editorilor în ceea ce privește localizarea manuscrisului original sunt greșite. Investigații recente au arătat că sub cota 592 apare manuscrisul original

³⁴ F. Fugariu, *op. cit.*, p. CCXX.

³⁵ I. Popescu Teiușan, V. Netea, *op. cit.*, p. 147.

³⁶ G. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 189-190.

³⁷ G. Potra, V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 82; F. Fugariu, *op. cit.*, p. CCXVIII.

³⁸ **Școala Ardeleană**, *op. cit.*, p. 7.

autograf, localizat însă la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj. Cel de-al doilea manuscris Șincai (copie), provenit din fondul Oradea, în care primele două tomuri sunt copiate de o mână străină și doar ultimul de către Șincai se află la ora actuală la Biblioteca Academiei, Filiala Cluj-Napoca, sub cota 454-456. Credem că se impunea o astfel de precizare în măsură să ordoneze problema localizării manuscriselor Șincai, originale și copii, în vederea fluidizării cercetărilor ulterioare.

Pentru această ediție s-a preferat textul scris integral de Șincai și nu cel din fondul Oradea în care primele două volume sunt transcrise de copiiști și cel de-al treilea de autorul însuși. În nota ediției se face următoarea mențiune justificativă: „...dacă am fi dobândit convingerea că manuscrisul înaintat cenzurii prezintă diferențe față de manuscrisele din fond Oradea, tocmai din pricina supunerii la cenzură a acestui manuscris, am fi crezut de datoria noastră să menționăm de fiecare dată diferențele,”³⁹ precizare care reflectă cunoașterea temeinică, din partea editorilor a tuturor manuscriselor **Hronicii**, originale, copii, dar și ediții apărute până la momentul respectiv. Pentru prima oară se face un studiu lingvistic asupra **Hronicii** lui Șincai, care evidențiază astfel nu doar orizontul cultural și istoric al autorului lucrării ci, totodată, și stadiul de dezvoltare a limbii române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Analiza lingvistică include, de asemenea, și o radiografiere a edițiilor anterioare, prin evidențierea erorilor de transcriere. Notele istorice folosite de editori corectează erori de cronologie, lămuresc erori de interpretare datorate lipsei sau insuficienței izvoarelor lui Șincai, explică unele denumiri mai puțin cunoscute, în special pentru secolele I-XIII, aduc completări care clarifică și precizează unele fapte istorice sau explică o anumită poziție a autorului.⁴⁰

Înțelegerea dimensiunilor, a importanței și mai ales a impactului unei lucrări au fost relaționate în mod direct eforturilor de editare de care s-a

³⁹ F. Fugariu, *op. cit.*, p. CCXXII.

⁴⁰ G. Șincai, *op. cit.*, Tom. 1, p. 109, 124, 157, 164, 192, 242, 243; Tom. 2, p. 18, 20, 65, 81.

bucurat de-a lungul timpului, în funcție de conjunctura istorico-politică. *Hronica românilor*, prin dimensiunile, forma și conținutul ei se înscrie în categoria lucrărilor-instrument cu dublu rol, de informare și formare, care au cultivat în generațiile secolului al XIX-lea pasiunea pentru istorie, susținând, pe termen lung, dezvoltarea istoriografiei românești. Reprezintă de asemenea, materializarea unui efort istoriografic și arheografic recuperator al autorului, axat pe înregistrarea cantitativă, ordonarea și analizarea unei mase informaționale de amploare, de primă mână pentru istoria românilor, care a permis ulterior, realizarea pasului spre sinteză. Destinul aparte al acestei lucrări, care dublează astfel destinul autorului ei, au constituit elemente care au favorizat adesea dezvoltarea și cultivarea unor interpretări istoriografice cu accente romantice, rămase până azi, în categoria clișeelelor de imagine: „...divinul cerșetor, cu desagi pe umăr, cu cronica în sac, cu o națiune într-o cârpă, rățăcea printre noi...”⁴¹

***Hronica românilor* - The Reclaim of a Destiny: Manuscripts and Editors During the XIXth and the XXth Centuries**

Abstract

The meaning of this study is to continue the researches concerning the attempts of publishing Șincai's work, *Hronica românilor*; the new research is based on the manuscripts, both original and copies, that were used in the process of editing Șincai's book, during the XIXth and the XXth centuries. Those researches have corrected some aspects connected to a better understanding of this matter and they will also represent a new starting point for the future researches.

Considering its magnitude, both as a manner of presentation and content, we have to include *Hronica românilor* in the category of those

⁴¹A. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca. Discursul de recepțiune cu răspunsul lui Giorgiu Barițiu*, București, 1869, p. 144.

scientific works whose influence upon the education of the XIXth century generations cannot be denied; it also had a great influence upon the development of historical writing. According to all these facts, we consider that the reopening of Şincai' s file to be connected to the new directions of Romanian historiography, whose purpose is to reveal the most important aspects of national culture and identity during the XVIIIth century.

**Cardinalul Iuliu Hossu
(1885 - 1970)**

*ANA TODEA
Biblioteca Județeană Mureș*

Printre ierarhii care au onorat scaunele episcopale ale Bisericii Române Unite cu Roma este episcopul cardinal Iuliu Hossu, chiriarh al Diecezei de Gherla între 1917 și 1930 și al celei de Cluj-Gherla, cu reședința la Cluj, din 1930, până la 28 octombrie 1948, când a fost arestat de comuniști, iar Biserica Română Unită scoasă în afara legii, prin Decretul numărul 358 din 1 decembrie 1948.

S-a născut la 30 ianuarie 1885 în comuna Milaș, azi în județul Bistrița-Năsăud, și a murit la 28 mai 1970, în București. Era descendent dintr-o familie cu adânci rădăcini în istoria Transilvaniei, de tradiție preoțească, fiu al prelatului greco-catolic Ioan Hossu și al Victoriei, născută Măriuțiu, fiind al treilea din cei șase băieți.¹

Studiile primare le-a urmat în localitatea natală, între 1892-1896, la Școala Confesională greco-catolică; primele trei clase gimnaziale, la Gimnaziul luteran german din Reghin, între anii 1896-1899; clasa a IV-a la Gimnaziul romano-catolic maghiar din Târgu-Mureș, iar ultimii ani de liceu, clasele V - VIII (azi IX - XII) la Gimnaziul Superior Român Unit din Blaj, între anii 1900-1904, promovând examenul

¹ C. Plăianu, *Genealogia numelui Hossu*, în *Viața creștină*, 1, nr. 1, februarie 1990, p. 3.

de maturitate cu calificativul „*matur cu prestațiune eminentă*.”² Este trimis apoi la studii teologice superioare, la Roma, la Institutul „De Propaganda Fide,” care-i păstrează numele în calitate de „*EX PRIMO PREFETTO*.”

Se întoarce în țară cu două doctorate, unul în filosofie (1906) și unul în teologie (1910), cunoscând și vorbind limbile italiană, franceză, engleză, germană, maghiară, latină și greacă. În ultimul an de studii (1910), a fost hirotonit preot celib pe viață de însuși unchiul său, Vasile Hossu, episcop al Lugojului.

Revenit în țară, ocupă diferite funcții în oficiul diecezan al Lugojului: protocolist, arhivar și bibliotecar, avansat după un timp, vicar notar consistorial și secretar episcopesc (1910-1912), director de cancelarie, distins cu brâu roșu, protopop onorariu și asesor consistorial (1912). În 1913 este numit profesor la Catedra de Studii Biblice a Academiei de Teologie Română Unită, nou înființată la Lugoj.

În 1914 face o călătorie de studii în Germania și Franța și participă, ca delegat, la Congresul Euharistic internațional de la Lourdes. După izbucnirea primului război mondial (1914), Iuliu Hossu este trimis ca preot militar, cu misiunea de a „îngriji sufletește” pe soldații români din spitalele militare ale Austriei, Boemiei și Moraviei.

În urma decesului episcopului Vasile Hossu, forurile Bisericii Greco-Catolice din Transilvania și celelalte părți locuite de români, l-au ales pe Iuliu Hossu episcop al Diecezei Gherla, la 3 martie 1917; a fost consacrat în funcție în Catedrala din Blaj, prin punerea mâinilor Mitropolitului de Alba Iulia și Făgăraș, Victor Mihali de Apșa, asistat de episcopii Dimitrie Radu de la Oradea și Traian Frențiu de la Lugoj, și instalat festiv, la 16 decembrie 1917, în Catedrala din Gherla.

Predestinat pentru lucruri mari, la 1 decembrie 1918, tânărul episcop participă la Marea Unire de la Alba Iulia, unde i-a revenit marea cinste de a citi în fața mulțimii adunate, hotărârea de unire a Transilvaniei cu România; a fost ales apoi în delegația care a dus regelui Ferdinand I, la București,

² T. Tanco, *Cardinalul*, în *Viața creștină*, 1, nr. 1, februarie 1990, p. 3.

documentul istoric al unirii, alături de episcopul Miron Cristea, Alexandru Vaida Voievod și Vasile Goldiș.

În anul 1924, Episcopia de Gherla a primit din partea Sfântului Scaun, cu titlu de donație, biserica franciscană „Schimbarea la față” din Cluj, ridicată la rang de catedrală. Episcopia de Gherla își mută reședința la Cluj, în 1930, vechiul sediu este transformat de episcop în școală greco-catolică de institutori, desființată ulterior de comuniști. Prin efortul și contribuția episcopului se cumpără Palatul Episcopal de pe Calea Moșilor, Palatul Farmaciștilor, azi Institutul Teologic Greco-Catolic și Seminarul Teologic; se construiește clădirea modernă a Academiei Teologice, ocupată, azi, de Conservatorul „Gheorghe Dima.” Paralel cu vizitele canonice, P.S.S. Iuliu Hossu a înființat despărțăminte ale ASTREI și biblioteci populare în 427 de comune.³

În calitate de senator al Parlamentului României, în perioada interbelică luptă pentru consolidarea Unirii, dar și pentru respingerea atacurilor de desființare a Bisericii Române Greco-Catolice.

Între 1930-1940 a continuat vizitațiile canonice, iar în timpul administrației maghiare de după Dictatul de la Viena (1940-1944), Iuliu Hossu rămâne în mijlocul credincioșilor, la Cluj, fiind liderul spiritual recunoscut al românilor, dar și ținta câtorva agresiuni, și chiar atentate.

Actul recunoașterii de către autorități a deosebitelor sale realizări a venit la 2 iunie 1945, când a fost ales membru de onoare al Academiei Române; a fost repus în drepturi, după excluderea sa de către comuniști, abia la 3 iulie 1990.⁴ După ocupația hortystă, au urmat timpurile mai întunecoase ale persecuției comuniste.⁵ S-a opus cu eroism mascaradei autointitulatei întoarceri a credincioșilor greco-catolici români la Biserica Ortodoxă.

³ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul: 1918 - 1928*, București, Editura Cultura Națională, 1929, vol. 2, p. 811.

⁴ D. Rus, *Membrii Academiei Române. Dicționar*, ediția a 2-a, București, Editura Academiei Române, 1999, p. 248.

⁵ *Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie. Document. Madrid, 1952*, Cluj-Napoca, Editura „Viața creștină,” 1998, p. 133.

După ce, la 19 iulie 1948, guvernul României a denunțat Concordatul cu Vaticanul, la 1 octombrie același an este emis un decret de excomunicare a celor 37 de preoți greco-catolici participanți la Adunarea de la Cluj (din cei 430 existenți), care urmau să hotărască ruperea greco-catolicilor români de Biserica Romei, la ordinul lui Stalin și al susținătorilor săi din România (de fapt, documentul a fost semnat doar de 36 de participanți). Conducerea Bisericii Greco-Catolice, numeroși preoți și credincioși sunt închiși, iar prin decretul nr. 358 din 1 decembrie 1948, Biserica Unită este desființată, după care începe prigoana și exterminarea fizică a multora dintre ei.

Eminența Sa, episcopul Iuliu Hossu a fost exilat, întemnițat, internat timp de 22 de ani. La 29 octombrie 1948 a fost arestat și dus la vila patriarhală de la Dragoslavele, împreună cu ceilalți episcopi, ținuți în foame și frig, sub pază. Autoritățile comuniste și conducerea Bisericii Ortodoxe Române, patriarhul Iustinian Marina personal, i-au propus scaunul de mitropolit al Moldovei, în schimbul renunțării la credința catolică. De fiecare dată, răspunsul a fost ferm: „*Credința noastră este viața noastră,*”⁶ adăugând „... *am mers unde am fost duși fără voia noastră, nici acum nu cer nimic, decât libertate pentru Biserică și toate drepturile constituționale.*”⁷

Refuzând trecerea la ortodoxie, episcopul Iuliu Hossu a fost transferat mai întâi la Mănăstirea Căldărușani, iar în 1950, la penitenciarul din Sighet. În 1955 a fost dus la Curtea de Argeș, apoi, un an mai târziu, la Mănăstirea Ciorogârla, din nou la Căldărușani, unde a stat cu domiciliu obligatoriu până la sfârșitul vieții și unde s-a consacrat meditației și rugăciunii pentru „biserica tăcerii,” ce a continuat să existe timp de 41 de ani în catacombe. În singurătatea de la Căldărușani, episcopul îndemna mereu la sacrificiu pentru credință și a crezut cu tărie într-un ceas al dreptății.⁸

⁶ *Credința noastră este viața noastră. Memoriile cardinalului dr. Iuliu Hossu*, Cluj-Napoca, Editura „Viața creștină,” 2003, p. 134.

⁷ *Ibidem*, p. 438.

⁸ I. Buzași, *Cardinalul Iuliu Hossu*, în *Unirea*, 7, nr. 3, martie 1996, p. 5.

La 28 aprilie 1969 a fost numit „cardinal in pectore” de către Papa Paul al VI-lea, dar decizia Sfântului Scaun a fost făcută publică, pentru a se cunoaște înalta răsplată a jertfei de o viață, abia după moartea celui numit, după cum ceruse și dorise marele patriot Iuliu Hossu.⁹

A încetat din viață la Spitalul „Colentina” din București, la 28 mai 1970, fiind înmormântat în mare grabă, a doua zi, la Cimitirul Bellu catolic. Slujba prohodului a fost săvârșită de un singur preot. La căpătâiul său, în ultimele clipe de viață, a stat cel care a devenit următorul cardinal român, episcopul Alexandru Todea, care a dat glas ultimelor sale dorințe, creionându-i rolul istoric și simbolul marelui arhieru Iuliu Hossu, în postfața la monografia *Cardinalul Iuliu Hossu (1885-1970)*.

Ultimele cuvinte rostite au fost: „*Lupta mea s-a sfârșit*” *Lupta voastră continuă! Duceți-o până la sfârșit!*”¹⁰

* * *

Bibliografie selectivă:

Lucrări publicate:

- *Credința noastră este viața noastră. Memoriile Cardinalului Dr. Iuliu Hossu /* Îngrijitorul ediției pr. Silvestru Augustin Prunduș. - Cluj-Napoca: Editura „Viața creștină,” 2003. - 496 p.

Referințe:

- în volume:

⁹ T. Tanco, *Patriotul episcop Iuliu Hossu în fruntea maselor populare în lupta de rezistență și de eliberare de sub ocupația străină (1917-1944)*, în *Virtus Romana Rediviva*, vol. 7, Cluj-Napoca, Editura Virtus Romana Rediviva, 1993, p. 229-230.

¹⁰ *Credința noastră... Memoriile cardinalului...*, p. 488.

- *Biserica noastră și cultele minoritare: marea discuție parlamentară în jurul legei cultelor* / Cu o introducere de N. Russu Ardeleanu. - București: s.n., s.a.
- *Erdélyi monográfia* / Szerkesztették Várady Aladár és Berey Géza. - Satu Mare: Gloria Könyvnyomda és Lapkiadó vállalat, s.a. - p. 190.
- *Erdélyi lexikon* / Dr. Osvát Kálmán. - Oradea-Nagyvárad: Szabadsajtó Könyv- és Lapkiadó rt., 1928. - 319 p.
- *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul: 1918-1928.* - București: Editura Cultura Națională, 1929; 3 vol. - Vol. 1, p. 92, 114; vol. 2, p. 787, 789, 790, 792, 805, 810-812, 814, 818, 981; vol. 3, p. 1469.
- *Împotriva diktatului de la Viena* / Corneliu Albu. - [București]: Fundația Regele Mihai I, [1944]. - p. 216. (*Ardealul nostru*, 4).
- *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice: lucrare distinsă cu premiul I de Ministrul Culturii Naționale* / Dr. Ștefan Pascu. - Blaj: s.n., 1944. - 292 p.
- *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie* / Miron Constantinescu, Ștefan Pascu. - București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968. - p. 424.
- *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia - încununare a ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român* / Ștefan Pascu. - Cluj: Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1968. - p. 380-385.
- *1918. Unirea Transilvaniei cu România.* Ediția a 3-a revăzută și adăugită. - București: Editura Politică, 1978. - p. 622.
- *Spre unitatea statală a poporului român: legături politice și culturale între anii 1859-1918* / Vasile Netea. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979. - p. 545, 547.
- *Făurirea statului național unitar român* / Ștefan Pascu. - București: Editura Academiei R. S. România, 1983, vol. 2. - p. 92, 191, 198, 220-221.
- *O zi din istoria Transilvaniei - 1 Decembrie 1918* / Vasile Netea. - București: Editura „Țara noastră”, 1990. - p. 163.

- **Cardinalul dr. Alexandru Todea: La 80 de ani (1912-1992)** / Ierom. dr. Silvestru, A. Prunduș, preot-profesor Clemente Plăianu. - Cluj-Napoca: Editura Ordinul Sfântul Vasile cel Mare, Provincia Sf. Apostol Petru și Pavel, [1992]. - p. 15-17, 26-27, 31.
- **Chemare la judecata istoriei. Apelul la rațiune (1953-1970)** / Onisifor Ghibu. - vol. 2, București: Albatros, 1993. - p. 258-268.
- **Județul Alba: Documentar istorie, literatură, știință, artă** / Coordonator al lucrării Ion Mărginean. - Alba-Iulia: s.n., 1993. - p. 98.
- **Virtus Romana Rediviva** / Teodor Tanco; cuvânt de încheiere - Acad. Ștefan Pascu. - Cluj-Napoca: Editura Virtus Romana Rediviva P. F., 1993. - vol. 7: **Memoria culturii**. - p. 195-231.
- **Biserica greco-catolică din România în perspectivă istorică** / Teodor V. Damșa. - Timișoara: Editura de Vest, 1994. - p. 167, 172.
- **Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite**. - Cluj-Napoca: Casa de Editura „Viața creștină,” 1994.
- **Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950-5 iulie 1955)** / Constantin C. Giurescu. - București: Editura Fundației Culturale Române, 1994.
- **Lanțuri și teroare** / Ioan Ploscaru. Ediția a 2-a revăzută și adăugită. - Timișoara: Editura Signata Timișoara, 1994. - p. 25.
- **Persecuția Bisericii Române Unite** / Alexandru Rațiu. - Oradea: 1994. - p. 88-97.
- **Cardinalul Iuliu Hossu** / Colectivul de autori: Ierom. prof. univ. dr. Silvestru Aug. Prunduș - OSBM, pr. prof. Clemente Plăianu, coordonatori: protopop prof. univ. Alexandru Nicula, pr. prof. univ. dr. Ioan M. Bota, pr. Ion Costin; cu o postfață de arhiepiscop cardinal dr. Alexandru Todea; ilustrația pr. prof. Clemente Plăianu. - Cluj-Napoca: Editura Unitas, 1995. - 470 p. : il.
- **Academia Română 1866-1996. Academicienii năsăudeni și bistrițeni** / Teodor Tanco; prefață de acad. Ștefan Pascu. - Cluj-Napoca: Editura Virtus Romana Rediviva, 1996. - p. 63-65 : il, [3] p. il.

- *Cartea de aur a rezistenței românești împotriva comunismului* / Cicerone Ionițoiu. - București: Editura Hrisovul, 1996; 2 vol.: portr.; Vol. 1: [In memoriam, Calvarul femeii române, Martiriul copiilor, Persecuția bisericii din România și dictatura comunistă]. - 365 p.
- *Dicționarul teologilor români* / Preot prof. dr. Mircea Păcurariu. - București: Editura Univers Enciclopedic, 1996. - p. 198.
- *Dominația comunistă 1944-1989. Contribuția unor minorități naționale la bolșevizarea României* / Neagu Cosma. - București: Editura Bravo Press, 1996.
- *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 - 10 aprilie 1920)* / Dr. Aurel Galea. - Târgu-Mureș: Editura Tipomur, 1996. - p. 102.
- *Idealul unității naționale în presa românească* / Victor V. Grecu. - Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1996. - 203 p.
- *Cartea albă a securității. 23 august 1944-30 august 1948* / Coordonator Mihai Peliu. - Vol. 1, București, Serviciul Român de Informații, 1997. - p. 444, 464.
- *Cultura română modernă și idealurile naționale: năzuințe, momente, accente, impulsuri* / Ioan Silviu Nistor. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1997. - p. 149-160. (*Akademos*, 108).
- *Drama Bisericii Române Unite cu Roma (greco-catolică). Documente și mărturii* / Dr. Vasile Marcu. - București: Editura Crater, 1997.
- *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)* / Dr. Dorina N. Rusu. - București: Editura Academiei Române, 1997. - 631 p.
- *Biserica întemnițată. România 1944-1989* / Paul Caravia, Virgil Constantinescu, Flori Stănescu. - București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998.
- *Biserica Română Unită. Două sute cinci zeci de ani de istorie. Document Madrid, 1952* / De Msgr. Aloisie L. Tăutu, Carol Capros,

Flaviu Popan, Octavian Bârlea, Alexandru Mircea, Pamfil Cârnațiu și Mircea Todericiu. - Cluj-Napoca: Editura „Viața creștină,” 1998. - p. 133, 257, 286-287.

- *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune* / Editor Courtois Stépane. - București: Humanitas, Fundația Academia Civică, 1998. - p. 755.

- *Ceașescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989* / Dennis Deletant. - București: Humanitas, 1998. - p. 210.

- *Cei 12 episcopi martiri ai Bisericii Române Unite cu Roma Greco-Catolice* / Dr. Silvestru A. Prunduș preot profesor, Clemente Plăianu preot profesor. - Cluj-Napoca: Editura „Viața creștină,” 1998. - p. 28-49 (Colecția *Martiri și Mărturisitori ai Credinței*, 2).

- *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965* / Stelian Tănase. - București: Humanitas, 1998. - p. 198.

- *Istoria marii prigoane contra Bisericii Române Unite cu Roma, greco-catolice între anii 1948-1989* / Anton Moisin, vol. 1, Victoria și Munții Făgăraș, Editura Parohia Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, 1998.

- *Închisoarea elitei românești: compendiu* / Prof. dr. Nuțu Roșca. - Baia-Mare: Editura Gutinul, 1998. - p. 85.

- *Scurtă istorie a Bisericii Române* / Ioan Ploscaru. - Timișoara: Editura Helicon, 1998. - 120 p.

- *Alexandru Todea protopop, episcop, mitropolit, cardinal în Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolic* / Valentin Borda, Mircea Borda. - Târgu-Mureș: Casa de Editură „Petru Maior,” 1999, p. 14, 32, 34-35, 38, 43, 44.

- *Enciclopedia României Cugetarea : material românesc : oameni și înfăptuiri* / Lucian Predescu. - București: Editura Saeculum I.O., Vestala, 1999. - p. 452.

- *Exerciții de memorie* / Editor Romulus Rusan; postfață Ana Blandiana. - București: Fundația Academia Civică, 1999. - p. 183.
- *Istoria României: Transilvania*; vol. 2 : (1867-1947). - Cluj-Napoca: Editura „George Barițu”, 1999. - p. 672-676.
- *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu* / Cristian Trancotă. - București: Editura „Ion Cristoiu,” 1999. - p. 306.
- *Membrii Academiei Române 1866-1999: Dicționar* / Dorina N. Rusu; ediția a 2-a, revăzută și adăugită, cu un cuvânt înainte de acad. Eugen Simion. - București: Editura Academiei Române, 1999. - p. 248.
- *Memoria închisorii Sigbet* / Editor Romulus Rusan. - București: Fundația Academia Civică, 1999. - p. 109-128.
- *Din istoria Bisericii Române Unite* / Codruța Maria Știrban, Marcel Știrban. - Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2000.
- *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă* / Cornel Sigmirean. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000. - p. 722.
- *Cercuri culturale disidente* / Ioan Opriș. - București: Editura Univers Enciclopedic, 2001. - p. 65.
- *Cardinalul Alexandru Todea: In memoriam* / Alexandru Petărlecean, Ion Moldovan. - Blaj: Editura „Buna Vestire,” 2002. - p. 43-44.
- *Dicționarul teologilor români* / [Ed. a 2-a] Preot prof. univ. dr. Mircea Păcurariu. - București: Editura Enciclopedică, 2002. - p. 214.
- *Răstigniri* / Valentin Borda. - București: Editura A. P. P., 2002. - p. 100-105, 307.
- *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945-1989: Documente și mărturii* / Cristian Vasile. - Iași: Editura Polirom, 2003. - 215 p.
- *Istoria Bisericii Universale și a Bisericii Românești de la origini până astăzi* / Pr. prof. dr. Ioan Bota. - S.l.: Editura „Viața creștină,” 2003. - p. 427.

• **Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist** / Cristian Vasile. - București: Curtea Veche, 2003. - p. 105-362.

• **Philobiblon mureșean - o viață printre oameni și cărți** / Dimitrie Poptămaș. - Târgu-Mureș: Biblioteca Județeană Mureș; Fundația Culturală „Vasile Netea” Târgu-Mureș, 2003. - p. 187-189.

• **România = Vatican: Relații diplomatice.** - București: Editura Enciclopedică, 2003. - Vol. 1: 1920-1950. - p. 9, 25, 37-39, 57-58, 82, 98.

• **Calendarul de la Blaj: 2006** / Redactori coordonatori Alexandru Petărlecean, Ion Moldovan. - Blaj: Editura „Buna Vestire,” 2006. - p. 137.

• **Calendarul de la Blaj: 2007** / Redactori coordonatori Alexandru Petărlecean, Ion Moldovan. Apărut cu binecuvântarea Preafericirii Sale Lucian, Arhiepiscop Major. - Blaj: Editura „Buna Vestire,” 2007. - 245 p.

• **Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)** / Cornel Sigmirean. - Târgu-Mureș: Editura Universității „Petru Maior”, 2007. - p. 245.

- articole:

• **Cardinalul [Iuliu Hossu]** / Teodor Tanco. În: *Viața creștină*, 1, nr. 1 (februarie 1990), p. 3, 1 foto.

• **Genealogia neamului Hossu** / Clemente Plăianu. În: *Viața creștină*, 1, nr. 1 (februarie 1990), p. 3.

• **Mari comemorări** / Clemente Plăianu. În: *Viața creștină*, 1, nr. 9 (iunie 1990), p. 3, 3 foto.

• **Biserica Română Unită (Greco-Catolică) în regimul comunist. Lumina temnițelor** / Pr. prof. dr. Anton Moisin. În: *Unirea. Blaj*, 4, nr. 12 (decembrie 1993), p. 1, 2, 4, 6.

• **Cardinalul Iuliu Hossu. Documente inedite** / Prezentarea și selecția documentelor: dr. I. Dumitriu-Snagov. În: *Magazin istoric*, 27, nr. 12 (decembrie 1993), p. 36-39, 2 foto.

- *110 ani de la nașterea cardinalului martir Dr. Iuliu Hossu: Documente inedite* / Prezentarea și selecția documentelor: Dr. I. Dumitriu-Snagov. Reprodus după *Magazin istoric*, nr. 12 (decembrie 1993). În: *Deșteptarea credinței*, Dej, 6, nr. 5, 6, 7 (mai, iunie, iulie 1995), p. 4-6, 5-6, 5-7.
- *Cardinalul Iuliu Hossu* [Recenzie]. În: *Deșteptarea credinței*, Dej, 7, nr. 1 (ianuarie 1996), p. 1-2.
- *Cardinal Iuliu Hossu* / Ion Buzași. În: *Unirea. Blaj*, 7, nr. 3 (martie 1996), p. 5, 1 foto.
- *Cardinalul în ținundra de oaie* / Prof. Ion Radu Zăgoreanu. În: *Deșteptarea credinței*, Dej, 7, nr. 9 (septembrie 1996), p. 8.
- *Scrisoare din surghiun a Episcopului Iuliu Hossu* / Episcopul Iuliu Hossu de Cluj-Gherla. În: *Agru Arhidiecezan*, 1, nr. 1 (ianuarie-iulie 1998), p. 33.
- *Situația Bisericii Române Unite Greco-Catolice în perioada 1949-1964*. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, 43, nr. 1, 1998, p. 88.
- *La sfințenia altarelor* / Pr. Mihai Todea. În: *Viața creștină*, 10, nr. 2 (1999), p. 4-5, 7 foto.
- *Preot profesor Tertulian Langa. Martiriile credinței* / Sorin Preda. În: *Formula AS*, 9, nr. 359 (aprilie 1999), p. 10-11, 6 foto.
- *30 de ani de la moartea cardinalului român dr. Iuliu Hossu*. În: *Viața creștină*, 11, nr. 10 (mai 2000), p. 1.
- *Episcopul Iuliu Hossu și Concordatul*. În: *Viața creștină*, 11, nr. 10 (mai 2000), p. 1, 3.
- *Scrisoare apostolică a Sfântului Părinte Papa Ioan Paul al II-lea la al III-lea centenar al unirii Bisericii Greco-Catolice din România cu Biserica Romei* / Papa Ioan Paul al II-lea. În: *Viața creștină*, 11, nr. 15-16, 2000, p. 12, 2 foto.

- *Cardinalul Iuliu Hossu - figură emblematică a rezistenței Bisericii Române Unite, Greco-Catolice* / Valeriu Median. În: *Unirea. Blaj*, 12, nr. 1-3 (ianuarie-martie 2001), p. 22-23, 1 foto.
- *Cardinalul Iuliu Hossu: Credința noastră este viața noastră* / Ion Buzași. În: *Unirea. Blaj*, 15, nr. 2, 2004, p. 8, 1 foto.
- *În memoria Cardinalului Iuliu Hossu* / Pr. Ioan Oprea. În: *Viața creștină*, 15, nr. 5 (mai 2004), p. 14, 1 foto.
- *1 Decembrie - Ziua Națională a României, dezvelirea unui bust al vestitorului Unirii, Cardinal Dr. Iuliu Hossu* / Viorica Sabo. În: *Viața creștină*, 16, nr. 12 (decembrie 2005), p. 8, 2 foto.

The Cardinal Iuliu Hossu (1885 - 1970)

Abstract

The study is divided in two separate sections; the first one is a short biography of the Cardinal, that refers to the most important moments of his life and activity. He was born on 30 of January, 1885 and after the ordinary school studies, he was sent to study at De Propaganda Fide College of Rome, becoming a doctor, both in philosophy and theology. His ecclesiastical career is quite complex; he began his activity at the Bishopric of Lugoj, as librarian and archivist and, at the end of his life, he was appointed cardinal by the Pope Paul the IVth.

Because of his activity and faith, in 1948 he was arrested by the communist authorities and was imprisoned for 22 years. The cardinal died on 28 of May, 1970 and was buried in Bucharest.

The second part is a list of selective references about him, published both in books and serials.

Ultimul Godot al secolului XX

INOCENȚIU DUȘA

Universitatea de Artă Teatrală, Târgu-Mureș

Ca o sinteză a experienței regizorale pe care am acumulat-o în cadrul procesului de învățământ al Facultății de Teatru a U.A.T. Târgu Mureș, mi-am propus ca spectacol de absolvire o nouă provocare: *A Piece of Monologue* de Samuel Beckett (*Un monolog printre altele*) sau *Solo*, cum a mai fost tradus în românește.

Spectacolul pe care l-am intitulat *Looking for Beckett* s-a vrut a fi și o celebrare a centenarului nașterii lui Beckett, mai ales că a fost singura montare care l-a omagiat pe autor în anul 2006, pusă în scenă în peisajul teatral mureșean.

Promovarea producției teatrale a avut premiera în data de 27 decembrie 2006 la Sala Mică a Palatului Culturii din Târgu-Mureș, prin tradiție un adevărat Palat al Artelor, spațiu teatral ofertant, care a găzduit de-a lungul deceniilor numeroase alte evenimente teatrale și culturale. Proiectul a mai continuat cu spectacole organizate și în alte spații neconvenționale, din județul Mureș și din țară, la Centrul Cultural „Liviu Rebreanu” din Aiud, Centrul Interetnic din Sighișoara, Casa de Cultură din Reghin, „Shakespeare School” din București, în ideea de a scoate teatrul din spațiul clasic al cutiei italiene și de a merge înspre spațiul cetății, pentru implicarea cât mai puternică a publicului, chiar pentru o redefinire și identificare a noilor segmente de public țintă. Am gândit deci, această strategie de management cultural ca o modalitate de diversificare a ofertei culturale a instituțiilor de cultură, prin realizarea unor parteneriate cu instituții de profil (punctul de plecare al proiectului fiind parteneriatul dintre Universitatea de Artă Teatrală din Târgu-Mureș și Biblioteca Județeană Mureș), prin promovarea experimentului și a inovației, cu scopul de a recâștiga interesul și încrederea

publicului pentru fenomenul teatral care se confruntă cu o criză de audiență, de a readuce în viitor publicul în sălile de spectacol clasice.

Originalitatea spectacolului constă și în faptul că este unul de „autori,” actorul semnând traducerea și dramatizarea, iar eu regia, scenografia, costumele, light & sound și video-art design-ul.

Spectacolul este imaginea lui Beckett însuși așa cum ne-a rămas, povestea creatorului cu angoasele sale, a artistului solitar care arde și se stinge secundă cu secundă, prin și în opera sa.

Spectacolul a fost conceput sub forma unui triptic, amintind de celebra pictură a lui Gauguin „*De unde venim? Cine suntem? Încotro ne îndreptăm?*,” introducând spectatorul într-un labirint prin bezna transparentă a universului, lăsându-l, precum personajul piesei, să se îndoiască de sine, să fie profund, să pipăie cu bastonul de orb imaginile cuvintelor.

Acesta e în viziunea mea, teatrul lui Beckett, locul unde totul se confundă cu nimicul, cu replici pe muchie de cuțit, pe care dansează fantome.

Intenția mea regizorală, în ansamblul scenic propus, încadrează, prin cele două acolade video de la începutul și sfârșitul spectacolului (prima cu secvența *Down of man*, din filmul lui Kubrick *2001: A Space Odyssey* (1968), cea de a doua dintr-un film de scurt metraj în limba engleză tot după *A Piece of Monologue*, pe care l-am realizat întru celebrarea centenarului Beckett), un text dens care își este poate suficient sieși, dar în stricta actualitate a angoaselor omului modern, adesea alienat într-o societate supertehnologizată - circumscrisă un mesaj al lui Beckett și care actualizează, prin dramatismul lui, o postmodernitate ubicuă transgresabilă pentru noi, într-o zonă a întrebărilor mereu deschisă.

Compus în perioada unei depline autodefiniri ca dramaturg - autorul însuși se preocupa de direcția de scenă, scriindu-și textele pentru anumiți interpreți, în cazul de față pentru actorul David Warrilow, piesa fiind prezentată de el la teatrul „La Mama,” la New York, în decembrie 1979 și publicată în numărul din vara anului 1980 al revistei *The Kenyan Review* - *A Piece of Monologue* este marcat, în egală măsură de revenirea lui Beckett

la limba engleză, după o lungă perioadă francofonă în care explorase într-un sens, dar și pe contrasensul operei proustiene, un filon ce părea epuizat, al creativității sale narative și cel mai probabil și din dorința de a ieși din spectrul succesului cu *En attendant Godot*.

Piesele scurte scrise la începutul anilor '80 - *Not I, That time, Cascando, Krapp's last tape, Play* - sunt nu atât rezultatul unui mod de expresie de maximă concentrare - criticii le-au încadrat în fenomenul *Minimal Art* - cât redescoperirea, cu particulara sa exuberanță discretă, a unei contextualități de situare mai adecvată - în proximitatea noilor medii vizuale, ca televiziunea și filmul - a propriilor achiziții și experimente.

Spațiul *alveolar* - cum a fost definită rețeaua creativă a operei beckettienne - se conturează acum în spectacolul meu prin paradigma scenică a relației dintre tăcere, dicibil și scriitură, marcând punctual o etică permanentă a artistului față de propria creație, reconfigurând pe coordonatele unei intransigențe exemplare lecția lui Joyce sau Proust, traseul penetrant al unor gânditori ca Wittgenstein sau Cioran.

Operă postmodernă la Beckett? Ei bine, da. Se poate conveni și aici, atât timp cât trăim epoca etichetărilor, dar și a răsucirii teatrului asupra propriilor resurse de exprimare sincretică: gestul, cuvântul și imaginea.

A Piece of Monologue - în care creatorul contemporan pare să fie sortit unui monolog, printre altele: al artistului, al scriitorului, al biologului, al fizicianului, al teologului, al politicianului, al sociologului, al profetului, al omului care comunică rămânând tăcut și singur, sfârșindu-se în și prin creația sa - este drama *Creatorului* care moare singur pe scena vieții, la sfârșitul unei existențe deprimante, prin însăși alegerea unui destin solitar, o lume distrusă de orgolii și caractere slabe, dar mai ales prin destructurarea personalității, a propriei individualități a *interpretului* prin atâtea *personaje*.

Structurat pe simetrii savante încă decelabile în Parmenide sau în Heidegger, simplitatea elaborată a textului explorează derizoriul și neputința („*Eu lucrez cu neputința*” - spunea Beckett, delimitându-se de prietenul său Joyce), experiența cotidiană monocordă și monocromă, invadând liturgic vocea interpretului, cu același ecou stins pe care îl mai percepem în marile epopei ale umanității: *Baghavad - Gita* sau *Ghilgameș*.

Acest ton, având onestitatea celui care-l invoca, se întoarce stenic către cel care îl percepe: există o speranță doar când totul e pierdut.

Într-o epocă de masificare a omului, de dictaturi și totalitarisme, de crimă organizată și genocid, consumism și rapacitate hedonistă, lucidul și tăcutul irlandez persistă pe o scenă pustiiță de utopii și falsificări: stoic, autentic și arheic, ne arată cum se moare astăzi, ieri, mereu.

Și cu aceasta, morala implicată *cuvântului*: că a fost dat de la început omului de către Dumnezeu.

Felul în care am conceput monologul, viteza, tonul cu care sunt rostite cuvintele, sunt atât de expresive încât întreaga scenă devine aproape de nesuportat și rămâi cu o imagine de neuitat - o metaforă comprimată a condiției umane - lucru grav și dramatic, pentru că din această bucată de carne care este trupul omenesc, se naște substanța intelectuală - gândirea. Or, punctul în care materia și gândirea se întâlnesc este gura omului, din care țâșnește cuvântul.

Încă de la traducerea titlului piesei în limba română, pe care am făcut-o pentru versiunea mea scenică împreună cu actorul, am întâmpinat dificultățile polisemice ale acestei monodrame, dificultăți care sunt date nu doar de structuri semantice diferite lingvistic, cât de arta de scriitor a lui Beckett, care se manifestă aici la maximă tensiune. Am încercat mai multe variante pentru titlu:

1. *Un astfel de monolog,*
2. *Un eșantion de monolog,*
3. *Un monolog printre altele,*
4. *O piesă (de teatru) a monologului,*
5. *Monolog plural,*
6. *O reprezentare a monologului,*
7. *O reprezentație a monologului,*
8. *Variații la monolog,*
9. *Monolog continuu.*

Varianta finală pe care am ales-o, după descifrarea ideatică a sensului piesei, a fost cea cu numărul 3, *Un monolog printre altele*.

O remarcă inițială: în afara unei versiuni radiofonice, justificată de muzicalitatea versus polifonia acestui „poem” - compus totuși pentru scenă - nu a existat încă o reprezentare scenică memorabilă, care să-i sublinieze structura muzicală polifonică. Subliniez termenul *polifonie*, pentru că în jocul actorului pe scenă scara degradeurilor din voce simte nevoia de realizare (comunicare) a celor trei voci prezente, indicate, cu imprecizia, ambiguitatea, predictive și evidente la prima lectură cu actorul.

Cele trei volesti ale acestui retablu urmăresc realizarea, în percepția spectatorului actual, a conștiinței problematice a scriitorului Beckett (pentru că lui i-a fost dedicat spectacolul și el e de fapt personajul central - creatorul, artistul), ce a traversat la fel ca noi toți (cu monologul nostru propriu printre altele... printre alții...) un secol zbuciumat de evenimente catastrofale în istoria umanității, decăderea omului din religiozitate, înlocuirea ei cu ideologii și efectul lor nefast, iluziile care mai pot încă surveni.

Acest panopticum exacerbează vizual obsesia lui Beckett din ultima perioadă creatoare, centrată pe scenă, referitoare la dispariția autorului ca *absentes* în epoca contemporană, efectul de teatru în teatru pe care această luciditate, prelungind-o pe cea a lui Shakespeare, o poate concluziona asupra condiției umane, a singurătății și a puterii de a comunica.

Tema naturii fragmentate a sinelui este frecventă în opera lui Beckett. Încă din eseul său *Proust*, Beckett a recunoscut „*neîncetata transformare a ...personalității, a cărei realitate permanentă, dacă aceasta există, poate fi înțeleasă ca o presupunere retrospectivă,*” iar experiența umană comună ca nefiind „*istovitoare numai prin prisma zilei de ieri, ci și prin faptul că suntem mereu alții.*”

În *A Piece of Monologue*, chiar dacă tema nu s-a schimbat, totuși, metoda de coroborare a sinelui s-a modificat. În lucrările mai vechi, verificarea sinelui a luat adeseori forma unei mărturii exterioare. Una din funcțiile duo-ului în opera lui Beckett este aceea de a oferi imaginea evoluției ego-ului prin prisma „*celuilalt.*” Dacă un personaj nu își poate aminti ziua de ieri, întotdeauna există un complice, un tovarăș care acționează ca un controlor a ceea ce s-a întâmplat în alt timp și în alt loc.

Noțiunea pe care personajul o articulează - MINE, care niciodată nu se poate total contopi cu EU - devine motivul predominant în operele din ultima perioadă de creație a lui Beckett.

Totuși, noțiunile se modifică uneori; astfel, câteodată, Beckett se concentrează pe EU, alteori pe MINE: „*Era el, EU eram în MINE.*” Această parte a sinelui nu experimentează viața în mod direct: „*Eu sunt în mine... altcineva a plâns... altcineva a plâns... altcineva a văzut lumina...*” Și totuși, sinele interior există, chiar dacă gândește: „*Este imposibil să fi avut o conștiință, și eu am una!*”

Ceea ce sinele interior nu are este o modalitate de a se exprima pe sine: „*Este calm, caută o voce pentru mine, este imposibil să fi avut o voce și nu am, el va găsi una pentru mine, așa cum se cuvine.*”

Din această situație, sinele ascuns înțelege că: „*nu va spune niciodată EU din cauza lui MINE.*”

Acest refuz de a spune Eu din cauza lui MINE, care nu poate fi inclus de pronumele personal și nu poate fi verbalizat, explică vehemența cu care vorbitorul din *Not I (Nu eu - 1972)* refuză să renunțe la persoana a treia singular. Acest refuz este mai puțin o respingere a sinelui - după cum se explică adesea - și mai degrabă o incapacitate a vorbitorului de a îmbina cele două părți - internă și externă - ale ego-ului. Vocea e din *That time (1975)* și subliniază aceeași idee: „*Ai spus vreodată EU referindu-te la TINE în viața ta de până acum... ai putea vreodată să spui EU referindu-te la TINE?*” O astfel de întrebare ne-a pus, pe interpret și pe mine, serios pe gânduri, în cadrul procesului creator, de la primele lecturi ale textului.

Această schismă a sinelui diferă de dualitatea carteziană dintre minte și trup, așa cum apare ea în scrierile lui Beckett, dar se aseamănă foarte mult cu dualitatea limbii descrisă de Fritz Mauthner, filosoful austriac a cărui lucrare, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, în trei volume, Beckett a citit-o în 1930.

Mauthner a negat existența unui ego unic tocmai din cauza imposibilității limbii de a îngloba ambele aspecte ale ego-ului. Problema pentru Mauthner, ca și pentru Beckett, era una de ordin lingvistic.

Nu numai că timpul transformă ego-ul într-o înșiruire vagă a sinelui, dar chiar dacă *negrul absolut* (sau „*întunericul de dincolo de întuneric*,” cum spune personajul din *A Piece of Monologue*) ar fi să ofere o imagine a ego-ului, nu ar exista mijloace de a exprima acest sine interior. Mauthner a argumentat că „*avem organele corpului și simțurile pentru a observa mișcările corpului; dar nu avem simțuri dincolo de organele noastre de simț, care să ne permită să observăm ceea ce gândim. Nu există un organ pentru observarea sinelui.*”

Personajele lui Beckett, în mod special cele din ultimele lucrări, precum *Fizzles*, *Not I*, *Footfalls*, *That time* și, mai ales, din *A Piece of Monologue*, caută în *negrul absolut* și ajung la același impas lingvistic descris de Mauthner. Nu există mijloace de exprimare a sinelui, sub ambele sale aspecte. Structura acestor lucrări derivă din interacțiunea dintre cele două viziuni ale ego-ului.

În ficțiune, lupta dintre cele două voci ale sinelui este purtată în mod deschis. De exemplu, în proză o voce apropiată de noțiunea naratorului tradițional, descrie un personaj tăcut și impasibil: vocea care vorbește despre personaj, acesta rămânând nemișcat și neauzit. În dramă este mult mai dificil să subliniezi redarea dualismului sinelui.

Alain Robbe-Grillet afirma cu mult timp în urmă că, pe scenă, personajul este *suprem, unic, deține toată puterea*. Împreună cu interpretul, mi-am pus de la început întrebarea: Cum este atunci posibil ca sinele să fie *portretizat* sub mai multe forme și cum se explică incapacitatea sinelui de a se exprima pe sine?

În timpul unui monolog tradițional, personajul poate spune *cuvinte neînțelese*, dar atunci se pierde sensul dualității sinelui. Dacă două personaje vorbesc ca întruchipare vizuală a celor două aspecte ale sinelui, publicul va avea tendința să perceapă două personaje separate și nu un ego fragmentat.

În *A Piece of Monologue*, am încercat efectiv să pun în scenă ceea ce a realizat anterior Beckett în ficțiune: să îngădui celor două părți ale sinelui să coexiste simultan. Din mai multe puncte de vedere, piesa se aseamănă cu unele din lucrările care au precedat-o. Personajul central este un bătrân, cu „*păr alb, un cămeșoi alb de noapte, șosete albe*,” care întregește restul

corpului legat de figura care apare în *That time*; spectrul omului în noapte este aici total limitat la „unicul sanctuar.” Personajul beckettian din *A Piece of Monologue* a supraviețuit timp de „2 miliarde și jumătate de secunde” și „30 de mii de nopți.” Aceasta înseamnă 79 de ani de secunde și 82 de ani de nopți, o neconcordanță tipic beckettiană.

Locul acțiunii este o cameră cu fereastra spre vest, în est - un perete gol acum, dar acoperit cândva cu pozele celor dragi („duși”), iar în partea dreaptă abia se văd picioarele unui pian, ca semn al leagănului creator. Există însă un obiect care focalizează practic întreaga atenție a spectatorului, după ce iese plonjat din întunericul absolut de la începutul spectacolului, și anume o lampă mare cu un glob alb, „globul lăptos.”

Acțiunea piesei presupune existența unei lumini în noapte, care decupează mersul ritualic al personajului: „Atât de întuneric... Haină de noapte. Fereastră. Lampă. Se întoarce la marginea luminii și stă în fața peretelui alb.”

În pofida descrierii acțiunii, la Beckett nu există indicații pentru nici unul din momentele piesei. Aceasta din cauză că personajul nu este EU, figura macrocosmică ce stă în față cu lumea și pretinde folosirea pronumelui personal, persoana întâi, ci mai degrabă EUL interior, acel sine obiectiv care privește și judecă, dar care nu are posibilitatea de a acționa independent. Spre deosebire de *That time*, unde personajul cel puțin închide și deschide ochii și zâmbește atunci când sinele vorbește, sau *Footfalls*, unde May se mișcă în timp ce vocea își exprimă gândurile, aici personajul rămâne impasibil.

Piesa se apropie mai mult de *Not I*, unde Mouth folosește pronumele personal, persoana a III-a, refuzând acceptarea lui EU. Totuși, în acea piesă, Beckett subliniază clar că cele două voci există simultan, deși nu se aud. În *A Piece of Monologue*, deși personajul folosește EL, pronumele este menționat doar de două ori, iar personajul pare să se mulțumească cu acest rol, de voce internă a exteriorului, o voce tăcută. Întreruperile constante, întrebările, amintirile, provin de la sinele schismatic.

Absența unei tensiuni între cele două părți ale sinelui își are rădăcinile, cred eu, în punctul de plecare al piesei: accentul se pune mai puțin pe

retrăirea trecutului și mai mult pe experiența prezentului și a viitorului - ceea ce vrea să demonstreze și demersul meu regizoral propus la început. Schimbarea aceasta de accent este importantă. În toate piesele din ultima perioadă de creație a lui Beckett, pe care le-am menționat deja, se făcea referire la acțiunea trecutului: acel timp. În această piesă, personajul se referă la „*Acum, această noapte.*” Exploatarea nu vizează, cred, cea mai mare parte din „*negrul absolut al trecutului,*” cum l-a numit Mauthner, ci are mai degrabă în vedere „*negrul absolut al viitorului,*” al „*întunericului de dincolo de întuneric,*” cum spune personajul beckettian.

Dar în viziunea mea regizorală, preocuparea principală este de a transpune și de a transmite spectatorului înțelegerea nu a negrului interior, ci a celui exterior, să subliniez cele două voci ale sinelui implicate într-un familiar dialog beckettian, dar cu o importantă diferență: să nu fie preocupate de propria lor schismă, ci mai degrabă de lumea din afara sinelui, în dorința ca spectatorul să nu se axeze pe înțelegerea lumii interioare, ci mai degrabă pe explorarea naturii „ceva-ului” din afară, care ne învăluie pe toți.

Pe scenă, lupta de a depăși întunericul este indicată prin imaginile de lumină și întuneric. Indicațiile de scenă arată că piesa se desfășoară într-o lumină pală a „*globului lăptos,*” iar înainte de terminarea piesei lumina pălește tot mai mult. Dar la final, scena nu este lăsată în întuneric, ci într-o lumină difuză.

Am folosit două tipuri de lumini în piesă: lumina care *vine*, personajul repetă în permanență „*nu se știe de unde*” - când pășește, de regulă în întuneric, și orbecăie în întuneric, și lumina *prezentă* - „*lumina care se stinge. Curând nu mai rămâne nimeni să moară. Nu există nimic, precum nu există lumină. Cer fără stele și lună. Nu moare pentru a înțelege și nu moare niciodată.*”

Există, de asemenea, două tipuri de întuneric, la polul opus luminii. Este întunericul experienței personale - întunericul interior - care poate fi temporar risipit prin lumina artificială și prin puterea minții. Și este întunericul exterior: „*Să privești dincolo de lumină, din întuneric spre alt întuneric. Întuneric mai mult. Întunericul de dincolo de întuneric.*” Acest

întuneric din exterior este acel „*ceva acolo*,” pe care personajul încearcă să-l pătrundă.

Parametrii piesei sunt fixați între cele două tipuri de întuneric, în umbrele făcute de lumina lămpii („*a globului lăptos*”) și lumină.

Vocea interioară urmează traseul fixat între lumina difuză și umbre.

În piesă, locul dintre cele două stări impenetrabile este subliniat de imaginea duală a nașterii și morții. Încă de la prima replică, Samuel Beckett creează opoziția binară: „*Nașterea i-a fost moartea*.” Legătura dintre naștere și moarte este destul de familiară în operele lui Beckett, care inaugurează deseori capcana lingvistică în care e prins omul ca fiind capcana ciclurilor vieții. Aceste tensiuni sunt subliniate și prin ideea că moartea zilei este pusă în contrast cu nașterea unui an.

Beckett leagă nașterea și moartea de nevoia omului de a putea vorbi despre viața sa. Primele mențiuni despre naștere și cele câteva amănunte autobiografice oferite sunt parte a unui ritual continuu, în care spectatorul este lăsat să pătrundă.

Personajul se plimbă, se mișcă, gesticulează, suferă și vorbește...vorbește...rătăcit printre cuvinte, printre lumini difuze și umbrele date de lampă („*globul lăptos*”), lampă care se află pe biroul creatorului și care îl ghidează înspre a-și așterne pe hârtie opera.

Indicația dată interpretului a fost de a încerca să transforme fiecare referință autobiografică beckettiană din text într-o mare necunoscută, un mister, pentru a ține spectatorul conectat în continuu la discursul scenic.

La analiza pe text de la traducerea și adaptarea pe care am făcut-o împreună cu interpretul și apoi la primele lecturi pentru spectacol - un lucru care mi se pare iarăși original și care este denumit generic *work in progress*, termen inventat chiar de Joyce, mentorul și prietenul lui Beckett - am observat că, dacă în prima parte, textul nu pare să fie foarte elaborat, în a doua parte a replicilor, se pune mai mult accent pe elaborarea cuvintelor care precedă cuvântul *Naștere*.

Cuvântul *Naștere* apare menționat la două pagini distanță, în vreme ce următoarele mențiuni sunt la distanță de numai o jumătate de pagină, indicând o accelerare a timpului, în paralel cu o dificultate sporită a

exprimării. Spre final, personajul nici măcar nu mai poate pronunța cuvântul *Naștere* și reiese foarte clar lupta pe care o duce împotriva cuvintelor, lupta pe care ca noi toți o pierdem la sfârșitul vieții și rămânem ...*fără cuvinte*, „*duși... toți... în întunericul de dincolo de întuneric.*”

Aceste observații au fost concretizate în indicațiile regizorale date interpretului și redată spectatorului în imaginea scenică.

Deși personajul a afirmat că imaginea nașterii *fragmentează* trecutul, mai este o imagine care evocă acest aspect. Este imaginea opusă, a morții, a cărei forță oponentă este indicată lingvistic prin folosirea celor două cuvinte, *Fragmentare* și *Întuneric*. Un subiect deseori descris în piesă sunt funerariile; sunt repetate de 3 ori, în legătură cu moartea apropiată a personajului. În acest context, se menționează lumina, ploaia care cade, umbrele în jurul mormântului - toate acestea le-am subliniat și prin coloana sonoră din înregistrări ale filmelor lui Tarkovski, dar cu preponderență le-am folosit pe cele din *Călăuza*, care mi s-au părut cele mai apropiate de universul beckettian.

Pe măsură ce personajul se află tot mai des în imposibilitatea de a pronunța cuvântul *Naștere*, el se simte tot mai atras de imaginea morții, reprezentată de scenele funerare. Dacă nașterea este mai bine detaliată la prima mențiune în text, în cazul morții, a funerariilor, situația este inversă, ultimele mențiuni având tendința de a anihila ideea nașterii, căreia i se suprapune moartea.

La fel se întâmplă cu cuvintele în sine: *Nașterea* este tot mai rar menționată, în timp ce *Moartea* tinde să acopere ultima parte în întregime. Menționarea cuvântului *Pedeapsă* - RIP - are o conotație interesantă și cred că trebuie pusă în legătură cu mâhnirea provocată de întuneric, după cum e descrisă în piesă. Dar mai cred că putem vorbi și de alt înțeles: RIP, adică „Odihnească-se în pace” (*requiescat in pace*), ceea ce sugerează că moartea este calea finală de a pătrunde în întunericul.

Asta am subliniat de fapt în spectacol, prin alternanța continuă de lumină și întuneric, ideea că, atât timp cât omul trăiește, el poate fi numai temporar inclus în întunericului, cu destinul său tragic și solitar între bine și rău, frumos și urât, diurn și nocturn.

Spectacolul se încheie cu un accent deosebit pe ideea morții. Cele două aspecte principale, *Nașterea* și *Moartea* (sugerate puternic de cele două acolade cu proiecții video de la începutul și sfârșitul spectacolului), devin în final unul singur - *MOARTEA*, subliniat în textul beckettian în limba engleză și printr-un interesant joc de cuvinte: *Nașterea* este asociată cu GO, iar *Moartea* cu BEGONE.

Ceea ce am dorit să reiasă pregnant din acest spectacol a fost teama continuă a omului care trăiește permanent obsedat în inconștient de ideea morții și la sfârșit de *TEAMA* în *fața morții*. Nu există pauze în acest spectacol, decât acelea care aduc în prim plan cuvântul *Naștere*, aceasta pentru a sublinia încă o dată acea opinie clară a lui Beckett conform căreia omul se naște cu greu și se apropie accelerat și tot mai mult de mormânt.

Mi-am propus, și sper că am și reușit, să accentuez în spectacol câteva aspecte comune în aproape toate operele lui Beckett. În primul rând - descrierea ritualurilor, care se repetă în mod continuu; chiar de la începutul spectacolului am vrut să tensionez spectatorul plonjat într-un întuneric absolut și să redau lupta luminii de a străpunge întunericul prin explicitarea unor frustrări, care sunt legate de rutină (tipic personajelor beckettiene): lumina lămpii nu se aprinde decât după câteva încercări, la al treilea chibrit folosit de personaj. Există apoi imagini vizuale care întăresc tema muncii, accentuată și prin coloana sonoră, a trudei artistului de a-și împlini opera, de a o scrie, pentru a rămâne eternității, precum un supliciu al *picăturii* chinezești, la fel de obositoare și exasperantă ca și uzura existențială a sistemului și care susține momentul dramatic al ritualului creației, al trudei... Personajul vorbește, stând jos pe scaun și scrie la biroul plin de cărți voluminoase legate în piele (care parcă au între coperti întreaga istorie și întregul bagaj de cunoștințe al umanității), asta am vrut să sugerez scenografic.

El își compune opera în lumina pală a lămpii (a „*globului lăptos*”) și accentul cade pe felul în care își folosește mâinile. Am creat astfel o imagine neutră, care cuprinde părți ale corpului și ale lămpii, imagine care apare și apoi dispare din lumină.

Această imagine duce la întărirea importanței luminii interne și externe, care se întoarce în întuneric, deși rămâne în permanență acolo.

Am decriptat în piesă și am folosit o anume precizie matematică care conferă o oarecare ordine haosului. Beckett folosește adesea numărul 3: sunt 3 încercări de a aprinde lampa, 3 imagini ale spectrului morții, 3 negări; de asemenea, folosește de mai multe ori multiplul 6: 6 referiri la cei care sunt iubiți, 6 pași ai unui ritual, 6 descrieri ale unor imagini, pictate în trecut, pe perete (aici am redus la 3 imaginile folosite scenografic, pentru a susține metafora teatrală - 3 poze mari cu dimensiunile de 50/ 40 cm), ale celor dragi și „*duși*,” pe care le-am așezat pe niște suporturi de partituri muzicale, pentru concert, asta și pentru a accentua muzicalitatea textului, polifonia, toate acestea fiind acoperite de o plasă imensă (4/3 m) ca de „păianjen”, din sfoară groasă, care desparte trecutul de prezent.

Plecând de la tema predilectă a piesei *A Piece of Monologue*, cea a spaimii de moarte - aspect perpetuu în operele beckettiene, a angoasei omului modern în călătoria lui scurtă interplanetară), am căutat să creez un spectacol cât mai static. Personajul vorbește despre EL, în vreme ce celelalte figuri rămân nemișcate. Este un „experiment” pe care am încercat să-l impun interpretului, preluându-l din propria-mi ficțiune, în încercarea de a sublinia acea natură schismatică a omului.

A fost totuși un mare risc, acela de a sfida tocmai „sufletul” dramei: acțiunea; dar textul beckettian mi-a servit perfect intenția. M-am bazat în realizarea spectacolului pe imaginile create, nu pe acțiune. În *A Piece of Monologue*, ideea centrală este natura duală a omului.

Sper să nu existe nici un fel de neînțelegere: vocea care vorbește și personajul care ascultă sunt unul și același, MINE și EU ale sinelui, care reprezintă dihotomia însăși: omul care tace și omul care vorbește. Și amândoi se întorc în întunericul din afară.

Lumea descrisă mizanscenic în cadrul spectacolului se vrea o lume a acțiunilor placide, aproape uniforme chiar. Oricum, sper că am incitat dorința spectatorului de a *interpreta* imaginarul teatral și de a împărtăși universului ficțional izbânda propriei exegeze. Aproape întotdeauna *interpretarea* la care apelează spectatorul posedă o doză de narcisism, un

impuls de a-și regăsi ființa printre lucrurile imanente, chiar dacă aceasta înseamnă *distanțarea* sau, dimpotrivă, *identificarea*. Așa cum mesajul operei scenice descrie un cerc care cuprinde și publicul („*cercul interpretării*,” des invocat de Peter Brook în *Spațiul gol*, în a cărui circumferință sunt prinși toți factorii creatori: dramaturg, regizor, actor, scenograf etc., dar care are însă menirea și chiar obligația, să se închidă și să se deschidă permanent, să seducă pentru a face posibilă „*intrarea în scenă*,” a „*celui de-al treilea termen*” - cum spune Brook, în fond beneficiarul întregii munci de creație, a SPECTATORULUI. Și astfel, să putem spune ca și Peter Brook: „*Importantă nu e sosirea, ci călătoria!*”), pentru ca în cele din urmă să se întoarcă la sine, *interpretarea* se vrea un discurs al auto-cunoașterii, prin care ființa interpretată și obiectul interpretat sunt diferiți de cei care au fost înainte de ridicarea cortinei. *Retrăirea* garantează prin afecte recunoașterea în spectacol a realității sociale și psihologice, căreia privitorul îi aparține; totodată, prin retrăire, este susținută ideea omului ca „*oglinză a lumii*” - ceea ce, desigur, duce și la problema raportului dintre formă și conținut, turnat în teoria catharsisului..., retrăirea generând un efect advers transpunerii.

Prin apelul la memorie, spectacolul explorează tărâmul vieții sensibile, devenit spațiu al esențelor, loc în care spectatorul își reordonează ansamblul propriilor experiențe, trăiri, chemări, incertitudini, așteptări, tristeți, ceea ce dă sentimentul trăirii eterne a discursului scenic, ca spațiu al dezbaterilor pentru așa-numitele „amintiri ascunse” din teoria arhetipală a lui Jung.

Finalul spectacolului păstrează tonul, transformând „atenționarea” spectatorului într-un laitmotiv acuzator la adresa precarei condiții umane. Artistul, scriitorul, personajul care a fost însuși Beckett, se sfârșește în și prin opera sa, crucificat ca un Christ pe pânza de păianjen a istoriei, sacrificiu ca o recunoaștere și asumare a slăbiciunii omenești. O imagine puternic susținută de coloana sonoră, o muzică dulce de pian - nu spunea oare Joseph Haydn, „*Muzica începe acolo unde sfârșește puterea cuvântului...*” - lumina scade treptat, iar Beckett dispare în întuneric, în „*întunericul de dincolo de întuneric*” al universului încă necunoscut nouă, muritorilor.

Bibliografie generală

a) Cărți

- Antonin Artaud, *Teatrul și dublul său*, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1997.
- Nicolae Balotă, *Lupta cu absurdul*, București, Editura Univers, 1971.
- George Banu, *Teatrul memoriei. Eseu*, București, Editura Univers, 1993.
- Samuel Beckett, *Așteptându-l pe Godot*. Traducere de Gellu Naum, București, Editura Univers, 1970.
- Samuel Beckett, *Cum e. Mercier și Camier*, București, Editura Leda, 2005.
- Samuel Beckett, *Malone moare*. Traducere de Mioara Izverna, București, Editura EST, 2005.
- Samuel Beckett, *Molloy, Nuvele și Texte de referință, Cum e, Mercier și Camier*, București, Editura Univers, 1990.
- Samuel Beckett, *Proust*, București, Editura Humanitas, 2004.
- Samuel Beckett, *Sfârșit de partidă*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2000.
- Peter Brook, *Le diable c' est l' ennui. Propos sur le théâtre*, Paris, Actes Sud, 1991.
- Peter Brook, *Spațiul gol*, București, Editura Unitest, 1997.
- Sorin Crișan, *Teatru, Viață și Vis - Doctrine regizorale. Secolul XX*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004.
- Horia Deleanu, *Dilemele și pseudonimele teatrale*, București, Editura Eminescu, 1972.

- *Dictionnaire des littératures de langue française*, vol. A - D, Encyclopedie Bordas, p. 216-222.
- *Dicționar al literaturii engleze*, București, Editura Științifică, 1970.
- Mircea Eliade, *Sacrul și profanul*, București, Editura Humanitas, 2000.
- Martin Esslin, *Le théâtre de l' absurde*, Paris, Éditions Buchet / Chastel, 1963.
- John Gassner, *Formă și idee în teatrul modern*, București, Editura Meridiane, 1972.
- Eugen Ionesco, *Note și contranote*, București, Editura Humanitas, 1992.
- Carl Gustav Jung, *Opere complete*, vol. 1 *Arhetipurile și inconștientul colectiv*, București, Editura Trei, 2003.
- Michel Lioure, *Le drame de Diderot à Ionesco*, Paris, Armand Colin, 1973.
- *Scriitori francezi*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Paul Surer, *Teatrul francez contemporan*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1968.

b) Studii și articole

- Constantin Abăluță, [*Microprezentare a lui Samuel Beckett*], în *Contemporanul. Ideea Europeană*, nr. 2, 27 aprilie 1990, p. 8.
- Constantin Abăluță, *Samuel Beckett*, în *România literară*, nr. 22, 27 mai 1971, p. 20-21.
- Valentin Atanasiu, *Romanul lui Beckett*, în *Ramuri*, 7, nr. 9 (75), 15 septembrie 1970, p. 17.
- Tom Bishop, *Penultimul monolog* [al lui Samuel Beckett], în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 145-146.
- Adriana Bittel, „*Călare pe un mormânt și naștere grea*” (*replica în piesele lui Beckett*), în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 175-176.

- Peter Brook, *A spune da noroiului*, în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 126-129.
- Nicolae Carpen, *Samuel Beckett l-a găsit „dincolo” pe al său Godot?*, în *Ateneu*, 27, nr. 5, mai 1990, p. 14.
- V. Carteanu, *Actualitatea operei lui Beckett*, în *Viața Românească*, nr. 3, 1970, p. 83-90.
- Emil Cioran, [*Samuel Beckett*], în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 137-142.
- Inocențiu Dușa, *Singurătatea spectatorului de cursă lungă*, în *Symbolon. Revistă de științe teatrale*, nr. 9, 2005, p. 229-233.
- Inocențiu Dușa, *Text, subtext, metatext ca pretext ... într-un context*, în *Symbolon. Revistă de științe teatrale*, nr. 8, 2004, p. 188-191.
- Inocențiu Dușa, *Publicity Policy*, în *Symbolon. Revistă de științe teatrale*, nr. 12, 2006, p. 33-39.
- John Elsom, *Un poet al inexprimabilului. Trente ans après* [premiera „Așteptându-l pe Godot,” din 1955], în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 42-45.
- Eugen Ionescu, *Despre Beckett*. Interviu de Paolo Tortonese, în *Adevărul de Duminică*, 1, nr. 6, 11 februarie 1990, p. 8.
- Maurice Nadeau, [*Samuel Beckett*], în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 144.
- G. D. Papastate, *Teatrul lui Samuel Beckett*, în *Ramuri*, 7, nr. 5 (71), 15 mai 1970, p. 18.
- Elena Răducanu, *Samuel Beckett, un irlandez generos...*, în *Ramuri*, nr. 4 (310), aprilie 1990, p. 11.
- Madeleine Renaud, „*El se vrea un martor...*” în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 124-125.
- Valentin Silvestru, *Paradoxul tragi-comic*, în *Secolul 20*, nr. 10-11-12, 1985, p. 186-198.
- Ovidiu Verdeș, *Molloy sau eterna întoarcere*, în *Luceafărul*, nr. 17, 24 aprilie 1991, p. 12; nr. 18, 1 mai 1991, p. 12.

The Last Godot of the XXth Century

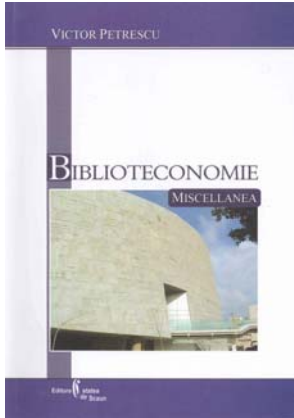
Abstract

The study is revealing the chronicle of a drama, its main stages, difficulties and messages it communicates. The show, called *Looking for Beckett*, is based on Beckett's drama, *A Piece of Monologue*, in an original translation made by the director and the actor involved, and it was dedicated to Beckett, at the centenary of his death. The initial performance of the show took place at Palatul Culturii from Târgu-Mureș, on 27 of December 2006, and soon after, it was presented in other locations, such as Aiud, Sighișoara, Reghin, București.

Based on a triptych form - according to Gauguin picture "*Where do we come from? Who are we? Where are we going to?*" - the show is, in fact, Beckett's story, his thoughts and intranquilities. There are some of Beckett's typical aspects that are highlighted in the show, such as melodiousness of the sounds, word and silence, the dualism of ME and I, the fight between self and inner self and, however, their simultaneous existence.

NOTE DE LECTURĂ

Victor Petrescu, *Biblioteconomie: miscellanea*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2006, 146 p.

Definiția dată de UNESCO, în 1994, specifică: „*Biblioteca publică este un instrument esențial pentru educația permanentă, pentru luarea unor decizii în mod independent și pentru dezvoltarea culturală a individului și a unor grupuri sociale...*” Ca parte componentă a sistemului, ca și a subsistemului cultural, biblioteca trebuie să-și direcționeze activitatea în așa fel, încât să mențină permanent un echilibru între stabilitate și dinamism, între modalitățile clasice și cele moderne de interacțiune, între funcția tradițională și tendințele novatoare.

De fapt, bibliotecile sunt cele mai vechi instituții de cultură, care, alături de cele ale artei spectacolului și de muzee, au fost create din necesitatea de a tezuriza și de a transmite în timp cât mai multe informații despre evoluția umanității. Suportul pe care au fost păstrate informațiile, în varii domenii, a evoluat și el de la tăblițele de lut la papirus, pergament, manuscrise, tipărituri și până la cele mai moderne, de azi (floppy disk, CD-ROM etc.)

În etapa actuală a informatizării și globalizării societății umane, când asistăm la o veritabilă explozie informațională, rolul bibliotecilor sporește ca o condiție a dezvoltării unei societăți moderne, care aduce un nou tip de cultură, de comunicare, implicând și o relevanță dinamică a limbajului informatic.

Plecând de la aceste deziderate, conf. dr. Victor Petrescu, directorul Bibliotecii Județene „Ion Heliade Rădulescu” Dâmbovița, consideră că este util a fi adunate în cadrul volumului de față o parte din numeroasele articole, publicate timp de aproape patru decenii în reviste de specialitate, ele constituindu-se în tot atâtea motive reflective asupra destinului în timp al tezaurului de spiritualitate care este considerată biblioteca.

O parte din articolele prezentate vizează tradiții ale bibliotecilor: cea a Cantacuzinilor, a Văcăreștilor, a lui I. H. Rădulescu sau a bibliotecii târgoviștene. Un loc aparte îl ocupă în acest context biblioteca Cantacuzinilor, al cărei fondator, stolnicul Constantin Cantacuzino devine,

datorită vastei sale culturi, un reprezentant de seamă al umanismului românesc. De remarcat este faptul că, în afara pasiunii sale bibliofile, stolnicul a fost și un îndrumător și sprijinitor al traducerii unor texte de valoare din timpul său, precum și un împătimit iubitor a tot ceea ce ține de cultură, carte, școală, învățătură etc.

La rândul său, și marea familie a Văcăreștilor a lăsat urme adânci, de-a lungul secolelor, în viața culturală a Țării Românești. Mulți dintre Văcărești au fost ctitori de biserici, având în același timp și preocupări literare. Iar informațiile oferite de autor cu privire la soarta bibliotecii, a cărților, au o importantă valoare documentară.

Dacă primele studii sunt legate de marile biblioteci ale trecutului, în cea de-a doua parte a volumului, autorul a reunit studii care abordează o serie de probleme de stringentă actualitate, referitoare la biblioteca modernă, ca spațiu al comunicării, integrarea ei în sistemul cultural, organizarea și planificarea activităților, resursele umane de care beneficiază biblioteca, modul în care se realizează statistica sau exercitarea controlului, evidențindu-se unele aspecte ale managementului cultural, în general, cu aplicabilitate la biblioteci.

Un studiu interesant este cel intitulat *Biblioteca în societatea informațională. Provocarea schimbării*, în care autorul creionează rolul bibliotecii în societatea de azi, cel informațional - comunicativ, ca fiind un promotor și un beneficiar al unor schimbări profunde, într-o lume în căutare de noi soluții, dintre cele mai potrivite.

Temele propuse de Victor Petrescu spre a fi discutate în acest volum au rolul de a oferi un punct de plecare celor interesați de trecutul, prezentul și, mai ales, viitorul bibliotecii, ca instituție de cultură. Cu câțiva ani în urmă, bibliologul Dan Simonescu afirma că „*biblioteca viitorului va introduce metode noi de difuzare a cărților și informare a cititorilor, prin informatizarea și automatizarea diferitelor servicii. Bibliotecarul trebuie să fie pregătit din timp pentru schimbare, pentru șocul viitorului.*”

Tendența este una clară: indiferent de relația care va exista între industria procesării datelor și cea a comunicațiilor, tehnologia va furniza noi și extinse capacități pentru mișcarea și distribuirea informației electronice, în toate formele, dintr-un loc în altul. Esențială în această perioadă este problema schimbării mentalității tradiționaliste, care suferă de un anumit imobilism.

De la înființarea sa, biblioteca a fost permanent raportată la colectivitatea ale cărei interese de informare și documentare le deservește și pentru care a fost, de altfel, creată. Dinamismul contemporan al realității socio-culturale impune delimitarea raporturilor bibliotecii cu celelalte instituții și mijloace cultural-educative, valorificarea precară a principalului său atribut, acela de conservare și transmitere, în timp, a documentelor grafice, dar și audio-vizuale, în forma lor primară.

În raportul său cu colectivitatea, biblioteca beneficiază de câteva atribute specifice - deplina libertate în opțiune, indiferent dacă solicitarea vine din necesitatea de studiu sau cercetare. Relevantă va fi, deci, capacitatea de adaptare la timpul de care dispune utilizatorul, la starea psihică, la ritmul propriu. Devine deci, din ce în ce mai necesară, activitatea de grupare și structurarea întregului potențial informațional într-un adevărat centru de informare, acesta având să reflecte interese prezente sau posibile.

Problematica pusă în discuție într-un alt studiu cuprins în volum, vizează rolul important în realizarea unor operațiuni aflate în strânsă legătură cu elementele constitutive ale strategiei organizaționale, în concordanță cu legislația actuală. Încă din 1996, Ion Ciotloș a grupat toate prevederile legislative emise, în timp, de autoritățile române, care reglementau activitatea bibliotecilor. Dar pasul hotărâtor s-a făcut abia în 2002, odată cu emiterea *Legii bibliotecilor*, care precizează că „*instituția, compartimentul sau structura specializată, al cărei scop principal este de a constitui, a organiza, a prelucra etc. are un rol de importanță strategică.*” În mod firesc, sunt necesare unele îmbunătățiri, dar e important faptul că avem o lege a bibliotecilor.

O altă problemă de stringență actualitate, care se manifestă în egală măsură la noi și în străinătate, este cea semnalată de Alvin Kernan, profesor la Princeton University, care arată că schimbările produse în tehnologia comunicațiilor modifică nu numai practicile economice, ci și cunoștințele oamenilor. Astfel, apare o „*criză a științei de carte.*” Vechile formate, tradiționale, devin tot mai greu de manevrat; sunt, de asemenea, numeroase semne ale decăderii instituțiilor tradiționale ale tiparului, edituri închise sau înglobate unor conglomerate de comunicații; prețurile cărților cresc în permanență, spațiile de depozitare se dovedesc neîncăpătoare, sistemele de identificare a informațiilor devin tot mai lente.

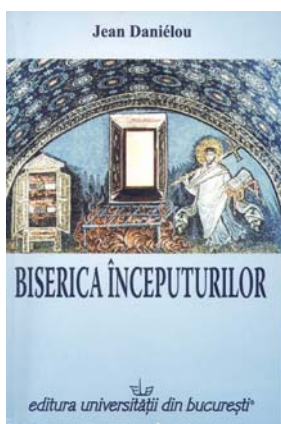
Viitorul va aduce, cu siguranță, extinderea rețelelor computerizate. Bibliotecile mici vor avea atunci posibilitatea de a se racorda la bazele de

date ale unor rețele mari de biblioteci, naționale sau internaționale. Astfel, biblioteca va deveni un veritabil centru de informare.

Cu toate greutățile specifice, din momentul în care va fi constituit, sistemul informațional-național își va dovedi eficiența.

Ramona Dragomir
Biblioteca Județeană Mureș

Jean Daniélou, *Biserica începuturilor*, București, Editura Universității din București, 2006, 292 p.

Teolog, istoric, membru al Academiei Franceze, profesorul Jean Daniélou a fost preocupat de originea creștinismului, susținând chiar un curs pe această temă la Facultatea Catolică de Teologie din Paris. Doctor în teologie, decan al facultății pariziene, a evoluat și în planul ierarhiei ecleziastice, devenind episcop de Taormina și apoi cardinal al Franței. Prin întreaga sa activitate, științifică și ecleziastică, s-a impus ca reper în bibliografia de specialitate, referitoare la cercetarea creștinismului timpuriu.

În lucrarea de față, Jean Daniélou ne poartă în anii de început ai bisericii, de la origini până la sfârșitul secolului al III-lea și ne dezvăluie principalele curente ale gândirii spirituale: iudeo-creștinismul, gnosticismul, marcionismul, doctrinele romane, precum și cele promovate de școala din Alexandria; de asemenea, aduce în discuție expansiunea creștinismului, organizarea bisericii, persecuțiile.

Lucrarea este structurată în paisprezece capitole, fiecare capitol având mai multe subcapitole, este densă, dar reușește să dea o imagine vie și reală a perioadei de început a creștinismului.

Primul capitol - *Biserica primară* - se concentrează asupra Bisericii din Ierusalim, unde s-a impus creștinismul. Documentul principal pentru cunoașterea primelor decade ale Bisericii îl constituie *Faptele Apostolilor*, text canonic a cărui valoare istorică este incontestabilă, dar care acoperă doar o parte a istoriei creștinismului primar. Lui i se adaugă *Manuscrisele de la Marea Moartă*, descoperirile de la Nag Hammadi, mai ales *Evangelia lui*

Toma. Evenimentul esențial de la care se scrie istoria Bisericii îl constituie coborârea Duhului Sfânt în ziua de Rusalii: Duhul este revărsat asupra celor doisprezece apostoli adunați laolaltă, care sunt investiți cu autoritatea și puterea de a propovădui și împărți bogățiile lui Christos. După Rusalii, începe vestirea Evangheliei de către Apostoli.

Studiul Bisericii primare de la Ierusalim ne arată complexitatea mediului iudaic în care se dezvoltă Biserica. Unele medii i-au fost ostile, mai ales cele două grupări: marii preoți și saducheii. Sunt prezentate grupările din epocă: fariseii, esenienii, eleniștii, irodienii, zeloții, geniștii, meriștii, galileenii, elenienii, bapțiștii, samaritenii, care reprezintă diferite curente la frontierele iudaismului oficial.

Capitolul al II-lea - **Biserica în afara Ierusalimului** - ne prezintă contactele între creștinismul primar și diferitele medii, iudaice și păgâne, din Palestina și Diaspora. Misiunea creștină s-a dezvoltat și în lumea păgână orientală, a cărei limba de cultură era aramaica: Transiordania, Arabia, Fenicia, Coele Syria, Adiabene, Osroene.. La Antiohia s-a dat pentru prima dată numele de „creștini” membrilor comunității. Cuvântul are o rezonanță politică, desemnându-i pe „*partizanii lui Chrestos*.” Această desemnare este prima mărturie a existenței Bisericii în ochii lumii romane, și atestă un fapt esențial, și anume importanța comunității.

În capitolul al III-lea - **Criza iudeo-creștinismului** - autorul ne prezintă perioada anilor 40-70, cu momentele importante pentru comunitatea creștină: creșterea naționalismului iudaic, căderea Ierusalimului în 70, care va da o mare lovitură iudaismului și iudeo-creștinismului; pe de altă parte, datorită lui Pavel, creștinismul câștigă teren în mediile păgâne, ceea ce-i determină pe creștinii din aceste medii să se despartă de contextul iudaic. În anul 49 are loc conciliul din Ierusalim, important pentru istoria relațiilor între creștinism și iudaism și pentru dezvoltarea comunității creștine. Din diversitatea celor care participă la el, putem desprinde ansamblul organizării ierarhice.

Capitolul al IV-lea - **Efes, Edesa, Roma** - se referă la perioada de după căderea Ierusalimului, anii 70-140, o perioadă de expansiune, dar și de criză internă pentru iudeo-creștinism. S-au repartizat zonele de influență pentru apostoli: Petru în Pont și Roma, Andrei în Sciția, Ioan în Asia, Toma la parți. În această perioadă, creștinismul manifestă o vitalitate extraordinară în Asia Mică.

Un capitol important - *Originile gnosticismului* - ne prezintă curentul dualist care apare și care va fi desemnat cu numele de gnosticism. Se fac referiri la diversele secte care apar și se dezvoltă după anul 70: ebionismul, elkasaimul, nicolaiții, gruparea lui Cerinthus, simonienii, menandriștii, grupul lui Saturnil, barbelognosticii, sethienii, gruparea lui Carpocrates, a lui Basilides. Toate aceste mișcări sunt apropiate între ele, elementul fundamental este opoziția între Dumnezeu ascuns, care se va manifesta în Christos, precum și îngerii, creatori ai lumii, dintre care face parte Iahve.

Capitolul *Obiceiuri și imagini iudeo-creștine* ne introduce în formele comune pe care le prezintă comunitatea creștină în perioada anilor 70-140. Ele constituie o tranziție între creștinismul originar și cel din mediul greco-roman, fiind încă marcate de iudaism: inițierea creștină, timpurile liturgice și învățăturile. În cadrul inițierii creștine, despre pregătirea pentru botez sunt puține date; acesta se face prin scufundare în apă de izvor și presupune o triplă scufundare, legată de invocarea celor trei persoane. Botezul înfăptuiește iertarea păcatelor și darul Duhului. Botezul mai apare însoțit de o ungere cu untdelemn sfințit, căreia i se asociază însemnarea cu semnul crucii. În cadrul timpurilor liturgice, cea mai sigur atestată instituție creștină este adunarea duminicală. Mai este prezentată problema respectării sărbătorilor, cea mai mare parte a sărbătorilor creștine fiind transformări ale sărbătorilor iudaice. Iudeo-creștinii au reluat unele lucrări iudaice și le-au rescris sau, interpolate parțial, au scris apocalipsele.

În capitolul al șaptelea - *Biserica și Imperiul* - autorul ne propune patru subiecte: primele persecuții, biserica sub Antonini, apologiile împreună cu retorica și filosofia. La început, Biserica nu a pus probleme Imperiului Roman. Primul contact al funcționarilor romani cu creștinii a fost cu ocazia problemei evreiești. Aceștia intervin în conflictele dintre iudei și creștini, fără a vedea în cei din urmă un pericol politic. Pavel face apeluri repetate la supunere față de puterea imperială, teama lui era ca Biserica să nu fie antrenată de iudei să se opună Romei. Primele persecuții au loc sub domnia lui Nero și sunt în legătură cu conflictul între iudaism și imperiu; începând de la Nero, imperiul este considerat prigonitor al creștinilor. Sub Antonini, se inaugurează o eră de destindere. Creștinii sunt însuflețiți de spiritul apocalipsului iudaic, Roma este pentru ei cetatea Satanei. Creștinii sunt percepuți ca ființe ciudate, la marginea societății. Pentru a risipi prejudecățile în ceea ce îi privește, și a arăta opiniei publice adevărata natură a

creștinismului, pentru a obține respectul și a atrage adeziuni, apar o serie de lucrări, unele dintre ele demersuri oficiale. Primele două apologii datează din timpul domniei lui Hadrian. Pe lângă acte oficiale, rugăminți adresate împăraților, întâlnim lucrări adresate unor persoane particulare sau grecilor, în general. Apologeții denunță diferitele forme ale păgânismului, mitologia, cultul împăratului, fac procesul moravurilor păgâne, expun învățătura creștină, insistând pe monoteism și înviere, descriu moravurile creștine. Scriitorii creștini ai timpului s-au format în școli grecești și romane, cultura lor este cea a mediului timpului. Elementul dinamic al Bisericii îl reprezintă intelectualul creștin care se formează, fără echivalent în iudeo-creștinism.

Capitolul al VIII-lea - ***Heterodoxie și ortodoxie*** - ne introduce în confruntarea dintre diferitele biserici (aramaice, asiatice, siriene și romane), fiecare cu tradițiile lor proprii și grupările heterodoxe, gnostice, ebionite și altele. Sunt prezentate personalitățile proeminente ale timpului și trăsăturile importante ale creștinismului lor: Marcion, care adoptă teologia gnosticismului iudeo-creștin, prin care îl opune pe „Dumnezeul drept” din ***Vechiul Testament***, „Dumnezeului bun” din ***Noul Testament***; Valentin, care se leagă de gnosticismul arhaic al Sethienilor: transcendența Tatălui nevăzut și a gândului său, producerea din pleormă a eonilor, în număr de treizeci, dintre care primul este Sophia, căutarea tatălui de către Sophia - această dorință devine principiul lumii pământești, în care sunt întemnițate elementele spirituale și trimiterea Domnului care aduce gnoza, prin care cei spirituali sunt mântuiți; Montanus, care pretinde că a primit charisma profeției, montanismul dând importanță viziunilor și revelațiilor și exaltând fecioria; Tatian, care condamnă căsătoria, epoca lui este cea în care încep să apară Faptele apocrife.

Un alt subiect de conflict îl reprezintă „problema pascală.” Majoritatea bisericilor afirmă că Paștele trebuie sărbătorit duminică. Altă învățătură importantă este învățătura monarhiană pentru care Fiul și Duhul sunt numai puteri ale Dumnezeului unic, cum le înțelegea și iudaismul. Remarcabil este faptul că, la sfârșitul secolului al II-lea, reprezentanții tuturor acestor grupări, tendințe, s-au instalat la Roma, unde întâlnim „o *viermuială de școli*.” Orașul este o cetate cosmopolită, unde se întâlnesc toate neamurile și religiile, unde se vorbește latina și greaca. Tot în această perioadă se afirmă autoritatea episcopilor. În Asia, Biserica cunoaște viața cea mai intensă, aici se dezvoltă ereziile, dar tot aici sunt cei mai mari episcopi.

Capitolul al IX-lea - **Comunitatea creștină** - ne dă un tablou de ansamblu al comunității și insistă pe două probleme foarte importante ale perioadei secolului al II-lea: problema căsătoriei și fecioriei și problema martiriului. Interesantă este existența unui ordin al văduvelor, confirmat de literatura bisericească arhaică.

Capitolul al X-lea - **Alexandria** - subliniază rolul important pe care l-a jucat orașul, la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea, în istoria Bisericii. Alexandria va fi polul culturii creștine, Roma fiind polul doctrinar. Putem spune că procesul de desprindere sociologică din iudaism s-a împlinit la Alexandria.

Capitolul al XI-lea - **Occidentul sub Severi** - prezintă relațiile între Imperiu și Biserică în timpul împăratului Septimius Severus (și a succesorilor săi) și dezvoltarea creștinismului african. În 202, Severus interzice creștinilor prozelitismul, împiedicând, practic, răspândirea creștinismului. Acesta este primul act juridic împotriva creștinilor. Motivul de îngrijorare al lui Severus îl constituia faptul că, dorind să restabilească imperiul, în momentul în care reforma legile privitoare la căsătorie, încercând să întărească familia, creștinii condamnau căsătoria și îndemnau la continentă; când trebuiau mobilizate armatele, creștinii îndemnau la refuzarea serviciului militar. Severus viza nu atât Biserica, cât anumite tendințe extreme. Tot în acest capitol ne este prezentat Tertulian, scriitor, jurist și filosof. Acesta va introduce un vocabular juridic, care va marca teologia occidentală, creând o prăpastie între aceasta și teologia răsăriteană. El îl prezintă pe Dumnezeu, în relație cu omul, ca pe legislatorul care stabilește legea și judecătorul care o aplică.

În capitolul al XII-lea - **Societatea creștină în secolul al III-lea** - urmărim dezvoltarea creștinismului în lumea greco-romană. Biserica își extinde sfera de influență, trebuie să se organizeze. Este stabilită mai uniform organizarea ierarhiei: se regăsesc peste tot cele trei grade principale ale episcopatului, presbiteratului și diaconatului; pe lângă cele trei grade principale apare, însă, și lectorul. La Roma este atestată existența ușierilor.

O altă problemă este cea a ordinilor feminine: pe lângă vechiul ordin al văduvelor, o importanță tot mai mare dobândește ordinul fecioarelor. Sunt descrise întrunirile din viața comunității și originile artei creștine. La începutul secolului al III-lea, ca lăcașuri de cult, sunt amenajate case particulare, construirea de biserici, cu forma diferită de cea a caselor particulare, începând din a doua jumătate a secolului al III-lea. Se urmărește și evoluția situației cimitirelor creștine. Apar frescele, mozaicurile,

sarcofagele creștine. Tot în această perioadă se creează moravurile creștine: se condamnă luxul excesiv, hrana trebuie să fie simplă, fără finețuri, problema vinului este studiată îndelung. Se iau în discuție băile, spectacolele, sporturile, elemente esențiale ale lumii păgâne a timpului; o problemă delicată o constituie învățătura copiilor. De asemenea, viața economică pune numeroase probleme de conștiință creștinilor.

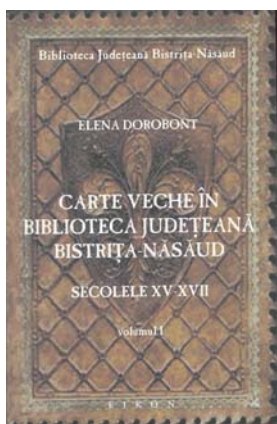
Capitolul al XIII-lea - *Origen, Mani, Ciprian* - ne prezintă creștinismul angajat în lumea elenistică și romană, după ce s-au rupt ultimele legături cu iudeo-creștinismul. Secolul al III-lea este o perioadă de creativitate, caracterizată de trei mari evenimente: o reînnoire filozofică în lumea greacă, avându-i ca reprezentanți pe Origen la creștini și pe Plotin la păgâni; creștinismul din lumea latină se diferențiază de creștinismul răsăritean; în Siria răsăriteană, dintre mișcările ascetice iudeo-creștine, se detașează maniheismul.

Ultimul capitol - *Sfârșitul secolului al III-lea* - ne prezintă o Biserică cu un prestigiu crescând, devenită cea mai mare forță spirituală a imperiului, gata să ia locul păgânismului antic. Ne este prezentată perioada de după 235, de la Decius la Aurelian. Urmărim apoi Biserica în răsărit, viața și opera episcopului Dionisie din Alexandria și mai ales corespondența acestuia, care reflectă toate marile probleme ale Bisericii timpului: probleme de disciplină bisericească, controverse teologice, persecuții. Sfârșitul secolului al III-lea este o perioadă importantă în istoria dogmei trinitare. Au loc dezbateri, conflicte. Le vor pune capăt conciliile din secolele următoare. Biserica cunoaște o perioadă de expansiune pe multiple planuri: al organizării, al vieții economice și al vieții civice. Ea pătrunde în medii noi, se convertesc membri ai claselor conducătoare.

Lucrarea se încheie cu anexe care cuprind o listă de abrevieri, o bibliografie pe capitole și un tabel cronologic care relaționează evenimentele politice cu istoria Bisericii.

Emilia Cătană
Biblioteca Județeană Mureș

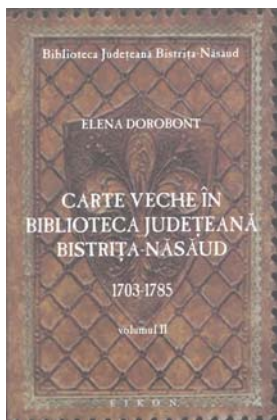
Elena Dorobont, *Carte veche în Biblioteca Județeană Bistrița - Năsăud*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2005-2006, 3 vol., vol. 1, 215 p., vol. 2, 370 p., vol. 3, 354 p.

Elaborarea catalogului de carte veche românească și străină, aflate în fondurile Bibliotecii Județene Bistrița-Năsăud, este o inițiativă deloc izolată în peisajul cultural românesc; intenția de a valorifica, în acest mod, patrimoniul material deținut de fiecare așezământ al cărții, și nu numai, este extrem de utilă, ea contribuind la conturarea unei imagini generale asupra patrimoniului livresc național. Cea care și-a asumat responsabilitatea editării acestui catalog, care impresionează nu numai prin multitudinea informațiilor oferite sau prin acribia descrierilor, ci și prin aspectul lui grafic deosebit de elegant, este Elena Dorobont, de la biblioteca bistrițeană, autoare care s-a implicat și în realizarea altor publicații locale.

Catalogul cuprinde lucrările tipărite în intervalul 1475 - 1830 și aflate azi în colecțiile Bibliotecii Județene Bistrița-Năsăud. Lucrarea, tipărită pe parcursul a 2 ani, a fost structurată în trei volume; primul volum cuprinde lucrările apărute în secolele XV-XVII, însumând 168 de descrieri; cel de-al doilea volum cuprinde cărțile tipărite între anii 1703-1785, iar ultimul volum se referă la anii 1786-1830.

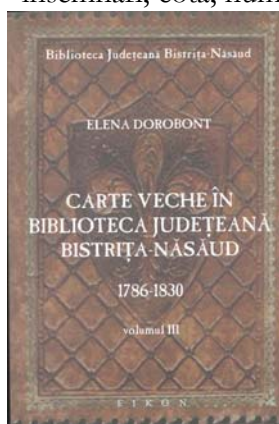
Fiecare din cele 3 volume este completat de mai multe tipuri de indici de nume: autori, de lucrări anonime, colective sau de titluri convenționale, indice geografic al tipografilor, editorilor comerciali și librarilor, responsabilități secundare; supralibros, gravori, posesori de carte, care facilitează regăsirea informațiilor după mai multe moduri de căutare.

Fondul de carte veche al bibliotecii Județene Bistrița-Năsăud cuprinde 1081 de volume, inclusiv periodice. Cea mai mare parte a acestora sunt în limbile latină și germană și provin din Biblioteca Gimnaziului Evanghelic din Bistrița, unde au ajuns ca urmare a donațiilor oferite de diverse persoane particulare. Indiferent dacă au fost valorificate la modul individual sau, dimpotrivă, într-un cadru

organizat, instituțional, toate aceste lucrări au contribuit la educarea și instruirea a numeroase generații, având o influență hotărâtoare asupra destinului lor, răspândind cultura europeană în această zonă a Transilvaniei.

În ceea ce privește modul în care s-a făcut descrierea fiecărei lucrări, nu se poate trece cu vederea atenția deosebită acordată de autoare amănuntelor care individualizează fiecare exemplar în parte; astfel, ordinea prezentării este cronologică, descrierea făcându-se după pagina de titlu. Dacă există, este trecut și colofonul. Oglinda paginii de titlu este completată de note generale, referitoare la aspectul fizic, suportul material, aspectul grafic, conținut, precum și de note specifice: starea de conservare, legătura, ex-libris, însemnări, cotă, număr de inventar.

Din punct de vedere al conținutului, în mod firesc, caracterul fondului de carte veche este unul enciclopedic, cele mai importante domenii ale cunoașterii fiind bine reprezentate de operele unor autori recunoscuți ca atare. Prin lucrările de religie, literatură, matematică, pedagogie etc., acest fond se constituie, de fapt, într-o mărturie a istoriei culturale a comunității care a trăit în orașul Bistrița.

Astfel, din bogata colecție a bibliotecii bistrițene fac parte operele clasicilor greci și latini (precum Aristotel, Cicero, Hesiod, Ovidiu), lucrările marilor reformatori ai religiei (Luther, Melanchton), ale umaniștilor (Bonfinius, Sambuccus, Nicolaus Olahus), ale iluminiștilor și oamenilor de știință din secolul al XVIII-lea. Regăsim aici și numele marilor editori și tipografi, care au activat în numeroase centre culturale din Europa occidentală și centrală: Aldus Manutius, familia Estienne și mulți alții. Din atelierul parizian al lui Badius se păstrează *Valerius Maximus cum Publici Commentario Historico*, tipărită în anul 1510; din atelierul Elzevirilor, *Corpus Juris Civilis*, din 1681; Officina Oponiniana este prezentă cu 4 lucrări, iar atelierul lui Wechelius, cu 3.

Deosebit de frumoase sunt *Dicționarul* lui Hesychius, apărut în 1514, care, în anul 1538 era în proprietatea lui Martin Brenner și *Descrierea Greciei* a lui Pausanias, ambele tipărite în vestita tipografie a lui Aldus Manutius, de la Veneția; de asemenea, *Biblia* tipărită de Robertus Stephanus (Estienne) în 1557 la Geneva și *Corporis iuris civilis*, tipărit la Amsterdam, în tipografia elzeviriană, în 1681.

Din punct de vedere al repartiției cronologice, biblioteca deține o singură lucrare tipărită în secolul al XV-lea; este vorba de *Biblia* tipărită la Veneția de Nicolaus de Francofondia și Franciscus de Helbrun, în anul 1475.

Secolele XVI și XVII sunt mai bine reprezentate; sunt cărți tipărite pe hârtie cu filigran, de foarte bună calitate, legate în piele sau pergament și ornate în stilul Renașterii germane. Ele provin din toate părțile Europei, deși cele mai multe au fost aduse de la Wittemberg, Basel, Veneția, Viena, Strassbourg și Jena.

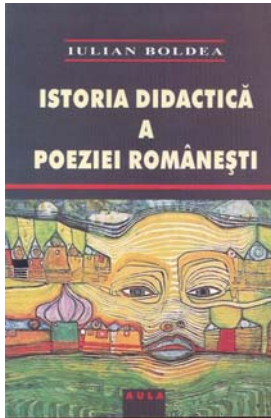
Din punct de vedere tematic, lucrările nu fac decât să oglindească frământările sociale și spirituale ale vremii. Biblii, fie în limba latină, fie în alte limbi, uneori comentate, atestă permanența ideilor creștine, prelungirea culturii medievale latine până la apariția Reformei și a Umanismului.

De altfel, literatura Reformei este bine reprezentată prin lucrările lui Martin Luther, Phillipus Melanchton, Naogeorgius Hunius și alții. Melanchton, reprezentantul aripii tolerante a lutheranismului, este autorul cu cele mai multe cărți în colecțiile bistrițene. Iar umanismul nu face notă discordantă, fiind reprezentat de lucrările lui Bonfinius, Guicciardini, Comenius.

Toate aceste cărți, mai mult sau mai puțin celebre prin conținutul lor sau prin prisma celor care le-au editat, poartă mesajul celor care le-au dăruit bibliotecii. Păstrate de secole, ele sunt parte integrantă din monumentul care se numește „Bistrița medievală” și care aduce cu sine valorile trecutului.

Ramona Dragomir
Biblioteca Județeană Mureș

Iulian Boldea, *Istoria didactică a poeziei românești*, Brașov, Editura Aula, 2005, 700 p.

În 2005, la Editura Aula din Brașov, a apărut lucrarea profesorului Iulian Boldea, *Istoria didactică a poeziei românești*, în colecția *Studii*. Prin acest volum, autorul oferă „o radiografie critică a universului artistic al celor mai importanți poeți români, din perspectiva apelului la text, singura instanță ce conferă exegezei valabilitatea, legitimitatea și șansa de a-și verifica opțiunile de interpretare.”

În acest volum sunt prezentate principalele epoci și curente literare, de la clasicism, romantism, simbolism, la manifestări ale modernismului și ale tradiționalismului, până la cele mai „recente modulații ale conceptelor poeticii,” neomodernismul și postmodernismul.

Lucrarea de față este de un foarte mare ajutor, atât cadrelor didactice, cât și elevilor și studenților. Ne sunt prezentați cei mai de seamă poeți ai diferitelor curente literare, de la Dosoftei, Ion Budai-Deleanu, poezii Văcărești, reprezentanți ai romantismului ca Ion Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, la clasicii George Coșbuc, Octavian Goga. Nu lipsesc nici simbolistii Alexandru Macedonski, George Bacovia, Ștefan Petică, Dimitrie Anghel, Ion Minulescu, moderniștii Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu. Sunt studiați și reprezentanți ai tradiționalismului, ca Ion Pillat și Vasile Voiculescu, ai avangardei, Ilarie Voronca, Ion Vinea, Geo Bogza, dar și ai neomodernismului și postmodernismului.

În primul capitol, *Începuturile poeziei românești*, autorul vorbește despre anii de început ai liricii românești, ne arată că cel mai important instrument al expresivității este limba. Nicolae Manolescu observă, la rândul său că „Până la Eminescu, cel căruia limba veche îi va apărea, dar din rațiuni polemice, înțeleaptă și bogată ca un fagure de miere, atitudinea obișnuită a poezilor români a fost de a se plânge de insuficiența instrumentului lingvistic. Fiecare generație a luat-o de la capăt cu această plângere și cu angajamentul de a îndrepta lucrurile. Până târziu, în secolul

XIX-lea, întâlnim poeți care se simt datori să reformeze limba, pornind, ca Heliade, de la gramatică, spre a ajunge la utopii filosofice.”

Primii poeți și-au găsit modelele în literatura slavonă și latină. În spațiul românesc s-au scris versuri în diferite limbii, de exemplu, Filotei a scris *Pripealele* în limba medio-bulgară, Olahus a scris în limba latină, Miron Costin a scris și în limba polonă.

Dosoftei e considerat un poet important al literaturii române vechi, el „îmbină fondul popular și religios al limbii într-o prelucrare de un rafinament robust, în imagini sugestive, în alăturării de cuvinte îndrăznețe și într-un ritm ce izbește să supună materia limbii intențiilor și finalităților sale expresive.”

Ion Budai - Deleanu parodiază anumite modele consacrate de tradiție, el reușește să îmbine diferitele registre stilistice și lexicale, pentru a reda atitudini, gesturi și dimensiuni afective dintre cele mai diversificate.

Poeții Văcărești (Ienăchiță, Alecu, Nicolae și Iancu) și Costache Conachi, au produs o „adevărată mutație în înțelegerea rostului poeziei și a creației lirice,” ei au refăcut înțelesul originar al poeziei, lirismul și-a restrâns sfera de acțiune. Ienăchiță Văcărescu numește poezia „cugetele frumoase, cu poetice faceri.”

Poeții neoclasiци separă lirismul, poezia de istorie, de didactică; ei pun accent pe fondul afectiv și, în acest sens, Mircea Scarlat constată că poeții neoclasiци „cultivă tulburările afective (istericalele, leșinurile chiar), lirismul fiind precedat de caricatura lui: patetismul.”

În capitolul dedicat romantismului, autorul prezintă date despre începuturile romantismului, încadrează cronologic curentul literar, consideră scriitorii romantici ca fiind cei care au început să edifice, să construiască, în diverse domenii ale culturii și literaturii. Paul Cornea îi numea „oamenii începutului de drum,” ei sunt oameni care și-au exercitat talentul în mai multe domenii ale literaturii, în mai multe genuri și specii. De exemplu, Heliade Rădulescu e poet, prozator, lingvist, traducător și gazetar; Grigore Alexandrescu e poet liric, de esență romantică, dar și fabulist, cu o turnură clasică a tonalității epice; Negruzzi a scris nuvele, teatru, poeme eroice, epistole și tablete.

Istoria este una din temele fundamentale ale poeziei pașoptiste, ea apare atât în poezie, cât și în teatru și proză. Motivul ruinelor apare în poeziile lui Vasile Cârlova, Grigore Alexandrescu, alte teme și motive

romantice sunt fantezia creatoare, aspirația spre absolut, aprofundarea viziunii interioare, spiritul tiranian al revoltei, erosul.

Revista *Dacia literară*, apărută la Iași, în 1840, sub îndrumarea lui M. Kogălniceanu, are un rol important în cristalizarea romantismului; programul revistei e prezentat în articolul *Introducere*, apărut în primul număr. Revista avea drept scop stimularea creației originale și adoptarea unui spirit critic obiectiv.

Prin Eminescu, spiritul romantismului ajunge la apogeu, prin deschiderea către trecut, către spațiul imponderabil al visului, către istorie ori folclor, dar și prin crearea unei limbii poetice unice.

Din capitolul destinat simbolismului aflăm date despre acest curent literar, despre istoric, etapele parcurse. Prin simbolism, aria tematică a poeziei s-a îmbogățit, atât prin anexarea unor medii de existență mai puțin explorate, cât și prin imersiuni subtile în noi spații sufletești. Poeții simbolști evocă orașul, marea sau ținuturile exotice. Simbolismul românesc are două etape, o primă etapă care circumscrie creații ce mărturisesc formarea de spațiu, avânturile spre pitorescul exotic, privirile îndreptate spre existența obiectivă, de către poeți rafinați; în a doua etapă, se încadrează tinerețea, revoltele și semnalările unor poeți visători și melancolici, interiorizați, marcați profund de sentimentul plictisului cotidian, al monotoniei și uniformității vieții.

În capitolele destinate modernismului, tradiționalismului, avangardei, neomodernismului, postmodernismului sunt prezentate caracteristicile acestor curente literare, modul de manifestare, articole care privesc perioada în discuție.

În prezentarea autorilor ne sunt date repere biografice, activitatea literară, sunt interpretate poeziile studiate în manualele școlare alternative. Poeziile sunt încadrate în opera autorului, sunt prezentate temele din poezii, realizându-se analiza literară pentru fiecare strofă în parte.

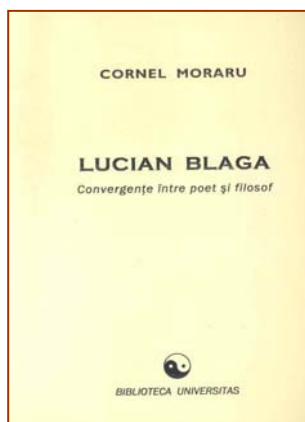
Fiecare studiu e însoțit și de o receptare critică, unde găsim fragmente din textele celor mai mari critici și istorici literari ca Paul Cornea, Nicolae Manolescu, George Călinescu, Ioana Em. Petrescu, Dumitru Popovici, Eugen Simion, I. Negoieșcu, Ovid. S. Crohmălniceanu, Mircea Martin și mulți alții.

La finele fiecărei prezentări găsim și o bibliografie, ceea ce este de un real folos celor care vor să afle mai multe informații.

Pentru această lucrare, autorului i s-a acordat Premiul de excelență „Superlativalele culturale ale anului 2005” de către Radiodifuziunea Română, Studioul Regional de Radio din Târgu-Mureș.

Aurica Cîmpean
Biblioteca Județeană Mureș

**Cornel Moraru, *Lucian Blaga - Convergențe între poet și filosof*,
Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2005, 342 p.**

În anul 2005 a apărut la Editura Ardealul din Târgu-Mureș, lucrarea profesorului Cornel Moraru, *Lucian Blaga - Convergențe între poet și filosof*. Preocupările autorului legate de opera lui Lucian Blaga sunt însă destul de vechi; în anul 1999, Domnia Sa și-a susținut teza de doctorat pe aceeași temă, la Universitatea „Babeș Bolyai” din Cluj-Napoca, sub coordonarea științifică a prof. univ. dr. Ion Pop.

După cum reiese din *Argument*, prin această lucrare autorul și-a asumat riscul „unei atari încercări.” A ales să pornească de la ideea că, o lectură din perspectivă metafizică a operei lui Blaga, este pe deplin credibilă. Formule ca „poetul - filosof” sau „filosoful - poet” - consideră autorul - nu sunt dintre cele mai fericite găsite.

Lucrarea este structurată în nouă capitole: *Paradigma începutului, Sacralitate dionisiacă, Ontologia demonicului, Între mytos și logos, Aforismul ca hermeneutică a misterului, Spațiul și timpul poetic, Forma transcendentă dramatică. Realismul mitic, Arhitectura realului, Convergențe metafizice*. În fiecare din aceste capitole, intenția autorului este de a demonstra că există un singur Lucian Blaga, „personalitate unitară cu preocupări și disponibilități creatoare multiple.” Poetul și filosoful sunt inseparabili; chiar dacă discursul lui Blaga s-a diferențiat în timp, poezia și filosofia sa nu s-au înstrăinat una de alta. Limbajul poetic și limbajul filosofic n-au devenit cu adevărat incompatibile decât atunci când s-a încercat, total neinspirat, să fie „tradus” unul prin celălalt.

De-a lungul timpului, opera lui Blaga a beneficiat de cele mai pertinente analize critice, acceptând aproape orice metodă sau formă de lectură, și chiar mai multe deodată.

La Blaga, poezia și filosofia se întrepătrund, „*cugetarea filosofică surprinde prin bogăția metaforică și viziunea poetică*” (Iulian Boldea, *Istoria didactică a poeziei românești*, Brașov, Editura Aula, 2005, p. 341). La Blaga, eul poetic se situează în centrul creației, iar poetul e un scrib al „*kosmos*”-ului de cuvinte.

În primele capitole ale lucrării (*Paradigma începutului, Sacralitatea dionisiacă, Ontologia demoniacă*), autorul arată că, încă din tinerețe, Blaga avea un „*ritm propriu de gândire și creație*” (dionisiacul, apocalipticul, tema demonicului), un pronunțat sentiment al propriei originalități. Blaga, el însuși „*creator puternic*,” nu și-a renegat precursorii, el ilustrând un fel „*de a te naște pe tine însuți*.”

Blaga trăiește din plin exasperarea escatologică, conferind vigoare și forță viziunii sale asupra sensului creativității umane, și mai ales, asupra noului început paradigmatic.

În capitolul *Paradigma începutului*, autorul tratează problema *apocalipticului* la Blaga; pentru Blaga, apocalipticul reprezintă o opțiune metafizică. La Blaga apar pentru prima dată asociate *apocalipticul* și *misterul*, constituind punctul de plecare al unei filosofii reformatoare. Ideea apocalipticului e de ordin cosmologic, întreaga realitate participând la această idee, care este „*de natură apocaliptică*.” Viața însăși e o înlănțuire de absurdități sacre, demonice, care afectează grav orice intenție de cunoaștere pur logică.

Al doilea capitol al lucrării, alcătuit din trei subcapitole (*Premisele metafizice, Vitalitatea misterului în Poemele luminii și Pașii profetului, Oglinda lui Dionysos*), tratează tema religioasă din opera lui Blaga. Blaga pare a fi adeptul unui spiritualism difuz, poetul se îndreaptă spre o lume nouă, dar originară.

În ontologia lui Lucian Blaga, problema demonicului este una fundamentală, fiind bine îmbinată în straturile componente ale operei, demonicul ține de însăși substanța metafizică a spiritului creator luciferic.

Existenței demonicului i se acordă o deosebită atenție în capitolul al treilea, *Ontologia demonicului*. După Maurice Blanchot, Goethe „*își iubea demonicul; el i-a îngăduit să termine cu bine*.” La fel, Blaga cunoștea ideile

„demonicului” lui Socrate și Kierkegaard, pe cele ale lui Goethe, Tillich, Hans Hartmann etc.

În capitolul *Între mythos și logos*, dar și în *Convergențe metafizice* se arată că există o apropiere a gândirii și a poeziei la Blaga, ea fiind întemeiată pe raportul originar dintre mytos și logos. „În viziunea lui Blaga, aporiile limbajului au o semnificație ontologică, țin de expresia profundă inseparabilă totodată de gândirea revelatoare.”

În capitolul *Spațiul și timpul poetic*, autorul urmărește raportul dintre mitic și metafizic, esențial pentru metoda creatoare de tip sincretist a lui Blaga, circumscriind miticul metafizicului și metafizicul miticului, „în planul unei lecturi critice imanente, în care linia de graniță dintre poezie și filosofie, respectiv dintre filosofie și poezie, își atenuează treptat funcția prea apăsător diferențiatoare.” La Blaga, spațiul și timpul poetic se remarcă printr-un „*symbolism cosmologic original, deosebit de consistent.*”

Din capitolul *Arhitectura realului* reiese că, la Blaga, demonicul poate fi înglobat în panteism; „*Dumnezeul*” lui Blaga nu este antidemonic, iar „*rivalitatea Demiurgului*” rămâne nepedepsită.

Cu Blaga, ne aflăm la rădăcinile dramei, teatrul lui fiind asimilat de autor cu *Teatrul Demiurgului*; un teatru care, însă, se confundă cu vasta scenă a lumii, (cf. capitolului *Forma transcendental dramatică. Realismul mitic*).

Din lucrarea analizată reiese că opera lui Blaga este „*perfect unitară: un produs genuin al „conlucrării” harurilor convergente,*” poetul și filosoful stimulându-se, „*întâlnindu-se, cât se poate de firesc, pe aceeași lungime de undă a metafizicului și a mythos-ului.*”

Aurica Cîmpean
Biblioteca Județeană Mureș

Andrei Marga, *Relativismul și consecințele sale - Relativism and its Consequences*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007, 350 p.

Profesor de filosofie contemporană și logică, rector al Universității „Babeș-Bolyai” în perioada 1993-2004 și Ministru al învățământului pe o perioadă de 3 ani, din 1997 până în anul 2000, Andrei Marga este cunoscut ca autor a numeroase studii, lucrări de specialitate și articole valoroase din domeniul filosofiei contemporane, metodologiei filosofice, pragmatismului american și filosofiei integrării europene. (Vezi în acest sens bibliografia de la următoarele adrese:

<http://www.euro.ubbcluj.ro/structura/pers/5.html>

și

http://www.euro.ubbcluj.ro/structura/omnia/omnia_andrei_marga.pdf).

În studiul de față, prolificul autor examinează problema relativismului filosofic și postulează concluzia că relativismul își află temeiul pe tărâmul culturilor din Europa centrală și răsăriteană. Asociat timpurilor moderne, relativismul filosofic a apărut ca o reacție la trei mari curente: universalismul, obiectivismul și pragmatismul. Încă din primele pagini ale volumului, ***Relativismul și consecințele sale***, editat în formulă bilingvă, româno-engleză, se conturează ideea că relativismul a apărut ca o „*alternativă la universalism pornind de la probleme reale*.” Noua teorie, încheșată în atmosfera încercărilor gnoseologice contemporane de a redefini chestiunea adevărului în artă și cunoaștere, se bazează pe teza lui Thomas Kuhn, după care nu există nici un criteriu pe baza căruia să putem admite, dincolo de orice tăgadă, că o paradigmă „*este mai bună decât alta*,” „*este mai în acord cu realitatea decât altele*.” (pag. 23).

Într-o altă ordine de idei, Karl Popper menționează că relativismul intelectual și moral este o „*maladie filosofică a timpului nostru*.” (pag. 25). Speculațiile incitante ale gânditorului pozitivist sunt duse mai departe de Andrei Marga, care recunoaște, nu o dată, că lumea zilelor noastre stă sub semnul pluralismului politic și economic, al multiculturalității, al diversității de opinii, religii și ideologii. Viața publică este condusă în funcție de obiectivele „*managementului înțelept al diversității*.” (pag. 101). Trăim,

continuă Andrei Marga, o existență ridicată pe osatura principiilor filosofice de inspirație relativistă.

În opoziție cu obiectivismul, relativismul filosofic nu mai are nevoie de cadre de referință stricte și renunță la adevărul absolut în favoarea unor valori convenționale care se bazează pe seturi de standarde diferite, corespunzătoare diverselor grupări ideologice, culturale și politice. Observăm, astfel, că țesătura vieții socio-politice contemporane este susținută de o serie de mentalități democratice și liberale, atașate de ideea că „se atribuie valoare și comprehensibilitate nevoilor și intereselor altuia.” (pag. 51). Indiscutabil, opțiunea societăților post-totalitare pentru democrație și pluralism politic este rezultatul nevoii stringente a populației de a participa la viața politică prin intermediul unor reprezentanți, care să dezvolte o politică responsabilă și transparentă menită să susțină drepturile de egalitate și libertate ale acestora. În numele relativismului social, mentalitatea democratică acordă credit tezei gnoseologice, conform căreia „o idee este adevărată întrucât este recunoscută de întreaga comunitate.” (pag. 57). Pornind de aici, sistemul curenților filosofice se îmbogățește, cu paradigma relativismului social sau colectiv, născut ca o reacție la relativismul individual sau subiectiv. Mai departe, dacă relativismul subiectiv raportează adevărul la o persoană și îl definește sub presiunea subiectivității, relativismul conceptual examinează adevărul din perspectiva contextului în care este formulat.

Ca subiect de meditație, relativismul se face remarcant prin vasta sa arie tematică și prin oferta elaborării unor multiple tipologii. În studiul său, *Relativismul și consecințele sale = Relativism and its Consequences*, apărut în acest an, la Editura Presa Universitară Clujeană, Andrei Marga identifică mai multe variante ale relativismului filosofic și supune analizei: relativismul cultural, relativismul cognitiv, relativismul moral și relativismul filosofic.

Într-o exprimare sintetică, discuțiile despre relativism sunt extrase din sfera abstractelor confruntări filosofice și sunt îndreptate spre terenul pragmatismului, din perspectiva tendințelor de regionalizare și globalizare politico-economică. Dacă, în plan teoretic, relativismul alimentează setea de universalitate a conștiinței umane, în plan socio-cultural, relativismul apare ca un suport al multiculturalității, al toleranței și protecționismului economic european. Oponându-se tendinței de strictă uniformizare, globalizarea e un fenomen real al ultimelor decenii, și trebuie înțeleasă ca un proces complex,

ce pune accentul pe raporturile de interdependență dintre statele naționale, fără a afecta particularitățile economice, culturale și sociale ale fiecărei țări în parte.

În mod paradoxal, noul universalism, cum mai este denumit relativismul, a generat, de-a lungul timpului, numeroase controverse, a căror sursă trebuie căutată în caracterul ambiguu al acestui curent filosofic. În acest context, finalul studiului, se concentrează asupra concluziei că relativismul este ambiguu imanent. Andrei Marga apelează la o serie de argumente logice, epistemologice, pragmatice, istorice și transcendente pentru a critica relativismul și a justifica necesitatea reîntoarcerii la obiectivitate. Pe de altă parte, filosoful român recunoaște că relativismul s-a infiltrat în mod natural în mentalitatea oamenilor, iar aceștia din urmă trebuie încurajați să opteze pentru anumite forme ale relativismului, cum ar fi pluralismul pragmatic.

Toleranța rămâne marea descoperire a relativismului filosofic. Cu puternice accente umaniste, relativismul pledează pentru recunoașterea tuturor valorilor umane indiferent de contextul cultural, economic politic și istoric în care au luat naștere. „*Relativismul se justifică astăzi*, scrie Andrei Marga, *prin solidaritatea sa cu valoarea toleranței. Astăzi el este un relativism instrumental în serviciul asigurării toleranței în interacțiunile dintre națiuni, culturi, indivizi.*” (pag. 120).

Liliana Moldovan
Biblioteca Județeană Mureș

Adrian Majuru, Copilăria la români: schițe și tablouri cu prunci, școlari și adolescenți, București, Editura Compania, 2006, 392 p.

Uimit de soarta copiilor români din anii 2000 și ezitând dinaintea cuvintelor mari, Adrian Majuru a luat în serios câteva întrebări care, după cum declară Domnia Sa, au devenit obsedante pentru mintea și sufletul său: cum își creșteau românii altădată copiii? Așteptau oare de la școală să le dea un viitor? Cât de ușor îi venea comunității să-i accepte ca membrii?

Care părinte nu-și dorește azi pentru copiii lui mai multă bucurie și bogăție? Reflexul curent îi face să se întoarcă spre o istorie fericită - „altădată era mai bine;” „era mai ușor să crești un copil.” Așa să fie? Imaginile adunate din arhive și oglinzi într-un secol de Românie modernă nu par să aibă dreptate. Adevărate rămân doar fericirea proprie copilăriei, oricum ar fi fost ea, și revolta matură împotriva neputinței colective de a le oferi copiilor mai mult și mai bine. „Șantierul arheologic” pe care autorul încearcă să-l deschidă în copilăria românească, pe care o descoperă înrădăcinată în câteva secole de cutume, duce la aflarea cu uimire a faptului că „ezitățile” autorului au o tradiție.

Încă de la început, autorul face câteva mărturisiri legate de șocul resimțit la schimbările aduse de anul 1989, la sfârșitul adolescenței sale. Tinerețea, care favorizează familiarizarea cu istoria, apoi o experiență de viață pe care nici n-o putem bănuși ca posibilă, dau naștere multor întrebări și ezități, care se răsfrâng asupra așa-zisilor ani de „formare.” Este, în fond, vorba de copilărie...

Ce și cum a fost copilăria noastră? Ar fi putut ea fi altfel? „Zguduirile și necazurile care se puneau la cale în straturile „superioare” ale lumii noastre ne afectau foarte puțin pe noi, copiii, căci ele erau „amortizate” de părinții noștri cu prețul a numeroase privațiuni sau forțări. Orașele și târgușoarele își schimbau radical peisajul și umanitatea, în timp ce noi ne maturizam.”

Delimitând un „șantier arheologic” în copilăria românească, Adrian Majuru a descoperit o copilărie înrădăcinată în câteva secole de agitație, „lovind cu fruntea aștrii idealurilor.” A delimitat și un „careu de șantier,” aproximând un secol, dar n-a lăsat la o parte informații mai vechi sau mai noi

care ieșeau în afara lui și, desigur, nimic din ceea ce ziua de azi ne oferă ca temă de meditații. Cu date statistice care, pe de-o parte, vorbesc o limbă destul de obiectivă, iar pe de altă parte, abundă în informații subiective, adică în mărturii obținute în urma unor convorbiri cu oameni care au avut generozitatea să-și povestească anii copilăriei, titlurile capitolelor indică ordinea etapelor de lucru în „șantier:” de la venirea pe lume a unei noi ființe și până la finele școlarizării sale, de la intimitatea familiei la viața în instituțiile de învățământ, la crearea microcosmosului școlii și la funcționarea marilor mecanisme ale societății, care angrenează un copil de la naștere și până la majorat etc.

Nașterea unui copil și primii săi ani de viață plutesc încă, la români, între farmecele tradiției și rigorile civilizației moderne, iar la sate, mai ales, între superstiție și reguli stricte. Societatea se străduiește să recupereze spații interzise rațiunii, să echilibreze cât de cât situații precare.

Pe măsură ce balanța dintre cutumă și codul civil se înclină în favoarea celui din urmă, în spațiul golit de fantasmă și tabuuri, rămâne de ridicat eșafodajul unei asistențe sociale care să ofere siguranță, încredere și sprijin la nevoie.

Figurile angelice nu sunt printre aparițiile timpurii ale imaginarului nostru. Cunoscută ca o sumă de dificultăți pentru individ, în orice epocă, adolescența n-a fost ușor de digerat nici pentru tinerii români care, după primul război mondial trebuiau să înfrunte o lume nouă cu arme vechi. Aceste experiențe se regăsesc, mai târziu, în frustrările și angoasele adulților.

La periferia societății, sărăcia și lupta pentru supraviețuire îi epuizează pe adulți, la vârful piramidei sociale, responsabilitățile și stresul pentru menținerea poziției câștigate uzează. **Codul Calimach**, intrat în vigoare în anul 1817, în vremea lui Scarlat Callimachi și tradus în românește abia în 1833, conținea un vast repertoriu al îndatoririlor părinților față de copiii lor, multe dintre ele fiind deja cuprinse în legiuiri mai vechi. Totodată, recunoștea copilului dreptul de a fi nemulțumit de orientarea profesională la care îl forțau părinții și de a se adresa instanței de judecată.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „puterea părintească” era deja anunțată în termeni mai exacti în **Codul Civil**, promulgat în 1865. Indiferent de vârstă, copilul este dator să onoreze și să respecte.

Există o legătură profundă între pedepsele fizice aplicate și violența domestică de care au parte femeile în familie. Soțul orgolios nu a putut fi

oprit să ridice mâna asupra femeii nici prin pravilele medievale, nici prin prevederile *Codului Civil* sau ale celui penal modern.

În România anului 2004, specialiștii au identificat 18 forme de violență, iar această realitate nefericită va trebui, fie și cu forța, să admită noi modele de comportament.

Lucrarea și-a propus, totodată, să ofere note și schițe care păstrează încă urma căldurii omenești, și nu judecăți și concluzii, ambele nejustificate de pretențioase pentru o asemenea „defrișare de teren.”

Această carte n-ar fi fost întreagă, mărturisește autorul, dacă resurselor ei nu li s-ar fi adăugat câteva izvoare vii, ale amintirilor despre copilărie, adolescență și prima tinerețe, venind dinspre medii diferite și aducând în texte mărturia despre viață și familie.

Cea mai mare parte a celor care aduc mărturii și-au petrecut prima parte a vieții între 1900 și 1950, dar au cunoscut formele de educație, modelele și valorile încetățenite în ultimele decade ale secolului al XIX-lea. Adesea, numeroasele deosebiri dintre căminul modest și cel al domnitorului se topeau o vreme în interiorul sistemului educativ, pentru a se desface iar, odată cu studiile încheiate, în circumstanțele particulare ale fiecărui destin.

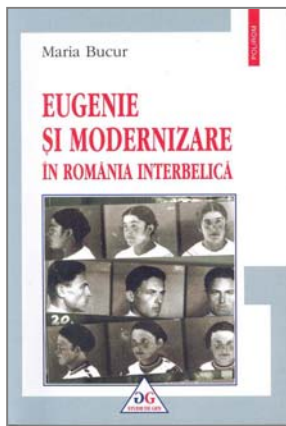
După dispariția completei presiuni colective, la prăbușirea comunismului, România număra câteva generații de copii îmbătrâniți - trebuie menționată aici și generația celor trecuți de patruzeci de ani - porniți, conștient sau inconștient, să recupereze fragmente din copilăria lor netrăită, bucurii interzise odinioară. Adulții și copiii lor au trăit, mai bine de zece ani, împreună, într-un timp oprit. S-a petrecut un lucru rar în istorie, anume, o desincronizare a generațiilor.

„Copilărie netrăită” - acesta este aspectul care se dorește a fi subliniat în cea de a doua parte a volumului, prin „*mărturii din zece lumi*.” Avem parte aici de câteva mărturii nostalgice, confesiuni despre copilăria unor persoane care păstrează încă urma căldurii omenești: Radu Mărculescu, *Copilărinte într-o familie de moșieri*, Ioan Buradel, *Copilărinte într-o familie de funcționari*, Șerban Milcoveanu, *Copilărinte într-o familie de intelectuali*, Dinu Zamfirescu, *Copilărinte într-o familie de liber-profesioniști* etc.

Așadar, o carte care oferă în ansamblul său note și schițe care urmăresc să dezvăluie acea căldură omenească, sufletească, și nicidecum judecăți aspre sau concluzii, ambele nejustificat de prețioase.

Ramona Dragomir
Biblioteca Județeană Mureș

**Maria Bucur, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, Iași,
Editura Polirom, 2005, 375 p.**

Cu toată gravitatea analizării unor abordări antiumanistice, precum și a consecințelor acestora, prezente din plin în tema cărții, demersul intelectual al Mariei Bucur se sustrage oricărui stil inchizitorial, simplificărilor, etichetărilor logicii dihotomice, tipului de dispute atât de dragi peisajului românesc.

Suntem acum în prag de europenizare, așa cum în secolul al XIX-lea eram în pragul creării statului național. La acea vreme, părerea generală, inclusiv cea a intelectualilor publici, mergea, în cel mai bun caz, în direcția cetățeniei republicane; indivizii devin astfel cetățeni devotați unei entități transcendente: statul. Voința individuală se subsuma

celei colective.

Tentativele de a percepe statul ca o instituție construită în interesul cetățenilor sau a gândi că binele comun este rezultatul intereselor individuale satisfăcute, au fost cu totul vagi și marginale. Mereu a fost „ceva” dincolo, deasupra individului; cel mai adesea rasa, neamul și religia. Mereu indivizii au fost tratați „acefali” (mai ales femeile, minoritățile etnice, cele rasiale), sau măcar drept „iraționali” (țărani, lucrătorii cu un nivel de pregătire intelectuală mai scăzut). Toți aceștia aveau nevoie de un „alt cap,” care să judece în locul lor și să stabilească ce e bine sau rău pentru ei.

Eugenie și modernizare în România interbelică este o lucrare revelatoare pentru situația ambiguă a demersului științific într-o lume mai degrabă premodernă, destul de nepregătită etnic și democratic pentru transformarea unor rezultate ale științei în politică. Totodată, este o lucrare ce surprinde incoerențele etice și politice, mai mici sau mai mari, ale unor intelectuali de alt calibru.

Demersurile eugeniste, teoretice și uneori politice, au implicat masiv „lumea bună,” oameni cu o extraordinară reputație științifică. În România, oamenii de știință dobândesc un loc important în viața publică abia la sfârșitul secolului al XIX-lea. Doar în ultimii ani ai secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea au fost create școli de medicină, diverse asociații profesionale, au fost proiectate și adoptate legi cu privire la sănătatea publică etc. Eugeniștii au făcut mari eforturi în vederea creării unui mediu cât mai civilizată, în sensul unor facilități publice și al unor standarde obligatorii de construcție igienică a locuinței, urbanizare, modernizare.

În ceea ce privește varianta românească a eugenismului, aceasta arată încă o dată faptul că, în mare măsură, suntem prizonierii vremurilor moarte, în sensul teoriilor pe care le adoptăm și, în consecință, cărora le facem politici. Eugeniștii români au visat dintotdeauna ca fiecare individ să aibă un „dosar biologic,” „pedigree” genetic; au pledat în favoarea „noii elite eugenice;” supralicitau aspectele negative ale feminismului, fiindcă, în opinia lor, deturnau femeile de la menirea lor naturală și de la interesul pentru sănătatea colectivă. Mai mult, feministele erau, de regulă, incluse în aceeași categorie cu alcoolicii, o categorie defăimătoare a „creaturilor disgenice.”

Pentru a ilustra în mod comprehensiv rolul important pe care eugeniiștii l-au avut în România interbelică, autoarea oferă și o analiză a ecourilor eugeniste, sesizabile în limbajul și discuțiile despre reformă și modernizarea din această perioadă, ei contribuind la modificarea ideilor despre organizarea socială și sănătatea publică, despre rolul științei în general. Eugeniștilor români li se datorează introducerea programelor sociale, a orelor de educație fizică, constituirea organizației de cercetași „Șoimii Carpaților,” care insufla băieților curaj și spirit de responsabilitate, dragoste față de „ideea de România.”

Determinismul ereditar are, desigur, o premisă greu de conciliat cu liberalismul și cu social-democrația. De aceea, eugeniiștii au mai adăugat ceva „mortar” în eșafodajul dictaturilor de toate nuanțele. Așa se explică faptul că unele dintre ideile lor și-au găsit împlinirea în comunismul naționalist al lui Nicolae Ceaușescu.

Probabil că partea cea mai „luminoasă” a acestei mișcări - prevenirea bolilor, consilierea prenupțială, combaterea bolilor sociale, înclinațiile unor eugeniiști spre o mai largă deschidere etnico-socială - își află originea în una dintre cele două mari filiere de intrare de acest tip din România, și anume, cea americană. Derapajele spre rasism, etnicism, spre Garda de Fier, probabil o anumită complicitate la Holocaustul transnistrean, au aparținut

preponderent celor formați mai degrabă sub influența nazismului german și a ortodoxismului etnicist românesc.

Deși se urmărește felul în care s-au modificat opiniile eugenistilor, precum și efectele ideilor și acțiunilor acestora, cartea de față nu intenționează să realizeze o narațiune continuă, liniară, a acestor fenomene. Se poate crede că o astfel de prezentare ar fi limitat expunerea cititorilor la semnificațiile intelectuale pe care le conțin, în paralel, textele și acțiunile analizate.

Abordarea este una tematică și subliniază natura complexă a modului în care este produsă cunoașterea, dar și discursul politic și intelectual. Autoarea consideră că accentul foucaultian pe natura dinamică a relațiilor în care este produsă, întrupată, citită și renegociată cunoașterea, reprezintă o modalitate foarte potrivită de a înțelege procesele istorice.

În analiza de față, autoarea subliniază și modul în care normele culturale sunt constant negociate și folosite în diferite forme, atât de către producători, cât și de consumatorii de cunoaștere, ca artefact cultural.

Din punct de vedere structural, cartea este împărțită în două mari părți: în prima, sunt puse în discuție ideile eugeniste, în a doua sunt analizate reformele acestora.

Primul capitol al lucrării - *De la disperare culturală la renaștere națională* - prezintă datele biografice ale celor mai importanți membri ai mișcării eugeniste, oferind astfel contextul istoric necesar pentru a interpreta modul în care eugenistii au reformulat relațiile sociale în termeni biologizanți, precum și direcțiile ideologice pe care ideile lor le-au urmat în perioada interbelică. Prezentarea biografică este urmată, firesc, de o analiză a ideilor susținute de fiecare reprezentant în parte.

Cel de-al doilea capitol - *Soluție eugenică* - se ocupă de cele mai influente curente intelectuale și de modul în care ele au influențat eforturile de a redefini rolul științei în societate. Capitolul al treilea - *Statul biopolitic* - discută în detaliu impactul ideilor eugeniste asupra relațiilor dintre individ și stat, prezentând și semnificațiile diferite pe care liderii români le-au acordat acestor idei, în funcție de caracteristicile specifice ale contextului politic sau cultural în care se găseau. În centrul analizei se regăsește lucrarea lui Iuliu Moldovan, *Biopolitica*, care devenise la sfârșitul anului 1920 cea mai importantă lucrare a eugenistilor. Acest capitol va impune, totodată, și implicațiile multiple ale aplicării determinismului biologic la conceptualizarea organizării politice.

Autoarea va lua în discuție, într-un capitol separat, și impactul ideilor politice eugeniste asupra ierarhiei și relațiilor sociale, în special în ceea ce privește clasa de mijloc și țărănimea. Analiza va sublinia modul în care eugeniștii au reconstruit identitățile de gen, oferindu-le o dimensiune politică și ștergând conturul clar al graniței dintre spațiul public și cel privat.

Cea de-a doua parte a lucrării studiază rolul eugeniștilor în educație și în adoptarea legislației referitoare la sănătatea publică. Sunt trecute în revistă principalele reforme din educație, domeniu în care eugenia românească se identifică cel mai mult cu cea germană, în privința obiectivelor, profunzimii ideilor și al impactului reformelor, fără însă a avea excesele antisemite ale acestora din urmă.

Eugeniștii români s-au implicat în aspecte foarte diverse ale politicii din domeniul educației, de la pedagogie și selecția studenților, până la măsuri specifice, cum ar fi transformarea curriculum-ului de bază al învățământului gimnazial și liceal.

Felul în care eugeniștii înțelegeau diferențele de gen a avut un rol important în elaborarea acestor reforme, ei susținând două tendințe distincte în încercarea de a moderniza educația, piatra de temelie a viziunii eugeniste.

Adeptii ideilor au încercat să extindă accesul publicului larg la măsurile de bază privind protejarea sănătății, printre care vaccinarea și controalele medicale periodice, fiind în același timp preocupați de monitorizarea populației. Medicii au devenit gardienii publicului, nu doar în privința protecției, ci și a libertății de a alege viitorul soț sau de a avea copii. Opțiunile indivizilor „sănătoși” erau la fel de atent observate; astfel, politicile din domeniul sănătății publice nu încercau doar să extindă responsabilitățile statului față de cetățenii săi, ci și să sporească autoritatea și punerea de control a statului față de sănătatea națiunii.

Concluziile formulate reprezintă, totodată, un epilog, deoarece sugerează că au existat continuități importante între perioada interbelică și regimul comunist din România, dar și că există suficiente motive de îngrijorare în legătură cu interesul față de determinismul biologic în România postsocialistă. Este surprinzător faptul că oamenii de știință, dar și cei preocupați de reforme sociale, continuă să aducă în discuție aceleași probleme legate de relația dintre indivizi și comunitate în statul modern.

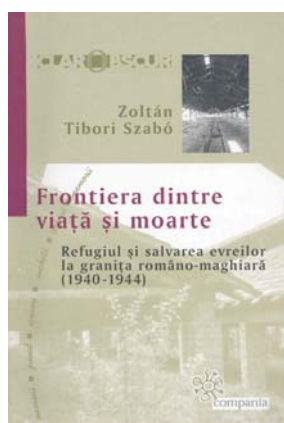
Chiar și azi, nu există consens și nici certitudini în privința limitei până la care statul modern ar trebui să intervină în alegerile cetățenilor săi, în special în ceea ce privește drepturile asociate vieții reproductive. Asocierea dintre eugenie și politicile naziste de sterilizare, eutanasiere și ucidere în masă,

a însemnat atât damnarea acestui termen, cât și disocierea sa de măsurile adoptate de statele bunăstării în favoarea progresului, după 1945. O analiză atentă a ideilor și programelor eugeniste asemănătoare celor din România, arată, cu toate acestea, că societățile contemporane nu sunt foarte departe de aceste idei.

Numeroși oameni de știință și experți din domeniul politicilor publice sunt preocupați azi de aceleași întrebări care îi frământau și pe adepții ideilor eugeniste; mai mult, contemporanii noștri din aceste domenii au același interes general și chiar o abordare similară cu cea eugenistă în problemele legate de modernizare, organizare socială, progres și controlul reproducerii.

Ramona Dragomir
Biblioteca Județeană Mureș

Zoltán Tibori Szabó, *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1940-1944)*, București, Editura Compania, 2005, 318 p.

„Nu există etnie pură, nicăieri în lume și cu atât mai puțin aici, pe meleagurile noastre. Dar există ceva ce deosebește totuși chipul evreului de toate celelalte chipuri, iar acest ceva este privirea evreului care transmite spaimă, o teroare veche de secole, prezentă până și în ochii evreilor amestecați cu alte neamuri.”

Este o ironie a istoriei faptul că, de-a lungul celui de-al doilea război mondial, evreii care s-au identificat entuziast cu cauza maghiară au avut mai mult de suferit de pe urma ungarilor decât din pricina românilor, îndeobște considerați mai

xenofobi și mai antisemiți. În timp ce evreii din sudul Transilvaniei, ca și cei din Vechiul Regat, au supraviețuit aproape toți războiului, evreii din Transilvania de Nord, aflată sub stăpânire maghiară, au ajuns la Auschwitz.

Majoritatea celor din Transilvania au adoptat atitudinea promaghiară a evreilor unguri, atât sub aspect cultural, cât și lingvistic. Parte integrantă a Ungariei Mari, Transilvania a revenit României la sfârșitul primului război mondial, prin Tratatul de la Trianon (1920). În anii '30, ca urmare a penetrării politice și economice a Germaniei naziste în partea de răsărit a Europei Centrale, Ungaria și România au fost atrase în orbita Axei. Cel de-al doilea Dictat de la Viena, impus de Germania nazistă și de Italia fascistă la 30 august 1940, a dus la împărțirea Transilvaniei.

Multiplele aspecte care au contribuit la evoluția situației evreilor pe teritoriul Transilvaniei sunt descrise și analizate convingător de Tibori Szabó Zoltán, un jurnalist ardelean a cărui activitate susținută se bucură de multă apreciere. Autor al mai multor monografii, foarte bine primite de public și de presă, el s-a aplecat acum asupra uneia dintre cele mai controversate probleme legate de tragică soartă a evreilor din Ungaria, în timpul războiului.

Cartea este cu atât mai valoroasă cu cât, în anexele sale, sunt incluse interviuri cu supraviețuitori din Transilvania de Nord.

Revelator, din punct de vedere istoric, este cel realizat cu doamna Eva Panfil (Semlyén), fosta logodnică a lui Raoul Șorban. Volumul posedă, de asemenea, o foarte utilă bibliografie trilingvă, bibliografie ce repertorizează cărți și articole despre Holocaustul din Ungaria, apărute în România între 1984 - 2000, precum și un indice complet de nume.

Frontiera dintre viață și moarte este o contribuție prețioasă la istoria evreilor din Transilvania, pentru care Tibori Szabó Zoltán a dobândit nu numai respectul tuturor celor pe care îi portretizează, dar și a celor interesați de acest capitol mai puțin cunoscut al Holocaustului.

Așadar, autorul propune o relatare perfect rațională, ce pune în evidență motivele pentru care atât de puțini evrei au reușit să apuce pe una din periculoasele căi de scăpare, cu atât mai mult, cu cât câteva ghetouri mari se aflau destul de aproape de granița cu România.

Studiul lui Tibori Szabó Zoltán demonstrează versiunile istorice ale naționaliștilor români, menite să ascundă crimele comise în timpul războiului de regimul pronazist al mareșalului Antonescu.

Fără a pune în discuție răspunderea ungarilor pentru uciderea a 600.000 de evrei, Tibori Szabó Zoltán demască tentativa exponenților naționalismului românesc de a „rescrie” istoria celui de-al doilea război

mondial în România, constituind un fals contrast. Cartea o demonstrează cu argumente convingătoare.

Divulgând falsele mituri create în jurul unor persoane, destul de influente în epocă - dr. Mosche Carmilly - Weinberger, fostul șef-rabin al unei mici comunități de evrei neologi din Cluj și Raoul Șorban, pictor și universitar român, destul de controversat, căruia i-a fost decernat în 1986 titlul „Drept între popoare,” Tibori Szabó Zoltán contribuie la restabilirea adevărului și clarifică intenția acestora de escamotare, cu privire la trecutul nazist.

Despre cele șase milioane de evrei care au pierit în timpul celui de al doilea război mondial, s-a vorbit puțin în fostele țări comuniste din Europa Centrală și de Est. Partidele comuniste care activau în această parte a Europei susțineau internaționalismul și „rezolvarea definitivă” a problemei naționale, continuând însă politica de instigare naționalistă prin cele mai perfide mijloace. Regimurile de extremă dreapta - care pretindeau că duc o luptă crâncenă împotriva democrațiilor occidentale, a gândirii burgheze, se străduiau, în realitate, să țină în viață naționalismul, pentru ca, în ultimă instanță, să-și explice eșecul prin faptul că acestea ar fi câștigat teren și, totodată, să-și justifice practicile represive prin necesitatea de a le înăbuși.

În urma tratatelor de pace încheiate după cele două războaie, țările din regiune au ajuns într-o situație în care, practic, între aproape toate au rămas conflicte teritoriale nerezolvate.

Dacă este adevărat că maghiarii care trăiau de o parte și de alta a hotarului apusean al României nu au putut niciodată să se împacă cu această ruptură, la fel de adevărat este și faptul că, pe de-o parte, românii le-a fost mereu teamă că ar putea pierde teritoriile transilvănene dobândite, iar pe de altă parte, au tot așteptat momentul prielnic pentru recuperarea teritoriilor pierdute din est, sud și nord-est.

La sfârșitul anilor '70, relațiile dintre România și Ungaria au început să fie privite de către conducătorii celor două state într-un mod ce se deosebea de concepția internaționalistă „oficială” de la Moscova. Ungaria a început să tolereze vocile care criticau condițiile de viață ale clericilor din Transilvania, afirmând că maghiarimea care trăia acolo era lipsită de drepturi. Răspunsul românilor la toate aceste „acuzații” a fost formulat de însuși Nicolae Ceaușescu, în discursurile și scrierile sale.

Istoricii care lucrau la indicațiile lui Ceaușescu și sub conducerea lui directă au avut mai ales sarcina de a cosmetiza rolul jucat de România în cel de-al doilea război mondial. Printre altele, în ceea ce privește Holocaustul,

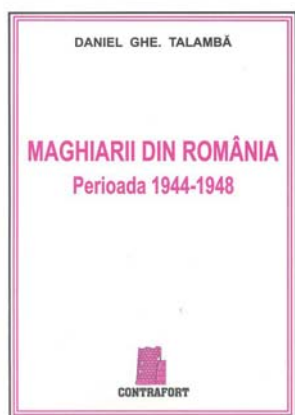
trebuiau să scoată în evidență „barbaria” maghiarilor, în contrast cu acțiunile „generoase și dezinteresate” de salvare a evreilor întreprinse de poporul român; tot lor le revenea sarcina de a reabilita regimul și politica mareșalului Ion Antonescu.

Acest proces de falsificare a istoriei bazat pe jumătăți de adevăr a atins apogeul la sfârșitul anilor '80, când istoricii și jurnaliștii apropiați partidului comunist au atribuit proporții de masă și direcție unică salvării și refugiului evreilor din anii 1940-1944 la granița româno-maghiară, punând în circulație și legende care să confirme aceste fapte. Din această pledoarie, care a continuat și după 1990, mulți au încercat să tragă foloase. Rezultatul a fost și continuă să fie un pericol crescând al falsificării capitolului referitor la Holocaust în istoriografia română, punerea acesteia îndeosebi în serviciul intereselor naționalist-sociale, al xenofobiei în general.

Volumul de față încearcă, folosind izvoare istorice și mărturii ale celor ce au trăit în epocă, să elucideze problema salvării și refugiului evreilor la granița româno-maghiară, după momentul Viena 1940.

Ramona Dragomir
Biblioteca Județeană Mureș

**Daniel Ghe. Talambă, *Maghiarii din România. Perioada 1944 - 1948*,
Craiova, Editura Contrafort, 2006, 137 p.**

Evenimentele politice și dezvoltarea economică din prima jumătate a secolului al XX-lea au influențat profund evoluția raporturilor pe plan internațional din a doua jumătate a acestui interval. Al doilea război mondial a venit ca o consecință a iluziilor clădite odată cu sfârșitul conflagrației mondiale. În afara dorinței de revanșă politico-militară, războiul a descătușat și energiile nebănuite ale populației, puternic afectate de atitudinea politicianilor. Dorința de a îndrepta deciziile politice anterioare a născut speranțe și a determinat atitudini radicale în sânul maselor, cu atât mai mult, cu cât această dorință se regăsea în popularitatea de care se bucurau noile ideologii extremiste. În acest context, Uniunea Populară Maghiară (Româniai Magyar Népi Szövetség - în continuare U. P.

M.) a apărut ca o necesitate a organizării minorității maghiare din România, ulterior evenimentelor din 23 august 1944. Modul său de organizare nu a adus nimic nou, criteriul zonal fiind cel mai potrivit în vederea desfășurării unor acțiuni politice eficiente. Documentele care vin să reglementeze activitatea Uniunii subliniază rolul care trebuia jucat de organizație, în vederea apărării drepturilor maghiarilor din România, modul de acțiune în interiorul, dar și în afara ei.

Înainte de 1919, dar și în perioada 1940 - 1944, maghiarii din Transilvania au fost tratați de Ungaria ca niște provinciali, acest lucru dând naștere unui sentiment de frustrare, materializat uneori prin atitudini ostile la adresa celorlalte grupuri etnice conlocuitoare.

Din punct de vedere politic, în perioada interbelică maghiarii din România au avut o atitudine activă, mai ales la stânga eșicherului politic.

La nivelul maselor, schimbările survenite au determinat reacții diferite. Incluziunea maghiarilor în cadrul statului român s-a făcut cu greutate. În aproape fiecare domeniu de activitate, maghiarii aveau structuri instituționale aparte, care nu numai că îngreunau integrarea lor, dar încălcau și unele atribuții ale instituției lor de stat.

Politicile de la București cu privire la minoritățile naționale au venit în direcția implicării lor active în viața statului român, în unele domenii fiind înregistrate transformări și evoluții superioare celor din perioada interbelică.

În lumina celor prezentate, lucrarea de față își dorește, fără pretenția unei autorități indubitabile, să evidențieze, pe baza unor documente edite și inedite, atât evenimentele care au marcat minoritatea maghiară din România, cât mai ales, să analizeze acțiunile liderilor politici și impactul lor la nivelul maselor. Alegerea acestei perioade s-a datorat în primul rând evenimentelor politice care o delimitează: actul de la 23 august 1944, cât și complexitatea evenimentelor politice care au definitivat procesul de preluare a puterii de către liderii comuniști. În anul 1948, odată cu lucrările celui de al IV-lea Congres al Uniunii Populare Maghiare, desfășurate la începutul lunii decembrie la Târgu-Mureș, moțiunea votată încheia procesul de transformare a Uniunii dintr-un partid politic într-o organizație de masă.

Transformările economice au marcat și viața maghiarilor din țara noastră și, spunând aceasta, ne referim la naționalizarea, la reformarea învățământului și la noua lege a cultelor. În pofida acestor transformări și a faptului că minoritatea maghiară a acceptat mai mult sau mai puțin să participe la viața comunității din care făcea parte, problemele generale s-au resimțit la nivelul întregii populații a țării.

Măsurile mai mult sau mai puțin violente folosite de liderii comuniști pentru controlarea întregului spectru politic, social și cultural românesc, au afectat structurile din aceste domenii, indiferent de componența etnică a populației.

În condițiile în care istoriografia românească nu cuprinde prea multe lucrări care să trateze în mod special situația maghiarilor din România, cercetarea de față s-a bazat în mare parte pe informațiile cuprinse în documentele de arhivă, încercând să reliefeze amănunte importante referitoare la activitatea Uniunii Populare Maghiare, la implicarea din ce în ce mai frecventă a Partidului Comunist Român (în continuare P. C. R.) în organizarea și trasarea liniei politice a Uniunii, dar și la situația politico - economică din teritoriu, administrația locală și viața culturală.

La realizarea capitolului politic se optează pentru o prezentare a activității Uniunii Populare Maghiare, în funcție de evoluțiile înregistrate din viața politică românească în general, încadrând principalele măsuri de organizare internă. În unele cazuri, autorul optează pentru o comparație între U. P. M. și P. C. R., mai ales în ceea ce privește structura socială. Treptat, asemănările sunt din ce în ce mai multe. Se folosește, în general, analizarea cronologică a evenimentelor, pentru a surprinde cât mai clar evoluția.

La realizarea studiului statistic, autorul afirmă că s-a lovit de lipsa unor materiale contemporane de specialitate, cu atât mai mult, cu cât datele obținute din acea perioadă de liderii politici erau adesea contradictorii. În acest context, autorul nu a reușit să realizeze un studiu general, ci s-a limitat la două studii de caz, întocmite pe baza materialelor statistice din 1948, după recensământ.

Prezentarea aspectelor culturale a implicat o analiză a unui însemnat material documentar. Fiecare problemă a fost prezentată cu referiri în primul rând la reglementările politice, normative în domeniu. Au fost extrase astfel, în funcție de temă, cele mai importante măsuri cuprinse în rezoluțiile congreselor Uniunii, în memoriile înaintate autorităților centrale, dar și Statutul Națiunilor Conlocuitoare, a legilor de reglementare a situației învățământului și cultelor din vara anului 1948. Au fost vizate astfel și documente ale P. C. R., care veneau în sensul rezolvării problemelor minorității maghiare. Ulterior acestei prezentări, pentru studierea în parte a fiecărei probleme specifice (organizare, finanțare, activitate efectivă etc.), autorul exemplifică cu date concrete de fiecare dată, evitând a face din excepție o regulă, pe de-o parte, și pe de altă parte, eliminând excesele datorate propagandei din acea perioadă.

Implicarea reprezentanților maghiari în viața politică constituie un aspect delicat. Pentru cei care au activat înainte de 23 august 1944, dificultatea a venit din conflictul dintre ideologia promovată până atunci și nevoile realității politice, dar și etnice, celelalte minorități din Transilvania având de suferit de pe urma acțiunii unora dintre preoții maghiari. Atitudinea lor, chiar și după revenirea Transilvaniei de Nord la România, nu a contribuit la crearea unei imagini pozitive, uneori promovând cu aroganță imaginea superiorității maghiare, dar și făcând propagandă revizionistă. Tensiunile dintre autoritățile politice și cele ale Bisericii catolice au venit ca urmare a imixtiunii politicului în problemele religioase, astfel trecându-se la un stadiu necunoscut până atunci în ceea ce privește cultele în țara noastră. Hărțuirea politică a preoților nu s-a limitat doar la clerul catolic, iar noile reglementări din vara anului 1948 referitoare la învățământul confesional și la statutul cultelor au venit în sensul slăbirii influențelor religiei la nivelul întregii societăți.

Conștienți de importanța propagandei bine organizate, liderii maghiari și români au sprijinit crearea și dezvoltarea unor instituții de cultură maghiară. În cazul teatrelor maghiare, rezolvarea situației acestora era o necesitate, în condițiile în care situația localurilor nu era clarificată, iar finanțarea de la centru nu era încă în discuție. Implicarea P. C. R. în reorganizarea vieții culturale maghiare i-a conferit un statut aparte. În ciuda aspectelor ideologice, faptul că spectatorii veneau în număr foarte mare la piesele de teatru denotă că prin organizarea vieții statale s-a răspuns, în realitate, unei necesități.

În perioada 1944 - 1948, presa de limbă maghiară din România nu a reușit să revină la situația anterioară celui de al doilea război mondial. O cauză importantă era legată de situația creată de schimbările politice și de război. Pe de altă parte, P. C. R. a dorit să-și impună controlul asupra acestora, prin încercările de reorganizare la inițiativa sa; în final, nu s-a reușit acest fapt.

Problemele care apar și în cursul anului 1947, demonstrează că toate aceste încercări au fost doar formale, gazetele maghiare din România neconformându-se celor de la centru. Subiectele dezbătute nu au fost trecute cu vederea de autoritățile locale administrative. În urma unor sesizări, au fost constituite comisii de anchetă și aspectele negative au fost verificate la fața locului.

Articolele presei maghiare veneau să creeze o imagine negativă administrației locale românești din Transilvania, nu o dată acuzele dovedindu-se false.

Drept concluzie, putem afirma că perioada celor patru ani s-a caracterizat, în plus, și prin complexul acțiunilor desfășurate de U. P. M. și P. C. R. în vederea rezolvării problemelor - mai mult sau mai puțin reale - ale maghiarilor din România. Dacă sub aspect politic sau religios s-a înregistrat un regres, urmare a campaniei declanșate de P. C. R. la nivel național, au existat și domenii în care, în pofida ideologizării, s-au înregistrat unele progrese (învățământ, teatru etc.), fapt concretizat și printr-o bună încadrare a maghiarilor în structurile statului român.

Ramona Dragomir
Biblioteca Județeană Mureș

Lavinia Betea, *Am făcut Jilava în pantofi de vară: convorbiri cu Ioana Berindei*, București, Editura Compania, 2006, 238 p.

„Istoria unei familii poate fi portretul în miniatură al unei țări,” afirmase, cu ani în urmă, omul politic sârb Milovan Djilas, fără să bănuiască măcar că spusele sale ilustrează perfect situația unor familii de intelectuali români din secolul trecut, familii strâns legate între ele prin legături de rudenie și cărora soarta le-a rezervat aceleași bucurii și dureri. Cea care a reunit cele două familii - Hudiță și Berindei - a fost Ioana Hudiță, căsătorită cu istoricul Dan Berindei și care, făcând apel la propriile-i amintiri, ne poartă în timp, dezvăluindu-ne cele mai importante momente prin care au trecut înaintașii săi, dar și generațiile care i-au urmat.

Cine este însă Ioana Berindei și de ce memoriile Domniei Sale constituie un model de viață, un exemplu ce ilustrează felul în care statutul social își pune amprenta asupra destinului?

Ioana Berindei - o doamnă distinsă, trecută azi de 80 de ani - este reprezentanta tipică a acelei generații de femei din „lumea bună” românească, care a avut șansa - sau poate nenorocirea! - de a vedea istoria

scriindu-se sub ochii lor; o generație de femei care a beneficiat de mai largă deschidere a sistemului de învățământ, ele având posibilitatea și dreptul de a alege să urmeze cariere intelectuale, de „*a-și cunoaște iubiiți în școli,*” și de a se „*căsători după plac:*”

S-a născut la Paris în anul 1922, când tatăl său beneficia de o bursă regală de studii, la capătul căreia devenea doctor în istorie. Și-a văzut pentru prima dată țara și rudele la vârsta de 6 ani și a învățat limba română într-un timp destul de scurt; și-a petrecut copilăria la Iași, apoi, după ce Ioan Hudiță și-a început cariera de om politic, întreaga familie s-a mutat la București. Clipe foarte plăcute a petrecut însă la casa bunicilor de la Zorleni și, cu siguranță, liniștea, căldura sufletească și optimismul trăite acolo, îi vor rămâne mereu proaspete, ajutând-o să facă față tuturor problemelor.

De altfel, din anii copilăriei, îi revine mereu în fața ochilor imaginea familiei mari, reunite, precum și a tuturor celor care au trecut pragul casei și care, deloc întâmplător, reprezintă elita românească a timpului: Octav Băncilă, G. Topârceanu, M. Sadoveanu, cu care s-a stabilit și o strânsă relație de rudenie, G. T. Kirileanu, iar mai târziu istoricul Oțetea, Iuliu Maniu și mulți alții. Aceasta este, de fapt, una din trăsăturile evidente ale memoriilor, Ioana Berindei ținând să precizeze, de fiecare dată, originile sociale și înaintașii celebri ai celor cu care intra în legătură fie Domnia Sa, fie alți membri ai familiei.

Cum era și firesc, anii maturității sunt cei mai bogați în evenimente și amintiri. Aproape fără să-și dea seama, cititorul este purtat în timp și i se deschide în fața ochilor cartea, istoria unei vieți, în care evenimentele se desfășoară, parcă, de-a valma; o viață în care bucuriile lasă loc durerii, în care, aproape imperceptibil, omul politic influent de azi devine, mâine, „*exploator al poporului român*” și „*dușman de clasă,*” o viață în care copiii se nasc în închisoare; peste toate acestea, însă, o viață trăită pentru familie și un om care, deși a pierdut aproape tot, a reușit să-și păstreze încrederea și optimismul.

Încercările pe care le-a trăit Ioana Berindei par să fie desprinse dintr-o altă realitate, o realitate pe care cititorul tânăr de azi, nefamiliarizat cu istoria comunismului din România, nu are cum să o înțeleagă la adevăratele ei proporții; o realitate crudă pentru cei care au trăit-o și care și-a lăsat, cu siguranță, urmele în mintea, sufletul și trupul lor.

Povestea Ioanei Berindei care, în decurs de numai trei ani și-a văzut aproape întreaga familie arestată - 22 de persoane - este foarte simplă și,

tocmai de aceea, uimitoare, ilustrând, pe viu, politica noului regim instalat la putere, în 1944. Pretextul - un bilețel naiv, prin care se cerea familiei Hudiță ajutorul în vederea găzduirii unui deputat de Moldova, domnul Coslovski, acuzat ulterior că ar fi „spion pentru Anglia” - nu este suficient de bine ales de autorități pentru a justifica arestările; un motiv banal, care nu provoacă nici un moment teama Ioanei Berindei, închisă la Interne, apoi la Jilava, pentru 3 ani. Pe de altă parte însă, este ușor de recunoscut, acum, încercarea noilor autorități române de a elimina fizic orice opoziție, politicienii de ieri devenind „dușmanii de clasă” de azi.

Cu sau fără temei legal, având sau nu parte de un proces real, Ioana Berindei și familia sa au trăit din plin, în închisoare, schimbarea orientării politice din România, simțind, în mod real, apăsarea regimului de tortură și umilință, impus în anii '40. Schimbările provocate în sânul familiei au fost rapide și parțial ireversibile: dacă nunta Ioanei cu Dan Berindei din 1945 a fost ultimul eveniment monden la care au participat toate partidele politice din România, doar doi ani mai târziu s-a declanșat valul arestărilor; veri și mătuși, părinți, cumnați, verișoare, femei și bărbați deopotrivă, au fost declarați „proscriși” și lipsiți de libertate; chiar și cel de-al doilea copil al familiei Berindei - Ruxandra - se naște la Jilava, rămânând câteva luni alături de mama ei, în celulă.

Mergând dincolo de tragismul evenimentelor relatate și al experienței de viață dusă la limită, parcă, ceea ce frapează este seninătatea cu care Ioana Berindei se întoarce în timp. Cu aceeași încredere copilărească în puterea binelui și dreptății, care nu a părăsit-o în închisoare și care o făcea să creadă că lucrurile se vor rezolva de la sine, Domnia Sa reușește să se detașeze de cele trăite și chiar să găsească unele amintiri destul de plăcute din acea perioadă: relația cu colegile de celulă, spiritul de umanitate manifestat de unii gardieni etc. În plus, libertatea de exprimare, oferită de genul dialogului cu reporterul-autor, contribuie decisiv la crearea unei atmosfere detașate, firești.

Deși este povestea unei singure vieți, trecând cu vederea gradul inerent de subiectivitate, Ioana Berindei aduce o contribuție prețioasă la cunoașterea primilor ani de regim totalitar din România.

Andrei Pleșu, *Comedii la porțile Orientului*, București, Editura Humanitas, 2006, 255 p.

Cu siguranță, mulți dintre noi am savurat, în timp, spumoasele eseuri scrise de Andrei Pleșu; pe mulți dintre noi i-a încântat stilul său inconfundabil, în egală măsură umoristic, blând, dar și acid, satiric și usturător. Iar pentru cei care nu l-au cunoscut pe Andrei Pleșu până acum, *Comedii la porțile Orientului* dezvăluie personalitatea complexă a unuia dintre cei care legitimează cultura românească de azi.

Plină de ironie fină și sarcasm, cartea are ca punct de plecare o întâmplare destul de amuzantă, iar felul în care A. Pleșu a „gustat” gluma, l-a determinat pe Radu Paraschivescu - îngrijitorul acestei ediții - să lanseze un proiect - provocare la adresa scriitorului; astfel, s-a ajuns la încheierea colecției *Răsul lumii*, de veritabil bun gust românesc.

Această carte se constituie într-o culegere, cuprinzând „*cele mai mustoase și amuzante*” texte, scrise de Andrei Pleșu după 1990, nepublicate în volume, dar care au făcut deliciul cititorilor *Dilemei vechi*, *Jurnalului național* și *Plaiului cu boi*.

Rezultatul? Un „*volum de gală*,” plin de „*umor tonic, haz vehement, ochi critic fixat asupra șubrezeniilor indigene, vervă cotropitoare, limbaj luxuriant, farmec al rostirii...*” Scopul său declarat este acela de a binedispune și de a „*reconecta la literatura pură*.”

Pe bună dreptate, în cele cinci capitole ale cărții, Andrei Pleșu reușește să uimească nu numai prin ușurința exprimării sau prin modul deschis, firesc de a vedea și a înțelege lucrurile, ci și prin ineditul subiectelor alese. Fie că se referă la problemele politice interne sau externe, la lipsa de cultură și civilizație întâlnită în estul Europei, în general, la diferențele dintre occidentali și orientali sau la întâmplări din timpul călătoriilor oficiale, ca ministru și reprezentant al României, Andrei Pleșu reușește cu ușurință să-și subjuge cititorul și să-l transpună într-o altă lume, oferindu-i subiecte de meditație cu totul noi și nebănuite; cine s-ar fi putut gândi că o simplă călătorie cu trenul, prin Moldova (*Trenul 1642*) poate deveni un pretext

suficient pentru a pune în discuție gradul de civilizație al românilor? Cine s-ar fi putut gândi că banala expresie *Care-i problema* se transformă într-o pledoarie pentru o mai bună implicare a tuturor în rezolvarea problemelor cu care se confruntă azi societatea românească? Cine și-ar fi putut imagina că *Micul (și tristul) ecran* sau moderatorii de la diverse posturi de televiziune (*Meteo și „camera de răs”*) pot deveni subiecte / personaje cheie ale cotidianului românesc?...

De altfel, prin fața noastră se perindă o multitudine de personaje, trecute sau contemporane, dar având în comun actualitatea; fie că ne vorbește de Caragiale sau Eminescu, de Aurelian Bondrea sau Păunescu, de Cozmâncă sau Văcăroiu, Andrei Pleșu dovedește aceeași putere de a trece dincolo de aparențe, de a percepe și a reda lucrurile cu ironie fină, care ascunde un spirit ascuțit, pătrunzător. Nu putem, prin urmare, decât să subscriem celor afirmate de Radu Paraschivescu, editorul acestei lucrări, „*Andrei Pleșu ... poate să-ți provoace răsul, indiferent dacă se ocupă de o sticlă de borș, un fir de cupru sau o cheie de strung.*”

O culegere de eseuri care, cu siguranță, va redefini plăcerea de a citi.

Monica Avram
Biblioteca Județeană Mureș

Dumitru Mazilu, *Drepturile omului: concept, exigențe și realități contemporane*, București, Editura Lumina Lex, 2006, 486 p.

Lucrarea, aflată la a treia ediție, reprezintă o analiză complexă a unei problematice fundamentale cu care se confruntă societatea, privită din perspectiva unei persoane care, în anul 2003, în semn de recunoaștere a contribuției la apărarea drepturilor omului, a fost nominalizată la Premiul Nobel pentru Pace, și care a avut calitatea de Raportor Special al Națiunilor Unite privind Drepturile Omului și Tineretului în lume (1985 - 1993).

La începutul lucrării, de fapt un curs universitar, autorul face o radiografie a societății contemporane, urmărind care sunt semnificațiile drepturilor omului la

cumpăna dintre secole și milenii, care este impactul globalizării asupra acestora, conturând și unele aspecte legate de drepturile omului în România, în perioada actuală.

În primul capitol al lucrării sunt precizate câteva elemente conceptuale și, pentru a înțelege mai ușor noțiunile de „drepturile omului” și de „libertăți publice,” se arată cum au fost acestea consacrate, atât în reglementările naționale, cât și în cele internaționale (inclusiv în sistemul musulman, indian și chinez). Capitolul al II-lea abordează problematica drepturilor și libertăților fundamentale, iar capitolul al III-lea, pe cea a îndatoririlor fundamentale. În capitolul al IV-lea se identifică instrumentele juridice pentru protecția drepturilor omului, atât cele cu caracter universal, cât și cele la nivel european și național, și se arată care este condiția sine qua non a protecției și garantării drepturilor omului: exercitarea guvernământului pe baza unor principii democratice. De asemenea, sunt prezentate organismele internaționale pentru protecția și garantarea drepturilor omului. Instituția avocatului poporului, statuată și în țara noastră, este tratată în capitolul V al cursului.

Lucrarea este întregită prin atașarea celor mai importante documente referitoare la subiectul tratat, incluzând și **Raportul privind drepturile omului și tineretului**, elaborat de autorul lucrării, în calitate de Raportor Special al Națiunilor Unite, publicat la 10 iulie 1989, precum și **Declarația** scrisă a Guvernului Statelor Unite ale Americii în fața Curții Internaționale de Justiție de la Haga, în cazul lui Dumitru Mazilu, Raportor Special al Subcomisiei pentru Prevenirea Discriminării și Protecția Minorităților, din 24 iulie 1989.

Capitolul VI al lucrării are ca titlu afirmația lui Protagoras: „*Omul este măsura tuturor lucrurilor,*” întărind ideea că „*drepturile și libertățile nu au un caracter abstract, ele nu sunt rupte de realitate.*” În prima secțiune sunt prezentate zece fenomene grave cu care se confruntă omul la sfârșit de secol și de mileniu: sărăcirea galopantă a milioane de oameni, din diferite colțuri ale lumii, crima organizată, corupția generalizată, pornografia și prostituția, pedofilia, lipsa muncii de garanțiile necesare, cenzurarea opiniilor incomode, calomnia organizată, minciuna practică, proliferată și oficializată, și evitarea răspunderii pentru încălcarea drepturilor omului.

În a doua secțiune, autorul încearcă să contureze răspunsuri la întrebări care „*frământă milioane de oameni în zilele de bilanț ale secolului și ale mileniului*”: Va fi eliminată foamea? Se vor bucura toți oamenii de

îngrijire medicală? Va fi eradicată corupția? Vor beneficia oamenii de siguranța necesară? Dreptul la opinie va înceta a mai fi îngrădit? Dreptul la liberă circulație va deveni efectiv? Vor beneficia oamenii de o Justiție imparțială? Va înceta amestecul brutal în viața privată a oamenilor? Ajutorul și sprijinul reciproc vor deveni o realitate? Oferă globalizarea răspunsurile așteptate de oameni la problemele care îi preocupă?

În secțiunea a III-a se încearcă un răspuns la întrebarea „*Cu ce speranțe pășim în noul secol și mileniu?*” sfârșitul constând într-o urare de bine: „*Fie ca noul Secol și noul Mileniu să înceapă sub semnul nobleței și curajului, iar oamenii să-și vadă împlinite pe parcursul anilor ce vor veni - nădejțile și speranțele de mai bine!*”

Ultimul capitol al cursului tratează problema liberei circulații a persoanelor în Uniunea Europeană, atât exigențele juridice, cât și realitățile îngrijorătoare ale acestei chestiuni.

Un bogat indice bibliografic încheie această lucrare, împărțit în documente, lucrări generale și lucrări și studii de specialitate.

Observăm că prof. univ. dr. Dumitru Mazilu tratează într-o manieră originală problema drepturilor omului, puțin surprinzător pentru studentul obișnuit cu rigiditatea cursurilor de drept. Autorul urmărește nu doar împărtășirea unor cunoștințe, ci și sensibilizarea conștiinței, atât a viitorului specialist, cât și a oricărui lector care parcurge cursul. De altfel, lucrarea nu are ca destinatari doar pe viitorii și actualii specialiști ai științei juridice, ci poate fi utilă unui cerc mai vast de cititori, adresându-se oricărei persoane interesate de îmbogățirea propriei culturi juridice, și nu numai.

Mariana Istrate
Biblioteca Județeană Mureș

Jean Baudrillard, *Societatea de consum: mituri și structuri*, București, Editura Comunicare.ro, 2005, 256 p.

Jean Baudrillard este unul dintre cei mai prolifici esești francezi, însă cărțile sale traduse în limba română pot fi numărate pe degete, iar impactul lor asupra dezbaterilor de idei este practic inexistent.

S-au scurs mai bine de 30 de ani de la momentul publicării cărții lui Jean Baudrillard și traducerea ei în limba română (traducere realizată de Alexandru Matei); după acest interval de timp, ne putem întreba dacă această carte (mai) este în „actualitate.”

În ciuda referințelor, adesea precise, la evenimente și momente ale epocii în care au fost scrise, cărțile lui Jean Baudrillard rămân actuale prin modul în care chestionează prezentul, rămân, dacă nu modele, cel puțin exemple ale unei asumări critice a contemporaneității. Cu referire la această carte: critica societății de consum nu și-a pierdut nimic din relevanță.

Societatea românească a devenit, în ultimii ani și într-un interval extrem de scurt, una de consum. Baudrillard însuși, în *Societatea de consum*, caută să identifice locul în care se realizează consumul și întreaga sferă a exigențelor și promisiunilor sale; acest loc nu este altul decât cotidianul.

Pentru a ajunge la noi înșine, pentru a ne adresa unul celuilalt, trebuie să utilizăm imagini și obiecte care, de-abia ele, ne spun cine suntem noi, cine și ce sunt ceilalți. Așa cum descrie foarte limpede Baudrillard, această activitate de consum nu se petrece în urma unor evenimente deosebite, deși, în mediocritatea ei, fiecare marfă se pretinde a fi excepțională; dimpotrivă, are loc zi de zi, oră de oră, pe toate canalele pe care informația poate să circule înșpre noi.

Societatea de consum își propune să ridice nenumărate întrebări; actualitatea ei vine din aceea, că unele întrebări sunt, de fapt, ale noastre. Fie că punem sau nu aceste întrebări, ele străbat circuitele prin care dialogăm cu noi înșine, cu ceilalți și cu lumea.

Lucrarea lui Jean Baudrillard ne face să conștientizăm precarizarea existenței umane, pe cele trei niveluri: în raport cu sine, cu ceilalți și cu lucrurile. Precarizare care are, deopotrivă, sensul sărăciei și fragilizării. Sărăcia și fragilizarea afectează capacitatea umană de mijlocire, acea capacitate care protejează individul de a cădea peste sine, de a fi copleșit de ceilalți și înghițit de lucruri.

La sfârșitul lecturii acestei cărți, putem spune că unul dintre efectele cele mai neașteptate ale societății de consum este precaritatea: între datorie și obligație, șansă și fatalitate pentru individ, aflat în mijlocul lucrurilor, în mijlocul celorlalți; el trebuie să caute, când cu disperare, când cu entuziasm, să se inventeze pe sine, să dea un minim sens celor mai simple dintre cuvinte: „eu,” „noi”...

Gabriela David
Biblioteca Județeană Mureș

Michael A. West, *Lucrul în echipă: lecții practice*, Iași, Editura Polirom, 2005, 269 p.

Scopul acestei cărți nu este pur și simplu acela de a enumera soluțiile problemelor legate de cooperare și lucru în echipă. Studiul de față își propune să arate că echipele, ca și indivizii, trebuie să exploateze cu abilitate potențialul uman, unic și extrem de puternic.

Provocările principale cu care se confruntă omenirea, cer un răspuns la următoarea întrebare: cum anume putem interacționa și coopera eficient în vederea unei vieți mai bune pentru toți oamenii, protejând, în același timp, resursele planetei?

Unul dintre motivele pentru care eficiența lucrului în echipă nu rezultă din simple prescripții, este variația cadrului organizațional, de la companii petroliere multinaționale, la organizații voluntare și la cele pentru sănătate sau armată.

Echipele diferă semnificativ și în cadrul organizațiilor, fiind alcătuite din persoane care vin din medii culturale distincte, au personalități și cunoștințe diferite. Pe măsură ce configurația și funcționarea echipelor se

diversifică, din ce în ce mai mult, membrii acesteia trebuie să învețe să reflecteze și să se adapteze la circumstanțe variabile, pentru a da rezultate.

Există două dimensiuni fundamentale ale funcționării echipei: sarcina pe care trebuie să o ducă la bun sfârșit și factorii sociali, care influențează relația dintre membrii și echipă, văzută ca unitate socială.

Motivul principal pentru crearea echipelor în cadrul organizațiilor este convingerea că acestea pot îndeplini sarcini și obiective organizaționale mai eficient decât prin muncă individuală. Putem privi eficiența echipei din perspectiva a trei elemente esențiale:

1. **eficiența legată de sarcină**, adică măsura în care echipa reușește să atingă obiectivele referitoare la sarcina pe care o are de îndeplinit;

2. **satisfacția membrilor**, care indică sănătatea mentală, progresele și perfecționarea membrilor echipei;

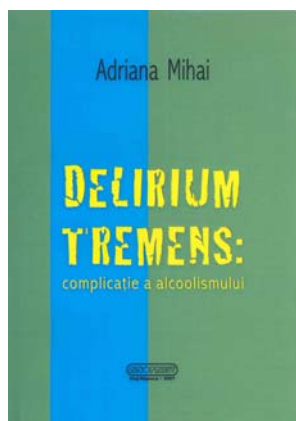
3. **viabilitatea echipei**, adică probabilitatea ca membrii echipei să lucreze în continuare în mod eficient.

Cele două aspecte ale funcționării echipei - reflexivitatea socială și cea asupra sarcinii - influențează direct cele trei rezultate principale ale activității ei: eficiența legată de sarcină, sănătatea mentală a membrilor și viabilitatea grupului. Cartea prezintă aspectele legate de eficiența lucrului în echipă, bazate pe o investigație riguroasă.

Cartea încearcă să ofere un răspuns la întrebarea: „*Ce anume face ca echipele să funcționeze eficient?*” astfel încât studiul să-și dovedească utilitatea față de persoanele care lucrează într-un grup, ajutându-le să obțină funcționarea maximă a unui colectiv care se remarcă prin profunzimea sarcinilor și a aspectelor sociale. Acesta este mesajul pe care îl transmite cartea tuturor celor care vor ca o echipă să funcționeze eficient.

Gabriela David
Biblioteca Județeană Mureș

Adriana Mihai, *Delirium tremens: o complicație a alcoolismului*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2007, 156 p.

Dr. Adriana Mihai, medic specialist psihiatru și, totodată, șef de lucrări la Universitatea de Medicină și Farmacie Târgu-Mureș, s-a impus deja în lumea medicală mureșeană, și nu numai, prin contribuții originale în domeniul cercetării. Pe parcursul celor peste zece ani de activitate în domeniu, Domnia Sa a participat la numeroase proiecte științifice, rezultatele obținute fiind publicate în reviste de specialitate, din țară și străinătate, și recunoscute prin distincții acordate de asociații de profil.

În cea mai recentă lucrare a sa, apărută în condiții grafice de o eleganță discretă la editura clujeană Risoprint, autoarea ne propune un subiect destul de puțin abordat în literatura de specialitate, despre o boală care afectează toate categoriile de vârstă, devenind a patra cauză a mortalității generale: dependența de alcool.

Dr. Adriana Mihai a valorificat prin această lucrare cercetările personale referitoare la problema alcoolismului și implicațiile lui medicale, sociale, familiale etc. Preocupările autoarei legate de această maladie, care reprezintă unul dintre cele mai grave pericole la adresa stabilității și echilibrului sănătății omului, sunt destul de vechi, acest subiect constituind, totodată, și tema tezei de doctorat, susținute în anul 2004.

Într-o prezentare dinamică și destul de accesibilă chiar și pentru cititorii nespecializați, lucrarea ne dezvăluie, în cele 11 capitole, drumul parcurs de persoanele afectate de această complicație majoră a alcoolismului - delirium tremens. În prima parte a cărții sunt identificați factorii care contribuie la debutul și, treptat, la consolidarea dependenței de alcool, condițiile care favorizează consumul de alcool, atât la femei, cât și la bărbați; sunt subliniate, apoi, toate acele neajunsuri provocate de dependența de alcool, atât pe planul vieții sociale, cât mai ales pe cel al vieții de familie: tulburările de personalitate, comportamentul antisocial, paranoia, uitarea, lipsa voinței de a face ceva, dispariția ambiției și a interesului pentru muncă etc., toate acestea ducând la comiterea unor acte delictuale.

În a doua parte a lucrării sunt expuse, dintr-un punct de vedere strict științific, posibilitățile de diagnosticare a acestei afecțiuni, cu evidențierea

principalelor simptome, căile de recuperare, tratamentul adecvat și modalitățile de reabilitare.

Lucrarea oferă, de asemenea, diverse statistici, referitoare la numărul pacienților afectați de delirium tremens, din totalul celor dependenți de alcool; repartitia pacienților în funcție de nivelul de școlarizare și statutul social; distribuția pacienților în funcție de cantitatea de alcool consumată zilnic; rata asocierii consumului de alcool cu alte tipuri de substanțe toxice etc. Se conturează astfel o imagine destul de sumbră a istoriei de viață care se ascunde în spatele alcoolismului, cu toate aspectele sale negative. Totodată, lucrarea se constituie într-un semnal de alarmă față de pericolul reprezentat de consumul de alcool.

Monica Avram
Biblioteca Județeană Mureș